

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

127. ÉVFOLYAM 2011. 1. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MONOK ISTVÁN *főszerkesztő* ÁCS PÁL *társzerkesztő*
TÓDOR ILDIKÓ *szerkesztő*
BOKA LÁSZLÓ BUDA ATTILA
CSÁSZTVAY TÜNDE FARKAS GÁBOR FARKAS
KULCSÁR PÉTER MADAS EDIT
NAGY LÁSZLÓ ROZSONDAI MARIANNE
P. VÁSÁRHELYI JUDIT

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Telefonközpont: 279-2760
Internet címünk: <http://www.epa.oszk.hu>
(Keresés: Magyar Könyvszemle)
Elektronikus levélcímünk: mksz@oszk.hu

---

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknél; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440; További információ: 06-80-444-444. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesbolt*-ban (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Egyetem tér 5.). **Külföldön terjeszti** a *Batthyány Kultur-Press* Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: 201-8891).

Előfizetési díj 2011-től egy évre 2400 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 30 példány) a szerkesztőséghez a szerzői korrektúrával együtt visszaküldendő *Adatlap*on rendelkezhető meg az ott olvasható tájékoztatás szerint.

TARTALOM

<i>Mikó Gábor</i> : Az 1267. évi bécsi zsinat úgynevezett „magyar határozatai”	1
<i>Kertész Balázs</i> : Magyar vonatkozású kéziratok törvénygyűjtemény a Bajor Állami Könyvtárban. A Kollár-féle első kódex másolata	30
<i>Zvara Edina</i> : Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban	47
<i>Bartók István–Stemler Ágnes</i> : Mivel meglelt, most már tudjuk, hogy nincs. Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása	72

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borda Lajos</i> : Egy magyar vonatkozású könyvritkaság: <i>Communis cursus Beatae Mariae Virginis</i>	87
<i>Zvara Edina</i> : Johannes Korzenski németújvári nyomdász ismeretlen nyomtatványa 1617-ből. Pótlás az RMNy-hez	99
<i>Knapp Éva</i> : Officium Rákócziánium – Pótlások	103
<i>Lengyel András</i> : Egy alkalmi lap: <i>A Kis Hét</i> (1894, 1899)	106

FIGYELŐ

<i>Almási Gábor</i> : A Rehdiger-levelezésgyűjtemény másolata az Országos Széchényi Könyvtárban	112
<i>Bánfi Szilvia</i> : A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tudományos tanácskozással köszöntötte a megújult <i>Apor-kódex</i> hazatértét	117

NEKROLÓG

F. Csanak Dóra (1930–2010) (<i>Babus Antal</i>)	120
---	-----

SZEMLE

Fukári, Valéria: Felső-magyarországi főúri családok. (A Zayak és rokonaik 16–19. század.) Pozsony, 2008. (<i>Kovács Eszter</i>)	123
Szenci Molnár Albert: Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás. Hanovia 1624. P. Vásárhelyi Judit és Szabó András tanulmányával. Bp. 2009. /Bibliotheca Hungarica Antiqua, XLIII./ (<i>Németh S. Katalin</i>)	125
Noblet, Julien: En perpétuelle mémoire. Collégiales castrales et Saintes-Chapelles à vocation funéraire en France (1450–1560). Préface Vincent Tabbagh. Rennes, 2009. /Collection Art et Sociétés/ (<i>Tüskés Anna</i>)	128
A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. I. A–J. Összeáll.: Lakatos Éva. Bp. 2010. (<i>Lengyel András</i>)	130
Gyurgyák János: Huszonöt év a magyar könyvkiadásban. Századvég Kiadó 1985–1994. Osiris Kiadó 1995–2010. Bibliográfia. Bp. 2010. (<i>Monok István</i>)	132

Ára: 600 Ft

SOMMAIRE

<i>Mikó, Gábor</i> : Les „résolutions hongroises” du synode de Vienne de l’année 1267	1
<i>Kertész, Balázs</i> : Collections de loi manuscrite à rapports hongrois dans la Bayerische Staatsbibliothek. Copie du premier codex Kollár	30
<i>Zvara, Edina</i> : Notes de possesseurs de collectionneurs connus dans la bibliothèque Esterházy	47
<i>Bartók, István–Stemler, Ágnes</i> : Elle est retrouvée, donc elle n’existe pas. L’édition de 1807 de János Sylvester par Ferenc Kazinczy	72

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Borda, Lajos</i> : Une rareté de livre à rapport hongrois: <i>Communis cursus Beatae Mariae Virginis</i>	87
<i>Zvara, Edina</i> : Imprimé inconnu de Johannes Korzenski, imprimeur de Némétújvár de l’année 1617	99
<i>Knapp, Éva</i> : Officium Rákoczianum – Suppléments	103
<i>Lengyel, András</i> : Un journal d’occasion: <i>A Kis Hét (La Petite Semaine)</i> (1894, 1899)	106

CHRONIQUE

<i>Almási, Gábor</i> : La copie de la collection de correspondance Rehdiger dans la Bibliothèque Nationale Széchényi	112
<i>Bánfi, Szilvia</i> : Le Musée National Sicule de Sepsiszentgyörgy avait célébré d’une conférence scientifique la rentrée du <i>codex Apor</i> restauré	117

NÉCROLOGUE

Csanak, Dóra, F. (1930–2010) (<i>Babus, Antal</i>)	120
--	-----

REVUE

Fukári, Valéria: Familles aristocrates de la Haute Hongrie. (Les Zay et leurs parents. 16 ^e –19 ^e siècles.) Pozsony, 2008. (<i>Kovács, Eszter</i>)	123
Szenci Molnár Albert: Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás (Enseignement à la religion chrétienne et à la foi véritable). Hanovia 1624. Avec les études de Judit P. Vársárhelyi et de András Szabó. Bp. 2009. /Bibliotheca Hungarica Antiqua XLIII./ (<i>Németh, S. Katalin</i>)	125
Noblet, Julien: En perpétuelle mémoire. Collégiales castrales et Saintes-Chapelles à vocation funéraire en France (1450–1560). Préface de Vincent Tabbagh. Rennes, 2009. /Collection d’Art et de Société/ (<i>Tüskés, Anna</i>)	128
Bibliographie choisie de l’histoire de presse hongroise 1705–1944. I. A–J. Réd. Éva Lakatos. Bp. 2010. (<i>Lengyel, András</i>)	130
Gyurgyák, János: Vingt-cinq ans dans l’édition de livres de Hongrie. Századvég Kiadó (Édition Fin de siècle) 1985–1994. Osiris Kiadó (Édition Osiris) 1995–2010. Bibliographie. Bp. 2010. (<i>Monok, István</i>)	132

MIKÓ GÁBOR

Az 1267. évi bécsi zsinat úgynevezett „magyar határozatai”*

I.

Az 1267 májusában tartott bécsi zsinat, amelyet a római San Lorenzo in Lucina-templom kardinálisa, Guido pápai követ hívott össze, a 17. század óta a magyar történelemnek is része. Peter Lambeck császári könyvtáros ugyanis a bécsi udvari könyvtárról írt monumentális művének 1669-ben megjelent második kötetében közölt egy addig ismeretlen határozatgyűjteményt, amelyet a legátus által a zsinaton Magyarország részére kiadott dekrétumként azonosított.¹ A concilium ekkoriban már a történetíró Wolfgang Lazius munkásságának köszönhetően több mint egy évszázada ismert volt,² a magyarok szerepe azonban nem. Az addig kiadott elbeszélő források (mint például a Thuróczy-krónika, vagy Bonfini Magyar története),³ illetve zsinati határozatok gyűjteményei nem tettek róla említést.⁴

A 18. században, amely főként a forrásanyagok összegyűjtésén és kiadásán alapuló történetírás korszaka volt, Lambeck szövegét jó néhány – magyar és külföldi – történetíró átvette a saját gyűjteményébe. Ezek pedig a bennük sok esetben

* E helyütt mondanék köszönetet Solymosi László professzornak, doktori disszertációm témavezetőjének, nemkülönben Érszegi Géza professzornak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségért. Solymosi Lászlónak külön köszönöm, hogy a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában végzett munkámat T 46499 számú OTKA pályázatából támogatta.

¹ LAMBECIUS, Petrus: *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*. Lib. II. Vindobonae, 1669. 68–70. Lambeck tevékenységéről, igaz főként Mátyás Corvina-könyvtárának története szempontjából, a legújabb magyar nyelven megjelent munka: VISKOLCZ Noémi: *Corvinák Bécsben a 16–18. században*. = Magyar Könyvszemle (124.) 2008. 272–291.

² LAZIUS, Wolfgang: *Vienna Austriae. Rerum Viennensium commentarii in quatuor libris distincti*. Basel, 1546. 62–64.

³ THURÓCZY, Johannes: *Chronica Hungarorum*. Brünn, 1488.; ill. Augsburg, 1488. L. SAJÓ, Géza–SOLTÉSZ, Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Vol. II. Budapestini, 1970. 3323. és 3324. tételek (990–992.). Kritikai kiadása: THURÓCZY, Johannes de: *Chronica Hungarorum*. Textus. Ed.: Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ. Bp. 1985.; BONFINI, Antonio: *Rerum Ungaricarum Decades Quatuor, cum Dimidia*. Basel, 1568. L. SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár. III*. 570. tétel (167.).

⁴ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 68. megemlíti, hogy ezt a határozatgyűjteményt még nem látta más művekben, ezért is vállalkozik arra, hogy kiadja (vö. még uo. 2. jegyzet.).

szó szerint közölt törvény- és oklevélszövegek nagy számának köszönhetően a 19. század történészei számára is gyakran szolgáltak kiindulópontul.⁵ A Lambeck-szöveg hitelességét csak az elmúlt néhány évtizedben kezdte röviden, egy-egy terjedelmesebb mű részeként, néhány német nyelvű munka vitatni, ezekre azonban a magyar kutatás mindeddig nem reflektált.⁶ A következőkben e problémakör részletes tárgyalására teszünk kísérletet.

II.

II. Konrád 1254-ben bekövetkezett halálával végleg összeomlott a Hohenstaufok uralma Európában, és a Német-római Birodalomban kezdetét vette az 1273-ig tartó úgynevezett „nagy interregnum” időszaka. 1257-ben a birodalmi választók egyik része III. Henrik angol uralkodó öccsét, Cornwalli Richárdot választotta királlyá, a másik frakció pedig még ugyanebben az évben X. Alfonzt, Kasztília királyát jelölte erre a tisztségre.⁷ A két uralkodó egyike sem rendelkezett gyakorlati hatalommal, Alfonz még új országa földjére sem tette be soha a lábát. A dél-itáliai területeket – amelyek egy részére a pápa, IV. Ince is igényt tartott – Manfréd, az 1250-ben elhunyt II. Frigyes császár törvénytelen házasságból született fia uralta. Miután Ince utódját, IV. Sándort távozásra kényszerítette Nápolyból, 1258-ban Szicília királyává koronázták.⁸

A pápai diplomácia célja II. Frigyes halálát és birodalma kvázi széthullását követően az volt, hogy megakadályozza a birodalom északi, illetve itáliai területeinek egy korona alatti újraegyesítését.⁹ A Kúria ezért a megerősödő Manfréddal való leszámolásra törekedett, annál is inkább, mivel ez Közép-Itáliában is pozíciókat kezdett kiépíteni, így potenciálisan fenyegetett az egész félsziget elfoglalásának veszélye.

1261-ben IV. Orbán személyében egy francia lépett a pápai trónra. Neki sikerült megegyeznie IX. (Szent) Lajos király fivérével, Károllyal, Anjou grófjával a Manfréd elleni hadjáratról. A felajánlott „jutalom” természetesen a Szicíliai Királyság volt, ám Orbánnak már nem állhatott módjában ígéretét teljesíteni, mivel két évvel azelőtt elhunyt, hogy megindult volna a franciák támadása. Károlynak a hi-

⁵ GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000. 139–165.

⁶ JOHANEK, Peter: *Das Wiener Konzil von 1267, der Kardinallegat Guido und die Politik Ottokars II. Přemysl.* = Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich (44/45.) 1978/79. 325.; WALDMÜLLER, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden.* Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. 185–187.

⁷ ZIMMERMANN, Harald: *A középkori pápaság.* (Ford. Bagi Dániel) Bp. 2002. 175–176.

⁸ RUNCIMAN, Steven: *A szicíliai vecsernye.* (Ford. Bánki Vera) Bp. 1999. 48. A szerző művének első részében (i. m. 28–128.) kitűnő áttekintést nyújt a II. Frigyes halálát követő interregnum – a dolgozat témáját is érintő – korszakáról.

⁹ GERGELY Jenő: *A pápaság története.* Bp. 1999. 100–101.

vatalos szerződést már utódjával, a szintén francia származású IV. Kelemennel kellett megkötnie.¹⁰ Károlyt ezután 1266 januárjában a pápa megbízásából öt bíboros hivatalosan is szicíliai királlyá koronázta. Nem sokkal ezután került sor a döntő ütközetre Manfréd és a franciák között, amelyben a Hohenstauf-uralkodó életét vesztette, Károly pedig de facto is a Szicíliai Királyság ura lett.¹¹

IV. Kelement, akit még Orbán emelt kardinálissá, általában elődje politikájának következetes folytatójaként tartja számon a szakirodalom.¹² Ugyanakkor Itália mellett figyelmet fordított a birodalom északi tartományaira is. Néhány hónappal a beiktatása után ugyanis két legátust küldött erre a területre. Az egyik Ottobonus Fliscus (ismertebb nevén Ottobuono Fieschi) volt – akit később V. Hadrianus néven pápának is megválasztottak, ám a felszentelését már nem érte meg – akinek megbízatása Anglia mellett Mainz, Trier és Köln érsekségeire terjedt ki, a másik Guido, San Lorenzo in Lucina kardinális volt, aki Dánia és Svédország mellett a brémai, a magdeburgi, a gnieznói és a salzburgi egyháztartományokban tevékenykedett.¹³ (Guido még IV. Orbán pontifikátusa idején lett bíboros, azt megelőzően pedig a Citeaux-i kolostor apátja volt.)¹⁴ Bár a két legáció részletes tárgyalása nem e dolgozat feladata, Guido esetében mégis szükséges ezt vázlatosan áttekinteni, tekintettel az általa egybehívott tartományi zsinatokra is.

Noha a megbízást 1265 nyarán kapta, a kardinális legátusi tevékenységének lényegi része csak 1266 őszén kezdődött meg a birodalom területén. 1265 szeptemberében, útban észak felé, a pápa kérésének megfelelően, részt vett a ciszterci generális káptalan ülésén, Citeaux-ban. A tanácskozáson a pápa bullájának (az ügynevezett *Clementinának*) a tárgyalása folyt, amellyel Kelemen a ciszterci belvilongásoknak igyekezett véget vetni. A végül elfogadott kompromisszum Guido érdeme volt.¹⁵ A következő év nyarát Dániában töltötte, majd az ősz folyamán visszatért a birodalom területére, és november 23-ára tartományi zsinatot hívott össze Brémába. Ezt a következő hónap elején a magdeburgi, következő évben pedig a boroszlói és a bécsi zsinatok követték. Az ezeken hozott rendelkezéseknek elkülöníthető egy olyan csoportja, amely tartalmát tekintve mind a négy dekrétumban megtalálható: ezek egyrészt a klerikusok életmódját szabályozzák, másrészt

¹⁰ SEPPELT, Franz Xaver: *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*. Band III. München, 1956. 512.

¹¹ RUNCIMAN: *i. m.* (8. jegyzet) 107–108.; ZIMMERMANN: *i. m.* (7. jegyzet) 176.

¹² RUNCIMAN: *i. m.* (8. jegyzet) 96–97.; SEPPELT: *i. m.* (10. jegyzet) 512.

¹³ OLLENDIEK, Hans: *Die päpstlichen Legaten im deutschen Reichsgebiet von 1261 bis zum Ende des Interregnums*. Freiburg/Schweiz, 1976. /Historische Schriften der Universität Freiburg Schweiz./ 68–88. Ollendiek munkája mindmáig az egyetlen, mely a birodalomban, az interregnum idején működő pápai legátusok tevékenységét a teljes forrásanyag bevonásával és feldolgozásával tárgyalja. Művére még többször visszautalunk, Guido tevékenységének itt közölt nagyon rövid vázlata is – amennyiben nem említünk más forrást – ezen a munkán alapszik.

¹⁴ LÉKAI Lajos: *A ciszterciek*. Bp. 1991. 78.; JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 315. 17. láb.

¹⁵ LÉKAI: *i. m.* (14. jegyzet) 76–78.

az egyházi javak védelmére hoznak rendelkezéseket. A többi rendelet között is találunk olyanokat, amelyeket a legátus másik egyháztartományban is kihirdetett, ilyenek például a zsidók jogi helyzetét szabályozó kapitulumok, amelyek csak a boroszlói és a bécsi zsinat aktáiban jelennek meg. Általánosságban ugyanakkor elmondható, hogy a zsinatokon Guido az egyes érsekségekben felmerülő problémáknak megfelelő intézkedéseket hozott.¹⁶

A két legátus csaknem egyidejű útnak indításával a pápa nyilvánvalóan konkrét politikai célokat is követett. Guido feladata Dániában az volt, hogy elsimítsa a király és a lundi érsek közti egyre fokozódó ellentéteket. A gnieznói érsekség területének kiutalása ismét csak a Kúria külpolitikai céljaival magyarázható, a legátusnak ugyanis a pápa kívánságának megfelelően a litvánok, lettek és poroszok ellen tervezett kereszties hadjáratához kellett támogatást nyújtania.¹⁷ Ezzel a tervével Kelemen ismét elődje tevékenységét folytatta, aki Anzelm ermlandi püspököt küldte ugyanerre a területre, elsősorban a német lovagrend hatalmának megerősítésére. Ahogy korábban Anzelm, úgy Guido sem mondhatott le a cseh király, II. (Přemysl) Ottokár segítségéről. Ezzel magyarázható, hogy Kelemen 1266 márciusában a prágai püspökséget, mely jogilag a mainzi érsek alá tartozott, és így Ottobonus lett volna a területén az illetékes legátus, Guido hatáskörébe utalta át.¹⁸

Ugyanez év végén Guido ismét fontos szerephez jutott a pápai külpolitikában: legátusként a neki alárendelt területeken ki kellett hirdetnie Kelemennek az utolsó Hohenstaufot, a néhai IV. Konrád időközben nagykorúvá lett fiát, Konradint és híveit kiközösítő bulláját.¹⁹ A Viterbóban székelő pápa ekkorra már felismerte Konradin és a köré gyűlt Hohenstauf-pártiak jelentette veszélyt, és minden módon igyekezett elejét venni egy német földről érkező támadásnak.²⁰

A legátus azonban hamarosan éppen ebben a kérdésben került szembe a kuriális politikával, s ez végül ahhoz vezetett, hogy 1267 júliusában Kelemen visszavonta a megbízatását. Ekkor Guido már Bécsből újra észak felé tartott, hogy a pápa korábbi kérésének megfelelően ismét foglalkozzék a dániai viták rendezésével.²¹

¹⁶ Ez Ollendiek interpretációja, l. *i. m.* (13. jegyzet) 135–146.

¹⁷ Regesztáját l. POTTHAST, Augustus: *Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. Vol. II. Berolini, 1874. 19194. reg. Összefüggéseiben vö. OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 87–88.; JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 314–315.

¹⁸ A forrást l. JORDAN, Édouard: *Les registres de Clement IV*. Paris, 1893/94. Nr. 248. Vö. OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 86.

¹⁹ JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 316–317.

²⁰ Először 1266 szeptemberében egyházi átokkal sújtotta Konradin összes segítőjét, majd novemberben adta ki a fent említett bullát. Mindezek ellenére 1267 szeptemberében a királyjelölt elhagyta Bajorországot, majd az itáliai ghibellinek támogatását élvezve 1268 júliusában bevonult Rómába. Innét indult el augusztusban Károly erőinek megsemmisítésére, ám Tagliacozzónál csapatai vereséget szenvedtek, ő maga pedig néhány nappal a csata után fogságba esett. Károly október 28-án Nápolyban néhány hívével együtt lefejeztette. L. RUNCIMAN: *i. m.* (8. jegyzet) 109–128.; SEPPELT: *i. m.* (10. jegyzet) 515–518.

²¹ OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 108.

A követ „megbízhatatlanságát” mutatta, hogy elősegítette Ottokár és a bajorországi Wittelsbach Henrik békekötését. A pápai udvar azért igyekezett egy ilyesfajta kibékülést megakadályozni, mivel így Henrik Konradin már említett itáliai hadjáratához nyújthatott segédkezet.

Hogy mi indokolta Guido eme „különakcióját” – amelyhez természetesen nem kérhette és nem is kérte megbízója beleegyezését –, csak találgatni lehet. Elfogadhatónak tűnik az a magyarázat, hogy a legátus elsősorban Ottokár erőit akarta felszabadítani, hogy azokat azután a balti területen a litvánok és a lettek elleni hadjáratban (melyre már fentebb utaltunk) lehessen bevetni. A hadjáratot követő térítésben nyilván a cisztercieknek szánta a fő szerepet, és ebben Ottokár támogatására is számíthatott, hiszen a cseh király és elődei is a rend támogatói voltak.²² Hans Ollendiek arra hívja fel a figyelmet, hogy a birodalomban a központi hatalom megszűntével a legátusok működését a regionális hatalmak és ezek érdekei is nagyban befolyásolhatták.²³

Függetlenül attól, hogy a feladatkörét túllépő aktivitása végül leváltását eredményezte, jól látható, mekkora hangsúlyt kaptak konkrét politikai feladatok Guido legátusi tevékenysége során. Ezt a megállapítást pedig a bécsi zsinat és a magyar határozatok tárgyalásakor sem szabad szem elől téveszteni.

III.

A bécsi zsinatot Guido bíboros Prágából hívta össze május 10-ére. A concilium a meghatározott időben összeült, és három napig ülésezett. A tanácskozás eredményeként a legátus 19 pontból álló dekrétumot hirdetett ki, amely – a magyar határozatoktól eltérően – kétséget kizáróan ehhez az alkalomhoz köthető.²⁴ Eredeti verziója nem maradt fenn, de számtalan másolatot tartanak nyilván, amelyek

²² JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 334–335.

²³ OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 182–183. A szerző érvelése alátámasztására éppen Guido és Ottokár kapcsolatát hozza fel.

²⁴ A zsinatnak igen jelentős szakirodalma van, e helyütt azokat a műveket sorolom fel, amelyekre a következőkben még utalni fogok: LORENZ, Ottokar: *Geschichte Ottokar II. von Böhmen und seiner Zeit*. Wien, 1866. 401–411.; VANCSEA, Max: *Geschichte Nieder- und Oberösterreich*. Band I. Gotha, 1905. 536–537.; HÜBNER, Karl: *Die Provinzialsynoden im Erzbistum Salzburg bis zum Ende des XV. Jahrhunderts*. = Deutsche Geschichtsblätter (10.) 1909. 187–236., ebből a bécsi zsinatot érintő rész: 208–211.; HEFELE, Charles Joseph–LECLERCQ, H.: *Histoire des Conciles*. Vol. VI/1. Paris, 1914. 133–139.; LEUCHTER, Wilhelm: *Das Dekret der Wiener Provinzialsynode aus dem Jahre 1267*. = Wiener Diözesanblatt (95.) 1957. 55–56, 64, 79–80, 110, 121–122; OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 135–146.; JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 312–340.; MALECZEK, Werner: *Die Urkunden des päpstlichen Legaten Guido, Kardinalpriester von San Lorenzo in Lucina, aus den Jahren 1265 bis 1267*. = Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde (56.) 2010. 65–151.; a határozatok későbbi recepciójára vonatkozóan ERDŐ Péter: *Tartományi szinodális könyvek Kelet-Közép-Európában*. In: Uő.: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp. 2001. 65–67.

között 13. századiak is vannak.²⁵ Dacára a zsinattal foglalkozó terjedelmes szakirodalomnak, kritikai kiadásról nincs tudomásunk. A 19. századdal bezárólag megjelent korábbi szövegközléseket, ezek egymáshoz való viszonyát, illetve az alapul szolgáló kéziratok kérdését Peter Johanek 1978-ban publikált – e dolgozatban is sokszor idézett – tanulmányában tisztázta.²⁶

Bár a bevezetésben tartományi zsinatokról beszéltünk, és a szakirodalom legnagyobb része a bécsi zsinat kapcsán így is tesz²⁷ – a salzburgi érsekség zsinataként szokták meghatározni –, a helyzet ennél komplikáltabb. Már a határozatok előszavából kiolvasható, hogy ezek Salzburg mellett a prágai püspökség területére is vonatkoznak.²⁸ Johanek, aki elsősorban a zsinat politikai hátterét vizsgálta, úgy látja, hogy Guido e döntésével főképp Ottokár érdekeit tartotta szem előtt.²⁹ A cseh király ugyanis arra törekedett, hogy a prágai püspökséget minél jobban kivonja a mainzi érsek befolyása alól. Ezzel párhuzamosan azt is igyekezett kieszközölni a pápánál, hogy Olmütz központtal hozzanak létre új érsekséget, amely – érvelése szerint – a baltikumi hadjárat során meghódított új területek felett az egyházi felügyeletet gyakorolhatná. Guido így, hogy a salzburgi egyháztartomány területén tartott zsinaton a Mainzhoz tartozó egyházmegye ügyében is rendelkezett, egyrészt Ottokár szakadár törekvéseit segítette elő, másrészt tovább növelte a cseh uralkodó ausztriai befolyását is. (Ottokárnak ekkora már sikerült unokatestvérét, Wladislaust a salzburgi érseki székbe ültetnie.) Johanek úgy véli, a zsinattal a cseh király már a prágai püspökség Salzburghoz való csatolását készítette – közvetve – elő.³⁰

Arra a jelenlegi vizsgálat szempontjából nagyon fontos kérdésre, hogy a zsinaton kiknek a részvétele dokumentált a forrásokban, nem egyszerű választ adni. Maga a zsinati dekrétum senkit nem említ meg név szerint, magát a legátust le-

²⁵ BRUGGER, Eveline–WIEDL, Birgit: *Regesten zur Geschichte der Juden im Mittelalter. Von den Anfängen bis 1338*. Innsbruck–Bozen–Wien, 2005. 45. reg. A szerzők, akik a zsinat zsidókat érintő rendelkezéseit is közlik, hat kéziratot tartanak nyilván a 13. századból: Historisches Staatsarchiv (München), KL Niederalteich 39. fol 108v.–109v.; Stiftsarchiv Lilienfeld, Cod. 118. fol 129v.–132v.; Stiftsarchiv Seitenstetten, cod. 238. fol. 1r.–2v.; Stiftsarchiv Vorau, Cod. 329. fol. 127r.–134v.; Stiftsarchiv Zwettl, Cod. 278. fol. 41v.–48v.; Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Cod. 352. fol. 49v.–52r. (ez a kézirat lehetséges, hogy a 14. század elején készült).

²⁶ JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 317., 24. lábj.; MALECZEK: *i. h.* (24. jegyzet) 125–126.

²⁷ Tartományi zsinatról (Provinzialsynode) beszél LORENZ: *i. m.* (24. jegyzet) 401., VANCSA: *i. m.* (24. jegyzet) 536., HÜBNER: *i. h.* (24. jegyzet) 208., LEUCHTER: *i. h.* (24. jegyzet) 55., OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 135.

²⁸ „Hinc est quod cum sanctissimus in Christo pater et dominus noster Clemens papa quartus ad Salzpurgensem provinciam et civitatem et dyocesem Pragensem cum plene legationis officio nos duxerit transmittendos, officii nostri debitum libenter exequimus, evellendo scilicet evellanda, plantando plantanda, recta regendo et dirigendo salubriter indirecta.” L. MGH Scriptorum in Folio (a továbbiakban: MGH SS) IX. Ed.: Georg Heinrich PERTZ. Hannoverae, 1851. 700.

²⁹ JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 319.

³⁰ Uo. 327.

számítva.³¹ Fennmaradtak ugyanakkor különböző elbeszélő források, melyek e problémakör tisztázásához némi támpontot nyújtanak.

A legbővebb információval Altaichi Hermannak (1200/01–1273), a niederaltaichi bencés kolostor apátjának „Annales”-e szolgál, a modern szakirodalom nagy része is az ő adatait idézi. Eszerint a zsinaton részt vett Péter, Passau püspöke, Bruno, Brixen püspöke, Konrád, freisingi püspök, Leo, Regensburg püspöke, Almarich, Lavant püspöke, János, prágai püspök, valamint sok más alacsonyabb rangú egyházi előljáró.³² Feltűnő, hogy a már említett Wladislaus, Salzburg érseke hiányzik a névsorból. Ekkor ő még nem volt érsekké szentelve, erre csak a bécsi zsinat után került sor. A részvétele ennél fogva máig vita tárgya.³³

Egy másik forrás az 1264 és 1279 közti időszak eseményeiről tudósító „Historia Annorum”. Eszerint a legátus a salzburgi érsekség összes püspökét, prelátusát, apátját és prépostját magához hívatta, hozzájuk csatlakoztak még a prágai egyházmegye képviselői is, püspökükkel együtt. Így összesen 16 főpap ült össze.³⁴ Ugyanezt az adatot említi egy bécsi krónika is, bár itt a zsinat tévesen 1268-ra van datálva.³⁵

³¹ Az általunk használt szöveg: MGH SS IX. (28. jegyzet) 699–702.

³² „Anno incarnationis Domini 1267 dominus Guido cardinalis, apostolice sedis legatus 6. Idus Maii apud Viennam concilium celebravit, cui interfuerunt Iohannes Pragensis, Petrus Pataviensis, Bruno Brixinensis, Chunradus Frisingensis, Leo Ratisponensis, Amulricus Lavendinensis episcopi, et alii quam plurimi de ipsis dyocesibus prelati, archydiaconi et decani.” L. MGH SS XVII. Ed.: Georg Heinrich PERTZ. Hannoverae, 1861. 405. Ezt a listát közli LORENZ: *i. m.* (24. jegyzet) 402., bár a forrást nem tünteti fel, HÜBNER: *i. h.* (24. jegyzet) 208., aki az adatokat máshonnét veszi át, LEUCHTER: *i. h.* (24. jegyzet) 56., aki a forrását szintén nem adja meg, és listájában szerepel az aquileiai pátriárka is, akit valahonnét máshonnan emelt át, mivel ennek részvételéről csak Lazius tudósít (Uő.: *i. m.* (2. jegyzet) 62., OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 137–138., JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 323. és MALECZEK: *i. h.* (24. jegyzet) 91.

³³ Az összes érvelés felsorolásától eltekintünk, ám érdemes kitérni Leuchter álláspontjára, l. Uő.: *i. h.* (24. jegyzet) 56.: állítása szerint az érsek minden bizonnyal jelen volt a zsinaton, ám lehet, hogy betegség akadályozta az aktív részvételét, mivel aláírása is hiányzik a dekrétumról. Sajnos Leuchter nem közli a forrását. A hiányzó aláírás pedig sem a részvételt, sem pedig a távollétet nem igazolja, ugyanis Guido zsinatokon kiadott határozatai a tanácskozáson jelen lévőköt sehol nem említik. [OLLENDIEK: *i. m.* (13. jegyzet) 136.]

³⁴ „...dominus Gwido apostolice sedis legatus, tytuli Sancti Laurentii in Lucina presbiter cardinalis, abbas Cysterciensis, magna fultus auctoritate venit Viennam; omnes episcopos, prelatos, abbates, prepositos, decanos in Salzpurgensi episcopio constitutos convocat; post Iohannis ante portam Latinam feria tertia in parrochiali ecclesia Wienne tribus diebus concilium celebrat (...) Convenerant enim ibi non pauca lucencia sancte matris ecclesie luminaria, inter que et venerabilis Pragensis episcopus cum prelati quibusdam sui episcopatus aderat, ita ut in numero sedecim cum infulis pontificalibus in eodem concilio residerent.” L. MGH SS IX. (28. jegyzet) 650–651.

³⁵ „1268. Gwido cardinalis Viennam venit, concilium cum 16 episcopis celebravit.” L. MGH SS IX. (28. jegyzet) 728.

Prágai Kozma krónikájának (*Chronica Bohemorum*) folytatása a résztvevők közül csak a prágai püspököt, és kísérőit említi meg.³⁶ A zvetli krónika csupán annyit mond, hogy püspökök és prelátusok vettek részt a gyűlésen.³⁷ A klosterneuburgi krónika ismét csak annyit árul el, hogy a legátus a salzburgi érsekség összes püspökét magához idézte, ám ez – a források közül egyedül – arra is kitér, hogy a zsidókkal kapcsolatban is hoztak rendelkezéseket.³⁸

A résztvevők kapcsán Johanek felhívja a figyelmet Wolfgang Lazius listájára. Ebben olyan méltóságok bukkanak fel, mint az aquileiai pátriárka, Boroszló és Olmütz püspökei. Az ő közreműködésükről más kútfők nem tudósítanak, így nem lehet megállapítani, hogy ezekre a 16. századi történetíró hol bukkanhatott.³⁹

Ákár helytállóak Lazius közlései, akár nem, a felsorolt forrásokból egyértelműen megállapítható, hogy egyöntetűen hallgatnak magyar egyháziak jelenlétéről a conciliumon. Ha a korabeli magyar forrásokat is bevonjuk a vizsgálatba, a kép akkor sem változik meg. A Magyar Királyság és a pápai Kúria kapcsolatai mindenekelőtt Fraknói Vilmos kutatásainak köszönhetően ismertek, s ezekből tudjuk, hogy több vitás ügyben is kapcsolatban álltak.⁴⁰ Ilyen volt Timót zalai főesperes zágrábi püspökké való kinevezése. Ez még IV. Orbán idejében történt, de sem a káptalan, sem a király nem ismerte ezt el, arra hivatkozva, hogy a jelölt alacsony sorból származik.⁴¹ Bár Kelemen a király érveit nem fogadta el, és megerősítette Timótot a tisztségében, a vita még évekig elhúzódott. A pápa egy másik magyar püspök, a pécsi Jób ügyében még követet is küldött Magyarországra 1266 őszén,⁴² a kö-

³⁶ „Anno Domini 1267. 6. Idus Aprilis apostolicae sedis legatus, scilicet frater Guido ordinis Cisterciensis, tituli basilicae sanctorum 12 apostolorum presbyter cardinalis, venit Pragam(...)inde veniens Austriam moratus est Viennae, et ibidem fecit concilium 6. Idus Maii, cui concilio Iohannes Pragensis episcopus interfuit et plures canonici cum eo.” L. MGH SS IX. (28. jegyzet) 180.

³⁷ „Anno Domini 1267.(...)Gwido de ordine Cystertiensium cardinalis(...)legatus a domino papa per Allamanniam directus in Wyenna convocatis tam episcopis quam aliis prelatis diversarum terrarum concilium celebravit.” L. MGH SS IX. (28. jegyzet) 656.

³⁸ „Missus est(...)Quido tituli Sancti Laurentii in Lucina presbyter cardinalis(...)Qui ad civitatem Wiennensem veniens, omnes episcopos de provincia Salzpurgensi et prelatos evocavit. Feria tertia post festum sancti Iohannis ante portam Latinam sollemne concilium celebravit, renovans constitutiones diu abolitas de vita et conversatione Iudeorum, quas precepit firmiter observari.” L. MGH SS IX. (28. jegyzet) 647.

³⁹ JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 324. Vö. még a dolgozat 32. lábjegyzetével.

⁴⁰ FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal a magyar királyság megalapításától a konstanzi zsinatig. I.* Bp. 1901. 76–78., Vö. SOLYMOSSI László: *Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század).* In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk. ZOMBORI István. Bp. 1996. 47–54.

⁴¹ FRAKNÓI: *i. m.* (40. jegyzet) 77–78; PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Bp. 1899. (2. kiad.) II. 276–277; SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Bp. 1993. 100.

⁴² FRAKNÓI: *i. m.* (40. jegyzet) 78. A szerző THEINER, Augustin: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia* című művére hivatkozik, ahol a forrás szövege megtalálható (I. 288.). Vö. még: POTTHAST: *i. m.* (17. jegyzet) 19822. reg.

vetkező év februárjában pedig megerősítette a kalocsai érsek megválasztását.⁴³ Nincs adatunk tehát arra vonatkozóan, hogy bármilyen egyeztetés lett volna az érkező legátus ügyében.

Az előzőekhez két dolgot kell még hozzáfűznünk: egyrészt a dekrétum már említett bevezetőjét, amely szerint a legátus a pápa megbízásából Salzburg és Prága részére hoz határozatokat, másrészt – az előzővel szorosan összefüggő, már Johanek által is felhozott érvet –, hogy Guido Magyarország területére nem rendelkezett legátusi felhatalmazással.⁴⁴ A megbízóleveléről már volt szó, ez Magyarországot nem említi. A felhatalmazást bővíteni csak a pápának volt joga. Ennek lehetősége Guido útja alatt – jelenlegi ismereteink szerint – kétszer merült fel: először 1265-ben, amikor a legátus arra kérte a pápát, utalja át a birodalom teljes területét az ő hatáskörébe (ezt Kelemen elutasította), másodszor 1266 márciusában, amikor – mint már említve volt – a prágai egyházmegye Guidóhoz került.⁴⁵ Annak lehetősége, hogy bármiféle felhatalmazás nélkül, úgymond saját hatáskörében rendelkezett volna a magyar egyházzal, kizárható, hiszen a jog megsértésén kívül maguknak a határozatoknak sem lett volna semmiféle legitimitásuk. Mindezek alapján világosan látszik, hogy még alaposabb filológiai vizsgálat nélkül is számos kétség merül fel a magyar egyháziak 1267-es bécsi szereplését illetően. A következőkben ezt a megállapítást a konkrét szövegek alapján is megpróbáljuk alátámasztani.

IV.

Guido Salzburg és Prága számára a következő ügyekben hozott határozatokat: a papságot erényes és tisztességes életmódra szólította fel, hogy a világiak körében se rombolják az egyház tekintélyét,⁴⁶ és ezzel összefüggésben megtiltotta, hogy egyháziak ágyast tartsanak.⁴⁷ (Ez utóbbi határozat jelzi, hogy a jelenséget megszüntetni kívánó szigorú gregoriánus szellemű kánonok sem tudták a problémát megoldani.) Azoknak az ügyét, akik egyszerre több egyházi méltóságot viseltek, vagy ezek

⁴³ Uo. 78. A szerző szerint ez Kelemen utolsó Magyarországot érintő rendelkezése. Vö. THEINER: *i. m.* (42. jegyzet) 292–293; POTTHAST: *i. m.* (17. jegyzet) 19942. reg.

⁴⁴ JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 325.

⁴⁵ L. 18. lábja.

⁴⁶ „(...)universis personis ecclesiasticis provincie Salzpurgensis et civitatis et dyocesis Pragensis districte precipimus, ut in victu, gestu et aliis operibus ac circumstantiis status sui sic honeste se habeant et decenter, ne propter ipsos nomen ecclesiasticum inter laycos blasphemetur.” MGH SS IX. (28. jegyzet) 700.

⁴⁷ „Si qui vero de cetero deprehensi fuerint, detinere publice concubinas, nisi infra mensem se ab eis et earum consortio separaverint, ita quod in domibus eorum propriis aut aliis quibuscunque eis non cohabitent nec ad illas accedant, extunc omni beneficio ecclesiastico sint privati.” MGH SS IX. (28. jegyzet) 700.

javadalmaival rendelkeztek, az érsekkel felülvizsgáltatta.⁴⁸ Az egyházi birtokok védelmében meghagyta, hogy aki illet jogtalanul birtokol, ennek visszaadásáig, illetve a kártérítés megfizetéséig ne vehessen részt semmilyen szertartáson.⁴⁹ Kiátkozással fenyegette meg azokat, akik egyházi személyt elfogtak, fogva tartottak, megsebesítettek, vagy megöltek.⁵⁰ Intézkedett a laikusok tizedszedése és az uzsorások ellen is.⁵¹ Rendelkezett továbbá a világi és egyházi bíraskodás szétválasztásáról, az elhunyt klerikusok vagyonáról, végezetül pedig minden Salzburghoz tartozó püspöknek, nemkülönben a prágainak, meghagyta, hogy ciszterci apátok kíséretében keressék fel egyházmegyéjük bencés kolostorait, amelyek ellen sok panasz érkezett.⁵² (Ezt követik még a zsidókat érintő rendeletek, amelyek tárgyalása – bár terjedelmüket tekintve a dekrétum harmadát teszik ki – e dolgozatban analógiák híján nem szükséges.)

A Lambeck által közölt húsz „magyar” határozat – tartalmát tekintve – a fentiekkel gyakorlatilag semmilyen kapcsolatban nem áll. Ez a dekrétumgyűjtemény két nagyobb egységre bontható: az egyik azzal a kérdéssel foglalkozik, kik emelhetők különböző egyházi fokozatokra (legfőképpen püspökségre), illetve tiltó rendelkezéseket tartalmaz a klerikusok felszentelését, előléptetését, áthelyezését, illetve letételét illetően (c. 1–10., 13–15.). A másik csoport (mintegy 9 kánon: c. 1–2. [ez a másik egységbe is besorolható], c. 11–12., 16–20.) a cölibátus problémakörét érinti. E csoporton belül található az egyetlen olyan kánon, amely – témáját tekintve – egyezést mutat a másik dekrétummal: ez az ágyasokat tartó papok ellen irányul (c. 17.).

A korai magyar történelemben a cölibátus kérdésének részletes tárgyalása – egész Európához hasonlóan – a 11–12. század fordulóján történt meg, Szent László és Könyves Kálmán uralkodása idején, a gregoriánus reform időszakában.

⁴⁸ „(...)presenti decreto statuimus, ut omnes, qui huiusmodi dignitatum, personatum seu beneficiorum cum cura pluralitatem retinent, illi qui sunt de provincia Salzpurgensi, super hoc secum dispensatum fuisse, infra instans festum beati Iohannes baptiste coram venerabili patre...(sic!)Dei gratia electo Salzpurgensi doceant manifeste;(...)” MGH SS IX. (28. jegyzet) 700–701.

⁴⁹ „(...)synodali iudicio diffinimus, ut qui bona ecclesiarum scienter detinent occupata, nisi infra instans festum beati Iohannis baptiste eadem restituerint, et de dampnis ac iniuriis satisfecerint competenter, extunc introitum ecclesie sibi noverint interdictum, nec ab episcopis aut aliis ecclesiarum prelatibus ad communionem dominici corporis admittantur.” MGH SS IX. (28. jegyzet) 700.

⁵⁰ „Adicientes ut singulis annis in synodo illi, qui clericos capiunt, verberant, vel occidunt, aut alias in ipsos manus iniciunt violentas, excommunicati denuncientur, et nominatim illi de quibus constiterit manifeste.” MGH SS IX. (28. jegyzet) 700.

⁵¹ „Huius igitur approbatione concilii districte precipimus, ut iuxta laudabilem consuetudinem patrie, decime tam antique quam etiam de novalibus, maiores et minute, plenarie persolvantur, nec liceat alicui layco nobili vel ignobili, cuiuscunque dignitatis vel principatus existat, sibi decimas maxime de novalibus etiam minutas usurpare.(...)” MGH SS IX. (28. jegyzet) 701. Az uzsorásokra vonatkozó rendelkezést l. uo. a következő kapitulum („De usurariis”).

⁵² Ezeket a cikkelyeket terjedelmükénél fogva nem idézzük, l. MGH SS IX. (28. jegyzet) 700–701. („De invocantibus auxilium a secularibus contra spirituales.”; „De detinentibus bona clericorum decendencium.”; „De excessibus monachorum.”

Ennek kapcsán három zsinatot kell megemlíteni: a László uralma idején 1092-ben tartott szabolcsi, majd a Kálmán királysága alatt összeült két, úgynevezett esztergomi zsinatot.⁵³ E három esemény egymáshoz való viszonya évszázados vita tárgya.⁵⁴ Mára azonban általánosan elfogadottá vált, hogy az 1111-ben, vagy 1112-ben, valószínűleg Kunó pápai legátus jelenlétében megtartott II. esztergomi zsinat az, amely a papi nőtlenség kérdésében egyértelműen a gregoriánus elveket közvetíti.⁵⁵

Érdeemes összevetni Lambeck „Decreta Hungarorum”-ának az ágyasokat tartó papokra vonatkozó 17. cikkelyét egyrészt a már említett 1267-es bécsi határozattal, másrészt a II. esztergomi zsinat 12. kapitulumával.

⁵³ Kiadásuk: ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László, és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege)*. Bp. 1904. 157–165, 197–206, 207–208. Azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy Závodszy a szövegek kiadásánál jóval kisebb kéziratgyományra támaszkodhatott, mint amelyet ma – elsősorban Jánosi Monika kutatásainak köszönhetően – ismerünk. Závodszy a szabolcsi zsinat tartalmát két kézirat alapján közli: ez a 15. századi Thuróczy-kódex (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár [a továbbiakban: OSzKK]: Cod. Lat. 407.) és a 16. századi Ilosvay-kódex (OSzKK Fol. Lat. 4023.). Az I. esztergomi zsinat végzéseinek szövegét a 12. századi Pray-kódex (OSzKK MNY 1., I. BARTONIEK Emma: *Codices Latini Medii Aevi*. Bp. 1940. 1–5.) és a Thuróczy-kódex, a II. esztergomi zsinatét pedig a Pray-, a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexek alapján állapítja meg. A további kéziratokra vonatkozóan I. JÁNOSI Monika: *Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái*. = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica (83.) 1986. 26. (A továbbiakban: *Esztergomi zsinatok*), az itt említett kódexek részletes ismertetését I. Uő.: *A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*. = Magyar Könyvszemle (94.) 1978. 225–254. (A továbbiakban: *Kódexek*), és Uő.: *Gregoriáncai Pál kéziratosa törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről*. = Magyar Könyvszemle (104.) 1988. 54–64. Újabbán pedig HAVAS László: *Szent István – Intelmek*. Debreceni, 2004. /AFAΘA Series Latina II./ LVIII–LXVIII. A szabolcsi zsinatra vonatkozóan I. még: JÁNOSI Monika: *Törvényhozás a korai Árpád-korban*. Szeged, 1996. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9./ 104–128. A legújabb, lábjegyzetekkel ellátott magyar nyelvű fordításokat I.: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: MAKK Ferenc, THOROCZKAY Gábor. Szeged, 2006. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22./ 146–161, 218–235, 248–251.

⁵⁴ A vitát összefoglalja: JÁNOSI: *Esztergomi zsinatok, i. h.* (53. jegyzet) 23–26.

⁵⁵ A zsinatot 1112-re helyezi – Péterffy Károlyra hivatkozva – FRAKNÓI: *i. m.* (40. jegyzet) 31. Az ő adatát veszi át SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. = Magyar Könyvszemle (115.) 1999. 396. (A továbbiakban: *Egyházfegyelem*). Ugyanez szerepel: KOSZTA László: *Lőrinc*. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Bp. 2003. 39. Thoroczky Gábor elfogadja Lothar Waldmüller 1111-es datálását Kunó legátus magyarországi tartózkodását illetően, így lehetségesnek tartja, hogy a zsinatot ebben az évben tartották. THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez*. In: Uő.: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp. 2009. 73–74. A korszakra összefoglalóan I. még SZOVÁK Kornél: *Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században*. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. ZOMBORI István. Bp. 1996. 21–46.

Concubinarios publicos ab officio suo deponimus, et beneficia eis ecclesiastica interdiximus, hac tamen vobis potestate indulta, ut, si condignam egerint poenitentiam, et vobis videbitur, ministrare eos iterum faciatis. (Decr. Hung. c. 17.)⁵⁶

Si presbiter altari deserviens concubinam habuerit, illa auferatur, ipse vero iuxta preceptum episcopi fructu peracto penitencie ad ministrandum altari restitatur ecclesie. (Conc. Strig. II. c. 12.)⁵⁷

Si qui vero de cetero deprehensi fuerint, detinere publice concubinas, nisi infra mensem se ab eis et earum consortio separaverint, ita quod in domibus eorum propriis aut aliis quibuscunque eis non cohabitent nec ad illas accedant, extunc omni beneficio ecclesiastico sint privati. (Conc. Vien. c. 3.)⁵⁸

Látható, hogy a „magyar határozat” szövege az esztergomi kánonra hasonlít: mindkettő a vezekléshez köti a papi szolgálathoz való visszatérést,⁵⁹ a bécsi dekrétum ellenben az ágyas egy hónapon belüli eltávolítását írja elő. Ezt látva nem tűnik haszontalannak a Lambeck-szöveg többi cikkelyét is alaposabban megvizsgálni.

A 16. kapitulum olyan klerikusokról rendelkezik, akik kétszer házasodtak, vagy özvegyet, illetve elvált nőt vettek el. A bigámistákról, illetve özvegy nők férjeiről már a szabolcsi zsinat rendelkezett, ekkor még az együttélés megszakítása és vezeklés után visszatérhettek a tisztségükbe.⁶⁰ Az I. és a II. esztergomi zsinat viszont már arról rendelkezik, hogy az ilyen papokat ki kell zárni az egyházból.⁶¹ Összevetve látható, hogy a Lambeck-féle dekrétum szóhasználatában is követi a 12. század elején fogalmazott cikkelyt:

⁵⁶ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

⁵⁷ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 208. A lehetséges párhuzamokat l. uo. 113.; SZUROMI: *Egyházfegyelem, i. h.* (55. jegyzet) 391.

⁵⁸ MGH SS IX. (28. jegyzet) 700.

⁵⁹ Megemlíthető, hogy az I. esztergomi zsinat 58. kánonja – a későbbi határozattal ellentétben – nem tette lehetővé az ágyasokat tartó klerikus visszatérését az egyházba: „Similiter, si presbiter concubinam habuerit, deponatur.” [ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 204.]

⁶⁰ c. 1.: „Bigamos presbiteros et dyaconos, et viduarum, vel repudiatarum maritos iubemus separari, et peracta penitencia ad ordinem suum reverti.(...)” ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 158.

⁶¹ Említésre méltó az I. esztergomi zsinat e tárgyú kánonjainak zavarossága, melynek feloldását a színódussal foglalkozó – általam ismert – irodalomban nem találtam. Az 56. kánon többek közt kimondja, hogy a másodszor nősült klerikust le kell tenni: „Si quis de clero secundam uxorem, vel viduam, vel repudiatam duxerit, deponatur.” [ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 204.] A következő kapitulum az áldozópapokkal kivételt tesz: „Bigami presbiteri, qui ad ordines suos redire voluerint, ex consensu uxorum suarum recipiantur.” (Uo. 204.) A 71. cikkely ismét úgy rendelkezik, hogy „Clerici repudiatarum viduarumque mariti, necnon et bigami ab ordine deponatur, et si teneant ecclesiam, careant ecclesia.” (Uo. 206.). Egy kánon gyakorlati megismétlése, illetve, hogy eme határozatokat nem egy, vagy nem egymást követő caputokban hozza a dekrétum, arra utalhat, hogy ezeket különböző forrásokból kompilálták össze. Hogy milyen források állhattak a zsinat résztvevőinek rendelkezésére, erről l. ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 95–118.; SZUROMI: *Egyházfegyelem, i. h.* (55. jegyzet) 377–393.; ill. Uő.: *Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a XII. századi Magyarországon.* = *Iustum Aequum Salutare* (2.) 2006. 191–201. (A továbbiakban: *Esztergomi zsinatok*)

Bigamos, viduarum vel repudiarum, seu meretricum vel prostitutarum maritos, ab omni ecclesiastica dignitate deponimus, et beneficiis ecclesiasticis in aeternum privamus. (Decr. Hung. c. 16.)⁶²

Ut clerici bigami et viduarum et repudiarum mariti, temporalibus ecclesie beneficiis et cunctis dignitatibus ecclesiasticis priventur. (Conc. Strig. II. c. 8.)⁶³

A papok felszentelése, illetve előléptetése esetében szintén a gregoriánus reformok gondolatvilága tükröződik vissza, és a fogalmazásmód hasonlósága ismét feltűnő:

Nullum uxoratum in Presbyterum, vel Diaconum, vel Subdiaconum promoveatis, nisi qui ex consensu uxoris, se victurum caste, firmiter promiserit, et uxorem a cohabitatione removerit, et eidem necessaria, secundum facultatem suam, providerit. (Decr. Hung. c. 11.)⁶⁴

Ut nullus episcoporum aliquem promoveat clericorum ad diaconatum vel ultra, nisi prius continenciam voverit, et si uxorem habuerit, ex eius fiat consensu idem promittentis. (Conc. Strig. II. c. 9.)⁶⁵

Azoknak az áldozópapoknak, akik még felszentelésük előtt házasodtak meg, az I. esztergomi zsinat, mint ismeretes, még megengedte az együttélést.⁶⁶ (Többek közt ezért is vitatott a concilium „valódi” gregoriánus mivolta.)⁶⁷ A II. esztergomi zsinat ezt már tiltotta.⁶⁸ A „Decreta Hungarorum”-ban is található olyan rendelkezés, amely ezzel a problémával foglalkozik.

Presbyteros vel diaconos uxoratos, qui ante acceptos ordines vel postea uxores acceperunt, ab Altaris ministerio et Ecclesiastico beneficio separamus; attamen dispensationem de his vobis concedimus, ut hi, qui uxores ante jam dictos ordines acceperunt, quoniam legitimae sunt, si uxoribus ultro et sine coactione continentiam voventibus, ipsi quoque vovebunt, et easdem uxores a cohabitatione removebunt, ad Altaris ministerium redeant, et beneficia ecclesiastica habeant. (Decr. Hung. c. 18.)⁶⁹

⁶² LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

⁶³ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 207–208. A szerző a cikkely forrását az I. esztergomi zsinat 60. lábjegyzetben már idézett 71. kapitulumában jelöli meg, melyet végül a szabolcsi zsinat első kánonjára vezet vissza. (Uo. 112–113.) Érdemes ugyanakkor megemlíteni az 1099-es római zsinat 7. cikkelyét is: „Bigamos et viduarum maritos a sacris ordinibus, secundum communem ecclesiae consuetudinem, auctoritate nostri officii, segregamus.” L. MANSI, Iohannes Domenicus: *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*. (A továbbiakban: MANSI) XX. Venetiis, 1775. 970.

⁶⁴ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

⁶⁵ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 208. A szerző az 1089-es melfi és az 1099-es római zsinatok hatását emeli ki, a magyar cikkely mellett mégis egy 1031-es zsinat kánonjait közli. (Uo. 122–123.)

⁶⁶ Conc. Strig. I. c. 31.: „Presbyteris uxores, quas in legitimis ordinibus acceperunt, moderatius habendas provisae fragilitate indulsumus.” [ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 201.]

⁶⁷ SZUROMI: *Egyházfegyelem, i. h.* (55. jegyzet) 377–400., SZUROMI: *Esztergomi zsinatok, i. h.* (61. jegyzet), THOROCZKAY: *i. h.* (55. jegyzet) 71–74. Összefoglalóan l. *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Bp. 1987. /Magyarország története tíz kötetben./ 965–966. (A fejezetet GYÖRFFY György írta.)

⁶⁸ Conc. Strig. II. c. 10. A szövegét l. ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 208.

⁶⁹ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

Ezzel összefügg a következő kapitulum:

Illi vero, qui post sacros ordines aliquas sub matrimonii nomine duxerunt, quoniam huiusmodi conjunctio contra leges est facta, ac per hoc matrimonium non est, sive eas volentes, sive invitae dimiserint, et continentiam in Ecclesiae testimonio voverint, ecclesiastica officia sic ministrent, ut ultra ad relictas immunditias non declinent. Nam si legitimarum sive aliarum commixtione se ipsos vel ultra foedaverint, ab Altaris ministerio eosdem sequestramus, nisi aut ad canonicas regulares, aut ad ordinata monasteria transierint. (Decr. Hung. c. 19.)⁷⁰

A 18. cikkely hasonlóan szabályozza a cölibátust, mint a II. esztergomi zsinat 10. kánonja:⁷¹ a feleség „eltávolítása” a házasságból, vagyis a különélés előfeltétele a papi szolgálat folytatásának. A 19. kánon azokra vonatkozik, akik a feleségüket felszentelés után vették el. Ehhez hasonló rendelkezést a magyar zsinatokon nem találunk, ám a szentelés utáni házasságot már a korábbi esztergomi concilium tiltotta.⁷² E határozat alapján Marczali Henrik úgy látta, indokolatlanul enyhén jártak el azokkal szemben, akik a felszentelés után léptek házasságra, és „ez a papok élete tisztaságának nem válhatott javára”.⁷³

A fenti két cikkellyel szoros összefüggést mutat az utolsó, 20. kapitulum. Ennek értelmezése már a 18. században problémákat okozott, ami elsősorban a ‘praepositis’ szóval függött össze. A legrégebbi kéziratban, akárcsak Lambeck kiadásában a határozat a következőképp hangzik:

De Subdiaconis autem et Praepositis uxoris id ipsum fieri decernimus, sed inducias vobis superhoc usque ad rescriptum Domini Papae damus. (c. 20.)⁷⁴

A Mansi- és a Péterffy-, valamint az erre épülő Katona-féle kiadásokban ugyanis a ‘praepositis’ szó helyett ‘presbyteris’ áll. Ebben az esetben viszont a 20. cikkely ellentétbe kerül az előtte álló két másikkal, amelyek pont azt mondják ki, hogy a diakónusoknak és a presbitereknek el kell távolítaniuk a feleségüket maguk mellől, ha továbbra is az egyház tagjai akarnak maradni. Ráadásul miért csak a szubdiakónusnak és a presbiternek engedélyezné a legátus a feleségük megtartását, másként szólva, miért hiányzik a diakónus?

⁷⁰ L. előző láb.

⁷¹ Conc. Strig. II. c. 10. „Ut nullus coniugatus presbiter aut diaconus altari deserviat, nisi prius uxori concedenti et continentiam voventi locum separatum, et necessaria vite temporalis provideat, et secundum apostolum habens, quasi non habentem se esse intellegat.” [ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 208.] A feleség hasonló kvázi eltartásáról a „Decreta Hungarorum” is intézkedik a 11. cikkelyben. [LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.]

⁷² Conc. Strig. I. c. 32. „Qui diaconatum vel presbiteratum sine matrimonio adepti sunt, uxorem ducere non licet.” [ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 201.]

⁷³ MARCZALI Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában. (1038–1301)*. In: *A magyar nemzet története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. II. Bp. 1896. 624–625.

⁷⁴ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

Nem fogadta el viszont a ‘presbyteris’ alakot Waldmüller, aki a cikkelyt a prépostokra vonatkoztatta, annak dacára, hogy ez utóbbi – a szubdiakónussal ellentétben – nem papi rend.⁷⁵

A mondatnak azonban egy harmadik értelmezése is elképzelhető, amelynek segítségével – véleményünk szerint – feloldhatók az eddigi értelmezések ellentmondásai. Miután a ‘praepositis’ csak Lambeck kiadásában áll nagybetűvel, nem feltétlenül indokolt a prépost szóval fordítani. Mi magunk a ‘praepono’ igéből vezetnénk le, és az „előbb említettek” kifejezéssel fordítanánk. Az ‘et’ szócskát pedig nem egyszerű kötőszóként, hanem hasonlító értelemben fognánk fel. Az egész mondat fordítása így a következőképp hangzik: „A szubdiakónusokról pedig ugyanazt rendeljük mint az előbb nevezett házasodottakról (ti. az előbbi cikkelyben felsorolt presbiterekről és diakónusokról), ám a pápa leiratáig (ezzel kapcsolatban) haladékot adunk nektek.”

Tartalma alapján e cikkely is a gregoriánus korszakhoz köthető. A II. Callixtus elnökletével 1123-ban tartott I. lateráni zsinat (a IX. egyetemes zsinat) ugyanis már kimondta, hogy:

Presbyteris, diaconibus, et subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia prorsus interdicimus. Si qui autem hujusmodi reperti fuerint, ecclesiasticis officiis priventur et beneficiis. Sane si neque sic immunditiam suam correxerint, careant Ecclesia. (Conc. Lat. I. c. 3.)⁷⁶

Ez a rendelkezés, mint látható, már az aldiakónusoknak is megtiltja a feleséggel való együttélést. Denzinger felhívja a figyelmet arra, hogy ehhez hasonló rendelkezéseket már korábbi zsinatok is hoztak (az 1119-ben összeült reimsi concilium 5. cikkelye pedig szó szerint ugyanez).⁷⁷ A lateráni zsinat volt azonban az első, ahol a rendelkezést egyetemes érvénnyel hirdették ki.

Az utolsó rendelkezés, amit e csoportból megvizsgálunk, a 12. kánon. Ez az áldozópapok fiainak ügyében határoz, akik szintén az egyházba lépnének. Erről a 12. századi magyar zsinatok nem rendelkeztek, de véleményünk szerint ez is a VII. Gergely-féle reformok korára vezethető vissza, mégpedig az 1089-es melfi

⁷⁵ Erről részletesen I. MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. 35–58.

⁷⁶ MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XXI. 282. Más szövegvariánst közöl DENZINGER, Henricus: *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Friburgi Brigoviae, 1947. 176., ám az első mondat értelme teljesen ugyanaz: „Presbyteris, diaconibus vel subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia penitus interdicimus(...)”. A zsinatról és a szövegváltozatokról bővebben, további irodalommal I. SCHWAIGER, Georg: *Laterankonzil I*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Band V. München, 2003. 1739–1740.

⁷⁷ DENZINGER: *i. m.* (76. jegyzet) 176. 1. láb.; a reimsi zsinat cikkelyét I. MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XXI. 236.

zsinat 14. kánonjára. (Ez a határozat utóbb több nagy egyházi gyűjteménybe is belekerült.)⁷⁸

Presbyterorum filios ad sacros ordines accedere, nullatenus permittatis, nisi aut in coenobiis, aut in monasteriis. (Decr. Hung. c. 12.)⁷⁹

Presbyterorum filios a sacris altaris ministeriis removendos decernimus, nisi aut in cenobiis, aut in canonicis religiose fuerint conversari. (Conc. Melfit. c. 14)⁸⁰

A most bemutatott párhuzamok alapján már látható, hogy a dekrétum a papi nőtlenség kérdését meglehetősen kimerítően tárgyalja. Teszi pedig ezt egy olyan korban – amennyiben hihetünk Lambeck állításának, hogy 1267-ben került kihirdetésre – amikor ez már merőben szokatlan volna, pláne ilyen alaposággal. Kérdés, hogyan értékelte ezt napjainkig a szakirodalom.

Marczali, mint már említettük, a Milleniumi Magyar Történetben írt a zsinatról, ám főként a határozatok tartalmának összefoglalására szorítkozott. Megemlített viszont egy 1265-ös oklevelet, amely éppen egy olyan papról szól, akinek az apja is az volt.⁸¹ Néhány évvel korábban kiadott monográfiájában Pauler Gyula a meglazult egyházi fegyelmet igazolja ezekkel az intézkedésekkel, példaként említve Jób pécsi püspököt, akiről korábban már volt szó.⁸² A dekrétumról C. J. Hefele és H. Leclercq is említést tesznek a zsinatok történetét tárgyaló sok kötetes munkájukban, ám csak a határozatok összefoglalására szorítkoznak.⁸³ A következő nagy, Magyarország egész történelmét feldolgozó monográfiában, melyet Hóman Bálint és Szekfű Gyula írtak az 1930-as évek első felében, a bécsi zsinat nem kapott helyet.⁸⁴ A második világháborút követően Hermann Egyed volt az, aki a magyarországi katolikus egyház történetét 1914-ig bemutató könyvében ismét figyelmet szentelt ezeknek a határozatoknak.⁸⁵ Úgy vélte, az olyan rendeletek, mint amelyek tiltják a nő emberek püspökké szentelését, a korban már kevésbé lehettek aktuálisak, ezért inkább preventív jellegű intézkedéseknek tekinthetők. Hermann művének 1973-as megjelenése óta magyar nyelvű munka már nem hozott újdonságot a kutatásban. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az a néhány közelmúltban

⁷⁸ Megtalálható Chartres-i Ivo gyűjteményében: Pars 6, c. 410. (Kiadása: MIGNE, J. P.: *Patrologia cursus completus, series latina*. (A továbbiakban: *PL*) Tom. 161. Parisiis, 1889.) és Gratianusnál: Dist. LVI. P.1. c. 1. (Kiadása: *PL* Tom. 187. Parisiis, 1891.). Ezekről a gyűjteményekről, és általában az egyházi forrásokról remek összefoglalást ad: ERDŐ Péter: *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*. Bp. 1998. Mályusz Elemér szerint a papi hivatal családon belüli öröklődése a 13. század Magyarországra is jellemző volt. L. MÁLYUSZ Elemér: *i. m.* (75. jegyzet) 31–32.

⁷⁹ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

⁸⁰ MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XX. köt. 724.

⁸¹ L. a 73. lábjegyzetben idézett hely, 17. láb.

⁸² PAULER: *i. m.* (41. jegyzet) 246, 532. 186. láb.

⁸³ HEFELE–LECLERCQ: *i. m.* (24. jegyzet) 139–140.

⁸⁴ HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet. I.* Bp. 1935.

⁸⁵ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. I./ 113–116.

megjelent mű, amely legalább említés szintjén kitér a zsinatra, az ő monográfiáját jelöli meg elsődleges irodalomként.⁸⁶

1987-ben azonban Lothar Waldmüller Magyarország, Horvátország és Dalmácia korai zsinatairól írt könyvében egy effajta cölibátus-szabályozást 1267-ben elképzelhetetlennek tartott, és a dekrétum keletkezési idejét a 12. századba helyezte.⁸⁷ Bár Marczali és Pauler érvei jogosak, Waldmüller álláspontját sem lehet figyelmen kívül hagyni. Azt, hogy Magyarországon a 13. század második felében a cölibátussal komoly problémák voltak, nemcsak a Marczali által példaként felhozott oklevél igazolja, hanem mindenekelőtt a Fülöp fermói püspök és pápai követ által 1279-ben összehívott budai zsinat, amely ismét kénytelen volt rendelkezni a feleségükkel élő papok ügyében. Érdemes továbbá egy hasonló tárgyú, 1267-es oklevélre is utalni, amelyet a spalatói érsek adott ki a sebenicói papság részére.⁸⁸ Ezek alapján elméletileg valóban lehetséges volna, hogy már bő egy évtizeddel korábban is hoztak erről szabályokat. A fő probléma magukkal a szövegekkel van. A budai zsinat határozataival ellentétben a Lambeck-szöveg – mint láthattuk – 11–12. századi kánonokkal mutat egyezéseket, és így valószínűsíthető, hogy a fo-

⁸⁶ Pl.: BEKE Margit: *Türje nembeli Szentgróti Fülöp*. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Uó. Bp. 2003. 119; TÖRÖK József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*. Bp. 2003. /Keresztény Századok./ 149; VICZIÁN János: *Guido dekrétuma*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. DIÓS István, VICZIÁN János. IV. Bp. 1998. 247. A dekrétumról a modern összefoglaló munkák általában nem tesznek említést, így sem Adriányi Gábor (ADRIÁNYI, Gabriel: *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*. Köln–Weimar–Wien, 2004.), sem Almási Tibor (ALMÁSI Tibor: *A tizenharmadik század története*. Bp. 2000. /Magyar Századok./), sem Kristó Gyula (KRISTÓ Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Bp. 1998.), sem pedig Kiss Gergely: *Pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog)*. In: „Fons, skepsis, lex.” *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. ALMÁSI Tibor et al. Szeged, 2010. 195–201.

⁸⁷ WALDMÜLLER: *i. m.* (6. jegyzet) 187.

⁸⁸ Conc. Bud. c. 12. „Inhibemus districtus, ut nullus clericus beneficiatus aut in sacris ordinibus constitutus mulieres aliquas in domibus sue habitaciones retinere, vel alibi eis cohabitare presumat. Qui vero ipsas nunc tenent, nisi infra tres menses ab ultimo die presentis synodi in antea numerandos, eas a cohabitatione sua prorsus eiecerint, vel qui eiectas resumpserint vel eis cohabitauerint, ex tunc se sciant excommunicationis sententia innodatos, a qua sententia per suos diecesanos absolui possint, primo de suis cohabitationibus mulieribus predictis eiectis, ac ipsis clericis ab earum omnio cohabitationibus separatis, et sufficienti prestita cautione, quod contra constitutionem huiusmodi de cetero non venient, sed ipsam omni tempore inviolabiliter observabunt.” L. ENDLICHER, Stephanus Ladislaus: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. 570. A szöveget magyarul, lábjegyzetekkel ellátva l.: *Kun László emlékezete*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1994. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5./ 141–184. (Almási Tibor fordítása). Az 1267-es oklevelet teljes szövegében l. FARLATO, Daniele: *Illyricum sacrum*. Tom. III. Venetiis, 1765. 281–282; SMÍČIKLAS, T.: *Codex Diplomaticus Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tom. V. Zagrabiae, 1907. 454–455, kivonatban pedig: FEJÉR, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. VII/4. 426–427; WENZEL Gusztáv: *Árpádok új okmánytár*. VIII. Bp. 1870. 177–178. Az oklevélre az ELTE BTK Történeti Segédtudományok tanszékének doktorandusza, Somogyi Szilvia hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

galmazáskor gregoriánus szövegeket használtak. Mielőtt a gondolatmenetet folytatnánk, érdemes a „Decreta Hungarorum” azon cikkelyeit is bevonni a vizsgálatba, melyek nem (csak) a cölibátus problémakörét tárgyalják.

Nullum nisi presbyterum aut diaconum, et, qui uxorem non habeat, in Episcopum eligatis. (Decr. Hung. c. 1.)⁸⁹

Ez a határozat a II. Orbán pontifikátusa alatt, 1091-ben tartott beneventumi zsinatra vezethető vissza, ott határoztak ugyanis arról, hogy csak áldozópapot, vagy diakónust lehet püspökké választani.

Nullus deinceps in episcopum eligatur, nisi qui in sacris ordinibus religiose vivens inventus est. Sacros autem ordines dicimus diaconatum ac presbyteratum.(...) (Conc. Ben. c. 1.)⁹⁰

Ugyanezt a szabályozást terjeszti ki a 8. kánon alacsonyabb fokozatokra is:

Nullum in Archidiaconum seu Decanum, vel Archipresbyterum, vel Praepositum, seu Abbatem, nisi Presbyterum vel Diaconum, promoveatis. (Decr. Hung. c. 8.)⁹¹

Érdemes összevetni az 1123-as I. lateráni zsinat 2. kánonjával:

Nullus etiam in praepositum, nullus in archipresbyterum, nullus in decanum nisi presbyter, nullus in archidiaconum nisi diaconus ordinetur. (Conc. Lat. I. c. 2.)⁹²

A 14. kapitulum azt írta elő, hogy nem lehet papot felszentelni számára kijelölt templom (egyház) nélkül:

Nullum Subdiaconum, vel Diaconum, vel Presbyterum nisi ad certum titulum ordinatis. (Decr. Hung. c. 14.)⁹³

Ezt, bár csak az áldozópapok esetében, már az I. esztergomi zsinat előírta.⁹⁴ Az 1125-ben tartott londoni zsinaton a diakónusokra kiterjesztve is megtalálható:

Nullus in presbyterum, nullus in diaconum nisi ad certum titulum ordinetur.(...)” (Conc. Lond. 1125. c. 8.)⁹⁵

⁸⁹ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 68.

⁹⁰ MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XX. 738.

⁹¹ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 68.

⁹² MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XXI. 282., ez a kánon már az 1119-es toulouse-i zsinaton is szerepelt (l. uo. 226.)

⁹³ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

⁹⁴ Conc. Strig. I. c. 18.: „Nullus presbiter sine titulo ordinetur.(...)”. L. ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 200. A szerző ezt – Karácson Imre nyomán – az 1095-ös piacentzai zsinat egyik rendelkezésével állítja párhuzamba (uo. 102.). További analógiákat l. SZUROMI: *Egyházfegyelem, i. h.* (55. jegyzet) 383–385.

⁹⁵ LABBEUS, Philippus–COSSARTIUS, Gabriel–COLETIUS, Nicolaus: *Sacrosancta Concilia*. Tom. XII. Venetiis, 1728. 1360. Vö. HADDON, A. W.–STUBBS, W.: *Councils and ecclesiastical documents relating to Great Britain and Ireland*. Tom. I. Oxford, 1869. 317–318.

A 13. kánon az olyan klerikusok ellen irányul, akik ajánlólevél nélkül másik egyházmegyébe mennek.

Alienos clericos, quos sine commendatitiis literis suscepistis, in Episcopatibus vestris nullatenus toleretis; et de caetero nec eos, nec alios sine formatis litteris admittatis; et, quos de his apostatas esse constiterit, excommunicatos habeatis, et Praepositis suis eos requirentibus reddatis.” (Decr. Hung. c. 13.)⁹⁶

Ezzel kapcsolatban már Kálmán I. törvénykönyve rendelkezik:

Alienigena presbiter vel dyaconus cum commendatitiis literis recipiatur.(...)” (Decr. Col. c. 3.)⁹⁷

Majd az I. esztergomi zsinat is hoz egy hasonló cikkelyt:

Nullus clericus de alio episcopatu vel provincia sine commendatitiis litteris suscipiatur. (Conc. Strig. I. c. 19.)⁹⁸

Az utolsó határozat, amelyre kitérünk, kiköti, hogy csak szabad embert lehet papá szentelni:

Nullum servum in Clericum ordinetis, nisi Dominus eius eum manumittat, ut de caetero ex toto nihil in eo juris habeat. (Decr. Hung. c. 15.)⁹⁹

Ugyanezt fogalmazza meg az I. esztergomi zsinat 30. kánonja is:

Nullius servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem. (Conc. Strig. I. c. 30.)¹⁰⁰

Világos, hogy nem csupán a cölibátus, hanem a többi, a dekrétumban felmerülő kérdés visszavezethető a 11–12. századra. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e párhuzamba állított szövegekkel nem azt bizonyítjuk, honnét kompilálták össze a „Decreta Hungarorum” szövegeit (vagyis nem ezek konkrét forrásait akartuk teljes bizonyossággal megállapítani – ezek ugyanis egyértelműen feltehetőleg nem azonosíthatók, pontosan úgy, ahogyan az esztergomi kánonoknál sem mindig lehet kizárólagos eredetet meghatározni), csupán arra próbáltunk rámutatni, mely korban hoztak ezekhez nagyon hasonló rendelkezéseket. Mivel azonban mind fogalmazásbeli,

⁹⁶ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69. Az ajánlólevél jelentőségéről bővebben, további irodalommal I. KUMOROVITZ L. Bernát: *A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka.* = Századok (97.) 1963. 6–7.; SOLYMOSI László: *Az írásbeliség fejlődése az Árpád-korban.* In: Uő.: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Bp. 2006. 198–199.

⁹⁷ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 184.

⁹⁸ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 200.

⁹⁹ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 69.

¹⁰⁰ ZÁVODSZKY: *i. m.* (53. jegyzet) 201. A szerző az 1031. évi bourges-i zsinat egyik kánonjával hozza kapcsolatba (uo. 105.), Szuromi Szabolcs Anzelm viszont egy 9. század végi zsinati kánon befolyását feltételezi, Wormsi Burchard gyűjteményén keresztül. L. SZUROMI: *Esztergomi zsinatok, i. h.* (61. jegyzet) 194.

mind pedig szövegszintű egyezések kimutathatók, továbbra is érvényesnek vehetjük azt a korábban megfogalmazott véleményt, hogy a „Decreta Hungarorum” összeállítójának kezében valamilyen gregoriánus szövegek lehettek.

Éppen ez az, ami nehezen hozható összefüggésbe Guido bíborossal. Most kell visszautalnunk a legátusnak a dolgozat elején vázolt tevékenységére. Nem csak egyszerűen arról van szó, hogy a négy, zsinatokon kiadott, bizonyítottan hozzá köthető dekrétum nem tartalmaz hasonló határozatokat. Sokkal inkább arról, hogy ezek magának a legációnak, annak céljainak tükrében életszerűtlenek. A 13. század közepén, az interregnum zavaros időszakában, amikor maga IV. Kelemen saját pontifikátusa alatt egyszer sem járt Rómában az instabil politikai helyzet miatt, a Kúria már nem a papi nőtlenségért harcolt a legátusok révén – mint az történt a 12. század első felében¹⁰¹ – hanem, mint láttuk, sok esetben inkább a pápaság világi hatalmának biztosításáért.

Az eddigi adatok és következtetések fényében elméletileg, de csak elméletileg, meglehetősen kérdésesnek tűnik, hogy a „Decreta Hungarorum” valóban az 1267-es bécsi zsinathoz köthető. Ám Lambeck állítása és az általa kinyomtatott szöveg, melyre több évszázad történészei alapozták téziseiket, további vizsgálatot igényel.

V.

Lambeck a már többször említett és idézett művében kiadta az 1267-es bécsi dekrétumot is.¹⁰² Ennek szövege után könyvében az alábbi kommentár következik:

Extant praeterea in Augustissimae Bibliothecae Caesariae antiquo quodam codice membranaceo MSto in fol. inter Codices Theologicos Latinos MStos vigesimo tertio, ejusdem Cardinalis Guidonis Decreta Hungarica(...).¹⁰³

Ezután következik a szöveg kiadása, melynek végére a szerző ismét illesztett egy megjegyzést:

Hucusque Decreta Hungarorum, quae a fratre Guidone Tituli S. Laurentij in Lucina Presbytero Cardinale et Apostolicae Sedis Legato A. 1267 acceperunt.¹⁰⁴

A Lambeck-korabeli jelzeteket természetesen máig már többször is megváltoztatták, úgy látjuk azonban, hogy a ma az Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) kéziratárában Cod. 1550 jelzet alatt őrzött kódex azonosítható ezzel a kötettel. Erről a kéziratár 19. század második felében készített kódexkatalógusa azt állítja, hogy 12. századi munkáról van szó, leszámítva az utolsó oldalon található „Decreta

¹⁰¹ SZUROMI: *Esztergomi zsinatok, i. h.* (61. jegyzet) 199–201.

¹⁰² LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 61–68.

¹⁰³ Uo. 68.

¹⁰⁴ Uo. 70.

Hungarorum”-ot, amely 13. századi bejegyzés. Régi jelzetként ez a katalógus „Cod. Theol. 302”-t ad meg.¹⁰⁵ A kódex első oldalán azonban megtalálható az „N. 23. Theol. lat” bejegyzés, ami egyértelműen igazolja, hogy ugyanazzal a kézirattal van dolgunk, amit Lambeck is használt.

A kódex 150 pergamenlappól áll. Különböző teológiai tárgyú írásokat tartalmaz, amelyek közül csaknem mindegyik szerzetesekhez szól: Nagy Szent Vazul reguláját latin fordításban, Szent Kolombán reguláját, Szent Ágoston két művét (a másodiknak, a „De opere monachorum”-nak csak egy kivonatát),¹⁰⁶ egyéb kisebb regulákat, végül pedig Sevillai Izidor „Synonimá”-ját. Ez a mű a 149. lap verzóján végződik. A 150. lap rectója üres, majd a verzón az előzőeknél sokkal kisebb betűs írással következik a Lambeck által kinyomtatott szöveg – mindenféle kapitulumbeosztás nélkül – melynek címe: „Hec sunt decreta hungarorum, que a Gvidone cardinali susceperunt”. Ennél többet azonban az írás nem árul el, nem található sem az 1267-es évszám, sem a bécsi zsinatra történő legkisebb utalás.

A címet látván rögtön feltűnik, hogy a valóban San Lorenzo in Lucina kardinális által kiadott dokumentumok teljesen más formulával kezdődnek. A bécsi zsinati dekrétum első mondata így hangzik: „Frater Gwido divina miseratione tituli Sancti Laurentii in Lucina presbiter cardinalis, apostolice sedis legatus, ad perpetuam rei memoriam.”¹⁰⁷ A záróformula pedig a következő: „Acta sunt hec Wienne a. D. 1267. mense Maii, pontificatus domini Clementis pape quarti anno tertio.”¹⁰⁸ Ha a legátus egyéb okiratainak legalább egy részét szemügyre vesszük, megállapítható, hogy mindig ugyanezt a formulát alkalmazta.¹⁰⁹ Ezzel ugyanis az okirat eleget tesz bizonyos hitelességet igazoló követelményeknek: megnevezi a kiállítót, a kiállítás helyét és időpontját.¹¹⁰ Nem véletlen, hogy ezeket a másolók is mindig megtartották.

¹⁰⁵ *Tabulae Codicum Manu Scriptorum in Bibliotheca Palatina Vindobonensi*. Vol. I. (Cod. 1–2000) Vindobonae, 1864. 251.

¹⁰⁶ Ezeket bővebben l. ALTANER, Berthold: *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg–Basel–Wien, 1963. 395–397.

¹⁰⁷ MGH SS IX. (28. jegyzet) 699.

¹⁰⁸ Uo. 702.

¹⁰⁹ A következő dokumentumokat láttuk: az egykori St. Pölten-i Ágoston-rendi kolostor Úrkundenbuchjában megőrzött négy határozatot (ma a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (HHStA) található, jelzete 'B 356' 62^v–63^v vö. BÖHM, Constantin Edler von: *Die Handschriften des K. und K. Haus-, Hof- und Saats-Archivs*. Wien, 1873. 296. [1077. tétel]), egy Admontban fennmaradt dokumentumot (l. *Fontes Rerum Austriacarum. [Diplomataria et Acta]* Band 1. Hrsg. von Joseph CHMEL. Wien, 1849. 79–80.); két Zwettlben fennmaradt iratot (l. FRAST, Johann von: *Das 'Stiftungen-Buch' des Cistercienser-Klosters Zwettl*. In: *Fontes Rerum Austriacarum. [Diplomataria et Acta]* Band 3. Wien, 1851. 256–257.); a bécsi Schottenstift részére kiadott határozatot (l. HAUSWIRTH, Ernest: *Urkunden der Benediktiner-Abtei unserer Frau zu den Schotten in Wien*. In: *Fontes Rerum Austriacarum. [Diplomataria et Acta]* Band 18. Wien, 1859. 53.); Két további iratot l. *Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae*. Ed.: Antonii BOCZEK. Tom. III. Olomucii, 1841. 395, 400. Összefoglalóan l. MALECZEK: *i. h.* (24. jegyzet) 87–91.

¹¹⁰ Részletesen l. SOLYMOSI László: *Bevezetés a diplomatikába*. In: Uő.: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok*. Bp. 2006. 9–22., különösen 16–22.

Mint láttuk, a hely és a dátum a „Decreta Hungarorum”-ból hiányzik, és a cím sem illeszkedik Guido többi dekrétuma közé.

Miután Lambeck más forrást nem ad meg, az látszik valószínűnek, hogy a datálás önkényesen tőle ered. Érdekes ugyanakkor még megvizsgálni a későbbi kiadásokat is, hogy ezek honnét merítették a szövegüket.

Kollár Ádám, aki Lambeck után egy évszázaddal, Mária Terézia uralkodása idején vezette az udvari könyvtárat, egyik művében kiadta a dekrétum szövegét, de teljes egészében – jegyzeteivel együtt – elődje munkájából átemelve.¹¹¹ Néhány évvel később, amikor részben újra kiadta Lambeck munkáját (a saját kommentárjaival ellátva), a „Decreta Hungarorum”-hoz írt rövid kommentárjában feltünteti, hogy a szöveget Lambeck után már kiadta Harduinus és Nicolaus Coletius, továbbá az előbbi nyomán Péterffy Károly.¹¹²

Péterffy szövege ugyanakkor több helyen eltér Lambeckétől, főként ami a szöveg minőségét illeti. Ez egyértelműen annak a rovására írható, hogy nemhogy a kéziratot nem látta, de még csak nem is az első kiadást használta.¹¹³ Ugyanez mondható el Mansi kiadásáról is, amely, forrásként Lambeck művét tünteti fel, ám a Péterffyével mutatott közös eltérésekből alapján kikövetkeztethetően nem azt használta.¹¹⁴ Ennek illusztrálására pedig csak a következő részleteket vezetjük elő (mindig Lambeck kiadásához viszonyítunk, P=Péterffy, M=Mansi):

c. 4.: per canonica intervalla] *per intervalla* P; c. 7.: speciali licentia] *licentia* P; vel capi] *nec capi* P, M; c. 8.: Nullum in Archidiaconum seu Decanum, vel Archipresbyterum, vel Praepositum, seu Abbatem, nisi Presbyterum vel Diaconum promoveatis] *Nullum in archidiaconum seu decanum vel archipresbiterum vel diaconum promoveatis* P; c. 18.: acceperunt] *acceperint* P, M; c. 20.: Praepositis uxoris] *presbyteris uxoris* P, M.

Katona István Péterffy verzióját emelte be a *Historia Criticába*, újabb hibákkal tetézve az amúgy sem tökéletes szöveget.¹¹⁵

c. 9.: Nullum in Abbatem nisi monachum assumatis] *Nullum in abbatem monachum assumatis*. K.

A későbbiekben Lambeck szövegének Kollár által lenyomtatott variánsa is alapul szolgált újabb kiadásokhoz. Az ő művét használta fel Batthyány Ignác a *Leges Ecclesiasticae*¹¹⁶ összeállításakor, valamint Gombos F. Albin az 1930-as években.¹¹⁷

¹¹¹ KOLLARIUS, Adamus Franciscus: *Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensi*. Tom. I. Vindobonae, 1761. 22–25.

¹¹² *Petri Lambecii Hamburgensis Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*. Opera et Studio Adami Francisci KOLLARII. Tom. I. Vindobonae, 1766. 671–674.

¹¹³ PÉTERFFY, Carolus: *Sacra Concilia*. Pars I. Posonii, 1741. 89–90.

¹¹⁴ MANSI: *i. m.* (63. jegyzet) XXIII. 1183–1186.

¹¹⁵ KATONA, Stephanus: *Historia Critica Regnum Hungariae*. Tom. VI. Budae, 1782. 482–485.

¹¹⁶ BATTHYÁNY, Ignatus: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. Tom. II. Claudiopolii, 1827. 415–417.

(Batthyány lábjegyzetekben hozza Péterffy variánsait, de megjegyzi, hogy ő nem látta a kéziratot.) Bár ez a két kiadás sem követi tökéletesen Lambeck variánsát, általánosságban mégis elmondható, hogy a színvonaluk magasabb, mint a Mansi-, de legfőképp, mint a Péterffy- és a Katona-féle verzióké. Gombos kiadásában egy helyen mutatkozik nagy eltérés:

c. 10.: (...)in locum alium, nisi canonice, transferatis, et nullum supradictorum, nisi canonice, deponatis.] *in locum alium, nisi canonice deponatis.* G.

A 19. században még két kutatónk adta ki a szöveget.¹¹⁸ Egyikük, Endlicher a *Monumenta Arpadianában* nyomtatta ki, ám nem jelöli meg a forrását.¹¹⁹ Bizonyos olvasatok csak nála bukkannak fel, ám a 14. és 15. kapitulumok összevonásából arra lehet következtetni, hogy Batthyány kiadásából dolgozott. Másikuk, Fejér György a *Codex Diplomaticus*ban közölte a szöveget, és Lambecket jelölte meg forrásaként.¹²⁰ Az ő kiadása az összes említett közül (Lambecket és Kollárt leszámítva) a legmegbízhatóbb.

A fentiekből világos, hogy az összes kiadás egyetlen stemmába rendezhető, vagyis újabb kézirat alapján senki nem közölte a határozatokat. Sőt, az utolsó, akiről feltételezhető, hogy látta a bécsi kódexet, Kollár Ádám. A többiek csupán a szöveget publikálták újra és újra, (bár, mint láttuk, Kollár sem bírálta felül Lambeck kiadását) Béccsel mint helyszínnel, és 1267-el mint dátummal, amelyekre nézve az ősforrás, a kézirat semmilyen támpontot nem ad. (Itt jegyezzük meg, hogy a korban teljesen általános volt, hogy az újabb és újabb egyházi vagy világi törvénykollekciók összeállítói a korábban már kiadott anyagokat egyszerűen bemelték saját művükbe, azok összes hibájával, hiányosságával, rossz datálásával stb. együtt. A teológiai tárgyú szövegek esetében ennek a folyamatnak a csúcán Mansi legtöbbet idézett, gigantikus sorozata áll, amely a 18. század közepén jelent meg. Az források összegyűjtése és publikálása azonban már másfél évszázaddal korábban elkezdődött Canisius és Binius munkásságával, és a 18. századig már számos kiadáson keresztülment. A „Decreta Hungarorum” példája jól rámutat a kéziratoktól elrugaskodott szövegközlés „eredményeinek” veszélyeire.)

Újabb kódexet, amely a „Decreta Hungarorum” határozatait tartalmazná, nekünk sem sikerült találnunk, leszámítva egy, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött kései másolatot.¹²¹ Ez egy 18. század legvégén egybekötött kolligátumban található, amely egykoron Széchényi Ferenc tulajdonát képezte, és amely

¹¹⁷ GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Tom. II. Budapestini, 1937. 840–841.

¹¹⁸ WALDMÜLLER [*i. m.* (6. jegyzet) 186. 7. láb.] kiadásként hivatkozik Szvorényi egy művére (SZVORÉNYI, Michaelis: *Synopsis Critico Historica Decretorum Synodaliūm*. Veszpremi, 1807. 27–31.), ám itt csak a határozatok tartalmi összefoglalása olvasható.

¹¹⁹ ENDLICHER: *i. m.* (88. jegyzet) 515–517.

¹²⁰ FEJÉR, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. VII/1. Budae, 1831. 340–342.

¹²¹ Jelzete: OSzKK Fol. Lat. 529 (A „Decreta Hungarorum”: fol. 75^r–76^r)

különböző törvényszövegek másolatait tartalmazza. A lejegyzésre került variáns azonban nem a Cod. 1550-re, és nem is más kéziratra megy vissza, hanem Lambeck nyomtatott kiadására, ugyanis annak bevezető- és zárócommentárjait is idézi. A szöveg után olvasható megjegyzés szerint Hevenesi Gábor gyűjteményéből másolták, ám az eredetinek a budapesti Egyetemi Könyvtárban nem akadunk a nyomára.

Arra a kérdésre, hogy Lambeck miért az 1267-es zsinattal kapcsolta össze a „Decreta Hungarorum” szövegét, két lehetséges magyarázatot találtunk, melyek persze csupán feltevések. Az egyik, hogy már az ő korában a Hofbibliothekben őrizték a bécsi zsinat valódi szövegének több példányát, hiszen ő maga is a könyvtár két kézírata alapján adta ki ennek a szövegét.¹²² Nem lehetetlen, hogy a már ezekből, illetve más korábbi munkákból jól ismert Guido kardinálist automatikusan az 1267-es évhez és eseményéhez kötötte, pláne, ha a kódexek írásképe azonos korra utalt. Számításba lehet még venni azt is, hogy Lambeck a kézirat múltjáról vajmi keveset tudhatott – azt leszámítva, hogy a 16. században Johannes Fabri (1481–1541) bécsi püspök tulajdonában volt, mint az ex librishől kiderül.

A másik lehetséges magyarázatot egy elírás adhatja, bár ennek bizonyító ereje még az előző feltevésnél is csekélyebb. A két szöveg (a bécsi zsinat, illetve a „Decreta Hungarorum”) közlése előtt Lambeck felsorolta azokat a forrásokat (korábbi műveket, krónikákat stb.), amelyek a zsinatot, vagy magát a legátust említették. Ebben a bevezetőben Lazius már említett művéből a következőt idézi:

cum sub annum Salutis nostrae 1267 Clemens tertius (leg. quartus) Pontifex Maximus, ruina rei ecclesiasticae exigente, Guidonem Cardinalem S. Laurentii i. L. Presbyterum eo misisset: qui V n g a r i a m ingressus anno Domini 1267, ab Ottocaro Rege et Austriae tum Duce honorifice expectus, mox accitis Metropolitanis et eorum Suffraganeis, cum his de communibus religionis nostrae sacrosancte rebus agere coepit.¹²³ (A kiemelés tőlem M. G.).

Ebből úgy tűnik, mintha a legátus 1267-ben Magyarországon járt volna. Ez azonban természetesen elírás, Lazius művében ugyanis ‘Vngariam’ helyett ‘Vienam’ áll.¹²⁴

VI.

Az maradt hátra, hogy a jelenleg ismert, lehetőség szerint összes forrás alapján megpróbáljuk rekonstruálni a szöveg történetét. Első lépésként azt kíséreljük meg kideríteni, hogy a Cod. 1550 utolsó oldalán található legrégebbi variáns hol kerülhetett lejegyzésre.

¹²² Vö. JOHANEK: *i. h.* (6. jegyzet) 317. 24. láb.

¹²³ LAMBECIUS: *i. m.* (1. jegyzet) 58.

¹²⁴ LAZIUS: *i. m.* (2. jegyzet) 62.

Mivel illuminált példányról van szó, a kódex megtalálható Hermann Julius Hermann ilyen munkákat feldolgozó katalógusában.¹²⁵ A szerző a kézirat eredetét nem tudta meghatározni, csak azt állapította meg, hogy feltehetően Ausztriában készült darabról van szó, ami a 12. század végéről származik. A „Decreta Hungarorum”-ot külön egységként kezelve ugyanazt írta, mint az ÖNB kéziratárának már korábban idézett 19. századi katalógusa, nevezetesen, hogy a 13. században készült. Nemrégiben azonban egy kiegészítő kötet jelent meg Hermann katalógusához, amelyben a kéziratot Andreas Fingernagel heiligenkreuzi munkaként azonosította, amely 1147 előtt íródott.¹²⁶ A „Decreta Hungarorum”-ot viszont érthetetlen módon figyelmen kívül hagyta, még a kódex tartalmának leírásánál sem vette fel a tételek közé. Azonban meg kell jegyeznünk, annak a lehetősége, hogy a 150. lap később került a kódexbe, kizárható, mivel – az egyébként üres – rectón ugyanaz az elővonalazás látható, mint a kézirat összes többi lapján.

A heiligenkreuzi ciszterci kolostor középkori könyvvállományáról tudomásunk szerint három összeírás maradt fenn. A legkorábbi még az első apát, Gottschalk idején készült, aki 1148-ban, vagy egy évvel később hunyt el.¹²⁷ Ezt a katalógust először 1891-ben nyomtatták ki a Monarchia területén található ciszterci monostorok történetét tárgyaló *Xenia Bernardina* című munkában.¹²⁸ Ebben az összeírásban szerepel egy „Regula Sancti Basilii” című tétel, ami megfelel a Cod. 1550 első tartalmi egységének. (Az összeírást 1915-ben Theodor Gottlieb ismét közölte az alsó-ausztriai középkori könyvtárak katalógusait tárgyaló művében, amelyben a tételt azonosította is a Cod. 1550-nel, ám ezt az eredményt a későbbi kutatás figyelmen kívül hagyta, és csak Fingernagel használta fel.¹²⁹) Ez azt jelenti, hogy a kézirat törzsanagya a legkorábbi heiligenkreuzi munkák közé tartozik.

Számunkra most érdekesebb a két másik könyvlista, amelyek közül mindkettő a 14. század második feléből származik. Az egyiket, amelyet a St. Gallen-i kolostor egyik kódexe tartalmazza, Gabriel Meier tette közzé 1901-ben.¹³⁰ Ez a lista minden kódexből csak az első művet vette fel, és összesen 308 címet tartalmaz,

¹²⁵ HERMANN, Hermann Julius: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich*. II. Band. *Die deutschen romanischen Handschriften*. Leipzig, 1926. 278–279.

¹²⁶ FINGERNAGEL, Andreas–SIMADER, Friedrich: *Ergänzungen und Nachträge zum Katalog der deutschen romanischen Handschriften*. Cod. 1550 (Andreas Fingernagel írása). A munka egyelőre csak az interneten érhető el:

<http://www.onb.ac.at/sammlungen/hschrift/kataloge/ergaenzungen/ergaenzungen.htm>

¹²⁷ Az évszámadatot I. KOCH, Walter: *Heiligenkreuz*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Band IV. München, 2003. 2021. Az összeírás keletkezését 1133 és 1140 közé helyezi WALLISER, Franz: *Cistercienser Buchkunst. Heiligenkreuzer Skriptorium in seinem ersten Jahrhundert*. Heiligenkreuz–Wien, 1969. 14–15.

¹²⁸ *Xenia Bernardina*. Band III. *Beiträge zur Geschichte Cistercienser-Stifte der Österreich-Ungarischen Ordensprovinz*. Wien, 1891. 112. (a katalógus kiadója Benedict Gsell).

¹²⁹ GOTTLIEB, Theodor: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Band I. *Niederösterreich*. Wien, 1915. 19.; FINGERNAGEL: *i. m.* (126. jegyzet).

¹³⁰ MEIER, Gabriel: *Der Bibliothekskatalog des Stiftes Heiligenkreuz vom Jahre 1374*. = Archiv für Österreichische Geschichte (90.) 1901. 401–417.

köztük egy „Regula Sancti Basilii” címűt is.¹³¹ Azt pedig, hogy e kézirat mögött a mai ÖNB Cod. 1550 áll, kétséget kizáróan bizonyítja a harmadik, először Gottlieb által publikált katalógus. Ez szintén 14. századi, s a szerző az összeállítás ‘terminus ante quem’-jeként 1381-et ad meg. Ez a lista ritka módon az egyes kódexekből csaknem minden tételt felvett (ugyanakkor nem írta le a könyvtár teljes állományát), és tartalmazza az általunk keresettet is.¹³² A dolog szépséghibája, hogy a „Decreta Hungarorum” kimaradt a tartalomleírásból, ámde ennek különösebb jelentőséget nem kell tulajdonítanunk, mivel a scriptor két másik rövid tételt is kihagyott a kódexből.¹³³ Az írásképp alapján a „Decreta Hungarorum”-nak a 14. században már mindenképpen benne kellett lennie a kötetben.

A könyvlisták alapján egy dolgot rögzíthetünk: a rejtélyes dekrétumszöveg ma ismert variánsát mindenképpen a heiligenkreuzi kolostor falai között jegyezték le.¹³⁴ (A kódexről a következő biztos támpontunk, hogy a 16. században a már említett Johannes Fabri bécsi püspök tulajdonában volt, majd ennek halála után, de még 1576 előtt a bécsi Hofbibliothekbe került, mivel az ebben az évben összeállított Blotius-féle kézirat-katalógusban már megtalálható.¹³⁵)

A következő kérdés, amely megválaszolásra vár, a lejegyzés időpontja. Ehhez mindössze két támpontunk van: egyrészt az ÖNB már említett 19. századi kézirat-katalógusa, illetve Hermannak az illuminált kódexeket feldolgozó katalógusa az 1920-as évekből.¹³⁶ Mindkét mű egyformán a kódex tartalmától független, későbbi betoldásnak minősíti a „Decreta” szövegét a 13. századból. A kérdés csak az, nem befolyásolhatta-e a készítőket Lambeck datálása. A Hermann-féle katalógus esetében ez könnyen elképzelhető, itt ugyanis a „Commentariorum” meg van jelölve kiadásként, de a másik esetében sem lehet kizárni.

Mint köztudott, az írást alapul vevő datálás, amennyiben a scriptoriumot nem sikerül azonosítani, és így lehetséges párhuzamok nem állnak rendelkezésre, meglehetősen pontatlan. A „Decreta Hungarorum” esetében azonban a helyzet, mint láttuk, szerencsére nem ez. Újabb kutatási feladat lehetne az írás korának ellenőrzése, most már természetesen heiligenkreuzi kéziratok bevonásával. Ez azonban korántsem egyszerű feladat. Bár a 19. század végén a kolostor kézíratainak jegy-

¹³¹ Uo. 416.

¹³² GOTTLIEB: *i. m.* (129. jegyzet) 71.

¹³³ Ezek a következők: Porcarius abbas: Monita (fol. 84^v–85^v) és S. Euagrius: Proverbia (fol. 121^v–125^v)

¹³⁴ A kézitról Csapodi Csaba feltételezte, hogy Magyarországról származhat (CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I.* 60. [107. tétel].) Ez a fentiek ismeretében valószínűtlennek mondható.

¹³⁵ MENHARDT, Hermann: *Das älteste Handschriftenverzeichnis der Wiener Hofbibliothek von Hugo Blotius 1576. Kritische Ausgabe der Handschrift Series nova 4451 vom Jahre 1597 mit vier Anhängen.* = Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften. Band 76. Wien, 1957. 39. A Blotius-féle jelzet N 4078 volt.

¹³⁶ Vö. 101. és 121. l.áb.

zékét kiadták, ebben, mint az újabb kutatás kimutatta, számos datálás téves.¹³⁷ A másik probléma, hogy sok kézirat nyilván nem helyben készült munka, így a középkori könyvlistákat is használni kell. Lehetséges továbbá, hogy a szöveg datálását megkönnyítené egy mára már sajnos eltűnt, vagy valahol lappangó kódex. Ez a kötet egykor az – 1142-ben Heiligenkreuzból alapított, majd 1784-ben feloszlott – baumgartenbergi ciszterci kolostor könyvtárában volt. Egy, ennek az állományáról tudósító 13. századi könyvjegyzékben a következő tétel olvasható: „Regula Basilii et alia opuscula in uno volumine.”¹³⁸ Mivel Heiligenkreuz filiájáról van szó, lehetséges, hogy ez a Cod. 1550 másolata volt. Amennyiben a kézirat rendelkezésünkre állna, meghatározható lenne a kora is, valamint kiderülne, megvolt-e már benne a „Decreta Hungarorum” szövege.

A legfontosabb kérdés az, hogy maga a szöveg mikor keletkezhetett. A kódexben található verzió nyilvánvalóan másolat, amelynek keletkezési idejét pillanatnyilag, úgy tűnik, a fent vázoltnál pontosabban sajnos nem lehet megállapítani. Az 1267-es kiadási dátumot kritizáló két – a bevezetőben már említett – német kutató közül a kérdésben Waldmüller foglalt állást. Ő ‘terminus post quem’-ként a II. esztergomi zsinatot jelölte meg, és úgy vélte, a határozatoknak mindenképpen a 12. században kellett keletkezniük.¹³⁹

Sem a 12. sem pedig a 13. században nem tudunk Guido nevű szentszéki legátusról, aki Magyarországon járt volna.¹⁴⁰ Az elmúlt évtizedben Stefan Weiss kiadott egy monográfiát, amelyben az 1049 és 1198 közti időszakban a Német-római Birodalomban, valamint Nyugat-Európa országaiban működő pápai legátusok neveit és kiadott rendelkezéseiket gyűjtötte össze.¹⁴¹ A VII. Gergely korától 1198-ig terjedő időszakban mintegy nyolc Guido nevű legátus tevékenykedett a vizsgált területen, de egyikük sem hozható kapcsolatba Magyarországgal. Közülük egy az 1140-es években többször is járt Csehországban, ahol egy fennmaradt levele alapján hasonló problémákkal kellett megküzdenie, mint amelyekre a „Decreta Hungarorum” határozatai is utalnak (nem felszentelt papok, feleséggel, ágyasok

¹³⁷ A jegyzéket kiadta: GSELL, Benedict: *Codices in der Bibliothek des Stiftes Heiligenkreuz*. In: *Xenia Bernardina*. II, 2. Wien, 1891. 115–272. A datálásokra vonatkozóan l. WALLISER: *i. m.* (127. jegyzet) 27–42., további irodalommal. A kérdéskörrel kapcsolatos legújabb munkákról (FINGERNAGEL, Andreas: *Die Heiligenkreuzer Buchmalerei von den Anfängen bis um 1200*. Dissertation. Wien, 1985., ill. Uő.: *Mainz oder Heiligenkreuz? Zur romanischen Buchmalerei im niederösterreichischen Zisterzienserstift Heiligenkreuz*. In: *Scrinium Berolinense. Tilo Brandis zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden, 2000. 43–56.) sajnos későn szereztem tudomást, így ezek a dolgozat írásakor nem álltak rendelkezésemre.

¹³⁸ PAULHART, Herbert: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*. Band V. *Oberösterreich*. Graz–Wien–Köln, 1971. 16.

¹³⁹ WALDMÜLLER: *i. m.* (6. jegyzet) 187.

¹⁴⁰ Az eddigi kutatások adatait összesítve a 12. században Magyarországon tevékenykedő legátusok neveit közli SZUROMI: *Esztergomi zsinatok, i. h.* (61. jegyzet) 200.

¹⁴¹ WEISS, Stefan: *Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. bis Coelestin III. (1049–1198)*. Köln–Weimar–Wien, 1995. /Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 13./

kal élő egyháziak, bigámisták, kijelölt egyház nélküli felszentelések stb.).¹⁴² Weiss műve bevezetőjében megjegyzi, hogy a Magyarország területén működő pápai követek tevékenységét Waldmüller munkája ismerteti.¹⁴³

A tanulmányban idézett analógiák alapján világosan látható, hogy a határozatok, illetve az azok alapjául szolgáló kánonok nem a 13. század második felében, hanem a 11. század végén, illetve a 12. század első felében íródtak. Bár ez nem bizonyítja azt, hogy Guido 1267-ben biztosan nem adhatta ki a gyűjteményt (például régebbi kánonjogi szövegeket tartalmazó gyűjtemények használatával), mégis hangsúlyozni kell, hogy ezt jelenleg egyetlen forrásadat sem támasztja alá. A határozatokat az utókorra hagyományozó kéziratban ugyanis – mint felhívtuk rá a figyelmet – sem a kiadás helyére, sem pedig idejére nem található információ; az 1267-es bécsi zsinattal való „kapcsolata” pedig, úgy tűnik, Peter Lambecknek köszönhető. A „Decreta Hungarorum” szövegének, mint filológiai egységnek keletkezéstörténetéről annál többet, hogy legkésőbb a 13. század folyamán jegyezték le, pontosabban másolták le a heiligenkreuzi kolostor scriptoriumában, a jelenleg feltárt források ismeretében sajnos nem állíthatunk.

GÁBOR MIKÓ

Das Wiener Konzil von 1267 und die sogenannten „Decreta Hungarorum”

Als Peter Lambeck in seinen *Commentarii de bibliotheca Vindobonensi* die Beschlüsse des Wiener Konzils von 1267 herausgab, publizierte nach der Edition auch eine bis dahin unbekanntes Statutensammlung, die er als vom Kardinallegat Guido für die ungarische Kirche bestimmte Dekrete identifizierte. Im 18. und 19. Jahrhundert wurde Lambecks Ausgabe von vielen weiteren Editoren (z. B. Hardouin, Mansi) kritiklos übernommen. Auch Carolus Péterffy hatte keine Zweifel daran, dass die Kanones in seinen *Sacra Concilia* nicht fehl am Platz sind. Die sich mit der Synode befassenden ungarischen Abhandlungen zitieren am häufigsten seine Ausgabe, wenn sie behaupten, am Konzil hätten auch ungarische Prälaten teilgenommen.

Diese Annahme kann jedoch mit keinen wirklichen Daten untermauert werden. Der Kreis jener Kleriker, die auf der Wiener Synode erschienen, lässt sich aufgrund mehrerer Annalen und Chroniken relativ präzise rekonstruieren und es gibt nicht eine einzige Quelle, die Kleriker aus Ungarn erwähnen würde.

Die „Ungarn-Statuten” haben – sowohl was ihren Inhalt, als auch was ihre, im 13. Jahrhundert eher archaisch scheinende Formulierung betrifft – mit verschiedenen, am Ende des 11. und in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts erlassenen „gregorianischen” Synodalbeschlüssen auffallende Ähnlichkeit. Es gibt mehrere Kanons, die mit den Dekreten der beiden, unter König Koloman (1095–1116) einberufenen sog. Graner Konzilien korrelieren. Wie darauf bereits Peter Johannek, sowie Lothar Waldmüller hindeuteten, eine solche strenge Zölibatsregelung, die aus den

¹⁴² WEISS: *i. m.* (141. jegyzet) 147–148.; a legátus személyét kétséget kizáróan azonosítja, és csehországi tevékenységét részletesen bemutatja SPÄTLING, Luchsius: *Kardinal Guido und seine Legation in Böhmen-Mähren (1142–1146)*. = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (66.) 1958. 306–330.; az említett levelet I. FRIEDRICH, Gustav: *Codex Diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Tom. I. Prag, 1907. 136–138.

¹⁴³ WEISS: *i. m.* (141. jegyzet) 7.

„Decreta Hungarorum” herauszulesen ist, steht einerseits in keinem Zusammenhang mit der Tätigkeit des Kardinallegats Guido, andererseits kommt höchst merkwürdig vor in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Dazu kann man noch hinzufügen, dass es keine solche, in Ungarn erlassene Urkunde bekannt ist, die als Reflexion über für die Kirche bestimmte Beschlüsse aufgefasst werden könnte.

Die „Decreta Hungarorum” blieben – im Gegensatz zu den wahren Akten des Wiener Konzils – nur durch eine einzige Kopie aus dem 13. Jahrhundert erhalten, deren Text Lambeck – mit manchen Korrekturen – veröffentlichte. Der Kodex, auf dessen letzter Seite diese Version zu lesen ist, findet sich heute im Bestand der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek (Cod. Lat. 1550.). Auch der Aufbau der Abschrift unterscheidet sich bedeutend von anderen Urkunden des Kardinallegats. Was aber viel wichtiger ist: es gibt im Text nicht den geringsten Hinweis auf das Wiener Konzil, oder auf dessen Zeitpunkt. Anhand mittelalterlicher Handschriftenkatalogen kann festgestellt werden, dass der Band zwischen 1148 und 1381 in der Bibliothek der Zisterzienserabtei Heiligenkreuz zu finden war. Mit ziemlicher Sicherheit ist es also anzunehmen, dass der heute bekannte Text der „Decreta” in diesem Kloster abgeschrieben worden war. Lambeck dürfte von der Vergangenheit des Kodex so gut wie nichts gewusst haben, abgerechnet die Tatsache, dass er im 16. Jahrhundert im Besitz des Bischofs Johannes Fabri gewesen war. Da heute, wie gesagt, keine andere mittelalterliche Handschrift zur Verfügung steht, in der die „Decreta” zu finden wären, und die späteren Editionen lassen sich aus Lambecks Ausgabe ableiten, scheint so, dass es eben der kaiserliche Bibliothekar war, der die – nach wie vor rätselhafte – „Ungarn-Statuten” mit den Beschlüssen des Wiener Konzils von 1267 verbandete.

KERTÉSZ BALÁZS

**Magyar vonatkozású kéziratok törvénygyűjteménye
a Bajor Állami Könyvtárban**

A Kollár-féle első kódex másolata

A címben megjelölt kézirat Szent István korától II. Ulászló 1514. évi dekrétumáig tartalmaz törvényszövegeket.¹ 1876-ban a Müncheni Udvari Könyvtár latin nyelvű kéziratának katalógusa néhány sorban ismertette a kötetet.² Ezt a rövid leírást vette át Csontos János, aki 1882-ben a *Magyar Könyvszemle*-ben közölt egy jegyzéket a müncheni könyvtár magyar vonatkozású kéziratairól, melyet a könyvtár addig megjelent nyomtatott katalógusai alapján állított össze.³ A törvénygyűjtemény azonban nem került be a szakmai köztudatba. Jánosi Monika gyűjtőmunkájának köszönhetően eddig 13 olyan kézirat vált ismertté, amely tartalmazza Szent István törvényeit,⁴ ugyanakkor a kutató rámutatott, „hogyan további kéziratok felbukkanásának lehetősége sem kizárt”.⁵ A Bayerische Staatsbibliothek tulajdonában lévő kötet az első királyunk törvényeit őrző kéziratok száma is gyarapodott. A kötet első tartalmi egysége – Szent István dekrétumának első könyveként – a Szent István-i *Intelmek*. Erre a szövegváltozatra jelen sorok írója hívta fel Havas Lászlókat, a legújabb *Intelmek*-kiadás elkészítőjének a figyelmét.⁶ Jelen tanulmány célja a törvénygyűjtemény bemutatása – a következő rendben: a kézirat leírása; a kézirat keletkezési körülményeinek vizsgálata; a gyűjtemény utóéletének vizsgálata;

¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 13192.

² HALM, Carolus–KEINZ, Fridericus–MEYER, Gulielmus–THOMAS, Georgius: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tomi II Pars II. Codices num. 11001–15028 complectens*. München, 1876. 108.

³ CSONTOSI János: *A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratjai*. = Magyar Könyvszemle (7.) 1882. 202–240., a törvénygyűjtemény: 219.

⁴ JÁNOSI Monika: *A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*. = Magyar Könyvszemle (94.) 1978. 225–254. Az itt bemutatott 12 kézirat közül 3 lappang vagy elveszett. Uő: *Gregoriáncai Pál kéziratok törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről*. = Magyar Könyvszemle (104.) 1988. 54–64.; Uő: *Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban*. Szeged, 1996. 67. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9./

⁵ JÁNOSI: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 226.

⁶ *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum. Szent István: Intelmek. I.* A szöveget gondozta és fordította HAVAS László. Debrecini, MMIV. LXIII. /ΑΓΘΑ [Series Latina II.]/ (A továbbiakban: *Intelmek, i. m.*)

a tartalom ismertetése. A kutatás során kiderült, hogy a kötet kapcsolatban áll egy másik törvénygyűjteménnyel, a Kollár-féle első kódexszel,⁷ így az utóbbira vonatkozó ismereteink is bővültek.

A kézirat leírása

A jó állapotban lévő kötet 469 papírlevélből áll, méretük 307×203 mm.

Az újkori levélszámozás a rektók jobb felső sarkában látható. A számozás az első fólión kezdődik, az utolsón a 468-as szám található. Az egy levélnyi eltérés az összlevélszámhoz képest azzal magyarázható, hogy a 395. fólió után a 395a következik. A továbbiakban az újkori levélszámozást veszem figyelembe.

A kéziratban 47 ívfűzet található a következő sorrendben: 45 quinternio, 1 ternio és 1 sexternio. Az ívfűzeteket tehát így jelölhetjük: 45 V¹⁻⁴⁴⁹ + III⁴⁵⁰⁻⁴⁵⁵ + (VI+1)⁴⁵⁶⁻⁴⁶⁸. Ország a verzók többségén és számos rektón is látható.

A keretvonalazásnak csak a felső vízszintes vonalát húzták ki, a két függőleges vonal vakvonalazással készült, az alsó vízszintes vonal pedig egyáltalán nem látszik. Az írástükör mérete 200×113 mm. A sorok száma 23 és 26 között váltakozik. A kéziratot egy kéz másolta kurzív írással. A ff. 452 verzó–455 verzó és a ff. 466 verzó–468 verzó beíratlan.

A kötet következő oldalain található marginális bejegyzés: f. 14 verzó, 94 verzó, 99 rektó, 100 verzó, 103 verzó, 109 verzó, 146 rektó, 168 verzó, 275 verzó. A bejegyzések – a f. 275 verzó kivételével – egy kéztől származnak, írásuk eltér a főszöveg írásától. E kéz minden esetben a főszöveget egészítette ki. A 275. levél hátoldalán olvasható bejegyzés viszont egyértelműen a főszöveget másoló kéztől származik, ebben az esetben is kiegészítésről van szó.

Két oldalon látható pecsét: az első levél rektóján kettő és egy a 466. levél verzóján. Mindhárom pecsét a Münchener Udvari Könyvtáré.

A kéziratot bőrkötés védi. A gerinc felső részén német nyelvű cím olvasható: „Daß Königreichs Vngern Landtrecht Lateinisch.” A cím alatt egy címke található egy korábbi jelzettel: „Ratisb. civ. 192.” A címke a kötet korábbi őrzőhelyére, Regensburg város könyvtárára utal. A feljebb említett katalógus jelzi, hogy a kézirat a regensburgi könyvtárból került Münchenbe.⁸ A gerincen lejjebb még egy címkét találunk – a jelenlegi jelzettel.

⁷ Jelzete: Magyar Országos Levéltár, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Staatsarchiv, magyar vonatkozású kéziratok (I 7) Kollár Ádám gyűjteménye, 32. k. Decreta regum Hungariae. A kódex ismertetését I. JÁNOSI: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 232–234.; SZOVÁK Kornél: *Egy kódex két tanulsága*. In: ΓΕΝΕΣΙΑ. *Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk.: HORVÁTH László, LACZKÓ Krisztina, MAYER Gyula, TAKÁCS László. Bp. 2004. 145–167.; KERTÉSZ Balázs: *Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex*. = Magyar Könyvszemle (126.) 2010. 3. sz. 312–326.

⁸ „Codices num. 13001–13321 ex bibliotheca civitatis Ratisbonensis.” HALM–KEINZ–MEYER–THOMAS: *i. m.* (2. jegyzet) 91.

Az elülső fedőlap külső oldalán egy oválisban két címer látható: felül I. Miksáé,⁹ alul Regensburgé.¹⁰

Mindkét fedőlap belső oldalára papír előzékot ragasztottak, azonban az elől lévő előzék nagy részét kivágták. Az elülső fedőlap belső oldalán felül egy címke található a jelenlegi jelzettel, a bal alsó sarokban pedig a következő bejegyzés olvasható: A „21. 19.”, ami talán egy korábbi jelzet.

A kézirat keletkezése

A másolás idejére, helyére, a másoló személyére vonatkozó bejegyzés nem található a kötetben. A keletkezési körülmények vizsgálatában a legfontosabb eredményt az jelenti, hogy sikerült azonosítani azt a törvénygyűjteményt, amelyről – egyetlen tartalmi egység kivételével – a müncheni kéziratot másolták: ez a korábban már említett Kollár-féle első kódex. A Kollár-kódex a másolás idejét tekintve két részre osztható. A kézirat eredeti szövegállományát (1–7, 13–469.) három kéz másolta, a munka valószínűleg 1514. november 19-e után kezdődött és II. Ulászló 1516. március 13-án bekövetkezett halála előtt befejeződött. Évtizedekkel később egy újabb kéz két helyen megtoldotta az eredeti textust: a kötet elején található krónikát, amely Jánosi Monika megállapítása szerint a Knauz-krónika családjához tartozik,¹¹ 1564-ig, I. Ferdinánd haláláig folytatta (7–10.), a kézirat végére pedig a következő szövegeket másolta be: Mátyás 1468. évi dekrétuma (470–474.); egy Mátyásról szóló anekdota (475.); Mátyás és Bajazid szultán levélváltása (475–478.); végül egy rövid történet Mátyás és Várad Péter kalocsai érsek összeütközéséről (478.). Abból, hogy a kötet elején található krónikát 1564-ig folytatta, arra következtethetünk, hogy ez a kéz legkorábban 1564-ben írt a kódexbe.¹²

A Kollár-féle első kódex mintapéldány voltára vonatkozó érveket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A Kollár-kódex és a müncheni kézirat tartalma majdnem teljesen megegyezik, az utóbbiban mindössze egy olyan tartalmi egység található, amely az előbbiből hiányzik.¹³ A tartalmi egységek sorrendje is megegyezik – egyetlen kivétellel: a már említett krónika a Kollár-kódex első, a müncheni kézirat utolsó szövege. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn még egy olyan törvénygyűjtemény a 16. század vége előtti időszakból, amelynek tartalma megegyezne a szóban forgó két kézirattal.¹⁴

⁹ Vö. GALL, Franz: *Österreichische Wappenkunde*. Wien–Köln, 1977. 43–44., Tafel 3.

¹⁰ NEUBECKER, Ottfried–RENTZMANN, Wilhelm: *Wappenbilderlexikon*. München, 1974. 381.

¹¹ JÁNOSI: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 233., 39. jegyzet.

¹² KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 312–326.

¹³ Erről a szövegről a későbbiekben lesz szó.

¹⁴ KOVACHICH, Josephus Nicolaus: *Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitalium*. Pesthini, 1820. 337–376.; JÁNOSI: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 225–254. A Debreceni kódex ismertetése: IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp. 1926. 57–60.

Ortográfiai különbségektől és néhány jelentéktelen eltéréstől eltekintve a tartalmi egységek címei is azonosak. A Kollár-kódex 119., 122., 128. és 155. oldalán található dekrétumcímeket egy 16. századi kéz megtoldotta: mind a négy esetben megadta a törvény kiadási évét, a 122. oldalon pedig a dekrétum tartalmára is utalt.¹⁵ A müncheni kéziratban mind a négy esetben a módosított dekrétumcím olvasható.¹⁶

A Kollár-kódexben a krónikát tartalmazó oldalak kivételével végig látható élőfej.¹⁷ A müncheni törvénygyűjteményben ugyanezeket az élőfejeket találjuk.

A Kollár-kódex számos egykorú és későbbi bejegyzést tartalmaz.¹⁸ Ezeknek egy része a főszöveg kiegészítése a margón. E több kéztől származó lapszéli kiegészítéseket a müncheni kéziratban – egy kivételével – már a főszövegben találjuk, ami azt jelenti, hogy a másoló beemelte azokat a főszöveg megfelelő helyére.¹⁹ Természetesen arra is gondolhatnánk, hogy a müncheni kézirat másolója olyan mintapéldányt használt, amelyben a főszöveg a kérdéses helyeken jó szöveget hozott, azaz tartalmazta azokat a részleteket, amelyek a Kollár-kódexben utólagos kiegészítésként jelennek meg. Azonban a Kollár-kódex mintapéldány volta mellett szól az a tény, hogy a 301. oldalon található kiegészítés szó szerint megtalálható a müncheni kéziratban is, szintén a margón.²⁰ A másoló ebben az esetben minden bizonnyal elfelejtette beilleszteni a mintapéldányban talált marginális kiegészítést a főszövegbe, ezért utólag kiírta azt az oldal szélére.

A mindkét kéziratban megtalálható krónika is arra utal, hogy a Kollár-féle első kódex volt a müncheni kézirat mintapéldánya. Ahogy azt már Jánosi Monika is megállapította, a Kollár-kódexben található szöveg a Knauz-krónika családjához tartozik, de a kritikai kiadás alapjául szolgáló változatok egyikével sem egyezik pontosan.²¹ Sajnos a textus az elején csonka – egy Szent Lászlóra utaló sorral kezdődik,

---

Az Ilosvay-kódex és a Mossóczy Zakariás-féle nyomtatott kiadás tartalmának ismertetése: dr. VISKI ILLÉS József: *Ünnepi beszéd a Corpus Juris Hungarici első kiadásának 350-ik évfordulóján*. Különlenyomat a Magyar Jogászegyleti Értekezések 1935. január 9-iki számából. 18–20. A Zsámboky János-féle nyomtatott kiadás ismertetése: PÁRNICZKY Mihály–BÁTYKA János: *A Magyar Corpus Juris. (Az első kiadások forrásai)* Bp. 1936. 43–45. /Az Illés-szeminárium kiadványai 4./ Gregoriánczi Pál törvénygyűjteményének ismertetése: JÁNOSI: *i. h.* 1988. (4. jegyzet) 54–64.

¹⁵ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 317.

¹⁶ F. 88v., 91v., 96r., 117r.

¹⁷ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 316.

¹⁸ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 316–318.

¹⁹ Kollár-féle első kódex: 67, 101, 116, 151, 251, 259, 287, 333; müncheni kézirat: f. 39v, 73r, 85v, 114v, 217r, 227v, 261r, 311r.

²⁰ F. 275 verzó. A kiegészítés szövege: „prima secunda et tertia in capitulo aut conventu”.

²¹ JÁNOSI: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 233., 39. jegyzet. A krónika kiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II*. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Bp. 1937–1938 (Utánnomás és kiegészítés: Az Utószót és Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az első kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László. Bp. 1999. [a továbbiakban: *SRH, i. m.*]). II. 327–345. A korábbi kiadásokat l. uo. 769.

amit Kálmán bemutatása követ –,²² ezért csak ettől a résztől lehet összehasonlítani a müncheni kézirattal. Megállapítható, hogy a két szöveg megegyezik egymással eltekintve a különböző ortográfiától és néhány jelentéktelen eltéréstől.

Ide kívánczik Havas Lászlónak a müncheni kéziratban található *Intelme*-variánszal kapcsolatos megjegyzése is: „Magam kollacionáltam a szöveget, amely számos jellegzetes közös hibát mutat a *K*-val, miközben ahhoz hasonlóan többször megegyezik az *NF* szövegváltozattal is.”²³ (*K* = Kollár-féle első kódex, *N* = Nádasdy-féle nagyobb kódex, *F* = Festetics-kódex.²⁴) E megállapítás tehát nem mond ellent a Kollár-kódex és a müncheni kézirat viszonyára vonatkozó állításnak.

Véleményem szerint a bemutatott érvek bizonyítják, hogy a müncheni kéziratot a Kollár-féle első kódexről másolták. Ahogy arról már volt szó, a Kollár-kódex eredeti, II. Ulászló-kori szövegállományát egy kéz két helyen megtoldotta – legkorábban 1564-ben, amiből az következik, hogy a müncheni kéziratot legkorábban 1564-ben másolhatták. A kötet utolsó előtti tartalmi egysége segítségével még pontosabban megállapíthatjuk a keletkezés idejét.

Ez az a tartalmi egység (ff. 456r–458r), amelyet nem a Kollár-féle első kódexből másoltak. Címe szerint Enea Silvio Piccolomini-levelekből származó kivonatokat tartalmaz, mégpedig olyan levelekből, amelyek a magyarok törökök elleni küzdelmével kapcsolatosak: „Notabilia de Hungarorum laudibus ex pio Aenea Silvio et libris epistolarum suarum de continua pugna ac fidelitate Hungarorum contra Turcas excerpta.” A tartalmi egység összesen hét önálló szövegből áll, ezek közül az első hat vezethető vissza Piccolominire: a részletek valójában négy beszédből, egy levélből és egy pápai bullából származnak. A hetedik, nem Piccolominitól származó szöveg kivételével mindegyik textus elején olvasható egy rövid cím, amely utal a forrásra. A jobb követhetőség érdekében közlöm a tartalmi egységet.²⁵

Az első szöveg forrása az 1454-es frankfurti gyűlésen elmondott beszéd.²⁶ A textust három idézet alkotja.

²² KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 313.

²³ *Intelme*, *i. m.* (6. jegyzet) LXIII.

²⁴ *Intelme*, *i. m.* (6. jegyzet) LXI., XCV.

²⁵ Néhány esetben, ahol a kézirat szövege nyilvánvalóan romlott, lábjegyzetben közlöm a következő kiadásban található alakot: Aeneas Sylvius PICCOLOMINI: *Opera omnia*. Basileae, per Henrichum Petri, 1551. L. VD 16 P 3093.; *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. I–III*. Összeállította SOLTÉSZ Erzsébet, VELENCZEI Katalin, W. SALGÓ Ágnes. Bp. 1990. P 560.

²⁶ PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 678–689. A beszédhez l. MERTENS, Dieter: „*Europa, id est patria, domus propria, sedes nostra ...*” *Zu Funktionen und Überlieferung lateinischer Türkenreden im 15. Jahrhundert*. In: *Europa und die osmanische Expansion im ausgehenden Mittelalter*. Hrsg. v. Franz-Reiner ERKENS. Berlin, 1997. 49–52. /*Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 20./; HELMRATH, Johannes: *Pius II. und die Türken*. In: *Europa und die Türken in der Renaissance*. Hrsg. v. Bodo GUTHMÜLLER und Wilhelm KÜHLMANN. Tübingen, 2000. 92–94, 106–117. /*Frühe Neuzeit*, Band 54./

A cím:

„Ex oratione CXXXI de clade Constantinopolitana et de bello Thurcis inferendo.”²⁷

„Hungari, qui nostrae fidei clypeus, nostrae religionis murus hactenus fuere, bis victi bello post mortem Alberti regis, bis capti a Thurcis sunt, centum millia hominum aut eo plus duobus praeliis amisere. Non tulerunt integri Turcarum vires, quomodo fracti ferent? Succubuerunt auxiliantibus Polonis, quomodo vincent soli? Magna est Turcarum potentia et in Asia, et in Graecia. Quamvis sint Hungari strenui et potentes viri atque omni laude digni, non tamen tantis viribus pares habentur. Sive vincitur Hungaria, sive coacta iungitur Thurcis, neque Italia, neque Germania tuta erit, neque satis Rhenus Gallos securos reddet.”²⁸

„Pugnandum est vobis omnino, principes, si liberi, si Christiani vitam ducere cupitis. Existimate nunc, an salvus et integris sociis, an fractis atque dimissis id agere magis expediat.”²⁹

„Quod si vos, Germani, Hungaros neglexeritis, non erit denique, cur vos ex Gallis auxilium praestol[a]mini³⁰, nec rursus illi apud Hispanos opem invenient. Atque ita fiet, ut cum singulis semper gentibus pugnaturi hostes – facile, quod cupiunt –, orbis imperium assequantur. Quod si acceptis armis et Hungaris, et Rascianis, et aliis Christianis, qui vicini sunt Thurcarum potentiae, opem tuleritis, non solum vicinos vestros tuebimini, sed se, vos ipsos, uxores ac liberos vestros ex maximo periculo liberabitis.”³¹

A második szöveg forrása a II. Mohamednek címzett levél 1461-ből.³² A textus két idézetből áll.

A cím:

„Ex epistola eiusdem CCCCX, in qua reserat Thurco fidei nostrae veritatem.”³³

„Nos non ita ignarum te credimus nostrarum rerum, quin scias, quanta est Christianae gentis potentia, quam valida Hispania, quam bellicosa Gallia, quam populosa Germania, quam fortis Britannia, quam audax Polonia, quam strenua Hungaria. Sola Hungaria diu progenitores tuos et te ipsum fatigavit: octuagesimum iam annum adversus Hungaros Turcarum signa feruntur, et adhuc circa Sanum³⁴ et Danubium haerent, una tegens tuasque vires agitat.”³⁵

²⁷ F. 456r. A kiadásban olvasható cím: „Oratio Aeneae de Constantinopolitana clade et bello contra Turcos congregando. Epistola CXXXI.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 678.

²⁸ F. 456r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 682.

²⁹ F. 456r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 682–683.

³⁰ Az 'a' betű helyén egy bizonytalan olvasatú betű látható.

³¹ F. 456r–456v. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 683.

³² PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 872–904. A levél legújabb kiadása: PIUS II. Papa: *Epistola ad Mahumetem*. Hrsg. v. Reinhold F. GLEI, Markus KÜHLER. Trier, 2001. /Bochumer Altertumswissenschaftliches Colloquium 50./

³³ F. 456v. A kiadásban olvasható cím: „Reserat Turco fidei nostrae veritatem, et collidit errores Mahometi atque sectam suam. Epistola CCCXCVI.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 872.

³⁴ Helyesen Savum.

³⁵ F. 456v. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 872–873.

„Mortuo Ladislao rege Hungariae et Bohemiae nemo praeter te, si Christianus fuisses, sua regna fuisset adeptus. Sperassent Hungari post diuturna bellorum mala sub tuo regimine pacem, et illos Bohemi fuissent secuti. Sed cum esses nostrae religionis hostis, elegerunt Hungari, viri fortes et fidelissimi, religionem potius cum bello tenere, quam ea perdita pacem consequi.”³⁶

A harmadik szöveg forrása az 1459-es mantovai kongresszuson elhangzott beszéd.³⁷ Ebben az esetben egyetlen idézet alkotja a textust.

A cím:

„Ex oratione in conventu Mantuae habita. CCCCXI.”³⁸

„Neque arbitremini longam moram, prius quam vos Thurcas³⁹ adeat. Nam vicinae illae gentes et bellis attritae, nisi opem fertis, amplius arma capere non audebunt. Soli fideles Hungari perseverant, non tamen diu stabunt, nisi adiuti. Et hi quidem muri loco ad orientem vobis remanserunt, quo diruto neque Theutones, neque Bohemi satis tuti erunt. Non asperi montes, non alta flumina iter impediunt. Nihil erit victa Hungaria Thurcis inivium, nihil insuperabile orbis imperium quaerentibus.”⁴⁰

A negyedik szöveg forrása egy 1463-ban kiadott pápai bulla.⁴¹ A textus három idézetből áll.

A cím:

„Ex bulla de profecione in Turcos. CCCCXII.”⁴²

„Hungari tantum sub Calixto vigilantes arma sumpserunt, qui tuendo regno solliciti, dum suos fines observant, custodiunt nostros.”⁴³

„Nationes aliae, tanquam nihil ad eas Thurcarum facta pertinerent, in suis sedibus quiete manserunt.”⁴⁴

„Hungari, genus hominum in bello ferox, et iam Thurcas vincere didicerunt. Inclytus rex gentis, Matthias iam coronam et pacem in regno consecutus ingentes poterit elevare⁴⁵ atque in proelium ducere copias.”⁴⁶

³⁶ F. 456v–457r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 875.

³⁷ PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 905–914. A beszédhez l. HELMRATH: *i. h.* (26. jegyzet) 95–97, 117–124.

³⁸ F. 457r. A kiadásban olvasható cím: „Oratio Pii papae II. habita in conventu Mantuano sexto calendas Octobris anno Domini MCCCCLIX. Epistola CCCXCVII.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 905.

³⁹ „Thurcas” a kiadásban nem szerepel, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 908.

⁴⁰ F. 457r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 908.

⁴¹ PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 914–923. A bullához l. HELMRATH: *i. h.* (26. jegyzet) 97.

⁴² F. 457r. A kiadásban olvasható cím: „Bulla de profecione in Turcos et de praerogativis eiusdem passagii. Epistola CCCCXII.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 914.

⁴³ F. 457r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 915.

⁴⁴ F. 457r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 915.

⁴⁵ A kiadásban „derivare”, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 917.

⁴⁶ F. 457r–v. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 917.

Az ötödik szöveg forrása a III. Callixtus pápa előtt 1455-ben elmondott beszéd.⁴⁷
A textust két idézet alkotja.

A cím:

„In oratione ad Calixtum ipsam offerentem obedientiam imperatori.”⁴⁸

„Hungari vero magnanimi et fideles populi annis supra septuaginta hunc hostem perpassi, nunc victi, nunc victores suum sanguinem tutati sunt, qui cum nos servant, optimates suos cum regibus et principibus amiserunt. Nulla domus in Hungaria est digno nomine, quae duobus novissimis bellis contra Turcas habitis egregium et fortem aliqueum virum non deploraverit. Hodie vero non est hoc regnum, quod Turcarum imperium sustinere possit. Attenuatum atque externa indiget ope. Legati eius et in Francofordia, et in Nova civitate coram caesare superos atque homines testati sunt, si reliquorum Christianorum praesidia sentiunt, se iterum atque iterum belli pericula subituros, sin relinquuntur a nobis, leges accepturos, quas Turcae dederint.”⁴⁹

„Murus vero Hungaria est et antemurale fortissimum sive clypeus nostrae religionis, sub quo longo iam aevo protecti sumus. At his⁵⁰ nunc clypeus subtrahitur, murus vero bombardis arietibusque quatitur, et nos de remedio cura nulla remordet. O ingratitude nostram, quam nunc vicem defensoribus nostris reddimus Hungaris.”⁵¹

A hatodik szöveg forrása az 1452-ben Rómában, a pápa előtt elmondott beszéd.⁵²
A textust egyetlen idézet alkotja.

A cím:

„In oratione coram sanctissimo et senatu cardinalium habita.”⁵³

„Heu quanta passi sunt Hungari diebus nostris, qui dum nostram⁵⁴ servant sanguinem, suum fundunt, quorum pectora nostri sunt muri. Obligamur certe omnes Christiani Hungaricae genti, qui pro nobis mortificantur tota die, et facti sunt sicut oves occisionis.”⁵⁵

A hetedik, cím nélküli szöveg már nyilvánvalóan nem Piccolomini-től származik. A textus közvetlenül a hatodik szöveg után következik:

⁴⁷ PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 923–928. A beszédhez l. MARTON József: *Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében.* = Irodalomtörténeti Közlemények (110.) 2006. 472–473.

⁴⁸ F. 457v. A kiadásban olvasható cím: „Oratio Aeneae Sylvii Calixtum papam offerendo obedientiam imperatoris. Epistola CCCXCVIII.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 923.

⁴⁹ F. 457v. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926.

⁵⁰ A kiadásban „hic”, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926.

⁵¹ F. 458r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926.

⁵² PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 928–932. A beszédhez l. HELMRATH: *i. h.* (26. jegyzet) 89–91.

⁵³ F. 458r. A kiadásban olvasható cím: „Oratio Aeneae coram sanctissimo senatu cardinalium imperatore coronato pontifice et eius nomine ad passagium inducendum.” PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 928.

⁵⁴ A kiadásban „nostrum”, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926. (A kiadás oldalszámozása hibás, ez helyesen a 930. oldal.)

⁵⁵ F. 458r. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926. (A kiadás oldalszámozása hibás, ez helyesen a 930. oldal.)

„Pius autem papa in summum pontificem creatus est anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo. Iam eo tempore instabant anni octuaginta, quod Hungari belligerantes cum Thurcis defendunt Christianitatem. Ab eo tempore usque ad praesens annum, utpote 1564, quod Hungari certant cum Thurcis, sunt anni centum octuaginta sex.”⁵⁶

Az idézett források jól ismertek a kutatás előtt: fontos dokumentumai annak a gondolatkörnek, amelyben Magyarország a kereszténység védőbástyájaként, pajzsaként jelenik meg.⁵⁷ A kutatás tisztázta, hogy Enea Silvio Piccolomininek, a későbbi II. Pius pápának (1458–1464) kulcsszerepe volt a titulus fejlődésében, elterjesztésében és elfogadtatásában.⁵⁸

A feljebb bemutatott szövegcsoport a müncheni törvénygyűjteményen kívül Gregoriánczi Pál pécsi, zágrábi, majd győri püspök kéziratossá tett törvénygyűjteményében is megtalálható, amelynek törzsanyagát 1556–1557-ben – tehát a müncheni kézirat létrejötte előtt – másolták.⁵⁹ Ezért meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy a szóban forgó szövegcsoport esetében a Gregoriánczi-féle gyűjtemény volt-e a müncheni kézirat mintapéldánya. A két változat összevetéséből kiderült, hogy nem a Gregoriánczi-féle kézirat volt a mintapéldány. Az állítást az alábbi eredmények támasztják alá: a müncheni kéziratban a szövegcsoport elején olvasható cím a Gregoriánczi-féle gyűjteményben nincs meg; az egyes szövegek címei különböznek a két gyűjteményben,⁶⁰ a szövegek között tartalmi eltérések találhatók.⁶¹ Mivel

⁵⁶ F. 458r. Erről a néhány soros szövegről a későbbiekben még lesz szó.

⁵⁷ VESZPRÉMY László: *A „kereszténység védőbástyája” eszme*. In: *Magyar művelődéstörténeli lexikon*. V. Főszerk. KÖSZEGHY Péter. Bp. 2006. 336–337 (további szakirodalommal); VARGA, J. János: *Europa und »Die Vormauer des Christentums«. Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes*. In: *Europa und die Türken in der Renaissance, i. m.* (26. jegyzet) 55–63.; MARTON: *i. h.* (47. jegyzet) 457–477.

⁵⁸ MARTON: *i. h.* (47. jegyzet) 457–477.

⁵⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4126., ff. 353r–v., 362r. JÁNOSI: *i. h.* 1988. (4. jegyzet) 54–64., a Piccolomini-szövegek: 62.

⁶⁰ A Gregoriánczi-féle kéziratban olvasható címek: „Eneas Silvius in oratione 131. De clade Constantinopolitana.”; „Eneas Silvius in epistola 410 ad Machometem Magnum.”; „Eneas Silvius in oratione 411 in conventu Mantuae.”; „Eneas Silvius in bulla 412.”; „Eneas Silvius in oratione 413 ad Calixtum papam.”; „Eneas Silvius in oratione 414.” Gregoriánczi-féle gyűjtemény, ff. 353r–v., 362r. A címeket Jánosi is közli, l. JÁNOSI: *i. h.* 1988. (4. jegyzet) 62. A müncheni kéziratban olvasható címeket l. feljebb, a tartalmi egység ismertetésénél.

⁶¹ Az alábbiakban néhány példát mutatok be (**G**: Gregoriánczi-féle gyűjtemény; **M**: müncheni kézirat).

A második szövegben: Sola Hungaria progenitores tuos et te ipsum fatigavit. **G**; Sola Hungaria diu progenitores tuos et te ipsum fatigavit. **M** Mivel „diu” **G**-ből hiányzik, **M** nem másolhatta onnan. A határozószó a kiadásban is megvan, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 873.

A harmadik szövegben: Nihil erit victa Hungaria Turcis inimicum, nihil insuperabile orbis imperium querentibus. **G**; Nihil erit victa Hungaria Thurcis invium, nihil insuperabile orbis imperium quaerentibus. **M** A kiadás is az **M**-ben található „invium” kifejezést hozza, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 908.

a Piccolominitől származó részleteket eddig csak az említett két törvénygyűjteményben találtam meg, feltételezhető, hogy a szövegcsoport törvénygyűjteményekben hagyományozódott, s a müncheni kéziratba is egy ilyen gyűjteményből másolták át. További kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy a szövegcsoport mikor jött létre, milyen viszonyban van az Enea Silvio Piccolomini-kiadásokkal, megtalálható-e további törvénygyűjteményekben. Említésre méltó, hogy a szövegcsoportot nem tartalmazza sem a Nádasdy-féle nagyobb kódex, amelyet a Gregoriánczi-féle gyűjteményről másoltak 1558-ban,⁶² sem az 1583-ban létrejött Festetics-kódex, amely Jánosi Monika véleménye szerint a Nádasdy-kódex másolata.⁶³

A müncheni kézirat keletkezési idejének meghatározásában kulcsszerepe van a szövegcsoport hetedik, cím nélküli szövegének, amely már nem Piccolominitől származik. A textus a Gregoriánczi-féle gyűjteményben is megtalálható, a müncheni kézirathoz hasonlóan közvetlenül a hatodik szöveg után.⁶⁴ A két változat között lényeges eltérés található:

Gregoriánczi-féle gyűjtemény

Pius autem papa in summum pontificem creatus est anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo. Iam eo tempore instabunt anni octuaginta, quod Ungari cum Turcis bellabant.

Müncheni kézirat

Pius autem papa in summum pontificem creatus est anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo. Iam eo tempore instabant anni octuaginta, quod Hungari belligerantes cum Thurcis defendunt Christianitatem. Ab eo tempore usque ad praesens annum, utpote 1564, quod Hungari certant cum Thurcis, sunt anni centum octuaginta sex.

Látható, hogy a Gregoriánczi-féle gyűjtemény szövege majdnem szó szerint megismétlődik a müncheni kéziratban, eltérés mindössze a második mondat mellékmondatában található. A szöveg arról tájékoztat, hogy Piuust 1458-ban választották pápává, amikor a magyarok már 80 éve – azaz 1378 óta – harcban álltak a törökökkel. A müncheni kéziratban egy további mondat is olvasható, amelyből megtudjuk, hogy a magyar-török harcok kezdete óta „a jelen esztendőig, tudniillik 1564-ig” 186 év telt el. Az eredeti szöveg minden bizonnyal csak az első két mondatból állt, abban a formában, ahogy azt a Gregoriánczi-féle gyűjtemény megőrizte. Ezt

---

Az ötödik szövegben: Hodie vero non est hoc regnum, quod Turcorum imperium sustinere possit. Attamen externa indiget ope. **G**; Hodie vero non est hoc regnum, quod Turcarum imperium sustinere possit. Attenuatum atque externa indiget ope. **M** A kiadás is az **M**-ben olvasható „Attenuatum atque externa indiget ope.” mondatot hozza, l. PICCOLOMINI: *i. m.* (25. jegyzet) 926.

⁶² JÁNOSI: *i. h.* 1988. (4. jegyzet) 62. A két kézirat viszonyához l. uo. 57–58.

⁶³ JÁNOSI: *i. h.* 1988. (4. jegyzet) 62. A két kézirat viszonyához l. Uő: *i. h.* 1978. (4. jegyzet) 236–250, 251.

⁶⁴ Gregoriánczi-féle gyűjtemény, 362r. A textust a tartalmi egységen belül egyedül álló módon az „Item” szó vezeti be, ami jelzi, hogy a hetedik szöveg nem tartozik szervesen a Piccolomini-kivonatokból álló szövegcsoporthoz.

a textust toldotta meg a müncheni kézirat másolója, aki meghatározta, hogy mennyi idő telt el a magyar-török harcok kezdete óta a saját koráig, azaz 1564-ig. (Ha 1564-ből kivonjuk az általa megadott 186 évet, szintén 1378-at kapunk.) Mind-ebből az következik, hogy a müncheni kéziratot 1564-ben másolták. A datálást a kézirat következő – egyben utolsó – tartalmi egysége, a krónika is alátámasztja, amelynek utolsó mondata ugyanúgy I. Ferdinánd 1564-ben bekövetkezett haláláról tájékoztat, mint a forrásául szolgáló Kollár-féle első kódex – tehát a krónikát nem vezették tovább, miként azt várhatnánk abban az esetben, ha a kéziratot később másolták volna.

Itt térek vissza az elülső fedőlapon található címerekre, mégpedig I. Miksa címere miatt. Mivel Miksa 1519-ben hunyt el, valószínű, hogy a kötés jóval korábban készült, mint a törvénygyűjtemény, vagyis a kötés eredetileg egy másik kötetet védett.

A müncheni törvénygyűjtemény datálása révén az annak mintául szolgáló Kollár-féle első kódexszel kapcsolatos ismereteinket is pontosíthatjuk. Eddig annyit mondhattunk a kódex eredeti szövegállományát kiegészítő kézről, hogy legkorábban 1564-ben írt a kéziratba. Most megállapíthatjuk, hogy konkrétan 1564-ben toldotta meg az eredeti szövegállományt, hiszen a Kollár-kódex még ugyabban az évben mintául szolgált a müncheni kézirat másolója számára.

Láthattuk, hogy a Kollár-kódex szövegét számos esetben kiegészítették a margón. E több kéztől származó kiegészítéseket aztán a müncheni kézirat másolója – egy kivételével – beillesztette a főszöveg megfelelő helyére, amiből az következik, hogy a Kollár-kódex lapszéli kiegészítéseit még 1564 előtt írták be a gyűjteménybe.

A Kollár-kódex első tartalmi egysége, a krónika az elején csonka: egy Szent Lászlóra utaló sorral kezdődik, amit Kálmán bemutatása követ.⁶⁵ Ezzel szemben a müncheni kézirat ép szöveget hoz, tehát a másoló előtt még az ép szöveg feküdt, ami azt jelenti, hogy a Kollár-kódexben olvasható krónika 1564 után csonkult meg.

Ami a müncheni kézirat keletkezési helyét illeti, sajnos a mintapéldány, azaz a Kollár-kódex sem nyújt segítséget. Az utóbbi törvénygyűjteményt feltehetőleg Budán állították össze,⁶⁶ azt azonban nem tudjuk, hogy 1564-ben hol őrizték. Első, név szerint ismert tulajdonosa Kollár Ádám (1718–1783) volt.⁶⁷ Jelenlegi ismereteink szerint tehát nem tudjuk meghatározni a müncheni kézirat keletkezési helyét.

A kézirat utóélete

Már esett szó arról, hogy a törvénygyűjtemény számos marginális bejegyzést tartalmaz, ezek közül egy a főszöveget másoló kéztől származik, a többi pedig egy további kéztől. Az eddigiekből következik, hogy a bejegyzéseket legkorábban 1564-ben írhatták a kötetbe.

⁶⁵ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 313.

⁶⁶ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 323.

⁶⁷ KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 325.

A kézirat ismeretlen időpontban Regensburgba, a városi könyvtár tulajdonába került, amelyet 1783-ban hoztak létre három korábbi gyűjteményből.⁶⁸ Végül innen került a kötet a Münchener Udvari Könyvtárba.⁶⁹

A kézirat tartalma

Az alábbi táblázat ismerteti mind a Kollár-féle első kódex, mind a müncheni kézirat tartalmát. Ahogy említettem, a két gyűjteményben a tartalmi egységek címei ortográfiai különbségektől és néhány jelentéktelen eltéréstől eltekintve azonosak. A táblázatban a müncheni kézirat címeit vettem alapul. A latin címmel nem rendelkező szövegeket magyarul neveztem meg. Megemlítendő, hogy a Kollár-kódex esetében arra az oldalszámra hivatkozom, amelyik hibátlanul végigmegy az oldalakon 1-től 478-ig.⁷⁰ A szövegkiadásokra lábjegyzetben utalok.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Münchener kézirat
1. (1–10)	A Knauz-krónika családjához tartozó krónikaszcöveg. ⁷¹	
2.	In nomine Domini nostri Iesu Christi incipit decretum sancti Stephani regis Hungariae sine tamen titulo, tempore et sigillo.	1.
2/a (13–23)	Primus liber. ⁷²	1/a (1r–7r)
2/b (23–38)	Secundus liber. ⁷³	1/b (7r–17v)
3.	Incipit decretum sancti regis Ladislai.	2.
3/a (39–49)	Liber primus. ⁷⁴	2/a (18r–26r)
3/b (49–55)	Secundus liber. ⁷⁵	2/b (26r–30v)

⁶⁸ KELLNER, Stephan–SPETHMANN, Annemarie: *Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München. Münchner Hofbibliothek und andere Provenienzen*. Wiesbaden, 1996. 396–398. /Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis. Tomus XI./

⁶⁹ „Codices num. 13001–13321 ex bibliotheca civitatis Ratisbonensis.” HALM–KEINZ–MEYER–THOMAS: *i. m.* (2. jegyzet) 91.

⁷⁰ A Kollár-kódexben található számozásokhoz l. KERTÉSZ: *i. h.* (7. jegyzet) 314–315.

⁷¹ SRH, *i. m.* (21. jegyzet) II. 327–345.

⁷² Szent István dekrétumának első könyve az *Intelmek*. A „Primus liber” megjelölés nem az első könyv elején olvasható, hanem csak a fejezetcímek felsorolása után, a müncheni kéziratban a 2. levél rektóján. Kiadása: *Intelmek, i. m.* (6. jegyzet) 4–51.

⁷³ ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.)* Bp. 1904 (reprint: Pápa, 2002). 141–156.

⁷⁴ ZÁVODSZKY: *i. m.* (73. jegyzet) 157–165.

⁷⁵ ZÁVODSZKY: *i. m.* (73. jegyzet) 166–171.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Müncheni kézirat
3/c (55–64)	Incipit liber tertius. ⁷⁶	2/c (30v–37v)
4.	Incipit decretum Colomanni regis.	3.
4/a (65–79)	Incipit decretum Colomanni regis. ⁷⁷	3/a (38r–52v)
4/b (79–82)	Colomannus Dei gratia rex Hungariae ... ⁷⁸	3/b (52v–55r)
5. (83–116)	Sequuntur decreta quondam serenissimorum principum dominorum Andreae, Ludovici et Sigismundi regum regni Hungariae ac quidam articuli super limitatione iurium et consuetudinum eiusdem regni per serenissimum principem et dominum Matthiam regem confirmati et roborati 1464. ⁷⁹	4. (55v–86v)
6. (116–119)	Confirmatio decretorum Andreae et Ludovici regum per Mariam ⁸⁰ reginam sub pendente sigillo duplici facta.	5. (86v–88r)
7. (119–122)	Gratia per Sigismundum imperatorem infidelibus et rebellibus suis facta ratione erectionis banderii emuli sui, necnon iniuriarum, damnorum, nocumentorum etc. anno ⁸¹ Domini millesimo quadringentesimo tertio.	6. (88v–91r)

⁷⁶ Az „Incipit liber tertius” mondat nem a harmadik könyv elején olvasható, hanem csak a fejezetcímek felsorolása után, a müncheni kéziratban a 31. levél rektóján. A törvény kiadása: ZÁVODSZKY: *i. m.* (73. jegyzet) 172–180.

⁷⁷ ZÁVODSZKY: *i. m.* (73. jegyzet) 181–194.

⁷⁸ A Kálmán zsidótörvényének első néhány szavából álló rubrika alatt a kézirat folyamatosan közül három különböző szöveget, melyek a Závodszy-féle kiadásban a következő címek alatt szerepelnek: Capitula Colomanni regis de Iudeis, Fragmenta constitutionum synodaliū, Synodus altera sub Colomanno rege celebrata, I. ZÁVODSZKY: *i. m.* (73. jegyzet) 195–196, 209, 207–208.

⁷⁹ *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci DÖRY collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS, Geisa ÉRSZEGI, Susanna TEKE. Bp. 1989. /Publicationes Archivi Nationalis Hungarici/Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Fontes/Quellenpublikationen 19./ 140–150. (A továbbiakban: *DRH 1458–1490, i. m.*) Mátyás király 1464. április 6-án kiadott koronázási dekrétumáról van szó, amely magában foglalja I. (Nagy) Lajos 1351. évi, az 1222. évi Aranybullát is tartalmazó törvényét, valamint Zsigmond 1435. március 8-án kiadott Decretum maiusát.

⁸⁰ *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci DÖRY additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS, Vera BÁCASKAI. Bp. 1976. /Publicationes Archivi Nationalis Hungarici/Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Fontes/Quellenpublikationen 11./ 142–145. (A továbbiakban: *DRH 1301–1457, i. m.*)

⁸¹ *DRH 1301–1457, i. m.* (80. jegyzet) 175–179.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Müncheneri kézirat
8. (122–128)	Decretum primum Sigismundi regis super donationibus possessionum infidelium anno Domini 1404. ⁸²	7. (91v–95v)
9. (128–143)	Decretum secundum Sigismundi regis editum anno Domini 1405. ⁸³	8. (96r–107v)
10. (143–147)	Decretum quintum Sigismundi regis. ⁸⁴	9. (108r–110v)
11. (147–149)	Decretum quartum Sigismundi regis. ⁸⁵	10. (110v–112v)
12. (149–155)	Decretum septimum Sigismundi regis. ⁸⁶	11. (112v–117v)
13. (155–167)	Decretum Alberti regis editum anno Domini MCCCC39. ⁸⁷	12. (117v–128r)
14. (167–168)	Egy rövid V. László-életrajz. ⁸⁸	13. (128r–v)
15. (168–174)	Decretum Ladislai regis filii Alberti regis 1454. ⁸⁹	14. (128v–134r)
16. (174–177)	Decretum Michaelis Zylagy de Horogzeg olim gubernatoris regni Hungariae editum anno 1458. ⁹⁰	15. (134r–137v)
17. (178–179)	Articuli cum iuramento tempore olim Ioannis waiwodae in civitate Pestiensi per praelatos et barones in congregatione generali editi. ⁹¹	16. (137v–138v)
18. (179–182)	Primum decretum Matthiae regis anni 1462. ⁹²	17. (139r–142r)
19. (182–189)	Decretum tertium Matthiae regis 1471. ⁹³	18. (142r–149v)
20. (189–192)	Decretum dominorum regnicolarum 1474. ⁹⁴	19. (149v–153r)
21. (192–197)	Decretum quartum Matthiae regis 1478. ⁹⁵	20. (153r–158v)

⁸² DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 183–188.

⁸³ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 189–213.

⁸⁴ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 255–257.

⁸⁵ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 232–234.

⁸⁶ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 277–282.

⁸⁷ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 301–303.

⁸⁸ SZOVÁK: i. h. (7. jegyzet) 147., 6. jegyzet

⁸⁹ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 378–383.

⁹⁰ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 81–87.

⁹¹ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 353–359.

⁹² DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 121–127.

⁹³ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 190–202.

⁹⁴ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 210–218.

⁹⁵ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 235–243.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Münchener kézirat
22. (197–203)	Decretum quintum Matthiae regis 1481. ⁹⁶	21. (159r–164v)
23. (203–244)	Decretum sextum Matthiae regis 1486. ⁹⁷	22. (165r–209r)
24. (244)	A tartalmi egységek sorrendjére vonatkozó megjegyzés. ⁹⁸	23. (209r)
25. (244–245)	Constitutiones incliti regni Hungariae tempore regis Mathiae editae. ⁹⁹	24. (209r–210v)
26. (245–248)	Articuli de palatino regni pronunciatii. ¹⁰⁰	25. (210v–213r)
27. (248–249)	11 jogi glossza. ¹⁰¹	26. (213r–215r)
28. (250–254)	Decretum primum Wladislai regis. ¹⁰²	27. (215r–221r)
29. (254–308)	Decretum secundum sive maius Wladislai regis. ¹⁰³	28. (221r–284r)
30. (308–311)	Articuli autem nobilium regni Sclavoniae. ¹⁰⁴	29. (284r–287r)
31. (311–331)	Decretum tertium sive additiones prioris maioris decreti Wladislai regis. ¹⁰⁵	30. (287v–309r)
32. (331–364)	Decretum quartum sive minus Wladislai regis. ¹⁰⁶	31. (309r–341v)
33. (364–387)	Decretum quintum sive additiones prioris mi-	32. (341v–364r)

⁹⁶ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 244–251.

⁹⁷ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 260–310.

⁹⁸ SZOVÁK: i. h. (7. jegyzet) 146., 4. jegyzet

⁹⁹ Mátyás Decretum maiusa nyomtatott kiadásának előszava. A kiadásokhoz I. HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve*. = Magyar Könyvszemle (63.) 1939. 234–246.; SOLTÉSZ Zoltánné: *Incunabula Hungarica III. Constitutiones incliti regni Hungariae*. = Magyar Könyvszemle (87.) 1971. 270–280.

¹⁰⁰ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 311–317.

¹⁰¹ A glosszákat Bónis György dolgozta fel, I. BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei*. Bp. 1972. 220–221.

¹⁰² *Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek*. Az 1000–1301 közt alkotott törvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta NAGY Gyula, az 1301–1526 közt alkotott törvényeket fordították és jegyzetekkel ellátták KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen. Az 1000–1526. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri MÁRKUS Dezső. Bp. 1899. 472–480. /Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás./ (A továbbiakban: *Magyar törvénytár*, i. m.)

¹⁰³ *Magyar törvénytár*, i. m. (102. jegyzet) 480–554. A tartalmi egység II. Ulászló 1492. évi dekrétuma, amely a következő tartalmi egységgel, a szlavón nemesek artikulusaival együtt az 1495. évi törvénybe foglalva szerepel a kéziratokban.

¹⁰⁴ *Magyar törvénytár*, i. m. (102. jegyzet) 554–561.

¹⁰⁵ *Magyar törvénytár*, i. m. (102. jegyzet) 562–591.

¹⁰⁶ *Magyar törvénytár*, i. m. (102. jegyzet) 592–640.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Müncheneri kézirat
	noris decreti Wladislai regis. ¹⁰⁷	
34. (387–401)	Decretum sextum sive additiones posteriores minoris decreti Wladislai regis. ¹⁰⁸	33. (364r–378v)
35. (401–407)	Decretum primum Wladislai regis. ¹⁰⁹	34. (378v–385r)
36. (407–414)	Articuli in campo Rakos in diaeta festi beati Georgii martyris anno Domini 1507 reformati. ¹¹⁰	35. (385r–392v)
37. (415–422)	Decretum tertium Sigismundi regis anni 1405. ¹¹¹	36. (393r–398v)
38. (422–435)	Decretum dominorum regnicolarum. ¹¹²	37. (398v–409v)
39. (435–438)	Privilegium Transylvaniense. ¹¹³	38. (409v–412v)
40. (438–446)	Privilegium Sicularum. ¹¹⁴	39. (412v–419v)
41. (446–467)	Decretum septimum Wladislai regis editum anno Domini 1514. ¹¹⁵	40. (419v–442r)
42. (467–469)	Privilegium Sicularum de Wag. ¹¹⁶	41. (442r–443v)
43. (470–474)	Decretum Mathiae regis Hungariae Posony anno 1468 editum, quod apud magistrum Georgium sigillatum habetur. ¹¹⁷	42. (444r–448v)
44. (475)	De clarissimo Hungarorum rege, Matthia talis quaequam narratur veridica historia. ¹¹⁸	43. (448v–449v)
45. (475–478)	Epistolae Matthiae regis et Baiazetis Turcorum imperatoris ad invicem missae. ¹¹⁹	44. (449v–452r)

¹⁰⁷ Magyar törvénytár, i. m. (102. jegyzet) 640–670.

¹⁰⁸ Magyar törvénytár, i. m. (102. jegyzet) 670–691.

¹⁰⁹ Magyar törvénytár, i. m. (102. jegyzet) 472–480.

¹¹⁰ Magyar törvénytár, i. m. (102. jegyzet) 692–703.

¹¹¹ DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 218–225.

¹¹² DRH 1301–1457, i. m. (80. jegyzet) 360–372.

¹¹³ Jelenlegi ismereteim szerint a privilegium kiadatlan.

¹¹⁴ Székely oklevéltár. III. 1270–1571. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1890. 138–145.

¹¹⁵ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete NAGY. Ediderunt Victor KENÉZ et Ladislaus SOLYMOSI, atque in volumen redigit Geisa ÉRSZEGI. Bp. 1979. 247–283. /Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12./

¹¹⁶ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I.: 1001–1270. Szerk. SZENTPÉTERY Imre. Bp. 1923. 1677. sz.

¹¹⁷ DRH 1458–1490, i. m. (79. jegyzet) 172–178.

¹¹⁸ BEL, Matthias: Adparatus ad historiam Hungariae. Decadis II. monumentum II. Posonii, 1746. 114; SZOVÁK: i. h. (7. jegyzet) 164.

¹¹⁹ Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae ad pontifices, imperatores, reges, principes aliosque viros illustres datae, nunc primum typis excusae et notis etiam quibusdam illustratae. I–IV.

Kollár-féle első kódex	A tartalmi egység megnevezése	Münchener kézirat
46. (478)	Egy rövid történet Mátyás király és Váradi Péter kalocsai érsek nézeteltéréséről. ¹²⁰	45. (452r)
	Notabilia de Hungarorum laudibus ex pio Aenea Silvio et libris epistolarum suarum de continua pugna ac fidelitate Hungarorum contra Turcas excerpta. ¹²¹	46. (456r–458r)
	A Knauz-krónika családjához tartozó krónikaszcsoveg. ¹²²	47. (458v–466r)

BALÁZS KERTÉSZ

Eine Ungarn betreffende handschriftliche Gesetzsammlung in der Bayerischen Staatsbibliothek*Die Abschrift des sogenannten ersten Kodex von Kollár*

Die Handschrift Clm 13192 in der Bayerischen Staatsbibliothek ist eine sich auf Ungarn beziehende Gesetzsammlung, die von der Zeit des Heiligen Stephans, des ersten Königs Ungarns (1000–1038) bis zum Dekret von Wladislaus II. (1490–1526) aus dem Jahre 1514 Gesetztexte enthält. Die Sammlung war 1564 durch eine Hand abgeschrieben. Das Musterexemplar war der sogenannte erste Kodex von Kollár, eine Gesetzsammlung aus der Zeit von Wladislaus II.

Die Münchener Handschrift enthält nur eine solche Inhaltseinheit, die in dem Musterexemplar nicht zu finden ist. Die Inhaltseinheit besteht aus sieben selbständigen Texten. Die ersten sechs von denen sind auf Enea Silvio Piccolomini zurückzuführen: die Einzelheiten stammen aus vier Reden, einem Brief und einer päpstlichen Bulle. Diese Quellen sind wichtige Dokumente des Gedankenkreises, in dem Ungarn als die Vormauer des Christentums erscheint. Es ist schon geklärt, dass Enea Silvio in der Entwicklung und der Verbreitung des Titels eine Schlüsselrolle hatte. Die Textgruppe ist auch in der handschriftlichen Gesetzsammlung von Pál Gregoriánczi zu finden. Er war der Bischof zuerst von Fünfkirchen, später von Zagreb, schliesslich von Raab. Die Sammlung war 1556–1557 abgeschrieben. Es ist aus dem Vergleich der beiden Handschriften geklärt, dass die Quelle der in der Münchener Handschrift erhaltenen Textgruppe nicht die Sammlung Gregoriánczis war.

In einem unbekanntem Zeitpunkt kam die Handschrift in den Besitz der Regensburger Stadtbibliothek, und 1876 war es schon sicherlich in dem Besitz der Hofbibliothek München. In dem letzten Abschnitt der Studie ist die Bekanntgabe des Inhalts der Münchener Handschrift und des ersten Kodex von Kollár zu finden.

Cassoviae, 1743–1744. IV. 1–7 (1–4. sz.); KATONA, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomulus IX. ordine XVI.* Budae, 1793. 569–571; *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I–II.* Közzéteszi FRAKNÓI Vilmos. Bp. 1893–1895 (reprint: A 2008-as kiadást sajtó alá rendezte és az Utószót írta MAYER Gyula. Bp. 2008). II. 286, 293–294 (169, 174. sz.); SZOVÁK: *i. h.* (7. jegyzet) 164–167.

¹²⁰ SZOVÁK: *i. h.* (7. jegyzet) 167.

¹²¹ L. a. „Kézirat keletkezése” c. fejezetet.

¹²² *SRH, i. m.* (21. jegyzet) II. 327–345.

ZVARA EDINA

Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban*

Az Esterházy-könyvtár korának egyik legnagyobb, leggazdagabb hazai gyűjteménye volt.¹ A család gyűjteménye azon igen kevés kora újkori, magyarországi bibliotékák közé tartozik, amely ma is megvan, kötetei kézbe vehetők. Létrejötté Esterházy Miklós (1583–1645) nádor idejére vezethető vissza. Fia, Esterházy Pál (1635–1713) egyesítette kismartoni könyvtárát apja lakompaki könyveivel, majd ezt a könyvtárat összevonta a fraknoival. A könyveket, melyeket 1695-ben készült végrendeletében² Esterházy a helyi ferencesekre hagyott, 1756-ban szállították át a kolostorba. A kötetek a 20. század első felében visszakerültek a kastély könyvtárába, ahol 1937-ben Harich János jegyzéket állított össze róluk.³ A II. világháború

* Kutatásaimat a Klebelsberg-ösztöndíj támogatásával végeztem 2006–2010 között. Az Esterházy Privatstiftung Kulturabteilung (Sammlungen der Fürsten Esterházy) munkatársainak itt szeretném megköszönni segítségüket: Stefan Körnernek, Florian Bayernek, Gottfried Holzschuchnak, Margit Koppnak és Angelika Futscheknek.

¹ MONOK István: *Esterházy-könyvtár(ak)*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. II. Bp. 2004. 427.; KÖRNER, Stefan: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: *Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp. 2005. OSzK, 2005. 105–127; MONOK István: *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra: Az Esterházy-család. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai*. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, 2005 [2007!] Helikon Kastélymúzeum. /Kastélykonferenciák 3./ 91–101; *Lesestoffe in Westungarn. II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó), 1535–1740*. Hrsg.: Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER. Red.: István MONOK, Péter ÖTVÖS. Szeged, 1996. Scriptum. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2. – Burgenländische Forschungen, Sonderband 15./ 159–161, 162–181, 189–192; *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1552–1740*. Sajtó alá rend.: BAJÁKI Rita, BUIJDOSÓ Hajnalka, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Szerk.: MONOK István, mutató: ZVARA Edina. Bp. 2009. OSzK. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4./ 195–248.

² *Testamentum Principis Pauli Eszterházy Palatini...* MOL E 148 NRA Fasc. 353/1. Fol. 40b–41a; Kiad.: MERÉNYI Lajos. = *Történelmi Tár* 1911. 598–619.

³ „Inventarium librorum per condam Palatinum Principem Esterházy apud PP. Franciscanos ad S. Michaellem in Kismarton depositorum et novissime anno 1937 per eosdem PP. Franciscanos fideicommisso Esterházyano restitutorum nec non a dicto fideicommisso receptorum”, Kismarton, Esterházy-könyvtár, Protokoll Nr. 6341, Inventar-Signaturen 14022–15906.

végén mind a németek, mind az oroszok jelentős mennyiségű könyvet vittek el. A könyvtár nagyobb része ma a kismartoni kastélykönyvtárban, egy másik része pedig Moszkvában, a Rudomino Idegennyelvű Könyvtárban őriztetik,⁴ továbbá a hazai és a szlovákiai intézményekben is megtalálható néhány kötet.

A bejegyzések tanúsága szerint Esterházy Pál megszerezte a család több tagjának is a könyveit: Esterházy László (1626–1652), Esterházy László (†1693), Esterházy István (1616–1641). Ismert a család kiterjedt rokonsága, kapcsolati rendszere, ezzel (is) magyarázható, hogy több kiváló tudós, egyházi személy, diplomata könyvei is a főúri könyvtárba kerültek, pl. a Listi családé⁵ és Oláh Miklósé (1493–1568).⁶ Az Esterházy-birtokokon működő több protestáns lelkész könyvhagyatékát is megszerezte, pl. Ceglédi Pál (†1649)⁷ és Kanizsai Pálfi János (1582–1641)⁸ köteteit. (A fentebb említett személyek könyvei – terjedelmi okból is – külön kötetben, tanulmányban jelennek majd meg.)

Jelen közleményünkben azon könyvek címléírását közöljük, amelyekben a magyar művelődéstörténet számára fontos személyek possessorbejegyzése, vagy nekik szóló dedikáció, ajándékozás ténye szerepel.

Aszalay Mátyás (16. század vége – 17. század eleje)

Vécsi református lelkész 1602-ig. Bejárta Görögországot és Ázsia egy részét. Konstantinápolyban is lakott Bethlen Gáborral „azokban a nyomorúságos időkben, midőn az Mihály vajda és Básta kegyetlenkedések miatt az nemesi rend nem

⁴ *Knigi iz sobraniâ knâzej Èstergazi v moskovskih bibliotekah. Katalog.* In: *Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskauer Bibliotheken. Katalog.* Hrsg.: K. A. DMITRIEVA. Moskva, 2007. Rudomino, 349.

⁵ ZVARA Edina: *A Listi-család könyvei.* In: „Apró cseppekből lesz a zápor”. *Bakonyi Géza emlékkönyv.* Szerk.: HEGYI Ádám, SIMON Melinda. Szeged, 2008. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. /Habent sua fata libelli IV./ 45–70.

⁶ SZELESTEI NAGY László: *Oláh Miklós könyvtáráról.* In: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. jan. 9-10-i kolozsvári megemlékezés anyagából.* Szerk.: MÓZES Huba. Bp. 1993. Szent István Társulat, 51–69. – A Kismartonban és a Moszkvában lévő könyvek kézbevitelével Oláh Miklós könyveinek számát is sikerült nagymértékben pontosítani. Az új, rekonstruált jegyzéket a könyvtár elemzésével Monok István dolgozza fel.

⁷ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez.* Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 97–124. – Kismartoni és moszkvai kutatásaim alkalmával Ceglédi Szabó Pál összes kötetét kézbevettem, és így pontosítottam és kiegészítettem az előző, Harich János összeírása alapján készült könyvlistát. Könyvtárának új rekonstrukciója előkészületben van.

⁸ SZELESTEI NAGY László: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez.* Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 125–126. A Kismartonban és Moszkvában lévő könyvek kézbevitelével sikerült kiegészíteni az itt megjelent listát. Vö.: ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében.* = MKsz 2010. 3. sz. 386–398.

maradhatott a maga házában és hazájában.”⁹ „Bizantinum [Itinerarium Graecum et Asiaticum]” címmel megírta utazásainak történetét, ez azonban kéziratban maradt.¹⁰ Az Esterházy-gyűjteményben lévő Szamosközy István: *Analecta lapidum* (Patavii, 1593)¹¹ kötetben szerepel beírása, amelyet maga a szerző ajándékozott neki:

SZAMOSKÖZY István: *Analecta lapidum vetustorum, et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Ad generosum et illustrem dominum Wolffangum Kovachocium ... Patavii, Laurentius Pasquatus, 1593. [16], 124, [8] fol. 8o – RMK III. 835/1, Apponyi H 537*

Poss.: Pierijs vates Matthia dedite(!) (dedit e?) Musis, Hunc librum nostri pignus amoris habe. Egregio domino Matthiae Azalay, auctor D. D. Albae Transilvaniae 1598. (előzéklap r.); Pierijs vates Matthia dedite(!) (dedit e?) Musis, Hunc librum n(ost)ri pignus amoris habe. Matthiae Azalay (17. század, uo.) Pecset: 14,492 B/8. Jelzet: Inv. 612792. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Bánffy Kristóf (1577–1644)

Főpohárnok, tárnokmester, Somogy és Zala megyei főispán. 1598-ban katolizált, amikor alsólendvai udvarába hívta Simon Bratulich pálos szerzetest. Összes gyermekét túlélte, s vele kihalt a lendvai ág. Birtokát először Nádasdy Ferenc, majd Esterházy Pál szerezte meg.¹² Az Esterházy-könyvtárban két könyve maradt fenn:

1) APPONYI Balázs: *In divini et regii prophetae David triadem quinquagenariam, seu psalterium interpretatio poetica ... Viennae Austriae, Matthaeus Formica, 1624. [6], A–Mmm [324], [1] fol. 4° – RMK III. 1355¹³*

Poss.: Sp(ecta)b(i)li ac Magnifico D(omi)no D. Christophoro Banfi De Lindua Sac(rae) Caesareae Regiae(que) M(aies)t(a)tis Consiliario et Cubiculario Debitae obseruantiae causa Author dono dedit m(anu) p(rop)ria (címlap r.) Pecset: 15,245 G/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mitlere, Kasten 4. Regal 1.

⁹ BOD Péter: *Magyar Athenas*. Vál., sajtó alá rend., a jegyzeteket és az utószót írta: TORDA István. Bp. 1982. Magvető. /Magyar Hírmondó/ 261. – SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. I. Bp. 1980–1981. 283.

¹⁰ *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700. = A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Összeáll.: KULCSÁR Péter. Bp. 2003. Balassi–OSzK, 31.

¹¹ SZAMOSKÖZY István: *Analecta lapidum* (1593). *Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum* (1598). Sajtó alá rend.: BALÁZS Mihály, MONOK István. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1992. Scriptum. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33./

¹² MONOK István: *A Bánffy család alsólendvai udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp. 2005. OSzK, 61–63. – TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti, 2009. 35, 43–45, 89, 160.

¹³ Vö.: JANKOVICS József: *Apponyi Balázs könyvbejegyzései*. = MKsz (105.) 1989. 277–283. (itt: 281. 9. tétel)

2) AZPILCUETA, Martín de: *Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium ... Moguntiae*, Balthasar Lippius, Arnoldus Mylius, 1603. [16], 1042, [100], 79, [5] p. 8° – VD17 12:107016S

Poss.: 1) Comitibus Christophori Banffy De Also Lyndua (címlap r.); 2) Catalogo C(on)ventus Kismartoniensis inscriptus [...] (17. század, uo.) Pecsét: 15,506 J/5. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 4.

Batthyány Boldizsár (c. 1537–1590)

Könyvgyűjtő, mecénás, dunántúli főkapitány, humanista főúr. A család német-újvári könyvtárának gyarapítását a 16. században Boldizsár tudós kapcsolatai is biztosították.¹⁴ Könyveire vonatkozóan többféle forrással is rendelkezünk. Többek között ismertek könyvszámlái, melyeket részben a gráci Erhardt Widmar állított ki.¹⁵ Az 1584/(1585)-ben készült számla ötödik tétele alatt szerepel Jeremias Constantinopolitanus és Stanislaus Socolovius kötete,¹⁶ amely ma Moszkvában van:

JEREMIAS Constantinopolitanus; SOKOŁOWSKI, Stanisław, transl.: *Censura orientalis ecclesiae. De praecipuis nostri seculi haeticorum dogmatibus ... Dilingae*, Joannes Mayer, 1582. [16], 399 p. 8° – VD/16 J-220

Poss.: Balthas(ar)is de Batthyán (címlap r.) Pecsét: 14,398 B/3. Jelzet: H 633, 627856. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Beke Zsigmond (17. század első fele)

Batthyány Ádám (s egy rövid ideig Csáky László) deákja, udvari számtartó. Beke személyes íródeáki feladatokat is ellátott, hiszen könyvet is másolt Batthyány számára. A „könyvek értő ismerője volt”,¹⁷ hiszen ő hívta fel ura figyelmét arra,

¹⁴ BOBORY Dóra: *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében.* = Századok 2005. 923–944. – MONOK István–BUDA Attila–HAPÁK József (fotó): *A magyar bibliofília képeskönyve.* Bp. 2006. Korona Kiadó, 108–109.

¹⁵ MONOK István: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége.* In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700.* Szerk.: MONOK István. Bp. 2005. OSZK. 87–103. – UÓ: *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates, 1526–1750.* Paris. 2011. Champion, 95–96.

¹⁶ MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–ZVARA, Edina: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Red. István MONOK. Eisenstadt. 2004. /Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI. – Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Band II./ 47.

¹⁷ KOLTAI András: *Beke Zsigmond deák élete és műveltsége.* In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. Balassi, 530–546.

hogyan a Batthyány-könyvtárból „minemű és mennyi könyv”¹⁸ volt a birtokról elűzött Kanizsai Pálfi János németújvári prédikátornál. A németújvári ferences kolostor könyvtárában nyolc kötete (huszonegy nyomtatvány) maradt fenn,¹⁹ az Esterházy-gyűjteményben pedig egy:

RUIZ DE MONTOYA, Francisco: *Regulae intelligendi scripturas sacras ...* Antverpiae, Joanes Steelsius, 1553. [30] fol., [1] p., 346 p., [4] fol. 16° – SWB
 Poss.: 1) Mgr. Joannes Kissith mpra (címlap r.); 2) 1636 Sigismundus Beke (uo.);
 3) Conventus Kismartoniensis 1657. (uo.) Superexlibris: I. M. 1572. Pecset: 14,047
 A/1. Jelzet: 50669 (1056330). Helye: Moszkva, Történelmi Könyvtár.

Beythe András (1564–1599)

Református író, botanikus, Beythe István (1532–1612) fia. A Batthyány-család németújvári birtokán szolgált, udvari pap és Batthyány Ferenc nevelője volt.²⁰ Fő műve a *Fives könyv*,²¹ melyben 275 növényt ismertet. Batthyány Ádám katolizálása után elzáratta a helyi protestáns iskola könyveit a ferences kolostor könyvtárába. Ide kerültek a lelkészek és az iskola könyvei, köztük Beythe Andrásnak, Imrének és Istvánnak is a legtöbb kötete.²² Possessorbejegyzéseiben többször is használta a „Fratrum christianorum” kifejezést.²³ Az Esterházy-könyvtárban három könyve maradt fenn:

¹⁸ Lónyai Mihály levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1635. november 30.: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. JATE Központi Könyvtár. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11./ 206. Nr. 332. – KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp. 2002. OSZK. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV./ 94.

¹⁹ TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*. Güssing, 1972. Kézirat. – KOLTAI: *Beke Zsigmond ...*, i. h. (17. jegyzet) 539–543.

²⁰ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I. Aachen–Bylica*. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2003. Balassi Kiadó, 372–373. (KÖSZEGHY Péter)

²¹ Németújvár, 1595. (RMNy 766, RMK I. 278) – BOBORY: *Batthyány Boldizsár ...*, i. h. 2005. (14. jegyzet) 3, 12. – BOBORY Dóra: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Cambridge, 2009. Cambridge Scholars Publishing. – CSOMA Zsigmond: *A Batthyány család jelentősége a XVI. század végi európai és magyar botanikában*. In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29.* Szerk.: NAGY Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. Önkormányzat, 76–79.

²² MONOK István: *Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században*. = Muratáj 2002. 58–59; MONOK–ÖTVÖS–ZVARA: *Balthasar Batthyány ...*, i. m. (16. jegyzet) 51, 60, 72, 86, 130. – KOLTAI: *Batthyány Ádám ...*, i. m. (18. jegyzet) 94.

²³ MONOK István: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*”. Az „*et amicorum*” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit. Bp. 2009. Balassi Kiadó, 271., 271–272.

1) ARETIUS, Benedictus: *Problemata theologica continentia praecipuos christianae religionis locos, brevi et dilucida ratione explicatos* ... Morgiis, Joannes Le Preux, 1583. 8 fol., 620 p. 2° – GBV

Poss.: 1) Sum Andreae Beythe et Fratrum christianorum (címlap r.); 2) Post exitum Emericj Beythe emptus a Relicta sua certo pretio fl. 3. per me Johannem Szentgyörgyi A(nn)o 1627. (uo.) Superexlibris: M. B. Z. 1589. Harich János jegyzékéből ismert, jelenleg nincs meg.

2) ARIAS MONTANUS, Benedictus: *S. Jesu Christi evangelii latina interpretatio* ... Antverpiae, Christoph Plantin, 1571. 191 p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) ARIAS MONTANUS, Benedictus; SANTES Pagninus: *Communes et familiares Hebraicae linguae idiotismi, omnibus bibliorum interpretationibus* ... Antverpiae, Christoph Plantinus, 1572. 24, 166, 114, 186, 147 p. 2° – GBV

Poss.: 1) Sum [Andreae Beythe] et fratrum Christianorum Anno Salutis reparate 1583. (Utána Ceglédi kezével:) Pauli Cegledini Ecclesiasticus Papensis 1630. (coll. 2. utolsó oldal); 2) Andreae Beythe (...) Post sua fata(?) (...) (alatta Ceglédi kézírása:) Paulo Cegledino A(nn)o rogantis gratiae 1630. (coll. 1. 1. p. r.); Jelzet: 15,806 N/5. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 2. Regal 2.

3) GWALTER, Rudolf: *Homiliarum in evangelia dominicalia a vigilia nativitatis Domini nostri Iesu Christi, usque ad festum Paschalis. Pars 1.* ... Lugduni Batavorum, s. typ., 1585. [6], 432 fol. 2° – GBV

Poss.: 1) Beythe sum Stephani, dum illius vita manebit (címlap r.); [Stephanus Beythe] (uo., ráírva.); 2) 1585. Andreae Beythe Lapidani et amicorum eius. Liber ad possessorem. Sum tuus e multis dilectus tempore cuncto. Me retine quaeso, nam [tuus] esse uolo (uo.); 3) Donatus est hic liber a Clariss(im)o ac R(everen)dissimo D(omi)no Paulo Cegledino Michaeli Heles Selleino Die 20 7bris Anno 1637. (uo.) Pecsét: 15,782 M/4. Jelzet: Inv. 629009. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Beythe Imre (†1624)

Németújvári református prédikátor, Beythe István fia, András testvére.²⁴ Jól ismerete a Batthyány-család könyvtárát, hiszen többször is segítségére volt urának, Batthyány Ferencnek egy-egy könyv megszerzésében.²⁵ Apjához és Szenci Molnár Alberthez hasonlóan ő is befolyásolta a németújvári udvar arculatát.²⁶ 1987-óta ismeretes egy az úrvacsoráról szóló prédikációja, amely Martin Moller művének fordítása.²⁷ Egykorú adat alapján feltételezhető, hogy az ő ösztönzésére Batthyány

²⁴ FABÓ András: *Beythe István életrajza*. Pest, 1866.

²⁵ KOLTAI: *Batthyány Ádám ...*, i. m. (18. jegyzet) 86–87.

²⁶ Uo. 146.

²⁷ RMNy S 1143B »BEYTHE Imre [transl.]: Az Vr Christusnak szentséges vachoráiról való praedicatio, melliet Martinus Mollerus bechülletes feo praedicátor nemet nyelvön irtt, abból magyar nyelvűre fordítottat, az tekéntetes és nagiságos Batthyáni Ferencz urnák ujjonnan hozót nyomtató bötiivel, mint elsösbén probájáival Beythe Imre németh-Vjvári magiar praedicátor által. [Németújvár], Johannes Korzenski, 1617. [18] fol. 4°« In: BORSA Gedeon: *Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első két kötetéhez*. VI. = MKsz 1987. 59–60.

Ferenc kalendáriumokat nyomtattatott.²⁸ Az Esterházy-könyvtárban fennmaradt köteteinek későbbi tulajdonosai Kanizsai Pálfi János és Ceglédi Szabó Pál voltak. Ő is többször használta az „et amicorum” kifejezést possessorbejegyzéseiben.²⁹ Az Esterházy-könyvtárban három könyve maradt fenn:

1) ARETIUS, Benedictus: *Problemata theologica continentia praecipuos christianae religionis locos, brevi et dilucida ratione explicatos* ... Morgiis, Joannes Le Preux, 1583. 8 fol., 620 p. 2° – GBV

Poss.: 1) Sum Andreae Beythe et Fratrum christianorum (címlap r.); 2) Post exitum Emericj Beythe emptus a Relicta sua certo pretio fl. 3. per me Johannem Szentgyörgyi A(nn)o 1627. (uo.) Superexlibris: M. B. Z. 1589. Harich János jegyzékéből ismert, jelenleg nincs meg.

2) EUSEBIUS Caesariensis; RUFINUS; AQUILEIENSIS; SOCRATES Scholasticus; THEODORUS Cyrrhensis; SOZOMENUS, SALAMINIUS Hermias; THEODORUS Anagnosta; EVAGRIUS Scholasticus; MUSCULUS, Wolfgang, interpr.; CAMERARIUS, Joachimus, interpr.: *Eusebii Pamphili Caesariae Palaestinae episcopi historiae ecclesiasticae. lib. X. ... Ruffini presbyteri Aquileiensis historiae ecclesiasticae. lib. II. Eusebii Pamphili De vita Constantini ... lib. V. Socratis Scholastici Constantinopolitani, eodem interprete, lib. VII. Theodoriti episcopi Cyri ... lib. V. Hermii Sozomeni Salamini ... lib. IX. Theodori Lectoris collectaneorum ex historiae ecclesiastica ... Euagrii Scholastici, eodem interprete, lib. VI. Index memorabilium rerum sub finem additus est copiosissimus.* Basileae, Frobenius, 1554. [8], 806, [68] p. 2° – VD16 E-4279

Poss.: 1) Sum Stephani Bejthe et amicorum. Posenij, Martij die 9. An(no) M. D. LIX. (címlap r.); 2) Emptus a Relicta D. Emerici Bejthe pro fl. 3. Iterum Pauli Ceglédini ab Anno 1633. 15. Martij (uo.) Jelzet: 15,738 L/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 6.

3) SOKOŁOWSKI, Stanisław: *Nuntius salutis, sive de incarnatione ... sermones quinque.* Cracoviae, off. Lazarus, 1588. 203, [3] p. 4° – BVB

Poss.: 1) Emerici Beythe Magyarokerekin(i!) comparatus. 1595. Jan. 10. mp. (címlap r.); 2) Ioh(annes P(aulidaes) Canisaeus (uo.) Pecsét: 15,346 H/3. Jelzet: Inv. 612755. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Beythe István (1532–1612)

Református író, botanikus, iskolamester, prédikátor, dunántúli püspök, Beythe András és Imre apja. Előbb a Bánffyak, majd a Batthyányak udvari papja.³⁰ Carolus Clusius (1526–1609) segítőjeként részt vett az első magyar–latin növényészótár

²⁸ V. ECSEDY Judit: *Egy dunántúli református nyomda sorsa.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Bp. 1979. 303–352. – <Kalendárium és prognosztikon az 1620. esztendőre. Németújvár, Bernard Máté, 1619. 8°> RMNy 1196

²⁹ MONOK: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” ..., i. h. (23. jegyzet) 271.

³⁰ MAMÚL I., i. m. (20. jegyzet) 373. (a szerk.)

összeállításában.³¹ Könyveinek nagy része a németújvári ferences kolostor könyvtárában maradt fenn.³² Több kötete Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárát gazdagította.³³ Fiaihoz hasonlóan bejegyzéseiben ő is többször használta az „et amicorum” kifejezést.³⁴ Az Esterházy-könyvtárban öt könyve maradt fenn:

1) BEDA Venerabilis: *Secundus operum Venerabilis Bedae ... tomus in quo ... continentur eiusdem commentarii. In Evangelium Marci ...* Parisiis, s. typ., 1521. [14], CCXXI fol. 2° – BVB

Poss.: 1) Stephanus Beythe (címlap r.); 2) Jam Pauli Cegledini 1627. Papae (uo.); 3) Ex liberalitate Basilij Feölseő (uo.) Pecsét: 15,881 N/7. Jelzet: Inv. 1533942. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

2) EUSEBIUS Caesariensis; RUFINUS; AQUILEIENSIS; SOCRATES Scholasticus; THEODORUS Cyrhensis; SOZOMENUS, SALAMINIUS Hermias; THEODORUS Anagnosta; EVAGRIUS Scholasticus; MUSCULUS, Wolfgang, interpr.; CAMERARIUS, Joachimus, interpr.: *Eusebii Pamphili Caesariae Palaestinae episcopi historiae ecclesiasticae. lib. X. ... Ruffini presbyteri Aquileiensis historiae ecclesiasticae. lib. II. Eusebii Pamphili De vita Constantini ... lib. V. Socratis Scholastici Constantinopolitani, eodem interprete, lib. VII. Theodoriti episcopi Cyri ... lib. V. Hermii Sozomeni Salaminii ... lib. IX. Theodori Lectoris collectaneorum ex historiae ecclesiastica ... Euagrii Scholastici, eodem interprete, lib. VI. Index memorabilium rerum sub finem additus est copiosissimus.* Basileae, Frobenius, 1554. [8], 806, [68] p. 2° – VD16 E-4279

Poss.: 1) Sum Stephani Bejthe et amicorum. Posenij, Martij die 9. An(no) M. D. LIX. (címlap r.); 2) Emptus a Relicta D. Emerici Bejthe pro fl. 3. (uo.); 3) Iterum Pauli Cegledini ab Anno 1633. 15. Martij (uo.) Pecsét: 15,738 L/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 6.

3) GWALTER, Rudolf: *Homiliarum in evangelia dominicalia a vigilia nativitatis Domini nostri Iesu Christi, usque ad festum Paschalis.* Pars 1. ... Lugduni Batavorum, s. typ., 1585. [6], 432 fol. 2° – GBV

Poss.: 1) Beythe sum Stephani, dum illius vita manebit (címlap r.); [Stephanus Beythe] (uo., ráírva.); 2) 1585. Andreae Beythe Lapidani et amicorum eius. Liber ad possessorem. Sum tuus e multis dilectus tempore cuncto. Me retine quaeso, nam [tuus] esse uolo (uo.); 3) Donatus est hic liber a Clariss(im)o ac R(everen)dissimo D(omi)no Paulo Cegledino Michaeli Heles Selleino Die 20 7bris Anno 1637. (uo.) Pecsét: 15,782 M/4. Jelzet: Inv. 629009. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

³¹ *Stirpius nomenclator Pannonicus.* Németújvár, 1583. (RMNy 536, RMK II. 175) – BOBORY Dóra: *Batthyány Boldizsár és a természettudományok.* In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29.* Szerk.: NAGY Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. Önkormányzat, 65, 68. – BOBORY: *Batthyány Boldizsár ...*, i. h. 2005. (14. jegyzet) 3, 8, 11, 12. – CSOMA: *A Batthyány család jelentősége ...*, i. h. (21. jegyzet) 74–79.

³² MONOK: *Nyugat-magyarországi olvasmányok ...*, i. h. (22. jegyzet) 58–59. – MONOK–ÖTVÖS–ZVARA: *Balthasar Batthyány ...*, i. m. (16. jegyzet) 51, 72, 143.

³³ SZELESTEI NAGY: *Ceglédi Szabó Pál ...*, i. h. (7. jegyzet) 97–124.

³⁴ MONOK: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” ..., i. h. (23. jegyzet) 271.

4) HEERBRAND, Jakob: *Disputationes theologicae. In inclyta Tubingensi academia publice discutiendae propositae ...* Tubingae, Georgius Gruppenbach, 1575. [32], 631 p. 4° – VD16 H-1031

Poss.: Se(m)pronij[?] Beythe sum numis emptus anticis Me tamen ille suum serviat amore pio (címlap r.); Sum Stephani Bejthe de Kew 1575. (uo.) Pecsét: 15,381 H/6. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 2.

5) IRENAEUS, Sanctus; ERASMUS Roterodamus, Desiderius, emend.: *Opus eruditissimum Divi Irenaei episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire retegat et confutat ueterum haereseon impias ac portentosas opiniones ...* Basileae, off. Frobeniana, 1534. [12], 335, [11] p. (Coll. 1.) – VD16 I-318 – (Coll. 2.) CYPRIANUS, Sanctus; ERASMUS Roterodamus, Desiderius, annot.: *D. Caecilii Cypriani episcopi Carthaginensis ac martyris, universa, quae quidem extare sciuntur, opera ... cum accessione libelli Cypriani inscripti, eruditii admodum ac pij, de martyro duplici ad fortunatum ...* Coloniae, Petrus Quentel, 1544. [36], 451 p. 2° – VD16 C-6515

Poss.: Sum Stephani Beythe Lapidani emptus Posonij solidis 14. (címlap r.) Pecsét: 15,811 M/6. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 7.

Bornemissza János Ferenc (*Abstemius*) (†1558)

Bécsújhelyi választott püspök.³⁵ Az Esterházy-könyvtárban egy könyve maradt fenn:

BUGENHAGEN, Johann, transl.; LUTHER, Martin, praef.: *Psalterii Davidis nova et perpetua translatio ...* Basel, Bartholomaeus Westheimer für Theodor Lebaeus, 1536. 19, [348] p. 8° – VD16 B-3157

Poss.: Iohan(nes) Coronen(sis) Abste(mius) Transilvanus (hátsó kötéstábla, belül). Pecsét: 15,057 F/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 3. Regal 2.

Branik György (17. század)

A források alapján a 17. századból több Branik Györgyöt is ismerünk: 1) Kecskés János felesége Bornemissza Zsuzsanna volt, aki férje halála után feleségül ment Branik Györgyhez (†1656).³⁶ Ő feltehetőleg a Magyar Kamara alkalmazottja,

³⁵ *Magyar Katolikus Lexikon. II. Bor–Éhe.* Főszerk.: VICZIÁN János. Bp. 1996. Szent István Társulat, 937.

³⁶ FEDERMAYER, Frederik: *Rody starého Prešporka.* Bratislava, 2003. Karol a Michal Rosmány, 65–66.; Valószínűleg ő volt a tagja a nagyszombati *Sodalitas Visitationis Beatissimae Virginis Mariaenak*, amelynek 1656-os katalógusában az elhunytak között találjuk: „G. D. Georgius Branik, Nobilis Hungarus, 7. Decembris, Anno 1656.” Vö.: VISKOLCZ Noémi: *17. századi ismeretlen hazai kinyomtatványok a Magyar Országos Levéltárban.* = MKsz 2007. 2. sz. 193.

s a pozsonyi káptalan jegyzője volt.³⁷ Azok a könyvek voltak az övéi, amelyekben szerepel Mossóczy Zakariás, Kecskés János és András neve. 2) Esterházy Lászlót (1662–1689)³⁸ zágrábi tanulmányai során Branik György pálos rendi szerzetes kísérte el 1680 tavaszán, s készítette elő ünnepélyes filozófiai vizsgáját.³⁹ 3) Ismert egy pálos rendi Branik György is, aki 1652 lépett be a szerzetbe.⁴⁰ 4) Branik György (Ignác) (†1706) szintén a Magyar Kamara alkalmazottja volt,⁴¹ talán az első Branik unokája. 5) 1632-ből ismert egy levél, amelyben Branik György mura-szombati iskolamester egy kérelemmel fordul Poppel Évához.⁴²

Zrínyi Miklós (1620–1664) könyvei között két olyan kötet ismert, amelyben szerepel Branik György neve. Pálos kapcsolatait ismerve, a második vagy a harmadik pontban említett Branikról lehet szólni – de nem kizárt az első Branik sem, mivel az egyik Zrínyi-kötetnek, amelyben Branik neve is szerepel, a korábbi tu-

³⁷ *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár.* Összeáll.: FALLENBÜCHL Zoltán. Bp. 2002. OSzK–Maecenas. /Nemzeti téka/ 59. (Továbbiakban: FALLENBÜCHL: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők ...*) – 1635-ben kapott nemességet. Vö.: NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Címereslevelek jegyzéke.* 2., jav., bőv. kiad. Bp. 2000. MOL. /A Magyar Országos Levéltár segédletei 7./ 56.

³⁸ Esterházy Pál nádor és Esterházy Orsolya gyermeke volt. Vö.: ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Bp. 1901. Athenaeum, 119–120.

³⁹ GALAVICS Géza: *Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe.* In: *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk.: BARDOLY István, HARIS Andrea. Bp. 2002. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. /Művészettörténet – Műemlékvédelem/ 269. – Ez a Branik György 1686-ban 47 éves, s a váradi püspökök kánoni kivizsgálása során meghallgatott tanúk egyike volt. Vö.: MOLNÁR Antal: *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében.* In: *Uő: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez.* Bp. 2004. METEM. /METEM-könyvek 45./ 87. – Branik György rendi tanácsos: KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története. I. (1225–1711).* Bp. 1938. 246.

⁴⁰ Lippay Györgynek írta káplánja, Széchényi Miklós egy 1652-ben kelt levelében: „Branik nevű Nag(yság)od Alumnussa, az Nemes iffiak Conuictussabol, ez napokban az pater paulinusok szerzetében adta magát...” Lelőhelye: Prímási levéltár, Esztergom, AS Acta Radicalia X. Nr. 196. (MOL, Mikrofilm 2652). Köszönöm Viskolcz Noéminek az adatot. – Ha az Esterházy Lászlót kísérő Branik valóban 47 éves volt 1686-ban, akkor szinte kizárt, hogy azonos lenne a Lippayhoz írott levélben említettel.

⁴¹ FALLENBÜCHL: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők ..., i. m.* (37. jegyzet) 2002. 59. – BIKKI István–DÓKA Klára–ÉRSZEGI Géza–KATONA Csaba–KISASSZONDY Éva–MÜLLER Veronika–OBORNI Teréz–PETRIKÉNYI VAMOS Ida–RÉFI-OSZKÓ Magdolna–ROSDY Pál–G. VASS István: *A Magyar Levéltártörténet kronológiája.* Bp. 2000. 82.: „17. század vége: Branik György Ignác magyar kamarai irattáros és címzetes kamarai tanácsos elkészíti saját rendezési munkálatai után a kamarai irattár leltárát »Corpus Totius Regestraturae« címmel, hét kötetben.”

⁴² *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. I. 871–1849.* Szerk.: MAYER László, MOLNÁR András. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008. Vas Megyei Levéltár–Zala Megyei Levéltár, 9.

lajdonosa Mossóczy Zakariás volt.⁴³ Az Esterházy-könyvtárból nyolc olyan kötet ismert,⁴⁴ amelyekben szerepel a „Georgius Branik” possessorbejegyzés:

1) ARISTOTELES; TOLEDO, Francisco: *Commentaria una cum quaestionibus in octo libros Aristotelis de physica auscultatione ...* Venetiis, Iunta, 1573. [6], 249 fol. 4° – ICCU

Poss.: 1) Francisci Organacz. Emptus Viennae Coron. 1 Anno 1577. (címlap r.); 2) Andreae Kechkes et amicorum eius 1591. (uo.); 3) Jam Georgij Branik m(anu) p(ro)p(ria) (uo.) Pecsét: 15,356 H/4. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 2.

2) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae, auctiores quam antea editae ... centuria prima ...* Francofurti, Joannes Saurius, Petrus Kopffius, 1602. 474, [58] p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae ... centuria et editio correctior, atque auctior, altera ...* Francofurti, Joannes Saurius, Petrus Kopffius, 1506 [recte 1606]. [24], 391, [50] p. – (Coll. 3.) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae ... centuria tertiae ...* Francofurti, Nicolaus Hoffmannus, Petrus Kopffius, 1609. [38], 379, [30] p. 4° – VD17 23:233857P

Poss.: 1) Ex Bybliotheca Joannis Kecskes 1621. (címlap r.); 2) G. Branik (uo. kétszer szerepel) Pecsét: 15,447 J/1. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 3.

3) EUSEBIUS Caesariensis; HOPPER, Marcus, ed.: *Opera, quae magna hactenus doctorum virorum industria ...* continet. Basileae, H. Petri, 1549. [16], 465 [i.e. 765], [1] p., [1], [2], 170 fol. 2° – GBV

Poss.: 1) Anno 1556 14 Die Mense Decembris Emptus (...) fl. Sum Benedicti Fabri Galgocen(sis) (elülső kötéstabla, belül); 2) Anno 1568 15 Die Mensis Januarij inter decimam et undecimam horam noctis R(everendissimus) Dominus Nicolaus Olahus Archiepiscopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis etc. e vivis Excessit Tyrnaviae (uo., Fabri keze írása); 3) Anno D(omi)ni 1592. Tyrnaviae die 16. Aprilis emptus per me Nicolaum Benedic(tum) flor. 1 d. 50 (címlap r.); 4) Ab A(nn)o 1641 ex Bibliotheca D(omi)ni Joannis Kecskes com(paravit) Georg(ius) Branik (uo.) Pecsét: 15,750 M/1. Jelzet: Inv. 626004. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

4) HESIODUS: *Opera, quae quidem extant, omnia Graece, cum interpretatione Latina ... Accessit nunc demum Herculis Scutum doctiss. carmine a Joanne Ramo conversum ...* Basileae, Joannes Oporinus, 1564. [16], 500, [32] p. 8° – VD16 H-2683

⁴³ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Írták és összeáll.: HAUSNER GÁBOR, KLANICZAY TIBOR, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, MONOK ISTVÁN, ORLOVSZKY GÉZA. Szerk.: KLANICZAY TIBOR. Bp. 1991 [1992]. Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó. /Zrínyi Könyvtár 4./ 28, 359, 370, 568. – BORRIÁN GELLÉRT ELRÉD: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében.* Előszó: R. VÁRKONYI ÁGNES. Pannonhalma, 2004. Bencés Kiadó. /Pannonhalmi füzetek 50./

⁴⁴ Eddig összesen 15 Branik György-bejegyzéses könyv került elő: Kismarton–Moszkva, Esterházy-könyvtár: 8 kötet; Zágráb, Zrínyi-könyvtár: 2 kötet; Turócszentmárton, Szlovák Nemzeti Könyvtár: 3 kötet; Pozsony, Egyetemi Könyvtár: 1 kötet, Székesfehérvári Püspöki Könyvtár: 1 kötet.

Poss.: 1) Gregorius Lowizanus Canonicus Nitriensis 1569. (címlap r.); 2) Jam Zach(ariae) Mossoci Prot(Nota)rij Ap(ostoli)cj Lectoris Nittr(iensis) 1572. (uo.); 3) Georgij Branik mpa (uo.) Pecsét: 14,454 B/6. Jelzet: Inv. 625466. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

5) HESS, Johann Dominicus: *Synodus oecumenica Theologorum protestantium ... Graetii Styriae, Georgius Widmanstadius*, 1593. 199, [1] fol. 8° – VD16 H-2758

Poss.: 1) Andreae Kechkés et amicorum Viennae Austriae 1594 (címlap r.); 2) Sum ex libris Georgij Branik mp. 1644. (uo.) Pecsét: 14,633 C/3. Jelzet: H 586, 628656. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

6) LANDSBERG, Johannes Justus: *Enchiridion christianae militiae, ad novitatem vitae, quae in Christo est, perfecte instituens*. Coloniae, Iasparus Gennepaeus, 1538. 246 p. – VD16 J-1189 (Coll. 1.) – (Coll. 2.) HELLER, Johannes: *Malleolus christianus, vera piaque excudens ac confirmans orthodoxa ... Eiusdem de paedobaptismo, atque adeo unius in Ecclesia catholica baptismatis assertio*. Coloniae, Melchior Novesianus, 1535. [8], 112, [52] fol. 8° – VD/16 H-1707

Poss.: „Branik György könyvtárából”. Megj.: Harich János jegyzékéből ismert, jelenleg nincs meg. Pecsét: 14,690 C/6.

7) PARACELsus: *Operum medico-chimicorum sive paradoxorum tomus genuinus primus ... S. I., s. typ.*, 1603. [8], 303 p. 4° – VD17 32:628484R

Poss.: 1) GBranik (címlap r.); 2) Andreae Rutghay(?) (uo.) Pecsét: Zimmer II. Kasten N. Regal 2. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten N. Regal 2.

8) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian, interpr.: *Grammaticae institutionis libri septem, una cum carminum eiusdem succincta enucleatione, et dictionum compendiarium interpretatione ... Viennae Austriae, Raphael Hofhalter*, [1562?] (Coll. 1.) – (Coll. 2.) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian: *Syntaxis ... in absolutissimam methodum redacta ... Viennae, in Aedibus Caesarei Collegii S.J., 1562.* (töredék, kézzel pótolva)

Poss.: 1) Martiusnak 1572 12 napian irtam Andreas Bitz von Ingolstat (coll. 1. címlap r.); 2) Andreae Kechkes (uo.); 3) Domini Demetrij Napragy sum modo huius possessor (uo.); 4) Georgij Branik (uo.) Pecsét: 14,209 A/7. Jelzet: D 468, 627954. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Csirke György, Albani (16. század)

Bécsben, majd Wittenbergben tanult. Gyalui Torda Zsigmond ajánlólevelet írt Philipp Melanchthonnak (1497–1560) Csirke György érdekében. Csirke is verssel búcsúzott el a praeeptortól, aki tanára és egyben szállásadója is volt.⁴⁵ Az Ester-

⁴⁵ RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa*. = Diakónia 1980. 15–21. – KEVEHÁZI Katalin: *Melanchthon-autográfok a történeti Magyarországon*. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Szerk.: FABINY Tibor. Bp. 1984. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 168–169. Ua.: *Melanchthon-Autographen im historischen Ungarn*. = MKSz 2001. 157–158. – SZABÓ, András: *Die Universität Wittenberg als zentraler*

házy-könyvtárban egy kötete maradt fenn, amelyet Listi I. János (†1577) győri, majd veszprémi püspöknek ajándékozott:⁴⁶

GIOVIO, Paolo: *Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita, quae apud Musaeum spectantur, in libros septem digesta ...* Basileae, Henricus Petri et Petrus Perna, 1561. 592, [14] p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) GIOVIO, Paolo: *Descriptiones, quotquot extant, regionum atque locorum ...* Basileae, Henricus Petri et Petrus Perna, 1561. [16], 239 p. – (Coll. 3.) GIOVIO, Paolo: *In qua situs regionis antiquis incognitus, religio gentis, mores, etc. Fidelissime referuntur.* Basileae, Henricus Petri et Petrus Perna, 1561. 180, [10] p. – (Coll. 4.) GIOVIO, Paolo: *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenij monumentis illustrium ...* Basileae, [Petri et Perna]. [16], 310, [10] p. 8° – VD16 G-2064

Poss.: Charis aei tiktusa charin⁴⁷ Magnifico Viro, D(omi)no Joanni Listhio, S(acrae) Ro(manae) Imperatoriae et Regiae Maiestatis a Secretis, memoriae ergo Georgius Albany d(e?) Chyrkey d(ono) d(edit) (coll. 1. címlap r.) Pecsét: Zimmer IV. Kasten K. Regal 3. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer IV. Kasten K. Regal 3.

Forgách Simon (1669–1739)

Képzett katona, művelt író. Felesége Esterházy Ágnes. Ő adta ki először Zrínyi Miklós *Afiumát*. Több műve is ismert, nagyobb részük kéziratban maradt.⁴⁸ Hatvan könyvéről a 18. század elején egy összeírás készült.⁴⁹ Az Esterházy-könyvtárban egy könyve maradt fenn:

THOMAS de Kempis; JANSENIUS, Cornelius: *De imitatione Christi, et rerum mundanarum contemptu, libri quatuor ... Accessit vita Christi ex evangelistis compendio contexta ...* Coloniae, off. Birckmannica, Hermannus Mylius Birckmannus, 1606. 144 ff., [14], [31] p. – VD17 12:648774G (Coll. 1.) – (Coll. 2.) THOMAS de Kempis: *Methodus practica aurei libelli Thomae de Kempis de imitatione Christi ...* Coloniae, Hermannus Mylius, 1610. 43 p. 12° – VD17 12:648783F

Poss.: 1) [...] Fra(...)meredi Parochi Alsolind(vensis) 1623. 17. April. (coll. 1. címlap r.); 2) Forgacs Simon [...] (áthúzva, hátsó szenny lap v.) Pecsét: Zimmer III. Kasten B. Regal 3. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. Kasten B. Regal 3.

Studienort im 16. Jahrhundert. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert.* Hrsg. von Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHINDLING. Stuttgart, 2006. /Contubernium 64./ 61.

⁴⁶ ZVARA: *A Listi-család tagjainak könyvei ..., i. h.* (5. jegyzet) 47–51, 59.

⁴⁷ A görög bejegyzést Ekler Péter olvasta el. Sophocles tartalmi idézése: „A charis mindig charist szül” (vagyis: a barátság barátságot).

⁴⁸ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. III. Falkonéta–halászat.* Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2003. Balassi Kiadó, 162–163. (CSILLAG István)

⁴⁹ *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: VARGA András. Munkatárs: MONOK István. Utószó: MONOK István, VARGA András. Bp.–Szeged, 1986. MTA Könyvtára. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2./ 218–219. – Olvasmányműveltségről: MONOK István: *Nobiles eruditi. A magyarországi nemesség könyves műveltsége a 16–17. században.* Akadémiai doktori értekezés. Szeged. 2010.

Gerengel, Simon (1518(?)–1571)

Író, Sopron első evangélikus lelkésze. 1551-ben a katolikus egyházi törvényszék elítélte a lutheri tanok követéséért. Börtönévei alatt panaszdalokat és egy drámát írt Keresztelő Szent Jánosról. 1565-ben, szabadulása után megszervezte a soproni evangélikus gyülekezetet.⁵⁰ Az Esterházy-könyvtárban egy könyve maradt fenn:

VANNIUS, Valentin: *Grundtliche hystoria von der Mess, aus den Heyligen, Evangelisten, Aposteln, Propheten ... Mit einer Vorred Herrrn[!] Joann Brentzen ...* [Tom. I.] Getruckt zu Tübingen, Ulrich Morhart, 1557. [7], cxxxviii fol. – VD16 W-1194 (Coll. 1.) – (Coll. 2.) WESTPHAL, Joachim: *Confessio, oder Bekantnuß, deß Glaubens und der Lehr, von dem Hochwirdigen Sacrament ... gestellet ... auff das Buch Johannis Calvini ...* Gedruckt zu Regensburg, Heirichen Geissler, 1558. [166] fol. – VD16 W-2276 – 3) HEIDENREICH, Esaias: *Zwo Christliche ... vermanungen. Die erste von der frucht ... und wirkung der Heiligen Schrift ... Die ander vom Hochwirdigen Sacrament des Leibs und Bluts Jesu Christi ...* S. l., s. typ., ca. 1558. [54] fol. – VD16 H-1314 – (Coll. 4.) PAEONIUS, Martin, transl.: *Eine Lustige Disputation, eines ... Bawern, mit Namen B. Nicolaus in einem Synodo geschehen jn Behemen Anno. 1471. mit den Pfäffen der Römischen seitten. Von dem Blute unsers Herren Ihesu Christi ...* Getruckt zu Nürnberg, Georg Kreydla, ca. 1558. [38] p. – VD16 L-3296 – 5) MANDEL, Christoph: *Ein fein Tröstlichs gebet in der verfolgung widerwertigkeit unnd todes noten aus der heiligen schrift gezogen ...* S. l., s. typ., 1558. – [8] p. 4° – GBV
 Poss.: 1) Venerabili viro d(omi)no Simoni Gerengel Rotenburgensis ecclesiae ministro vigilantiss(imo) collegae et amico suo dilecto [...] F. F. (címlap r.); 2) [...] Simon. Ger(engel) Anno C. 60 [...] (coll. 2., címlap. r.); 3) Georg Beinsig [...] (coll. 3., utolsó oldal, v.) Pecsét: 1) 15,341 H/3; 2) Simon Gerengel (címlap r.) Jelzet: Inv. 625871. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Istvánffy Miklós (1538–1615)

Humanista műveltségű, Padovában tanult történetíró, bibliofil könyvgyűjtő.⁵¹ Nevelőjének, mentorának tudhatta többek között Oláh Miklóst, Zsámboky Jánost, Várday Pált; tagja volt a pozsonyi humanista körnek.⁵² Könyvtára a horvátországi Vinicán, esetleg Paukovecben volt. Könyveinek egy részét a zágrábi jezsuitákra hagyta, a többi pedig leányai örökölték. Berlász Jenő 1961-es tanulmányában még azt írta,⁵³ hogy a könyvek szétszóródása miatt az Istvánffy-kódexről (Forgách

⁵⁰ MAMŰL III., i. m. (48. jegyzet) 264. (KOVÁCS László József)

⁵¹ BERLÁSZ Jenő: *Istvánffy Miklós könyvtáráról. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959.* Bp. 1961. OSzK, 202–240. – Uő: *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról. Erdélyi analeták 1598-ból – A zágrábi Corvin-kódex. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972.* Bp. 1975. OSzK, 215–244. – BALÁZS Mihály–MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről).* In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1987. Gondolat Kiadó, 249–262.

⁵² BOROSS Klára: *A Pozsonyi Humanista Kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei.* Bp. 2007. 164.

⁵³ BERLÁSZ: *Istvánffy Miklós ..., i. h.* (51. jegyzet) 224.

Ferenc történeti munkája, *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*) nem tudható, hogy vajon jelenleg is meg van-e a kismartoni Esterházy-könyvtárban. A könyv megvan.⁵⁴ A 19. század elején a kódexnek még megvolt az eredeti, jellegzetes pergamen kötése, amelynek mindkét kötéstábláján a címeres, feliratos superexlibris szerepelt. A kötetet az Esterházyak a 19. század közepén köttetthették át vörös félbőrbe, amelynek kötéstábláin a családi címer szerepel.⁵⁵ Ez a kéziratos Forgách-kötet egykor Istvánffy Miklóssé volt. A kötet leírásából és vizsgálatából tudható, hogy abban Forgách Simonnak és magának Istvánffynak is szerepelnek megjegyzései. Esterházy Pál valószínűleg Draskovich Györgytől szerezte meg.

FORGÁCH Ferenc: 1) *Vita auctoris*. [2] p. – 2) Fran(cis)ci Forgach de Ghimes, de statu Reip. Hung. Ferdi(nan)do Ioh(ann)e Max(imilian)o Regibus, ac Ioh(ann)e secundo Principe Transsilvaniae *Commentarij*. Quibus accessere nonnulla Etiam aliorum Principum gesta. etc. 296 fol. – 3) *Annotationes Lingua Ungarica manu Domini Simonni Forgach, ad marginem historiarum adscriptae, quas non est visum omittere: quod ipse multis rebus cum Lazaro Suendio interfuerit, et praefuerit*. [magyar nyelvű] [27] p. – 4) *Calendarium Graecorum*. 1588. [25] p. 2° – Kézirat.

Superexlibris: Esterházy-címer. Pecsét: Zimmer V. Kasten B. Regal 5/24. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. Kasten B. Regal 5.

Kecskés András (16–17. század)

Esztergomi érseki titkár, a bolognai egyetemen szerzett jogi doktorátust. Fia Kecskés János pozsonyi kanonok. Könyvgyűjteményének egy jelentős részét két főpaptól örökölte: 1586-ban Telegdi Miklós (1535–1586) pécsi püspök hagyta rá jogi könyveit,⁵⁶ 1587-ben pedig Mossóczy Zakariás (1542–1587) nyitrai püspök hagyományozta Kecskésre mint sógorára gyűjteményét.⁵⁷ Kecskés András kötetei később fiához, majd a pozsonyi jezsuita kollégiumba, legvégül pedig a könyvek

⁵⁴ A kötet meglétét személyesen ellenőriztem 2006-ban. Kulcsár Péter még bizonytalan volt a meglétében: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700. – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Összeáll.: KULCSÁR Péter. Bp. 2003. Balassi Kiadó, OSzK. 169–172.

⁵⁵ Uo.: 225.

⁵⁶ *Adattár 11., i. m.* (18. jegyzet) 98.: „Libros iuridicos lego Andreae Kechkes, qui iam Bononia doctor rediturus est.” – Könyveinek jegyzéke: *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657*. Sajtó alá rend.: VARGA András. Munkatárs: MONOK István. Utószó: MONOK István, VARGA András. Bp.–Szeged, 1986. MTA. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13./ 36–43.

⁵⁷ *Adattár 11., i. m.* (18. jegyzet) 444.: „Bibliothecam nostram universam cum omnibus libris, tabulis seu mappis cosmographicis, spheris, imaginibus tam prioribus, quam nuper Viennae emptis, item cum omnibus scriptis et aliis omnibus ad eandem bibliothecam pertinentibus doctori Andreae Kechkes affini nostro legavimus et reliquimus.” – Könyveinek feloldott jegyzéke, tanulmánnyal: KOMOROVÁ, Klára: *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin, 2009. Slovenská národná knižnica, 301 l.

nagy része a budapesti Egyetemi Könyvtárba került.⁵⁸ Az Esterházy-könyvtárban három kötete maradt fenn, amelyeknek Branik György is tulajdonosa volt. Possessorbejegyzéseiben többször is használta az „et amicorum” kifejezést:⁵⁹

1) ARISTOTELES; TOLEDO, Francisco, comm.: *Commentaria una cum quaestionibus in octo libros Aristotelis de physica auscultatione ...* Venetiis, Iunta, 1573. [6], 249 fol. 4° – ICCU

Poss.: 1) Francisci Organacz. Emptus Viennae Coron. 1 Anno 1577 (címlap r.); 2) Andreae Kechkes et amicorum eius 1591. (uo.); 3) Jam Georgij Branik m(anu) p(ro)p(ria) (uo.) Pecsét: 15,356 H/4. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 2.

2) HESS, Johann Dominicus: *Synodus oecumenica Theologorum protestantium ...* Graetii Styriae, Georgius Widmanstadius, 1593. 199, [1] fol. 8° – VD16 H-2758

Poss.: 1) Andreae Kechkés et amicorum Viennae Austriae 1594 (címlap r.); 2) Sum ex libris Georgij Branik mp. 1644. (uo.) Jelzet: 628656. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

3) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian, interpr.: *Grammaticae institutionis libri septem, una cum carminum eiusdem succincta enucleatione, et dictionum compendiaria interpretatione ...* Viennae Austriae, Raphael Hofhalter, [1562?] (Coll. 1.) – (Coll. 2.) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian: *Syntaxis ... in absolutissimam methodum redacta ...* Viennae, in Aedibus Caesarei Collegii S.J., 1562. (töredék, kézzel pótolva)

Poss.: 1) Martiusnak 1572 12 napon irtam Andreas Bitz von Inglstat (coll. 1. címlap r.); 2) Andreae Kechkes (uo.); 3) Domini Demetriij Napragy sum modo huius possessor (uo.); 4) Georgij Branik (uo.) Pecsét: 14,209 A/7. Jelzet: 627954. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Kecskés János (†1639)

Pozsonyi kanonok, jeles könyvgyűjtő. Apja Kecskés András érseki titkár. Megörökölte Telegdi Miklósnak (1535–1586) és Mossóczy Zakariásnak (1542–1587) Kecskés Andrásra hagyott könyveit. 373 kötetét a pozsonyi jezsuita kollégiumnak adományozta.⁶⁰ Mindkét kötetnek Branik György volt a későbbi tulajdonosa:

⁵⁸ SOLTÉSZ Zoltánné: *Neves possessorok újabban felismert kötetei.* = MKsz 1996. 453–454.

⁵⁹ MONOK: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*”..., i. h. (23. jegyzet) 270.

⁶⁰ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. V. Jordánszky-kódex-kolostorépítészet.* Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2003. Balassi Kiadó, 263. (MONOK István) – *Adattár 13., i. m.* (56. jegyzet) 132–143. – PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban „Nicassii Ellebodii Casletani et amicorum.”* = MKsz 1983. passim. – *Jezsuita könyvtárak Magyarországon 1711-ig I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár.* Sajtó alá rend.: FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András. Szerk.: MONOK István, VARGA András. Szeged. 1990. Scriptum. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/1./ XIII.

1) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae, auctiores quam antea editae ... centuria prima ...* Francofurti, Joannes Saurius, Petri Kopffius, 1602. 474, [58] p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae ... centuria et editio correctior, atque auctior, altera ...* Francofurti, Joannes Saurius, Petri Kopffius, 1506 [recte 1606]. [24], 391, [50] p. – (Coll. 3.) CAMERARIUS, Philipp: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historiae ... centuria tertiae ...* Francofurti, Nicolaus Hoffmannus, Petrus Kopffius, 1609. [38], 379, [30] p. 4° – VD17 23:233857P

Jelzet: 15,447 J/1. Poss.: Ex Bybliotheca Joannis Kecskes 1621. (címlap r.); 2) G. Branik (uo.) Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 3.

2) EUSEBIUS Caesariensis; HOPPER, Marcus, ed.: *Opera, quae magna hactenus doctorum virorum industria ... continet.* Basileae, H. Petri, 1549. [16], 465 [i.e. 765], [1] p., [1], [2], 170 fol. 2° – GBV

Jelzet: 15,750 M/1. Poss.: 1) Anno 1556 14 Die Mense Decembris Emptus (...) fl. Sum Benedicti Fabri Galgocen(sis) (elülső kötéstábla, belül); 2) Anno 1568 15 Die Mensis Januarij inter decimam et undecimam horam noctis R(everendissimi)mus Dominus Nicolaus Olahus Archiepiscopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis etc. e vivis Excessit Tyrnaviae (uo., Fabri keze írása); 3) Anno D(omi)ni 1592. Tyrnaviae die 16. Aprilis emptus per me Nicolaum Benedic(tum) flor. 1 d. 50 (címlap r.); 4) Ab A(nn)o 1641 ex Bibliotheca D(omi)ni Joannis Kecskes com(paravit) Georg(ius) Branik (uo.) Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár, Inv. 626004.

Kopcsányi Márton OFConv. (1579–1638)

Ferences hitszónok, író, versszerző. 1608-ban lett a rend tagja. A kismartoni ferences templom és kolostor fölszentelésén ő mondta el az első prédikációt, magyar nyelven. Esterházy Miklós udvari hitszónoka.⁶¹ Az Esterházy-könyvtárban lévő Káldi György prédikációs kötetet maga a szerző ajándékozta neki:

KÁLDI György: *Az vasarnapokra-valo predikatzioknak első része, advent első vasarnapiatol-fogva Sz. Haromság vasárnapjáig ...* Bécsben–Pozsonyban, Rikesz Mihály et typ. Societatis Jesu, 1631. [2], X, 743, [27] p. 2° – RMNy 1509, RMK I. 601

Poss.: R(everen)d(u)s Pr. Kaldi in perpetuam sui memoriam obtulit hanc Postillam, Pro usu F. Martinj B. Kopcsány Posonij 6 Julij A(nn)o 1632. Obijt mundo huic sanctus hic sacerdos A(nn)o 1634 in fine Octobr(is) (címlap r.); Requiem aeternam dona Domine JESV Patrj Georgio Kaldj (uo.); 3) Conuentus Kismartoni(en)sis (17. század, uo.) Pecsét: 15,651 L/1. Jelzet: Inv. 626005-1. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

⁶¹ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VI. Kolostorhálózat–Lestyán.* Főszerk.: KŐSZEGHY Péter. Bp. 2006. Balassi Kiadó, 48–49. (LAKATOS Bálint) – KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I.* Bp. 1923. 109, 110, 114, 115, 443.

Lövei Pellionis György (? – ?)

Református lelkész. A wittenbergi, majd a heidelbergi egyetemen tanult. Rektor Komjátón, Sárospatakon, majd mádi pap volt.⁶² Tézisfuzetét saját kezűleg ajánlotta Ceglédi Szabó Pálnak, mely egy 43 művet tartalmazó kolligátum része.⁶³

COPPEN, Bartholomaeus, praes.; LÖVEI PELLIONIS György, defend.: *Theses theologicae de aeterna Dei praedestinatione quas ... in ... Heidelbergensi Academia ... Die XXV. Septemb. Hora locoque consuetis*. Heidelbergae, Johannes Lancelloti, 1613. 12 p. 4° (Coll. 10.) – RMK III. 7536a

Poss.: D. Ornatiss(imo) Paulo S. Cegledino d(ono) d(edit) Respondens (címlap r.) Pecsét: 15,289 G/9. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár, Inv. 615523-1.

Mossóczy Zakariás (1542–1587)

Jogtudós, könyvgyűjtő, humanista műveltségű főpap (tinini, váci majd nyitrai püspök).⁶⁴ Közel ezer kötetes könyvgyűjteményét a Kecskés-családra hagyományozta, innen nagyobb részt a pozsonyi jezsuitákhoz, majd a budapesti Egyetemi Könyvtárba került.⁶⁵ Egyik könyvének Zsámboky János volt a korábbi tulajdonosa, a másik pedig talán a Kecskés-családon keresztül kerülhetett Branik Györgyhez:

1) GUARNA, Andreas: *Bellum grammaticale ... Certamen, quod habent inter se grammaticorum agmina, cognosces hoc vir amice libro*. Lugduni, Theobaldus Paganus, 1557. 38 p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) TORDA Zsigmond: *Libellus elegans Galeoti Martii de egregie, sapienter, jocose dictis ac factis Matthiae Sereniss. Ungariae regis, ad inclytum ducem Joannem eius filium ...* Viennae Austriae, Michael Zimmermann, 1563. [76] fol. – RMK III. 505 – (Coll. 3.) JANUS Pannonius; ZSÁMBOKY János, op.: *Jani Pannonii deinde episcopi Quinqueecclesiarum facti, illius cum omni antiquitate vatis comparandi, lusus quidam, et epigrammata, nunc primum ineunta, et excusa ...* Patavii, s. typ., 1559. [31] fol. 8° – RMK III. 468

Poss.: 1) Jenae Mossouio fr(atr)i suo char(issimo) Legauit manu p(ro)pria (coll. 3. címlap r.); Joannes Sambucus d(ono) d(edit) Zachariae Mossouio (uo.) Superex-

⁶² HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980. Bp. 1981. OSzK, 299. – ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

⁶³ A teljes kötet Ceglédi Szabó Pálé volt, ő köttette egybe a műveket. Ebben a kötetben szerepel a Szenci Molnár Albert dedikálta mű is. Lásd ezen tanulmány Szenci Molnár Albert részét.

⁶⁴ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VII. Lethenyi-műgyűjtemény*. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2007. Balassi Kiadó, 465–466. (LAKATOS Bálint), 466. (VARGA András)

⁶⁵ IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás könyvtára*. In: *Adattár 11., i. m.* (18. jegyzet) 451–484. – KOMOROVÁ: *Knižnica Zachariáša Mošovskéh ...*, i. m. (57. jegyzet) 301 l. – PAJKOSSY: *Ellebo-dius ...*, i. h. (60. jegyzet) 225–242. – BOROSS Klára: *A Pozsonyi Humanista Kör könyvei ...* i. h. (52. jegyzet) 164.

libris: N. P. – M. D. LXX. VII. Jelzet: No. 8787. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten O. Regal 4.

2) HESIODUS: *Opera, quae quidem extant, omnia Graece, cum interpretatione Latina eregione ... Accessit nunc demum Herculis Scutum doctiss. carmine a Joanne Ramo conversum ...* Basileae, Joannes Oporinus, 1564. [16], 500, [32] p. 8° – VD/16 H-2683

Poss.: 1) Gregorius Lowizanus Canonicus Nitriensis 1569. (címlap r.); 2) Jam Zach(ariae) Mossoci Prot(onota)rij Ap(ostoli)cj Lectoris Nittr(iensis). 1572. (uo.); 3) Georgij Branik mpa (uo.) Pecsét: 14,454 B/6. Jelzet: Inv. 625466. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Náprági Demeter (1564–1619)

Humanista műveltségű főpap (erdélyi, veszprémi és győri püspök, kalocsai érsek), mecénás.⁶⁶ Egykori bibliotékájáról nem maradt fenn összeírás, nagyságáról csak feltételezéseink vannak. A hagyomány szerint 200–300 kötetes könyvtárral hagyta el erdélyi püspöki székhelyét, Gyulafehérvárt. Könyveinek egy része (50 kötet) ma a győri Székesegyházi Könyvtárat gazdagítja.⁶⁷ Az Esterházy-könyvtárban három kötete maradt fenn:⁶⁸

1) DES FREUX, André: *De utraque copia, verborum et rerum praecepta, una cum exemplis dilucido breuique carmine comprehensa, ut facilius et iucundius edisci, ac memoriae quoque firmitus inharere possint.* Viennae Austriae, Raphael Hoffhalter, 1561. [1], 36 fol. 4° – VD16 D-599

Poss.: 1) Stephanus Szuhaj d(ono) d(edit) [...] (címlap r.) 2) Magister Joannes Mollensis ultima Feb(ruarii) 1583 finem fecit (36. fol. v.); 3) Demetrius Napragj (hátsó kötéstábla, belül). Superexlibris: F. Z. 1580. Pecsét: 15,257 G/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 1.

2) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian, interpr.: *Grammaticae institutionis libri septem, una cum carminum eiusdem succincta enucleatione, et dictionum compendiarum interpretatione ...* Viennae Austriae, Raphael Hofhalter, [1562?] (Coll. 1.) – (Coll. 2.) SPAUTER, Johannes de; NOVIMOLA, Sebastian: *Syntaxis ... in absolutissimam methodum redacta ...* Viennae, in Aedibus Caesarei Collegii S.J., 1562. (töredék, kézzel pótolva)

Poss.: 1) Martiusnak 1572 12 napon irtam Andreas Bitz von Inglat (coll. 1. címlap r.); 2) Andreae Kechkes (uo.); 3) Dominus Demetrius Napragy sum modo

⁶⁶ Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VIII. Műhely–paleográfia. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2008. Balassi Kiadó, 126–129. (ÁCS Pál) – KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900.* Esztergom, 1900. 188–189.

⁶⁷ VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. I. Náprági Demeter könyvtára.* = MKsz 1980. 117–130. – JENEI Ferenc: *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter.* = ItK 1965. 137–151.

⁶⁸ Részletesebben: ZVARA Edina: *Náprági Demeter három könyve az Esterházy-könyvtárban.* In: „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc” *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére.* Szerk.: STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett. Bp. 2010. OSzK, 263–268.

huius possessor (uo.); 4) Georgij Branik (uo.) Pecsét: 14,209 A/7. Jelzet: D 468, 627954. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

3) SZILVÁSI János: *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae. Seu tabulae testimoniorum ex sacris libris, et sanctorum patrum scriptis, seruatata serie temporis petitorum, de octo magnis in fide controversiis ...* Claudiopoli, typ. Heltanis, 1597. [12], 115, [1] p. 4° – RMNy 808, RMK II. 272

Poss.: 1) Demetrij Ep(isco)pi Transil(vaniae) m(anu) p(ropri)a (címlap r.); 2) Stephani Szikszajj Secretarij Palatinatis m(anu) p(ropri)a (uo.) Pecsét: 15,357 H/4. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittle, Kasten 5. Regal 2.

Öppy Jakab (17. század)

A strasbourggi egyetem hallgatója volt,⁶⁹ az Esterházy-gyűjteményben fennmaradt könyvét valószínűleg diákévei alatt vásárolta meg:

TAUFRER, Johannes: *Disputationes theologicae apologeticae. Oppositae Johannis Piscatoris responsioni ad disputationem contra absolutum reprobationis decretum in Academia Argentinensi habitam ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1616. [12] p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) TAUFRER, Johannes, praesid.; HAGENŒNSIS, Michael Wenceslaus, prop.: *Disputatio apologetica prima, opposita Johannis Piscatoris responsioni ad primum syllogismum specialem disputationis, contra absolutum reprobationis decretum in inclyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1616. [48] p. – (Coll. 3.) TAUFRER, Johannes, praesid.; SCHMIDT, Johannes, prop.: *Disputatio apologetica secunda, opposita Johannis Piscatoris responsioni, ad secundum et tertium syllogismum specialem disputationis, contra absolutum reprobationis decretum in inclyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1616. [50] p. – (Coll. 4.) TAUFRER, Johannes, praesid.; PISTORIUS, Johannes Petrus, prop.: *Disputatio apologetica tertia, opposita Johannis Piscatoris responsioni, ad quartum et quintum syllogismum specialem disputationis, contra absolutum reprobationis decretum in inclyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1617. [56] p. – (Coll. 5.) TAUFRER, Johannes, praesid.; BRECHT, Clemens, prop.: *Disputatio apologetica quarta, opposita Johannis Piscatoris responsioni, ad VI. VII. VIII. syllogismos speciales disputationis, contra absolutum reprobationis decretum in inclyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1617. [68] p. – (Coll. 6.) TAUFRER, Johannes, praesid.; BENTZIUS, Samuel, prop.: *Disputatio apologetica quinta, opposita Johannis Piscatoris responsioni, ad nonum et decimum syllogismum specialem disputationis, contra absolutum reprobationis decretum, in inclyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1617. [50] p. – (Coll. 7.) TAUFRER, Johannes, praesid.; ANDREAE, Martinus, prop.: *Disputatio apologetica quarta, opposita Johannis Piscatoris responsioni, ad*

⁶⁹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei. X. Bp. 1980–1981. 46. Műve: Dodecas VII. Miscellaneorum questionum, ex. C. Cornelii Taciti, de situ moribusque gemanorum (sic), libello desumptarum. Quam a se conscriptam ... in inclyta Argentoratensium Academia. Praeside M. M. Mathia Berneggero ... Publicae disquisitioni submittit ad diem 8. Aprilis Jacobus Öppy Raika-Pan.* Argentorati, Joannes Caroli, 1614. [12] p. 4o (RMK III. 1179) – WIX Györgyné: *Régi magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig.* Szerk. és befejezte: P. VÁSÁRHELYI Judit; a szerk. munkatársai: Kis Elemérné és KOVÁCS Zsuzsanna. Bp. 2007. OSzK, 592.

XI. XII. XIII. *sylogismos speciales disputationis, contra absolutum reprobationis decretum, in inelyta Argentinensi Academia habitae ...* Argentorati, Marcus ab Heyden, 1617. [74] p. 4° – VD17 12:112313S

Poss.: Ex libris Jacobi Öppy (coll. 1. címlap r.) Pecsét: 15,334 H/3. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittleere, Kasten 4. Regal 2.

Prágai András (1588–1592 között–1636)

Református író, költő, fordító, a magyar manierista irodalom jelentős alakja. Heidelbergi peregrinus, David Pareus egyik tanítványa. Hazatérte után több helyen is szolgált, így Rákóczi György udvari papja is volt.⁷⁰ Baráti kapcsolatban állt többek között Szenci Molnár Alberttel.⁷¹ Legfontosabb munkája Antonio Guevara művének magyar nyelvre fordítása: *Fejedelmek serkentő órája* (Bártfa, 1628).⁷² Az Esterházy-könyvtárban két kötete maradt fenn, melyeket barátjának, Ceglédi Szabó Pálnak ajánlott:

1) BESSE, Pierre de: *Eucharisticum Coppensteinium ex conceptibus Besseanis ... Conciones de eucharistiae et sacramento, et sacrificio, et usu sub una vel utraque specie ...* Mainz; Köln: P. Besse, Pierre de Henning: J. Volmar, 1615. 175 p. – VD-17.12:191911F – (Coll. 1.) – (Coll. 2.) BESSE, Pierre de: *Nucleus Coppensteinus ex conceptibus praedicabilibus ... in ferias quadragesimales ...* Mainz; Köln, P. Henning: J. Volmar, 1615. [2], 355–834 p. 8° – VD-17 12:191844T

Poss.: 1) Clarissimo Viro D. Paulo S. Czegledi Amico suo mellitissimo aeterna memoria, summa observantia colendo curavit Heidelbergae Andreas Pragai (előzőek lap r.); 2) Recepti in Synodo Ūrmeniensi A(nn)o 1618 15. 7bris. Ego Paulus Cegledinus (uo.) Superexlibris: P. S. CZ. 1618. Pecsét: 14,473 B/7. Jelzet: Inv. 625935. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

2) BESSE, Pierre de; COPPENSTEIN, Andreas: *Nucleus Coppensteinus ex conceptibus praedicabilibus ... in dominicas Hybernas ...* Moguntiae, Petri Henningii, Joannes Volmari, 1615. [32], 623 p. – VD17 12:191839Z (Coll. 1.) – (Coll. 2.) BESSE, Pierre de; COPPENSTEIN, Andreas: *Nucleus Coppensteinus ex conceptibus praedicabilibus ... in festa potiora per annum ...* Moguntiae, Petri Henningii, Joannes Volmari, 1615. 350 p. 8° – VD17 12:191839Z

Poss.: Vitae integerrimo Doctrina Clarissimo Viro D. Paulo S. Czegledi Amico gratissimo / Fratri in Christo Commembri / Sodali Lepidissimo / Curavit Heidelbergae And(reas) Pragaj prius e vivis excedas Paule Czegledi quam noster Vivax: emoriatur

⁷⁰ HELTAI: *Adattár ...*, i. h. (62. jegyzet) 313.; *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. IX. Pálffy-rénes forint.* Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2009. Balassi Kiadó, 278–281. (ÁCS Pál)

⁷¹ Molnár Albert 1616. szeptember 9-ei naplóbejegyzésében említi Párai Andrást: „Heidelbergben Scultetus úr öt tallért adott nekem, a hatodikát Prágai András úr adta hozzá: *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi: SZABÓ András. Bp. 2003. Universitas. /Historia Litteraria 13./ 186. – HERPEI János: *Prágai András emlékei*. In: *Polgári irodalom és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkek*. Szerk.: KESERŰ Bálint. Bp–Szeged, 1965. /Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I./ 112–116.

⁷² RMNy 1400, RMK I. 566

amor (előlső kötetstábla, belül); 2) Recepti Ürmenij in Synodo A(nn)o 1618 17 7bris Paulus Cegledinus m(anu) pr(opria) (uo.); Pauli Cegledini 1618 7bris Szerdahel. Lectorem vigilem brevitatis desiderat, atque Dicentem talem, qui amplificare sciat. NB. (címlap r.) Superexlibris: P. S. CZ. 1618. Pecsét: 15,029 F/5. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittleere, Kasten 3. Regal 1.

Rohonczy István (†1652)

Esztergomi kanonok, csanádi püspök.⁷³ Az Esterházy-könyvtárban egy kötete maradt fenn:

LORCHANO, Gaspar: *Mercurii Gallobelgici succenturiati, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Ungaria, Transylvania, vicinisque locis ab anno 1596. ad medium usque Aprilis, praesentis anni 1603. gestarum, historicae narrationis continuatae; tomus quartus ... Coloniae Agrippinae, Gulielmi Lutzenkirchii, 1603. [8], 472 p. – VD17 23:640556P (Coll. 1.) – (Coll. 2.)* ENS, Caspar: *Annalium Mercurio Gallobelgico succenturiatorum tomus quintus in tres libros tributus, in quibus praecipua quae ab anno 1603. usque ad praesentem annum 1606. Memoratu digna contigere describuntur ... Coloniae Agrippinae, Gulielmus Lutzenkirchius, 1606. [8], 408 p. 8° – GBV*

Poss.: 1) Steph(ani) Rohonczi(j) (címlap r.); 2) 1632 Sum[.....] Matthaei (...) (uo.) Pecsét: Zimmer III. Kasten L. Regal 1. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. Kasten L. Regal 1.

Szenci Molnár Albert (1574–1634)

Költő, író, fordító, bibliakiadó.⁷⁴ Az Esterházy-könyvtárból két olyan mű ismert, amely Molnár Alberthez és a református püspök Ceglédi Szabó Pálhoz is köthető. Életrajzi adataiból, naplójából nem derül ki, milyen szorosabb kapcsolatban állt Szabó Pállal. Szabó a heidelbergi peregrinusok egyik legkiválóbb tagja volt, aki hazatérte után több fontos egyházi tisztséget is betöltött, többek között dunántúli püspök is volt.⁷⁵ Az első könyv egy 43 művet tartalmazó kolligátum, amelyet valószínűleg Szabó köttetett be. A kötet 38. darabja Molnár Albert házasságát ünneplő nyomtatvány, melyet saját maga dedikált Szabó Pálnak:⁷⁶

⁷³ KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok ...*, i. m. (66. jegyzet) 254–255.

⁷⁴ *Új Magyar Irodalmi Lexikon. III. P–Zs.* Főszerk. PÉTER László. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó, 1948–1950. (IMRE Mihály)

⁷⁵ HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994. Balassi Kiadó. /Humanizmus és reformáció 21./ 49. – SZELESTEI NAGY: *Ceglédi Szabó Pál ... i. h.* (7. jegyzet) 97–121.

⁷⁶ Jelen tanulmányban csak a dedikációval ellátott kötet adatait közöljük. A kolligátumban lévő többi mű leírása egy későbbi, a Ceglédi Szabó Pál könyveit bemutató kötetünkben olvasható majd. – A Molnár Albert házasságát ünneplő két kiadványról lásd: P. VÁSÁRHELYI Judit: *Oppenheimeri nyomtatványok Szenci Molnár Albert esküvőjére*. In: *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. Szerk.: MACZÁK Ibolya. Piliscsaba. 2007. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. /Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok/ 336–340.

1) *Hymenaeus in nuptias ... Alberti Molnaris Szenciensis Ungari et Kunigundis Ferinariae Marpurgensis Hassae, cui accessit Propempticon ... d. Casparis Sturmii theol. Marpurg. et concio nuptialis germanica a r. d. Valentino Laupaeo, pastore ad D. Catharinam Oppenheimii habita, anno mense, die quem sequens complectitur chronostichon ... Oppenheimii, Hieronymus Galleri, 1611. [13] f. 4° (Coll. 38.)*

Poss.: D(omi)no Paulo Cegledino amoris ergo dedit Molnar Marpurgi 1612. (címlap r.) Pecsét: 15,289 G/9. Jelzet: Inv. 615523-1. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

2) MUSCULUS, Wolfgang: *In Davidis psalterium sacrosanctum commentarii ... Editio postrema. Basileae, Sebastianus Henricpetri, 1599. [72], 1098, [2] p. 2° – VD16 B-3265*

Poss.: 1) Alberti Molnar 1613. Marpurgi (címlap r.); Emptus ab eodem flo. 2 den. 75 per possessorem Paulum Cegledinum Tyrn(aviae) 1615 5 Maij (uo.) Pecsét: 15,843 N/2. Jelzet: Inv. 634547. Megj.: a kötetben egy magyar nyelvű levél található, amelyet Szenci Csene Péter írt Ceglédi Szabó Pálnak. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

Szuhay István (1551–1608)

Váci, egri, nyitrai püspök, kalocsai érsek, a magyar kamara elnöke.⁷⁷ Nagy szerepe volt több magyar protestáns arisztokrata elleni hűtlenségi perben, nevét leginkább Illésházy István elítélésével tette hírhedtté.⁷⁸ Nem tudjuk, hol lehetett könyvtára, könyvei szétszóródtak.⁷⁹ Az Esterházy-könyvtárban több kötetben is szerepel a Szuhay István név, de nem mind köthető a kalocsai érsekhez, hiszen egy-két esetben a név mellett halála (1608) utáni dátum szerepel. Valószínűleg az érsek könyve volt a következő három kötet:

1) AYRER, Jacob: *Historischer Processus iuris. In welchem sich Lucifer uber Jesum, darumb daß er ihm die Hellen zerstöhrt ... Franckfort am Mayn, Wolfgang Richtern, 1604. [12], 742, [68–] p. 2° – VD17 3:614681H*

Poss.: 1) Sum Francisci [...]thij Emptus fl. 4. (címlap r.); 2) Stephani Suhay (uo.) Pecsét: Zimmer III. Kasten J. Regal 4. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. Kasten J. Regal 4.

2) CICERO, Marcus Tullius; Lambin, Denis, ed.; Godefroy, Denis, not.: *Opera omnia ... Lugduni, Sybille a Porta, 1588. [4] fol., 436 col., [1] fol., 958 col., [1] fol., 636 col., [2] fol., 714 col., [39] fol. 8o (4o) – HBZ*

Poss.: 1) Sum ex libris Absol(on) a Donig (címlap r.; 16. század.); Absolon a Donig, hunc librum titulo emptionis possidet (címlap r., hátsó kötéstáblán belül); 2) Joh. Nemanissius(?) (...) Dei (címlap r., 16. század.); 3) Stephani Szuhay (címlap r.; 17. század eleje). Jelzet: Inv. 625873. Helye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár.

⁷⁷ KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok ... i. m.* (66. jegyzet) 187–188.

⁷⁸ HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században.* Bp. 1980. 29.

⁷⁹ MONOK: „*Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum*” ..., i. h. (23. jegyzet) 273.

3) DES FREUX, André: *De utraque copia, verborum et rerum praecepta, una cum exemplis dilucido breuique carmine comprehensa, ut facilius et iucundius edisci, ac memoriae quoque firmitus inharere possint.* Viennae Austriae, Raphael Hoffhalter, 1561. [1], 36 fol. 4° – VD16 D-599

Poss.: 1) Stephanus Szuhaj d(ono) d(edit) [...]; 2) Magister Joannes Mollensis ultima Feb(ruarii) 1583 finem fecit (36. fol. v.); 3) Demetrius Napragj (hátsó kötetstábla, belül). Pecsét: 15,257 G/7. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 1.

Zsámboky János (1531–1584) könyvedikációi

Filológus, történetíró, orvos, császári tanácsos, neves könyv-, kézirat- és éremgyűjtő. Életének nagyobb részét Bécsben töltötte, könyvtára is ott volt. A magyarországi főurakkal, a főpapság jeles képviselőivel szoros kapcsolatot tartott, akiknek saját gyűjteményének darabjait is kölcsönadta. Könyvtára a császári gyűjteménybe került, amit Hugo Blotius katalogizált 1587-ben, amikor a tudós özvegyétől átvette a könyvhagyatékot. A nagyszámú orvosi és teológiai munka mellett elsősorban a filológiai és a történeti művek tették ki a könyvanyag legjelentősebb részét.⁸⁰ Az Esterházy-könyvtárban két kötete maradt fenn, az első korábban Mossóczy Zakariásé, az utóbbi Oláh Miklósé és Listi I. Jánosé, azaz a Pozsonyi Humanista Kör tagjaié volt:

1) GUARNA, Andreas: *Bellum grammaticale ... Certamen, quod habent inter se grammaticorum agmina, cognosces hoc vir amice libro.* Lugduni, Theobaldus Paganus, 1557. 38 p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) TORDA Zsigmond: *Libellus elegans Galeoti Martii de egregie, sapienter, jocose dictis ac factis Matthiae Sereniss. Hungariae regis, ad inclytum ducem Joannem eius filium ...* Viennae Austriae, Michael Zimmermann, 1563. A–I = [76] fol. – RMK III. 505 – (Coll. 3.) JANUS Pannonius; ZSÁMBOKY János, op.: *Jani Pannonii deinde episcopi Quinqueecclesiarum facti, illius cum omni antiquitate vatis comparandi, lusus quidam, et epigrammata, nunc primum ineunta, et excusa ...* Patavii, s. typ., 1559. A–D7 = [31] fol. 8° – RMK III. 468

Poss.: 1) Jenae Mossouio fr(atr)i suo char(issimo) Legauit manu p(ro)pria (coll. 3. címlap r.); Joannes Sambucus d(ono) d(edit) Zachariae Mossouio (uo.) Superexlibris: N. P. M. D. LXX. VII. Jelzet: No. 8787. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten O. Regal 4.

2) BUECHINGER, Michael: *Historia ecclesiastica nova. Qua brevi compendio, re sin ecclesia gestae, romanorumque pontificum a B. Petro usque ad Paulum III.*

⁸⁰ *A Zsámboky-könyvtár katalógusa. Gulyás Pál olvasatában.* Bev.: ÖTVÖS Péter. Bibliográfia: VARGA András. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1992. Scriptum. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12/2./ – MONOK: *Les bibliothèques ..., i. m.* (15. jegyzet) 123–125. – BOROSS: *A Pozsonyi Humanista Kör könyvei ..., i. h.* (52. jegyzet) 160, 163–164. – ALMÁSI Gábor: *Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584).* (I. rész) = Századok 2005. 889–922; (II. rész) 2005. 1131–1168. – MONOK–BUDA–HAPÁK: *A magyar bibliofília ..., i. m.* (14. jegyzet) 94.– ZVARA: *A Listi-család könyvei ..., i. h.* (5. jegyzet) 47–51, 58.

describuntur ... Moguntiae, Franciscus Behem, 1560. [12], 159, [16] p. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) NAUSEA, Fridericus: Ad Paulum III. pontificem max. ... Romanorum, Hungariae, Biemiaeque, etc regis et archiducis ... regis ... Ferdinandi a sacris studijs et consilijs, etc. rerum conciliarium libri quinque. Lipsiae, Nicolaus Wolrab, 1538. [6], XL fol. – (Coll. 3.) PHIGIUS, Albertus: Apologia indicti a Paulo III. rom. pont. concilij aduersus Lutheranae confoederationis rationes plerasque, quibus eidem detrahit, nuper in orbem sparsas ... Coloniae, Hnr. v. Neuss, 1537. [42] p. – (Coll. 4.) THEOPHILACTUS de Achrida; SIFANUS, Laurentius, interpr.: Explicationes in acta apostolorum, concise ac breuiter ex patribus collectae, Graece nunc primum editae ex Bibliotheca Clarissimi viri Joannis Sambuci Pannonij Tirnauiensis ... Coloniae, haer. Arnoldi Birckmanni, 1567. [8], 212 p. 2°

Poss.: 1) R(everendo) D(omi)no Nicolao Olao Sereniss(imae) Reginae Hungariae etc. Secretario (coll. 3. címlap r.); 2) Mag(nifi)co d(omi)no Joan(ni) Listio consiliar(ío) et secret(ario) Caes(ariae) Mai(estatis) semper f(rat)ri Samb(ucus) (coll. 4. címlap r.) Pecsét: 15,748 L/8. Helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 6.

EDINA ZVARA

Notes de possesseurs de collectionneurs connus dans la bibliothèque Esterházy

La bibliothèque Esterházy était une des collections les plus riches de son époque en Hongrie. La collection de la famille appartient aux bibliothèques rares du début de l'ère moderne, qui existent toujours, ses volumes, sont à examiner. Elle a été fondée à l'époque de Miklós Esterházy (1583–1645), palatin de Hongrie. Son fils, Pál Esterházy (1635–1713) avait uni sa propre bibliothèque du château de Kismarton, avec les livres de son père de Lakompak, puis il y ajouta la bibliothèque de Fraknó. Les livres, que Esterházy, dans son testament de 1695 a légué au couvent franciscain local, ont été transportés dans le couvent en 1756. Les volumes sont retournés dans le château au début du 20e siècle, où János Harich en 1937 en a dressée un catalogue. A la fin de la 2e guerre mondiale, et les Allemands et les Russes ont également enlevé des quantités importantes de livres. La plus grande partie des livres se trouvent aujourd'hui dans la Schloss Bibliothek de Kismarton, une autre partie dans la Bibliothèque de Langues Étrangères de Rudomino à Moscou. Quelques volumes ultérieurs sont conservés dans des institutions hongroises et slovaques. Selon les notes de possesseurs Pál Esterházy avait acquis les livres des autres membres de sa famille également. On connaît la grande étendue de la famille, de ses rapports, cela explique également l'acquisition des livres par la bibliothèque de Kismarton de plusieurs savants, personnages ecclésiastiques, de diplomates, comme la famille Listi et de Miklós Oláh (1493–1568). La collection avait acquis les livres de plusieurs pasteurs protestants exerçant leurs fonctions dans les domaines Esterházy, comme Pál Ceglédi (†1649) et János Kanizsai Pálfi (1582–1641). Dans notre communication présente nous publions les données bibliographiques des livres dans lesquels figurent des notes de possesseurs ou dédications, notes de donation, provenant de personnages importantes de l'histoire de civilisation hongroise.

BARTÓK ISTVÁN–STEMLER ÁGNES
Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs

Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása *

Sylvester János párhuzamos latin–magyar nyelvtana, a *Grammatica Hungarolatina* 1539-ben készült el a sárvár-újszigeti nyomdában. Legközelebb Kazinczy Ferenc tette közzé. A régebbi szakirodalom szerint gondozásában a munka kétszer is megjelent, 1807-ben és 1808-ban. Balázs János és Éder Zoltán később idézendő művei azonban az első kiadásnak sem a körülményeiről, sem a példányok fellelhetőségéről nem tudósítanak. A harmadik évezredben az ismert könyvtárakban nem sikerült rájuk találni. Kazinczy levelezéséből és egyéb munkáiból pontosan nyomon követhető a Sylvester-nyelvtan kiadásának sorsa, az ötlet felvetődésétől a jól ismert 1808. évi megjelenésig – legalábbis úgy, ahogyan ő maga beszámol róla. Semmiféle előzményről nem esik szó, sőt néhány mozzanat határozottan el-
lentmond az 1807. évi kiadásnak. Mindezek nyomán kétségessé vált, hogy létezett-e egyáltalán.

Annál öröndetesebb hír, hogy legújabban előkerült egy példánya. Összevetése az ismert redakcióval – a címléírásán túl – további fontos adalékokkal szolgálhat a *Grammatica Hungarolatina* utóéletéhez.

1. Az újonnan előkerült példány

Az 1807-es kiadás egy példánya pontosan kétszáz évvel később, 2007-ben bukkant fel a Központi Antikvárium 103. könyvárverésén. Az aukciós katalógusban a kötet eddig ismeretlen első kiadásként szerepelt, bár a leírásban Éder Zoltán említésére hivatkoztak.¹ A könyvet az Országos Széchényi Könyvtár az árverésen megvásárolta.²

A kötet alapos vizsgálata azonban arra a meggyőződésre vezetett, hogy ebben az esetben nem egy eddig ismeretlen első kiadással állunk szemben. Ebből a „kiadásból” ugyanis csupán néhány példány készülhetett, feltehetően korrektúra vagy próbanyomtatás céljából, ezért nem található belőle közgyűjteményekben sem példány.

* A tanulmány Stemler Ágnes által készített részét az OTKA K 81537 számú kutatási programja támogatta.

¹ *A Központi Antikvárium 103. aukciója*. Központi Antikvárium. Bp. 2007. 30.

² Jelzete: 635.222

A könyvtestet egy idegen kötéstáblába helyezték, az elő- és a háttábla kb. 1 cm-rel szélesebb is a könyvtestnél. A gerincen az eredeti aranynyomás jóval halványabb és kopottabb, mint a később felvitt, ezért még csillogó „Sylvester”, illetve „Magyar-deák grammatikája” feliratok. Ezeket valószínűleg később festették rá. A könyv belső előzékei sem az eredeti kötéshez tartoznak, kitűnik alóluk a színes, festett papír eredeti előzék. Az ívek nincsenek összefűzve, pedig ez általában még a nyomdában megtörtént, a könyvkötők fűzött példányokat vettek át. Ebből is látszik, hogy ez a kötet valószínűleg nem is került forgalomba. Fűzés helyett az ívek fém kapocccsal vannak rögzítve, a könyvtestet egyszerűen beragasztották egy üres kötéstáblába.

A kötet a benne szereplő pecsétek tanúsága szerint egyszer már az OSzK példánya volt. Az ismételt birtokba vételt jelzi a címlap verzójának felső felében látható, kék tintával (golyóstollal) beírt új jelzet: 635.222, alatta az OSzK gyűszűpecsétje („Orsz. Széchényi Könyvtár” felirattal), ez alatt pedig szintén kék tintával a 2008-as évszám mint az állományba vétel éve.

A kiadvány régebbi történetéről egyéb nyomok árulkodnak. A legújabb gyűszűpecsét alatt egy „Ex Museo Hungarico” feliratú bélyegző látható, amelyhez hasonlókat a 19. század első évtizedeiben használtak,³ de ez a lenyomat furcsán tiszta és éles. Ha a pecsét valódi, akkor a könyv az 1810-es években kerülhetett a könyvtárba. A Nemzeti Múzeum Miller Jakab Ferdinánd által 1803 és 1814 között vezetett kéziratos növedéknaplójában nem szerepel a kötet, azt ellenben regisztrálták, hogy 1808. március 12-én beérkezett a *Grammatica Hungarolatina* kéziratos másolata, amely alapján a kiadás készült.⁴

Található egy duplumbélyegző is ugyanezen az oldalon „Másodlat a M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból” felirattal, amely eredetinek látszik, és némi eligazítást nyújthat arról, mikor is kerülhetett ki a kötet a gyűjteményből. Ez a duplumbélyegző nagyjából a 19. század közepén/második felében volt használatban, ezért feltételezhető, hogy a kötet ebben az időben egy téves behasonlítás következményeként kerülhetett ki addigi őrzési helyéről. A könyvtár neve hivatalosan 1909-től változott a ma is használt Országos Széchényi Könyvtárra. De felmerül a kérdés: ha antikváriumba vagy kereskedelmi forgalomba került, miért nem adott hírt senki az addig ismeretlen Kazinczy-kiadásról?

Az oldal alján jól látható még egy régebbi pecsét vagy bejegyzés kivakart helye is, amelyet azonban a restaurálás eltüntetett, sőt piros írón nyomai is kivehetőek. A kötet előlétele tehát meglehetősen homályos, a pecsétek alapján nem tudjuk teljes

³ KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902*. Bp. 1905. M. N. Múzeum Széchényi Országos Könyvtára, 238.

⁴ *Protocollum Patriophilorum quorum Studio, Munificentia, et Generositate Museum Nationale Hungaricum consurrexit ... et locupletatum est ab Anno 1803–1814*. OSzK Kt. Fol. Lat. 71. fol. 123r. Vö. BARTÓK István: „Nem egyéb, hanem magyar poézis” *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*. Bp. 2007. 299–300. (Továbbiakban: BARTÓK: „Nem egyéb...”)

pontosággal megállapítani, mikor került be, illetve ki a Széchényi Könyvtárból. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, amely szerint duplummá nyilvánítás következtében került ki a könyvtárból, akkor az időpont meghatározásában az OSzK-nak az 1808-as kiadásból őrzött példányai is segítségünkre lehetnek.

2. Az 1808-as kiadás példányai

Az 1808-as kiadásból a Széchényi Könyvtár jelenleg 7 példányt őriz. Ezek közül 6 példány található a törzsgyűjteményben, a hetedik pedig a Kézirattárban.⁵ A Kézirattár példánya eleve korrektúrapéldánynak készült, írópapírra nyomtatták és Kazinczy korrektúrajelei is szerepelnek benne, ami arra enged következtetni, hogy Kazinczy a megjelenés után is tovább tökéletesítette a kiadást egy újabb, javított edíciót tervezve. Ezt a kötetet 1893-ban vásárolta a könyvtár Dobrowsky Ágost budapesti antikváriustól.

A törzsgyűjtemény példányai többszörös átszámozáson mentek keresztül. A 19. században csak az alapító Széchényi Ferenc által adományozott könyvek voltak rendezve, a többi szerzemény feldolgozására nem volt mód.⁶ Barna Ferdinánd 1859-ben kezdte el a felgyülemlett sok ezer kötelepéldány feldolgozását, s pár év múlva a müncheni Hof- und Staatsbibliothek akkor modernnek számító rendszerének mintájára az ún. müncheni katalogizálást is bevezették. A kötetek tehát így jelzetet kaptak, de ez sem volt mindig egyértelmű. Látni fogjuk, hogy a *Magyar régiségek és ritkaságok* példányai sem minden esetben kerültek ugyanarra a jelzetre.

Az 1808-as kiadás törzsgyűjteményi példányai a bekerülésük időrendjében a következők. Elsőként a könyvtáralapító Széchényi Ferenc példánya érkezett be, feltehetően a kötet megjelenésének idején. Könyvtári felvázson kötése arra utal, hogy valószínűleg a könyvtárban kötötték be. Münchener jelzete: „L. Hung. 457.”

Ezt követte Jankovich Miklós példánya, amely a neves könyvgyűjtő hagyatékával került be a 19. század közepén.⁷ Ebben a kötetben nem szerepel müncheni jelzet. Valószínűleg Jankovich köttette be zöld egész bőr kötésbe.

Harmadikként érkezett az egykor Horvát Árpád történész tulajdonában lévő kötet, amely a benne található bélyegző tanúsága szerint 1896-ban került a nemzeti könyvtárba. A bélyegző szövegében: „Horvát Árpád könyvtára, Szentiváni

⁵ OSzK Kt. Oct. Hung. 474.

⁶ „E nem törődés annyira ment, hogy a beérkezett köteles példányok a legtöbb esetben föl se bontattak, hanem a borítékra rendesen ráíratott péld.: »Praesent. 1810 die 14 Aprilis« s azzal egyszerűen egymásra halmozattak, e halmot én bontottam szét” – írja Barna Ferdinánd, akit a feldolgozással megbíztak. BARNÁ FERDINÁND: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi [!] Országos Könyvtárának rendezéséről.* = Magyar Könyvszemle 1876. 128.

⁷ Jankovich gyűjteménye két alkalommal került be a könyvtárba, az ún. első gyűjtemény 1836-ban, a második pedig 1852-ben. BERLÁSZ JENŐ: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = Az OSzK Évkönyve 1970–1971. 109–173.

Dr. Mészáros Károly ajándéka” szereplő szentiváni Mészáros Károly orvos Horvát Árpád halála után megvásárolta a gyűjteményt és a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy a könyvtárban már meglévő munkákat más könyvtárak között osszák szét.⁸ Láttuk, hogy ekkor már két példány volt az OSzK állományában, Kazinczy munkája mégis itt maradt. A kötet müncheni jelzete „Hung. l. 290”, ezt másként szakozták, mint a Széchényi-példányt.

Apponyi Sándornak, a neves bibliofilnak is volt példánya a *Magyar régiségek és ritkaságokból*. Ő az 1863-ban elhunyt gyűjtő, Nagy István példányát szerezte meg, s ez Apponyi hagyatékával 1925-ben került az OSzK-ba. A müncheni rendszerinti katalogizálás 1926-ig folyt, tehát még ez a példány is megkapta a „Hung. l. 290” jelzetest.

Az ötödik kötet az államosítások során a Népkönyvtári Központon keresztül jutott a Széchényi Könyvtárba 1954-ben. Előzőleg a csornai prépostságé volt, ahová Ágoston József ügyvéd hagyatékából kerülhetett. Ekkor már az újonnan bekerült könyvek folyószámos numerus kurrens jelzettel kaptak, a könyv a „198.944”-es jelzettel kapta, melyre időközben átszámolták az előző négy kötetet is.

A könyvtárba utoljára bekerült példány a 19. században Révész Imre református lelkész példánya volt. A kötet 1963-ban került az OSzK-ba. Hogy a helyzet még bonyolultabb legyen: az 1950-es évek közepén a különösen értékes vagy ritka első kiadásokat kiemelték a törzsgyűjteményből, és a Régi Nyomtatványok Tárában (akkor Régi és Ritka Nyomtatványok Tára) helyezték el, ez a kötet tehát bekerüléskor az „RE 999” jelzettel kapta, mint időközben a többi példány is. 1977-ben azután az első kiadások visszakerültek a törzsgyűjteménybe, és így mind a hat példány a „198.944”-es jelzetre került, remélhetőleg már végleg.

Ez a kis kitérő azért lehet érdekes, mert elárulja, hogy a duplummá nyilvánítás és a kikerülés feltételezett időpontjában (a 19. sz. második felében) két példány volt az állományban, ami a másodpéldányok rendezetlen helyzete miatt akár elég is lehetett ahhoz, hogy egy harmadik kötet duplummá váljon és kikerüljön a könyvtárból. Az 1807-es nyomtatvány feltételezhetően kötés és fűzés nélkül érkezett a könyvtárba, s így könnyebben áldozatul eshetett a selejtezésnek. Hanyagságból előfordulhatott, hogy azonosnak vélték az 1808-as kiadással, s inkább megszabadultak tőle, mintsem hogy a bekötésével foglalkozzanak. A duplumok körül a 19. század során végig nagy volt a kavargás, már az első könyvtárőrrel, Miller Jakab Ferdinánddal kapcsolatban is vizsgálatot indítottak önkényes könyveladogató akciói miatt.⁹ Később, a müncheni szakrendszerű feldolgozás miatt több mint tizennyolcezer kötet bizonyult duplumnak, és csak a nagyon ritka vagy gyakran használt könyvekből tartottak meg másodpéldányt.¹⁰ Az értékesítések során tör-

⁸ WIX Györgyné: *Rég elfelejtett gyűjtőkről*. = Az OSzK Évkönyve 1984–1985. 190–191.

⁹ V. WINDISCH Éva: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár*. = Az OSzK Évkönyve 1957. 349–368.

¹⁰ SOMKUTI Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918*. Bp. 2002. OSzK, 51.

tént visszaélések megelőzésére 1894-ben a minisztérium rendeletben szabályozta a könyvtári állományba tartozó másodpéldányok eladását. Fejérpataky László, a könyvtár igazgatója új duplumbélyegzőt is csináltatott „Duplum venditum e bibliotheca Musei Nationalis Hung.” felirattal.¹¹ Ekkorra azonban feltételezéseink szerint a kötet már kikerült a könyvtárból, bár a benne található korábbi duplumbélyegző használatára is vannak példák a 20. század első évtizedeiből. A kötetben nincs nyoma müncheni jelzetnek, tehát valószínűleg már nem esett bele az ekkori katalogizálásba.

Még egy dolog valószínűsítheti a kikerülés idejét. Petrik Géza, a neves bibliográfus az adott korszakra vonatkozó nemzeti bibliográfiája¹² szerkesztése során alaposan átvizsgálta a Széchényi Könyvtár gyűjteményét is. Az 1807-es Sylvester-kiadást ő sem regisztrálta.

Mielőtt rátérnénk a kétféle redakció összevetésére, érdemes röviden áttekinteni azokat az adatokat, amelyek indokolták a kételkedést az 1807. évi kiadás létezését illetően.

3. Kételyek és bizonyosságok

Balázs János Sylvester-monográfiájában, az első mondatához fűzött jegyzetében, az életműre vonatkozó adatokkal kapcsolatban említi a következőket:

„Kazinczy a GH-t [*Grammatica Hungarolatina*] kétszer is kiadatta, először 1807-ben (=SylvMagyDeák.), majd e kiadást visszavonva újból 1808-ban (=MRég). – E két kiadásnak lényegileg azonos előszavában ő ír először Sylvesterről irodalmi értékű és érdekű méltatást.”¹³

A zárójelben álló rövidítések feloldása a forrásjegyzékben:

„Sylvesternek Magyar–Deák Grammatikája... Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Pest 1807”;

illetve

„Magyar Régiségek és Ritkaságok I. Kiadta Kazinczy Ferenc. Pest 1808”.¹⁴

Monográfiájának utolsó mondataiban Balázs Kazinczy Sylvester-méltatását idézi:

„»Erdősi valóban egyike vala nemzetünk’ legtiszteltebb Hérosainak... a’ szerezetre-méltó Melanchthonnak és Erasmusnak indult-el nyomdokain, ’s egész élete azon dicső tárgynak volt intézve, hogy a’ Szépnek tudományát, melly a’ Jóéval és

¹¹ SOMKUTI: *i. m.* (10. jegyzet) 69.

¹² PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. I–IV.* Bp. 1888–1892. Dobrowsky.

¹³ BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp. 1958. 393.

¹⁴ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 384, 383.

Igazéval mindig együtt-jár, vagy inkább ezeket mindég megelőzi, Hazánkban virágzatba hozhassa.« [...] »Ő vala az, a' ki, kilesvén nyelvünknek tulajdonságait, mellyet ő előtte senki nem merészlett, ... annak törvényeit ... tudományos rendbe szedte. Ő végre az, a' ki, a' tetrachordont el vetvén, fülünket azon mennyei zengzethez szoktatta, mellyet a' szépegű Hellász boldog fíjai az Istenek' magzatjaiktól tanultanak...«¹⁵

A kapcsolódó jegyzetben az 1807. évi kiadásra hivatkozik:

„Kazinczy jellemzése: Kazinczy SylvMagyDeák. XX.»¹⁶

Az idézet pontosan megegyezik az 1808. évi kiadás szövegével, ezért is lehetett feltételezni, hogy valójában abból származik. Pedig alaposabban megfigyelve a hivatkozott lapszámot, gyanakvásra adhatott volna okot, hogy az idézett sorok ott nem a XX., hanem a XVIII–XIX. lapokon találhatóak.

A *Grammatica Hungarolatina* utóéletét áttekintve Éder Zoltán is említést tesz az ismert, 1808. évi kiadást megelőző redakcióról. Címét a következőképpen idézi:

„Sylvesternek, Magyar–Deák Grammatikája. Nyomt. Uj-Szigeten, 1539. – A' Krak-kai 1549. kiadott Orthographia Vngarica – 'S Varjas Jánosnak E vocálisú éneke, Újra kiadta Kazinczy Ferencz, Pesten, Mossóczy I. Károly Könyvárósnál, 1807.»¹⁷

Kazinczy szavahihetőségét tiszteletben tartva a kutatás során még az is felmerült, hogy „Édert valamiféle téves bibliográfiai adat vezethette félre”.¹⁸

Kazinczy az 1808. évi kiadásnak az olvasóhoz szóló előszavában így ír régi tervének megvalósulásáról:

„Így a' könyvnek nyomába vezetvén, annak birtokosát, Tiszt. SINAI MIKLÓS Urat szinte az erőszakig vitt kérésimmal addig ostromlottam hogy számomra másoltatná-le, míg három esztendei várakozásom után, segédemre kelvén Sándor fíjának szent fortélyai, kívánságomat végre teljesedve látom, 's már most sietek azt közre eresztetni, hogy a' mit tőlünk az idők' mostohasága megirigylett, másod ízben bírassuk.»¹⁹

Ugyanez az előző változatban ebben a megfogalmazásban szerepel:

„Végre 1801-ben, életemnek hetedfél esztendei hízagja után, megengedetett azt [a *Grammatica Hungarolatina* unikum példányát] látnom; 's három esztendővel után megnyertem birtokosától, Nagy-Tiszt. SINAI MIKLÓS Úrtól, azt is, hogy pártját

¹⁵ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 378.

¹⁶ BALÁZS: *i. m.* (13. jegyzet) 433.

¹⁷ ÉDER Zoltán: *Sylvester Grammatikájának utóéletéről*. Bp. 1990. 17–18.

¹⁸ BARTÓK: „*Nem egyéb...*”, *i. m.* (4. jegyzet) 301.

¹⁹ *Magyar régiségek és ritkaságok...* Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, 1808. VI–VIII. (Továbbiakban: KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*)

vétehessem, 's íme megyen sajtó alá, hogy a' mit tőlünk az idők' mostohasága megirigylett, másod ízben bírassuk.”²⁰

Ha 1539 és 1808 között a munka megjelent volna, akkor a „másod ízben bírhatóság” csakis arra lenne igaz. A következő kiadást 1808-ban Kazinczynak a harmadiknak kellett volna neveznie – hacsak alapos oka nem volt úgy nyilatkozni, mintha az előzmény nem létezett volna.

Az 1808. évi kiadás ugyanazon év augusztus 4-én keltezett „Utóírást”-át így kezdi:

„Éppen most telik három esztendeje, hogy ez a' munka sajtó alá került.”²¹

Említi az 1805-ben megírt előszót is, majd így folytatja:

„Hogy Kiadónak nagy költséget ne okozzák, 's a' munkát tovább ne tartóztassam, meg kell elégednem azzal, hogy ezen első Előszó itt újra nyomtattatik, és hogy e' mellé, igazítás és poptolék gyanánt, egy két jegyzést vehetek.”²²

Mint látni fogjuk, az előszó nem egyszerűen „újra nyomtattatott”, hanem át lett dolgozva. De ami még fontosabb: korábbi kiadásról itt sem esik szó, ahol pedig a leginkább helye lenne egy ilyen hivatkozásnak.

Az első változatot, úgy tűnik, még „szakmai körökben” sem ismerték. A debreceni kollégium tudós professzora, Budai Ézsaiás magyar történetében bemutatja Sylvester munkásságát, így a *Grammatica Hungarolatina*t is, amelynek egy példányát – feltehetően a Sinai Miklós tulajdonában lévő unikumot – neki is módjában volt kézbe venni, sőt kijegyezteni. (Ha valóban ez az egyetlen fennmaradt példány, értelemszerűen más nem is jöhet szóba.)²³ Kazinczy kiterjedt levelezésén kívül 1805-ben a *Magyar Kurír*-ban is beszámolt a kiadás tervéről.²⁴ Budai tudott az előkészületekről, hiszen Sylvester nyelvtanáról azt írta: „Méltán óhajthatni, hogy Erdősi Jánosnak ezen Magyar Grammaticáját, Tek. Kazinczy Ferentz Úr, a' mint megígérte, maga jegyzéseivel mentül előbb kiadja.”²⁵ A *Magyarország históriája* vonatkozó, második kötetének első kiadása 1808-ban jelent meg, az előszó kelte 1808. május 14. Mint az idézetből kitűnik, Budainak nem volt tudomása az előző évi megjelenésről. Innentől kezdve a hivatkozások a Sylvester-grammatika Kazinczy-féle kiadásaira az 1808. évi redakcióra vonatkoznak.

²⁰ *Sylvesternek, Magyar–Deák Grammatikája...* Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, 1807. VII–VIII. (Továbbiakban: KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*)

²¹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXI.

²² KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXI–XXII.

²³ Budai Ézsaiás és a *Grammatica Hungarolatina* kapcsolatáról részletesebben: BARTÓK István: *Sylvester János Grammatica Hungarolatina mint tankönyv Debrecenben a 18–19. században.* = Magyar Könyvszemle 2009. 344–356.

²⁴ *Magyar Kurír* 1805. júl. 19., 94–95.

²⁵ BUDAI Ézsaiás: *Magyar Ország Históriája, a' Mohátsi Veszedelemtől fogva Buda viszszavételéig.* Debrecen, 1808. 133.

Kazinczy 1808 áprilisában már korrektúrát kapott; az ismert kiadás augusztusban jelent meg.²⁶ Levelezésének tanúsága szerint 1805 júniusában tette meg az első lépéseket a megjelentetés ügyében: a pesti Eggenberger Józsefhez fordult. Augusztusban már tudni lehetett, hogy Eggenberger nem vállalja a feladatot. 1806 januárjában Kazinczy Trattner Mátyásnál próbálkozott. A munkát el is kezdték, de októberben kiderült: a folytatásban egyhamar aligha érdemes reménykedni. 1807 februárjában azonban a nyomtatás újból megindult, mivel Kazinczy Nagy Gáboron keresztül küldte vissza Trattnernek „a’ Sylvester Grammaticája ’s Krakkai Orthographia exemplárját”, melyet előzőleg visszakért, „hogymég egyszer megtekinthessem, minekelőtte [Trattner] a’ háború által megakasztott munka hátra lévő árkusait ismét előveszi.”²⁷ Ez a küldemény azonban a levelezés szerint nem érkezett meg ápriliséig, mert Kazinczy ekkor ismét érdeklődik a „pakétról” Nagy Gábornál.²⁸

Kazinczy 1807. május 1-jén Cserey Farkashoz írt levelében lelkesedéssel szölt Mossóczy Institóris Károly könyvárusról:

„Az egygy magyarul mind beszéllő mind író szép tanulású fiatal ember. Kereskedése’ nemét Lipsiában tanulta annál a’ Wolfnál, a’ ki Könyváros is ugyan, de Tudós is egyszersmind, ’s a’ Jezsuita szerzet historiáját írta...”²⁹

Kazinczy feltehetően már 1807-ben kapcsolatba is került Institórisal, s mivel „Trattnert sok ínség érte”, már ekkor megfordulhatott a fejében, hogy őt kérje meg a kiadásra.³⁰ A nyomtatási munkákat azonban továbbra is Trattner végezné. A Sylvester-kiadás ügyéről ezek után 1807 októberében olvashatunk, amikor Kazinczy Nagy Gábortól kért adatokat az új előszóhoz, s ekkor úgy véli, a kötet novemberben megjelenhet.³¹ Ezek az adatok az 1807-es változatban még nem szerepelnek.

A megjelenés elhúzódsában szerepe lehetett annak is, hogy Kazinczy az 1808-as kiadás „Utóírást”-ában hozzászól Verseggy Ferenc és Révai Miklós 1805 és 1806 között zajló nyelvi és helyesírási vitájához is.³² Verseggy *A tiszta magyarság* című, 1805-ben megjelent vitairatában nyíltan támáda Révait, aki 1805-ben, illetve 1806-

²⁶ A kiadástörténet részletes ismertetése a vonatkozó forrásokkal: BARTÓK: „*Nem egyéb...*”, i. m. (4. jegyzet.) 292–302.

²⁷ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. február 12. *Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI.* Kiad. VÁCZY János Bp. 1890–1911. (Továbbiakban: *KazLev*) IV. 492.

²⁸ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. április 26. *KazLev* (27. jegyzet) IV. 567.

²⁹ Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. május 1. *KazLev* (27. jegyzet) V. 4.

³⁰ Institóris Károly könyvkereskedése 1814-ben csődbe ment, és a csődeljárás során felvett leltár tanúsága szerint az üzletben krúdában – tehát füzetlenül és kötetlenül – 63 példányt találtak Kazinczy *Magyar régiségek és ritkaságok* 1808-as kiadásából. GARDONYI Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp. 1930. 57.

³¹ Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. október 18. *KazLev* (27. jegyzet) V. 202.

³² A vita összefoglalását l. SZALAI Anna: *Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és íróbarátai 1800–1815*. Bp. 1990. 117–168.

ban álnéven egy-egy írásban válaszolt a támadásokra. A vitát összefoglaló iratot³³ ugyan tanítványa, Horvát István fogalmazta, ám a nyomtatást Révai személyesen felügyelte, s így módjában állt belenyúlani a szövegbe. Az iratba beillesztette Kazinczynak egy hozzá írott levelét – Kazinczy (és Horvát) tudta nélkül –, azt demonstrálódó, hogy a széphalmi mester is az ő pártján áll. A vitairat ugyan még 1806-ban megjelent, de Kazinczy kezébe csak 1807 augusztusában került. Ez az eljárás módfelett felháborította, erről többeknek is panaszkodott leveleiben.³⁴ Így szándéka ellenére belekeveredett a vitába, s 1807 őszén már azt fontolgatta, nem kellene-e nyilvánosan is felszólalnia. Végül Sylvester-kiadásának utószavában ezt meg is tette.

Kazinczy az „Utóírást”-ban hosszan írt Révairól és a Révai–Verseghy-vita történetéről, és indulatosan fogalmaz a tudta nélkül kinyomtatott levélről:

„Révainak egyik tanítványa – az, a’ ki magát Boldogréti Vig Lászlónak nevezte-el – nékem egy Révaihoz írt levelemet engedelmem sőt hírem nélkül irtóztató titulusú irtóztató munkájának 15d. lapján bényomattatta. Elrettentem a’ levél’ meglátására. Fájt nékem, hogy egy szerencsétlen ember’ szenvedései általam is nagyítottak, ’s szántam ötöt, bár maga az oka kínjának. Mi szüksége volt a’ világnak azt tudni, hogy én eggynek ’s másnak dolgoztatásairól mit tartok, azt én ugyan meg nem foghatom: azonban vígasztalásomra szolgál, sőt kevélykedem benne, hogy ez a levél, a’ melyről nem hittem hogy azt Révain kívül valaki más látni fogja, bizonyoságot tészem, hogy én barátomnak meg nem érdemlett megtámadásán ’s érzékeny és illetlen bántásain nehezteltem ugyan: *de ezt nem csak bosszúra nem buzdítottam, sőt méltó bosszanakodását szelidíteni igyekeztem.*” [Kazinczy kiemelése.]³⁵

Ha már így történt, Kazinczy nyíltan is a győztes Révai mellé állt a vitában, s ezzel saját pozícióját is erősíthette, éppúgy, mint Révai a magáét a levél közzétételével. Mindketten kölcsönösen felhasználták a másik tekintélyét álláspontjuk elfogadtatására. Kazinczy az indiszkrécióért nem Révait, hanem annak tanítványát marasztalja el.³⁶ A *Magyar régiségek és ritkaságok* megjelentetését tehát nemcsak a nyomdász és a kiadó problémái késleltethették, hanem Kazinczynak a Révai–Verseghy-vitában tett állásfoglalása is.

Az 1807-es évszámmal nyomtatott próbapéldány a fenti adatok ismeretében talán 1807. május és szeptember között készülhetett, mivel Kazinczy május környékén még abban reménykedett, hogy a munka hamarosan napvilágot lát. Ekkor még nem volt a kezében Horvát István vitairata, mely hamarosan válaszra sarkalta az 1808-as kiadás „Utóírást”-ában. 1807 októberében azonban a Nagy Gábortól kért adatokra feltehetően már az újabb változathoz volt szüksége.

³³ [HORVÁT István] BOLDOGRÉTI VIG László: *Versegi Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban*. Pest, 1806.

³⁴ Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. augusztus 19. *KazLev* (27. jegyzet) V. 124.; Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1807. augusztus 28. *KazLev* (27. jegyzet) V. 132.

³⁵ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXXIX–XL.

³⁶ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) XXXIX–XL.

4. A két kiadás összehasonlítása

Az egész könyv és a *Grammatica Hungarolatina* belső címlapja is különbözik a két kiadásban:

1807	1808
<p>SYLVESTERNEK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p> <p>A' KRAKKAI 1549. KIADOTT ORTHOGRAPHIA VNGARICA;</p> <p>‘S VARJAS JÁNOSNAK E VOCÁLISU ÉNEKE.</p> <p>ÚJRA KIADTA KAZINCZY FERENCZ.</p> <p>PESTEN, MOSSÓCZY I. KÁROLY KÖNYVÁRÓSNÁL. 1807.</p> <p>-----</p> <p>JOANNES SYLVESTERNEK, AZ AZ SZINNYÉRVÁRALJAI ERDŐSI JÁNOSNAK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p> <p>AZON NYOMTATVÁNYBÓL, MELLY A' MI IDÓNKRE, A MENY- NYIRE UGYAN MÉG EDDIG TUDATIK, EGYEDÜL JUTOTT EL, 'S MOST SINAI MIKLÓS ÚRNAK KINCSEI KÖZTT DEBRECZENBEN TARTATIK.</p>	<p>MAGYAR RÉGISÉGEK ÉS RITKASÁGOK. KIADTA KAZINCZY FERENCZ.</p> <p>ELSŐ KÖTET.</p> <p>I. Sylvesternek Magyar–Deák Gramma- tikája. Új-Szigeten, 1539. II. A' legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549. III. Prof. Varjas János' E vocálisú éne- ke. Debreczen, 1775.</p> <p>PESTEN, Mossóczy Institóris Károly' számára, Trattner Mátyás műhelyében. 1808.</p> <p>-----</p> <p>SYLVESTERNEK, AZ AZ SZINNYÉRVÁRALJAI ERDŐSI JÁNOSNAK, MAGYAR–DEÁK GRAMMATIKÁJA. NYOMT. ÚJ-SZIGETEN, 1539.</p>

A két redakció eltér az előszavak tekintetében is:

1807	1808
<p>Az Olvasóhoz: V–XXIV. (20 lap) Keltezése: Írtam Ér-Semlyéنتt, Biharban, Debreczen és Károly, 's Kálló és Nagy-Várad között, Juniusban, 1805. K. F.</p>	<p>Az Olvasóhoz: V–XX. (16 lap) Keltezése: Ér-Semlyéنتt, Biharban, Június' közepén, 1805.</p> <p>Utóíráás: XXI–XL. (20 lap) Keltezése: Széphalom, Augustusnak 4diken, 1808. K. F.</p>

A két kiadást részletesebben összevetve kitűnnek a további egyezések és különbségek. A következőkben kiemelünk néhány olyan mozzanatot, amelyek irodalom- és kritikátörténeti szempontból fontosak lehetnek.

a) Az előszavak

Az 1807. évi kiadás előszavában Kazinczy elmondja a *Grammatica Hungarolatina* előkerülésének történetét. Hosszú lábjegyzetben rajzolja meg a könyv tulajdonosának, Sinai Miklós debreceni professzornak pályaképét. Ebben a változatban még így fejezheti be jegyzetét:

„Méltó valóban, hogy borúlatos életének késő estvéje kies színbe derüljön.”³⁷

A becses nyomtatvány ismertetése során részletesen leírja a címlap metszeit. Utal a reformáció kibontakozására és elterjedésére, majd áttekinti Sylvester életrajzi adatait, felsorolja nyomtatásban megjelent munkáit. Összefoglalva érdemeit szép szavakkal méltatja tevékenységét. Ezt így fejezi be:

„Hadd legyen azon Cenotáphiumnak, mellyet én ez helytt az ő homályból előhozott árnyékának religiósus tisztelettel emelek, tulajdon az a' koszorú a' dísze, mellyet a' Múzsáknak maga ő fűzött, ez a' dicső férfíú, honni viráginkból.”³⁸

– és következnek *Az Magyar níphez* címmel az Újtestamentum-fordítást bevezető híres disztichonok teljes terjedelmükben.³⁹ Ez azért rendkívül fontos, mert ezt a helyet eddig nem tartották számon a vers legkorábbi, 18–19. századi szöveggözlése között.⁴⁰ Végezetül munkáját Kazinczy Virág Benedeknek ajánlja, megköszönve bátorítását a közzététel nehézségei során.

³⁷ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) VIII.

³⁸ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) XXI.

³⁹ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) XXII–XXIII.

⁴⁰ A disztichonok kiadásairól: BARTÓK István: „Nem tudom, mitsoda madár”. *Sylvester János Újszövetség-fordításának utóéletéből*. In: *Biblia Sacra Hungarica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*. Szerk. HELTAI János. Bp. 2009. /A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei 3./ 43–53.

Az 1808. évi kiadásnak az olvasóhoz szóló előszava – egyetlen nagyon fontos különbségtől, a befejezéstől eltekintve – tartalmában lényegileg megegyezik a korábbiéval. A megfogalmazásban előfordulnak kisebb-nagyobb eltérések. A második változat kevésbé terjedős, a fontosabb közlendőkre összpontosít. Jellemző példa erre annak leírása, hogyan tudta meg Kazinczy Weszprémi Istvántól, hol található az általa ismertetett ritkaság:

1807	1808
<p>Gyengéji közé tartozott a' nagy embernek, szere felett rettegni dicsősége' megcsokolásáért, 's ha mit ollykor mástól veve, nem örömet vallotta-meg, melly forrásból merítgetett. Így történt, hogy ámbár a' könyvből és a' könyv felől kelleténél talán többet is hordott-elő, azt, a' minék tudása eránt az Olvasóban lángoló vágyást gyúlasztott, gondosan elhallgatá. Azonban azon kedvezések szerint, mellyekkel a' jó Öreg erántam egyébbel együtt azon tekintetből is bánt, minthogy én az ő vejjével, Dr FÖLDI JÁNOS-sal sűrű tudományos levelezésben állottam, a' mit a' Publicum előtt titokban tartott, nekem nem vonakodott megsugni. Sok időre haladt kívánságom' bételjesedése. Szemesebben őriztetett a' kincs mint a' mesék arany almája 's úgy tetszett, hogy itt az a' mindent meggyőző eszköz is sikertelen lészen, mellyel az Istenek' és emberek' atyja Acrisiusnak győzött zárjain.⁴¹</p>	<p>Gyengéji közé tartozott a' nagy-embernek, szere felett rettegni dicsőségéért, 's ha mit ollykor mástól veve, nem örömet hagyta tudni, melly kútfőből merítgetett. Itt ezen felyül kincsenek becsét akarta nevelni titkolódásával. Azonban azon kedvezések szerént, mellyekkel a' jó Öreg velem bántni szeretett, a' mit elrejtve tarta a' Publikum előtt, nekem nem sokáig vonakodott megsugni.⁴²</p>

Az 1808. évi kiadásban az átdolgozott korábbi előszó keltezéséeként Kazinczy – mint fentebb is utaltunk rá –, meghagyta az 1805. évet. A Sinai Miklósrá vonatkozó jegyzetbe csakis utólag illeszthette be az első mondatot: „Ez a színetlen tiszteletet érdemlő szerencsétlen Öreg ez idén, 1808. Júniusnak 17d., hala meg, Debreczenben, életének mintegy 78-dik esztendejében.”⁴³ A terminus post quem nem lehet kétséges. A nyomtatványt ismertetve a metszetekről sokkal rövidebben szól, mint az első változatban, viszont a címlap képeihez kapcsolódva beiktat egy lábjegyzetet Trattner Mátyás dicséretre, aki „kimetszette azt, úgy hogy itten már azt is láthatja az Olvasó.”⁴⁴ Ez a megjegyzés azért furcsa, mert a címlap kezdet-

⁴¹ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) VI–VII.

⁴² KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) VI.

⁴³ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) VII.

⁴⁴ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) X.

leges reprodukciója ugyanígy látható az 1807. évi kiadásban is. A továbbiakban a gondolatmenet az első változatot követi. A legfontosabb különbség a befejezésben van: Sylvester méltatását közvetlenül a Virág Benedeknek szóló ajánlás követi, kimaradnak a híres disztichonok.

Az *Orthographia Vngarica* kiadása esetében csak „Az Olvasóhoz” című bevezetésben van különbség a két változat között. Az eltérés a 137–138. lapon (15r–v) mindössze annyi, hogy a későbbi változatban Kazinczy hosszabban ír az artikulusok használatáról.

1807	1808
A' ki magát állatásom' igazsága felől meggyőzni akarja, olvasson valamely cikkelyt egy Római Iróban, kinek szép nyelvét nem dísztelenítik-el ezek a' sok monosyllabus, semmit nem jelentő, szó forma nem-tudom-mik, vesse-öszve azt a' francia, német vagy magyar fordítással, 's érzeni fogja a' különbséget. ⁴⁵	A' ki magát állításom' igazsága felől meg akarja győzni, vesse-öszve Sylvesteremben a' 44. és 45. lapon az articulus nélkül ellenni épen nem tudó magyar és görög sorokat a' deák textussal, 's érzeni fogja a' különbséget – noha más részről feléled, látván, hogy a' mi igen szép nyelvünk mellett megszegyenülve áll mind az egygyik mind a' másik, midőn ez, összeolvasztván a' maga pronómeneit a' substantívumokkal, oly szerencsésen el tudja mellőzni, még pedig az értelemnek minden kára nélkül, a' minden nyelvek' legszébbikének azokat a' sok <i>húmon</i> -jait 's <i>mu</i> meg <i>mu</i> 's ismét <i>mu</i> -jait, 's azokat a' sok <i>vestris</i> -eket <i>meus</i> -okat a' deákban. ⁴⁶

b) A szövegközlés

A *Grammatica Hungarolatina* szövegközlése mindkét kiadásban az A1r–H8v íveken található, 1-től 128-ig lapszámozva. Nemcsak az ívjelzés és a lapszámozás azonos, hanem legnagyobb részt a szedéstükör és a nyomtatás is. Egyetlen helyen kellett újraszédni, ahol Kazinczy rövidített egyik terjedelmes lábjegyzetén, amit a szöveghez fűzött. Az egyik magyar mondat ürügyén a kortárs nyelvészeti vitákhoz kapcsolódott. A nyelvtani példaként idézett bibliai szakasz Sylvester fordításában: „Es parantsola ünekiék, hog' mind le ültetnék üköt eg'g' eg'g' lakodalomhelt oßtuan mindennek az zöld füön.”

Kazinczy jegyzete a két kiadásban egy darabig megegyezik:

„Az *n* betű felett mind itt mind más helyeken valóban a' kettőztetés' jele áll. Ezt azoknak kedvéért jegyzem fel, a' kik megbotránkoztak a' Debreczeni Grammatica' Írójín, hogy a' gerundiumok' *n* betűjít kettőztetik. De egy úttal azt is fel kell tehát

⁴⁵ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 137–138.

⁴⁶ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 137–138.

jegyeznem, hogy ezen archaizmussal *Debreczenben sem él senki más*, hanem csak az, a' ki *papol*, és azt hiszi, hogy ez által papolásának méltóságot ad. – Éppen úgy, valamint azt is csak *papoló-székekből* lehet hallanunk, hogy a' helyben nyugvás' *ban*, *ben* terminatiója a' helyfelé mozdulásnak kitételére fordítatik; p. o. *Vedd füledben* (e' helytt *füledbe*) *az én kiáltásomat*; és: *Bémegyek az Issten házában*, (e' helytt *házába*). Ezzel még az igaz magyarság' kánonjai is, a' Debreczeni Hentesek, Szappanosok és Sulyomkofák, nem élnek, sőt inkább ők az éppen-ellenkezőbb hibába esnek, a' nyugvást is a' mozdulat' terminatiója által végezvén.⁴⁷

Innentől azonban eltér a két kiadás:

1807	1808
<p>Szabó, a' <i>Baróti</i> és <i>Virthi</i>, a' nyugvás' <i>n</i> betűjét kettőztetve festi; 's úgy hiszem, hogy orthographiai tanítványa, Döme is, úgy fogja. – A' dolog rég olta forog szóban. A' scandált versek Daykának példája szerint, majd hosszúnak, majd rövidnek óhajtják. Révai jónak látta eleitől fogva rövidnek venni, 's maga Virág is rövidnek veszi. Az illy dolgokban a' legjobb Írók' állhatatos példája a' perosztó bíró. – Annyi azonban igaz, hogy ha ebben: <i>azon órában</i> a' <i>zon</i> syllaba keményebb volna is mint ebben: <i>azon óra</i>: de olly kemény mint ebben: <i>fenn áll</i>, bizony nincs; és így a' nyugvás' <i>n</i> betűjének nem szükség kettőztetve irattatni 's mondattatni.⁴⁸</p>	<p>Szabó Dávid a' nyugvás' <i>n</i> betűjét keményen ejti 's kettőztetve festi újabb kiadásaiiban. Révai, 's maga Virág is, jónak látták elejétől fogva rövid gyanánt venni, Dayka majd röviden ejti, majd meghúzza. – Hogy a' nyugvás' <i>n</i> betűje keményebb ne légyen mint e' szóban hangzik: <i>azon eset</i>, azt nem vitatom: de olly kemény mint ebben: <i>fenn</i>, bizony nincs, 's a' nyelv a' Révai', Virág' és Dayka' versein meg nem akad.⁴⁹</p>

A nyelvtudomány és a verstan történetének kutatói számára lehet fontos információ az eltérés. Ami a különbségből adódó tipográfiai problémák megoldását illeti: a jegyzet első, mindkét kiadásban egyező része a 40. lap alsó felét foglalja el, ezek a lapok tökéletesen egyformák. Mivel a jegyzet második része az újabb redakcióban rövidebb, Sylvester szövegéből itt a 41. lap felső felére négy sorral több fért. Ezért a következő, a 42. lapra annyival kevesebb jutott. A szedő ezt a belső alcím (*FIGVRA. Ábrázat.*) elé és után, továbbá az utolsó bekezdés elé beiktatott sorkihagyásokkal ellensúlyozta. Így a 43. laptól ismét pontosan megegyezik a két kiadás.

Az *Orthographia Vngarica* szövegközlésében (129–180. lap), mint fentebb idéztük, csak az előszavakban van különbség. A harmadik mű esetében (*Varjas János-*

⁴⁷ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 40; KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 40.

⁴⁸ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 41.

⁴⁹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 41.

nak *E vocálisú Éneke*, 181–223. lap) csupán az utolsó előtti ív (N) utolsó lapján megjelenő őrszó megléte, illetve hiánya mutat eltérést. Az 1807-es változatban a lap alján nincs őrszó,⁵⁰ az 1808-as kiadás N8v levelének (208. lap) alján azonban (12. Kezzdel-) olvasható.⁵¹

Kazinczy Ferenc nem létezőnek vagy elveszettnek hitt 1807. évi Sylvester-kiadása tehát megvan, és most már könnyen hozzáférhető. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy önálló kiadásnak semmiképp sem tekinthető, viszont fontos adalékokkal szolgálhat a *Magyar régiségek és ritkaságok* kiadástörténetéhez. Tüzetesebb vizsgálata ezen túlmenően nemcsak a nyelv- és nyelvjárástörténet, a norma és a normatudat alakulása szempontjából lehet érdekes, hanem a nyelvújítás és a verstan történetének kutatói számára is hasznos lehet. A felvetődő problémák nem közömbösek Sylvester utóélete szempontjából sem, de megoldásuk mégsem annyira a 16. századi kritikátörténetre, mint inkább a Kazinczy-filológiára tartozik.

ISTVÁN BARTÓK–ÁGNES STEMLER

Elle est retrouvée, donc elle n'existe pas

L'édition de 1807 de János Sylvester par Ferenc Kazinczy

La première systématisation connue de la langue hongroise, la grammaire parallèle latino-hongroise de János Sylvester, *Grammatica Hungarolatina*, a été publiée en 1539 à Sárvár, dans l'Ouest de la Hongrie. Ferenc Kazinczy (1759–1831), éminent personnage de l'histoire littéraire hongroise l'avait rééditée en 1808. D'après certaines sources, cette édition avait été précédée d'une autre en 1807. De toute manière, aucun exemplaire n'en était connu au début du 21e siècle. Étant donné qu'on n'en trouve aucune trace ni dans la correspondance, ni dans d'autres écrits de Kazinczy, l'existence de cette édition préalable est devenue douteuse.

En 2007, à l'occasion de la vente aux enchères de livres de l'Antiquariat Centrale de Budapest un exemplaire en est venu à jour. On peut constater que de cette variante n'a pas été achevés que quelques exemplaires, sans doute en vue d'essai ou d'épreuve. Comparant avec l'édition connue de 1808, certaines différences dans les notes de Kazinczy se présentent. Dans les débats linguistiques de son propre époque, Kazinczy parfois s'est servi de la grammaire du 16e siècle, comme argument. Des différences des commentaires, les changements de son opinion deviennent visibles dues oubien de point de vue linguistique ou de considérations tactiques.

⁵⁰ KAZINCZY (kiad.): *Sylvesternek...*, i. m. (20. jegyzet) 208.

⁵¹ KAZINCZY (kiad.): *Magyar régiségek...*, i. m. (19. jegyzet) 208.

KÖZLEMÉNYEK

Egy magyar vonatkozású könyvritkaság. A müncheni Zisska und Kistner Buch- und Kunstauktionshaus 1993 tavaszán megvételre kínált egy hiányos, hely év és nyomda megjelölése nélküli, *Communis cursus beatae mariae virginis* című nyomtatványt.¹ Az oldalanként 22 soros, gótikus betűtípussal nyomtatott könyvecskét megvettem, egyrészt bibliográfiai meghatározatlansága, másrészt a benne található magyar vonatkozású kéziratos bejegyzések miatt.

A nyomtatvány címe a hóraskönyvek egyik közismert címváltozata. *Cursus Beatae Mariae Virginis* címmel az 1480-as évektől az 1530-as évekig folyamatosan jelentek meg magánáhitatot szolgáló összeállítások.² Ismeretes, hogy a 'livres d'heures' a középkorban a világi hívők imádságoskönyve volt, készítésének virágkora a 14. századtól a 16. század első feléig tartott. Kéziratos és nyomtatott változatai egyaránt készültek Európa-szerte, s elsősorban nők használták egyéni áhitatgyakorlataikhoz.

A kiadványtípus további sajátossága, hogy tartalma a breviáriumra, a papság közösségi és egyéni imádságoskönyvére épült, ugyanakkor nem kötötte a liturgia rendje. A fontosabb állandó ünnepek kivételével nem követte szorosan az egyházi év állandó és mozgó ünnepeinek rendjét. A hóraskönyvekben általában megtalálhatók a Szűz Máriához, a Szentkereszthez és a Szentlélekhez szóló kötött imádság-összeállítások, melyekhez a bűnbánati zsoltárok, litánia, halottakért való könyörgések és a szentekhez szóló imádságok járulnak. Az általában kisméretű kötetekhez szorosan kapcsolódik az ünnepeket és a szentek emléknapjait feltüntető kalendárium is.

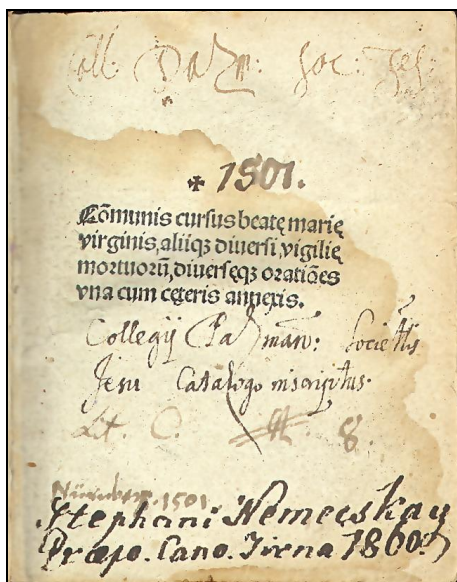
A kis nyolcadrés formátumú kötet (95×72 mm) címlapján a *Cōmunis cursus beate marie // virginis, aliqß diuersi, vigilie // mortuorū, diuerseqß oratiōes // una cum ceteris annexis.* címszöveg olvasható, üres verzóját ívjelzés nélküli kalendárium követi, melyből hiányzik a május 4-től július 26-ig terjedő, két levél. A kalendárium utáni első – ugyancsak jelzés nélküli – levél rektóján a következő formában megismétlődik a cím: *Cursus communis beate marie // virginis aliqß diuersi cuß // ceteris orationibus annexis.* E belső címlap verzóján gyönyörű, egész oldalas fametszet – holdsarlón álló, bal karjában a gyermek Jézust tartó, dicsfény által övezett, álló Szűz Mária, a Napbaöltözött Asszony – látható. A nyolc levélből (négy levélpárból) álló teljes füzetek száma tizenennyolc (a⁸–s⁸). A példány utolsó, 't' jelű füzete csonka, az átlós irányban félig hiányzó utolsó levél³ ívjele

¹ *Handschriften, Autographen seltene Bücher.* Buch- und Kunstauktionshaus F[riedrich] ZISSKA & R[olf] KISTNER. München, Auktion 21/I, April 1993. Nr. 217.

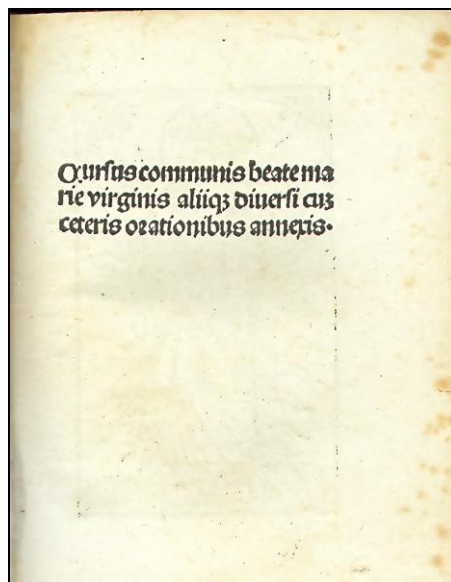
² BOHATTA, Hanns: *Bibliographie der livres d'heures (horae B. M. V.) officia, hortuli animae, coronae B. M. V., Rosaria und cursus B. M. V. des XV. und XVI. Jahrhunderts.* II. vermehrte Auflage. Wien, 1924. 79–80.

³ A levél hiányzó részét a minden valószínűség szerint a 19. századi újrakötés során fehér papírral pótolták.

a 't₇' lehetne. Ennek az utolsó levélnek a részben leszakított levélszáma a 'CL'. Mivel unikumról van szó, a hiányos nyomtatvány egykori teljes terjedelmét a rendelkezésre álló adatok segítségével nem lehet pontosan meghatározni.

Az első kiadás (zebegényi példány) címlapja

Az első kiadás belső címlapja
(a második kiadásban nincs belső címlap)

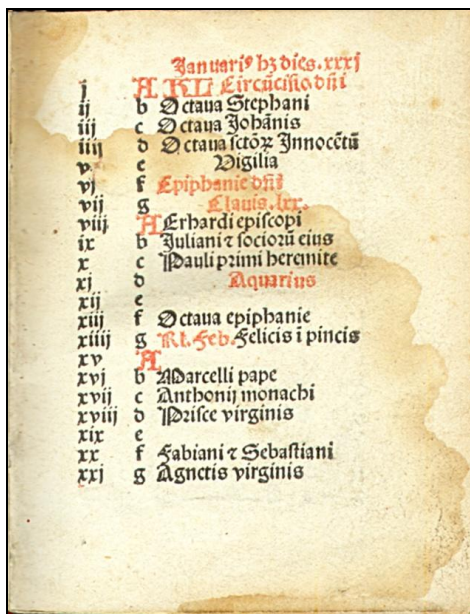

Napbaöltözött Asszony. Fametszet, 67×41 mm

A kiadvány tartalma és a kötetet díszítő fametszetek szövegeket megelőző elhelyezése egyaránt jellemző a óráskönyvekre. Áttekintve a könyvtest előtti kalendárium ünnepeit, Madas Edit hívta fel a figyelmet a bambergi egyházmegyében különösen tisztelt szentek egy csoportjának hangsúlyos jelenlétére.⁴ Az 1146-ban szentté avatott II. Henrik német-római császár és felesége, az 1200. március 29-én ugyancsak kanonizált Kunigunda császárné (a bambergi dóm egyik építetője) az egyházmegye patrónusai. Mindkettőjük sírja a bambergi dómban található. Ismeretes, hogy Kunigunda császárné földi maradványait 1201-ben vitték Bambergbe és helyezték el II. Henrik császár sírja mellett. A kalendárium részben március 12-én a Gergely pápa ünnepével azonos napon a „Heinrici canonisatio”, a „Canonisatio Kunegundis” pedig március 29-énél szerepel. Ugyanitt további Szent Kunigunda-ünnepek is találhatóak: március 3-án a „Kunegundis virginis”,⁵ szeptember 9-én pedig a római Gorgonius mártír neve mellett olvasható a „Kunegund.” névalak. Rajtuk kívül más szentek is jelzik, hogy a kalendáriumban bizonyos előnyben részesítették a bambergi egyházmegyében tisztelt szenteket: így például megtalálható a Nürnbergben és környékén is különösen tisztelt Szent Sebaldu, valamint Szent Ottó, bambergi püspök.

⁴ Itt köszönöm meg Dr. Madas Edit, nemkülönben Dr. Knapp Éva segítségét, aki a zwickau-i könyvtárral volt szíves felvenni a kapcsolatot.

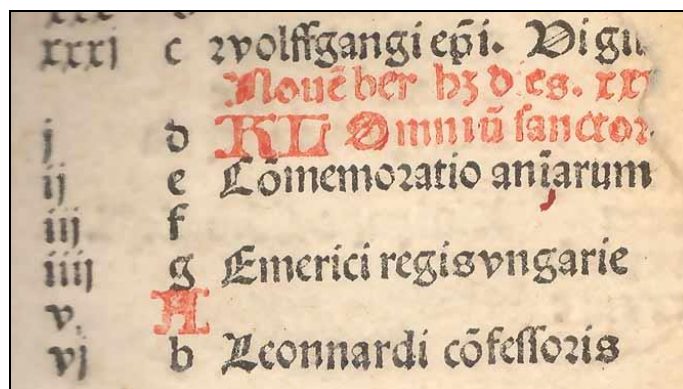
⁵ Ezt az ünnepet minden valószínűség szerint tévesen jelezték Szűz Szent Kunigunda ünnepeként, mert ezen a napon nem őt, hanem a császárnét ünnepelték. Szűz Szent Kunigunda Szent Orsolya egyik útítársa volt, ünnepe június 16.

A kalendárium-rész első oldala

Ugyancsak hangsúlyosan vannak jelen Köln és a Rajna-vidék szentjei, így Gerson és társai, Severinus és Cordula, vagy az „In Colonia sanctorum maurorum”. Nem feledkezhetünk meg az Augsburgban és környékén különösen tisztelt szentekről, így Affráról és a szent bencés szerzetesről, confessor Remachusról sem.

A kalendárium magyar vonatkozása, hogy augusztus 20-ánál tartalmazza Szent István király ünnepét és november 4-énél Szent Imrét, akit tévesen szintén magyar királynak mond.⁶

Szent Imre herceg mint magyar király a kalendáriumban

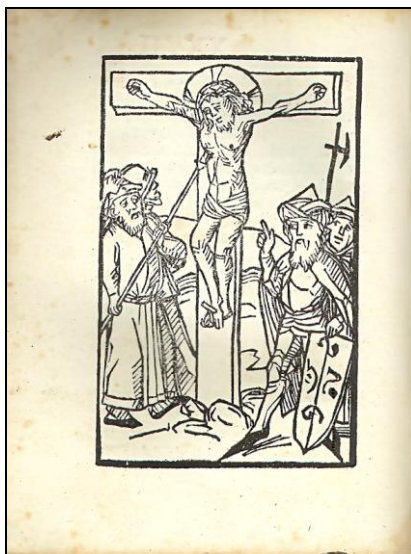
⁶ „Emerici regis ungarie”

A kalendárium-rész után a „Co[m]munis cursus beate et gloriose v[ir]ginis marie te[m]pora per diuersa variabilis iuxta historia[m]” című Mária-officiumot (1–76. levél) a Krisztus szenvedéséről szóló officium („Cursus de Christi passione”, 78–94v. levél) követi, majd a Szűz Mária szenvedésével együttérző officium („Cursus de co[m]passione sacratissime virginis marie”, 95–108. levél) olvasható. E három rész után következik a hét bűnbánati zsoltár („Septe[m] psalmi penite[n]ciales”, 109v–119r. levél) a Mindenszentek litániájával és a megcsonkítás miatt befejezetlen „Vigilie mortuorum maiores” című összeállítás (120v–150v. levél).

Mind az öt nagyobb szövegegységet egy-egy egész oldalt betöltő, kvalitásos fametszet vezet be.⁷ A képek tartalma a legszorosabb egységben áll a szövegekkel. Az öt fametszet közel azonos méretű; 65×42 mm,⁸ és feltehetően egy kéz munkája. A második kiadás ismeretében több mint valószínű, hogy a kötet elveszett részéhez további két fametszet tartozik.

A kötetnek – mint arról már szó esett – csonkasága miatt nincs impresszuma. Eltekintve a korábban elemzett szentnévsorok jellegzetességeitől, semmiféle megjelenési adatot sem tartalmaz. Az imádságoskönyvet a további roncsolódástól megvédő, valószínűleg a 19. század második felében, az előzéklap magyar nyelvű kéziratot bejegyzése szerint Bécsben készült,⁹ vörös bőrkötésű gerincére a „Cursus Comm. B. Mariae Virg. Norimbergae 1501” feliratot aranyozták. Ennek az adatnak a forrása nem az egykori impresszum volt, hanem a címoldal egyik régies írásképű kéziratot bejegyzése: „Nürnberg, 1501.”

Az enyhén vízfoltos kötet csonkasága ellenére viszonylag kevés használatról tanúskodik. Előzéklapján, címoldalán, valamint a 67r és a 97v oldalakon kéziratot bejegyzéseket őriz, amelyek a kötet tulajdonosaira és sorsának alakulására utalnak. A két legkorábbi tulajdonosi bejegyzés a címoldalon a bécsi Pázmáneum könyvtárát nevezi meg: „Coll. Pazm: Soc: Jesu”, illetve „Collegij Pazman:

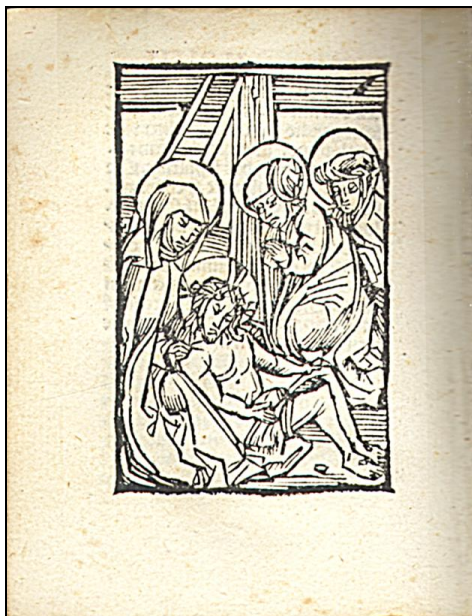

Golgota-jelenet. Fametszet, 70×45 mm

⁷ Richard Muther 1884-ben megjelent, *Die deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance (1460–1530)* című forrásmunkája az illusztrációkat nem említi

⁸ A metszetek mérete és száma mindkét kiadásban azonos

⁹ „Kötötte Scheibe Károly Bécsben. VI./2. Marchessi Gasse. 4.”

Levétel a keresztről. Fametszet, 66×42 mm

Societ[a]tis Jesu Catalogo inscriptus. Lit. C. N. 8.”. Eszerint a kötetet a jezsuita gondozású kollégiumi könyvtár egykori könyvtárosa a 'C' betűnél a nyolcas szám alatt jegyezte be. A könyvtárnak jelenleg egyetlen történeti katalógusa ismert, amelyet Daneczy György jezsuita gondoskodásából a kollégium alumnusa, Paulus Medlen 1681-ben jegyzett le.¹⁰ Ez a kéziratos jegyzék azonban nem betűrendes, hanem szakrendi katalógus, melyben a betűrend szakonként megismétlődik, s a köteteknek sehol sincs sorszámuk. Az elnagyolt szerzői és címadatokon kívül a nyomtatásra vonatkozó adatok („Locus. Annus. Forma.”) jelentős részét ki sem töltötték. A *Cōmunis cursus beate marie virginis* cím a katalógus egyetlen szakában sem szerepel. A tartalmilag e nyomtatványhoz legközelebb álló cím az Ecclesiastici szakban az *Officium B. V.* Ennek a kötetnek a leírásához azonban nem tartozik nyomdahely és megjelenési év, s a kötet formátumaként feljegyzett tizenkettedrét, valamint a kötésként feltüntetett „Cor. Alba” sem segíti az azonosítást.¹¹ A nyomtatvány tulajdoni bejegyzése minden valószínűség szerint egy 1681 után keletkezett, a korábbinál modernebbnek számító, ma már ismeretlen vagy hozzáférhetetlen betűrendes katalógus meglétét őrzi.¹²

¹⁰ Daneczy György a szepességi Korompán született 1655. április 22-én. 1671-től Bécsben tanult, 1671. április 18. és 1685. november 25. között a jezsuita rend tagja volt. Paulus Medlen az Esztergom egyházmegyei Egbell településről származik, 1676. május 2-án iratkozott be a bécsi egyetemre. Bécsben 1684. március 17-én szentelték diakónussá, majd 1686–1719 között az esztergomi egyházmegyében teljesített papi szolgálatot.

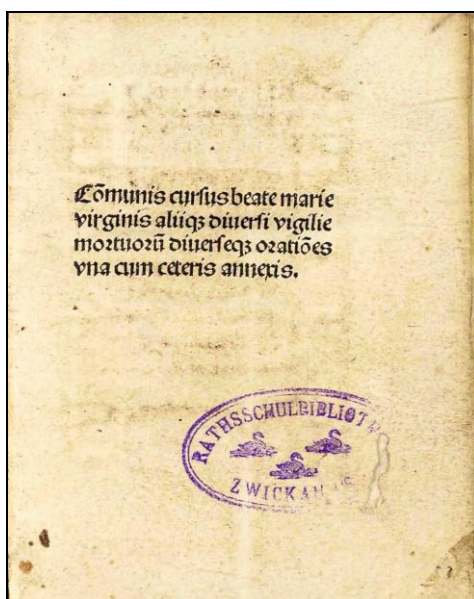
¹¹ *Catalogus Librorum Collegy Pazmaniani, sub cura R[eve]R[en]dor[um] Patru[m] Societatis Iesu Anno MDCLXXXI. Cura Reverendi Magistri Georgy DANECZY. S. I. Per Me Paulum MEDLEN, Collegy Pazma: Alumnu[m] descriptus.* Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár J 10/11, 96.

¹² A Collegium Pazmanianum könyvtára ma is létezik Bécsben. Sem a katalógusát, sem a könyvtár állományát nem tudtam megnézni. A Pázmáneum történetéhez l. RIMELY, Carolus: *Historia Collegii Pazmaniani.* Viennae, 1865.

A címlapon az időrendben következő újabb tulajdonosi bejegyzés Nemeckay István nagyszombati prépost, kanonok emlékét őrzi: „Stephani Nemeckay Praep. Cano. Tirna 1860”. A Nyitra megyei Dojcsón (= Dócs) 1792-ben született Nemeckay István 1811-től – más adat szerint az 1813/14-es tanévtől – volt a bécsi Pázmáneum növendéke. 1816-ban szentelték pappá Bécsben, majd 1844-től nagyszombati kanonok lett, s ott halt meg 1884-ben.¹³ Szlovák és magyar nyelven írt, és jelentős könyvtára lehetett. Nemeckay tulajdonából a kötet szülőfaluja, Dojcs plébánosához, Harnos Kálmánhoz került, aki egy következő, a kötet előzékén olvasható bejegyzés szerint elajándékozta Walter Gyulának, aki primási titkár, kanonok és Esztergom megyei főtanfelügyelő volt.

A kötet Münchenbe kerülése előtti, minden valószínűség szerinti utolsó magyar tulajdonosa Jajczay János (1892–1976) művészettörténész, 1922-től a Fővárosi Könyvtár alkalmazottja, majd egyetemi magántanár volt. Autográf névbejegyzését a nyomtatvány 67r („Jajczay János”) és 97v („Jajczay”) levelei őrzik. Jajczay könyvtáráról és könyveinek sorsáról a rá vonatkozó irodalom nem tartalmaz pontosabb adatokat.¹⁴

A bemutatott, jelenleg Zebegényben őrzött, bibliográfiailag ismeretlen, unikum imádságoskönyv jelenleg ismert egyetlen példányához legközelebb álló, bibliográfiailag számba vett, szintén unikum példányt Zwickaiban, a Ratsschulbibliothekban őrzik,¹⁵ jelzete 17.12.36.¹⁶ Címleírása a következő: *Cōmunis cursus beate marie // virginis aliqꝫ diuersi vigilie // mortuorū diuerseqꝫ oratiōes // una cum ceteris annexis. //* (Nurmberge his effigiatus // characterib[us] explicit feliciter // Anno salutis. M.cccccj.//)

A második kiadás (zwickai példány) címlapja

¹³ *Magyar Katolikus Lexikon*. IX. Bp. 2004. Szent István Társulat, 651.

¹⁴ D. I.: *Jajczay János nyolcvan éves.* = *Vigilia* (37.) 1972. 350–351; SINKÓ Ferenc: *Jajczay János.* = *Vigilia* 1977. 9. sz.

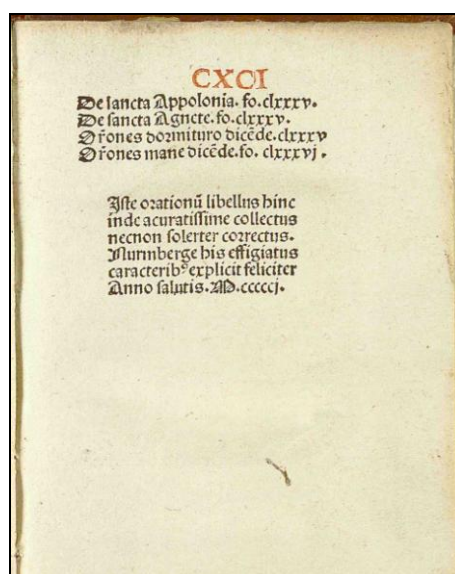
¹⁵ Itt köszönöm meg a zwickai Ratsschulbibliothek igazgatója, Dr. Lutz Mahnke, Knapp Évának nyújtott önzetlen segítségét.

¹⁶ A kötet a VD 16 kiegészítő sorozatának nyilvántartásában a ZV 20758 számon található.

A gondosan restaurált zwickauai példány teljes. Az üres verzójú címoldalt itt is kalendárium követi, a zebegényi példányhoz hasonlóan kilenc levél terjedelemben. Belső címlapja azonban nincs, és fametszet sem található benne a Mária-officium előtt. A példány teljes terjedelme tíz számozatlan és százkilencvenegy számozott levél, összevethető tartalma és fametszetes képanyaga azonos a zebegényi példányéval. A zwickauai kötetben a fametszetek száma összesen hét. A zebegényi példányból eszerint feltehetően mindössze két fametszet hiányzik, az egyik Gergely pápa miséjét (160v), a másik Szent Annát ábrázolja harmadmagával (180v).

Figyelemre méltó, hogy a kötet utolsó számozott levelének rektóján az explicitben a megjelenési adatokat a következő sorok előzik meg: „Iste orationu[m] libellus hinc // inde acuratissime collectus // necnon solerter correctus.” Azaz itt tudatják, hogy a gondosan összeállított imádságoskönyvet ügyesen (elmésen, okosan – „solerter”) kijavították. Ez a megjegyzés bizonyítja, hogy a hórás-könyvnek az itt ismertett példány az első, a zwickauai pedig a második, javított kiadása.

A második kiadás kolofonja

Ahogy az előbb említettük, a zwickauai példány explicitje szerint az 1501-ben Nürnbergben nyomtatott mű javított kiadás, melyet a korábbi kiadáshoz képest „ügyesen” kellett korrigálni. A két rendelkezésre álló példány megfelelő részeinek összevetésekor a következő eltéréseket találtam:

1. A címlapot újraszedték, részben más betűket használtak, ami az azonos sormetszetű négy sorban összesen kilenc eltérést eredményezett.
2. A zwickauai példányban nincs belső címlap.
3. Az első szövegegység, a Mária-officium előtt, a zwickauai példányban nincs fametszet.
4. Az azonos ívjelzésű (aij) első számozott levélen a kilencedik sor végéről a zwickauai példányban hiányzik a respondit kifejezés rövidítése, ami valószínűsíti az oldal újraszedését.
5. A rendelkezésre álló összevethető részekben ugyanazok fametszetek találhatók, egyetlen kivétellel ugyanolyan elhelyezésben. A zebegényi példány ismertetésekor már említett első fametszet (Napaöltözött Asszony) a zwickauai példányban nem a Mária-officium előtt, hanem a 168. levél

rektó oldalán található. Ennek oka egyértelműen a kép erőteljes ikonográfiai kötődése a szöveghez. Az imádság bevezetése szerint az áhítati szöveget egy *Mulier amicta sole* ikonográfiájú kép előtt kell mondani és akkor a hívő részesül a IV. Sixtus pápa által engedélyezett búcsú kiváltásban.¹⁷ Az sajnos ma már eldönthetetlen, hogy az egykor teljes zebegényi példányban vajon ez a kép kétszer szerepelt-e, s ezt hibának tartva javították a második kiadásban.

A különbségek számbavételekor szembeötlő, hogy a korrigáláskor a könyvtestet jelentős részben érintetlenül hagyták, az ott található nyilvánvaló hibákat sem korrigálták. Így például mindkét nyomtatványban az e8/r lapon egyaránt hibás a levélszámolás (XXXXI szerepel XXXIX helyett) és a 97. levél rektó oldalán ugyanúgy rossz az ívjelzés (nij szerepel nij helyett).

Az ügyes korrigálás (solenter correctus) fogalma eszerint egykorúan azt jelentette, hogy a már korábban kinyomtatott és még meglévő íveket felhasználták – a lehető legkevesebb terjedelem újraszédése mellett – egy javított kiadás megjelentetéséhez. E korrigálási módszer szerint nyilvánvaló, hogy mind a két kiadás Nürnbergben készült, ugyanabban a második kiadás explicitjében néven meg nem nevezett nyomdában.

A két kiadás egy-egy fennmaradt példánya összevetésének végén megállapítható, a csonka zebegényi példány ismeretében nem válaszolható meg a kérdés, vajon az imádságoskönyv szövege bővült-e újabb részekkel a második kiadásban, illetve mekkora lehetett az első kiadás teljes terjedelme.

A kolofon szerint a javított, második kiadás 1501-ben készült. Kérdés, vajon mikor került ki a sajtó alól az első kiadás? Tekintetbe véve az 1500. december 31-i könyvészeti korszakhatárt, megválaszolásra vár, vajon ősnymtatványnak tekinthető-e a korábbi kiadásból származó hiányos, impresszum nélküli zebegényi példány.¹⁸

Az imádságoskönyv címe – jóllehet egykorúan a 15–16. század fordulóján volt a legdivatossabb – nem segíti a datálást, mivel a címvariánst az 1480-as évektől folyamatosan, még az 1520-as években is szívesen használták, így például Bécsben, 1521-ben.¹⁹ A szöveg és az illusztrációk vizsgálata után a következőket állapíthatjuk meg:

1. A két példány összevethető szöveganyagában – mint arról már szó esett – nincsenek tartalmi eltérések. A zebegényi csonka példányban nem fedezhető fel egyetlen datálást elősegítő szövegrész sem. A zwickaui példányban viszont található egy Mária-imádság, amelyhez egy viszonylag pontosan datálható, IV. Sixtus pápa által engedélyezett búcsúengedély kötődik.²⁰ IV. Sixtus pápaságának ideje 1471. augusztus 10-étől 1484. augusztus 12-ig tartott, tehát a búcsút e két időpont között hidethette meg. Mindezt csupán érdekességként jegyzem meg, véleményem szerint az adat (non ante 1471) az első kiadás datálásához nem visz közelebb.

2. A két kiadás kalendáriumának szédése teljesen azonos. A bennük szereplő szenteket a 15. században kivétel nélkül tisztelték, s egyetlen olyan ünnep sem található, melyet a 16. század első évében vezettek volna be, tehát a kalendárium formája és tartalma nem zárja ki, hogy a korábbi kiadás ősnymtatvány. A kalendárium szerkezetében nem fedezhető fel egyedi sajátosság, nem kü-

¹⁷ „Orationem sequentem devote dicenti ante virginis Marie imaginem in sole Papa sixtus quartus undecim milia annorum indulgentiarum pro qualibet vice largiter tribuit. Oratio. De sanctissima maria [...]”.

¹⁸ Amennyiben például a javított kiadás 1501 első hónapjaiban jelent meg, biztos.

¹⁹ *Cursus gloriosissimae virginis Mariae [...]*. Viennae, 1521. J. Singrenius. – használt példány: Bp. Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 8207.

²⁰ *Cōmunis cursus beate marie virginis [...]*. Nürnberg, 1501. 168v.

lönbözik a kor hasonló összeállításainak kalendáriumaitól.²¹ Változó ünnepeket nem jelez²², csupán általános eligazítást ad azok kiszámításához (például: március 11: „Clavis pasce”; április 29: „clavis penthecost.”). Egyúttal archaikus is, február hónapnál például valami okból nem jelzi, hogy a hónap 29 napból is állhat.²³ A január 1-jéhez a vasárnapokat jelző vörös színnel szedett „A” betű járul. Amennyiben a kalendárium konkrét évre készült, akkor – figyelembe véve a második kiadás 1501. évi megjelenését és a február 28 napos voltát – a kalendárium az 1497. évre szól, és ebben az esetben a nyomtatás ideje az előző év: 1496. Eszerint a nyomtatvány a 15. században készült, pontosabban, hogy az itt ismertetett első kiadás 1496-ban jelent meg. Ezt valószínűk tartom még akkor is, ha mérlegelni kell azt a lehetőséget is – az év jelzésének elmaradása és a változó ünnepek hiánya miatt –, hogy a kalendárium nem konkrét évre szól. Ez utóbbi esetben ugyanis a kalendárium-rész nem szolgál bizonyítékkal az első kiadás dátumát illetően. Az a már említett tény, hogy a kalendárium archaikus (például a kalenda vagy a mensis intrans et exiens jelzése a középkor végén általánosan megszokott kronológiai terminusok) mégis erős érv az összeállítás középkori volta mellett, és azt a föltételezést erősíti, hogy az első kiadás ősymomatvány.

3. A fametszetek összevetése lehetővé teszi, hogy következtessünk azok nyomódúcainak állapotára és annak változására. A két példány öt azonos nyomódúcról készült fametszete közül az összevetés nem járt kézzelfogható eredménnyel.²⁴ Mindez nem meglepő, mivel – mint később erre visszatérünk – a második kiadás lényegében az első címlapkiadásának tekinthető. A könyv főszövegét nem szedték újra, a kész íveket (valószínűleg a már benyomott fametszetekkel együtt) használták fel a második kiadáshoz. A könyvben szereplő Napbaöltözött Asszony-metszetről azonban maradtak fenn önálló példányok is. Ezek művészettörténeti datálása egyértelműen az 1500 előtti időszakra vonatkozik.²⁵ Dávid király páncéltözegete és az ahhoz tartozó páncélsisak a 15. század második felének divatját tükrözi. Hasonló sisakokat viselnek például Flavius Renatus Vegetius *De re militari* című munkájának veronai, 1472-es kiadása fametszetein, valamint ugyanennek a műnek a német nyelvű, 1476 körül Augsburgban készült kiadásában is.²⁶

²¹ Vö. pl. *Ces presentes heures a lusaige de Romme [...] (Almanach 1502–1520)*. [Paris 1502?] – *Officium Beatae Mariae Virginis*. Leodii, 1580.

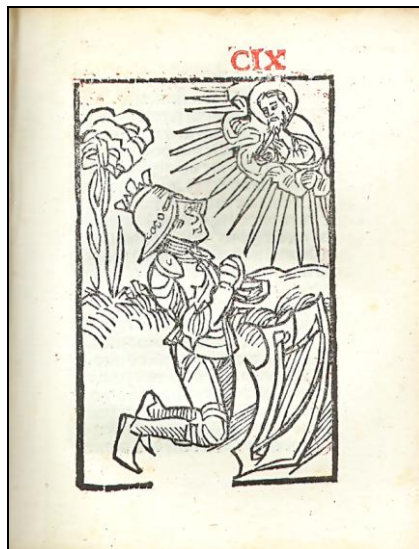
²² Az áttekintett nyomtatott óraskönyvek közül az 1591–1611 közötti évekre vonatkozó *Tabula Temporarum Festorum Mobilium* összeállítás tartozik az *Officium B. Mariae Virginis ad usum Romanum [...]*. Vesontione, 1591. című kiadványhoz

²³ Erről a kronológiai tényről például nem feledkeztek meg egy hasonló, 1521-ben Bécsben megjelent kiadványban: „Februarius habet dies XXVIII. Sed quando est bissextus habet dies XXIX.” *Cursus [...]*, i. m. (19. jegyzet) a3.

²⁴ Az időbeli sorrendiséget a fametszetekről a nyomdai szedéssel azonos munkafolyamatban történő levonat-készítés biztosítja.

²⁵ Számba vett példányok: Washington, National Gallery of Art, két darab; New York, The Metropolitan Museum of Art, egy darab – *The Illustrated Bartsch 164 (Supplement) German Single-Leaf Woodcuts before 1500. Anonymous Artists: .997–1383*. Ed by Richard S. FIELD. New York, 1992. 119, [nr.] 16 401. 1093.

²⁶ *The Illustrated Bartsch. German Book Illustration before 1500*. 81. (Part II: Anonymous Artists 1476–1477). Ed by Walter L. STRAUSS. New York, 1981. 137, 145, 162, [nr.] 8176; vö. még SCHRAMM, Albert: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. Bd. XXIII. Leipzig, 1943. Tafel, 107, [nr.] 476.

Dávid király páncélöltözetben. Fametszet, 70×44 mm

A könyvben található fametszetsorozat tehát egy 15. századi nyomtatvány illusztrálásához készült, ez lehetett akár az itt tárgyalt könyvecske is. Túl ezeken a megfigyeléseken, több további olyan 15. századi augsburgi fametszet-párhuzam is felsorakoztatható, melyeknek részletmegoldásai egybehangzanak a *Cursus* fametszeteivel.²⁷

4. Végezetül vissza kell térni az írás elején már említett tényre, hogy a csonka példány címlapján 15. század első felében keletkezett „Nürnberg, 1501” bejegyzés szerepel. Ez évekkel, évtizedekkel a kötet csonkulását követően, esetleg az eredeti impresszum ismeretében történt. Mindez arra utalna, hogy a két kiadás egyazon esztendőben, gyorsan követte egymást. Ez, amint a következőkben bizonyítani fogjuk, nem valószínű.

5. A második kiadás kolofonjában nyomatékosan hangsúlyozzák hogy a kiadás javított, ezért elvetendő, hogy a nyomtatási folyamat közben változtattak. Mivel a két kiadás különbözősége csupán bibliográfiai szempontból érdekes, és csak alapos vizsgálat után nyilvánvaló, feltehető, hogy a már a 16. század elején csonka, kolofon nélküli példányt egy rendelkezésre álló, első ránézésre azonos második kiadással összevetve, a különbségeket nem észrevéve, vagy ami az akkori ember gondolkodását ismerve valószínűbb, jelentéktelennek tartva írták a címlapra tévesen a második kiadás dátumát.

6. Miután az első kiadás hibái a könyv szövegét és szerkezetét lényegében nem érintik, nyilvánvaló, hogy a második, javított kiadást csak az első kiadás példányainak eladása után jelentették meg. Az a tény azonban, hogy a második kiadáshoz jelentős mértékben az első kiadás megmaradt íveit használták fel, arra utal, hogy az első kiadás példányaiból keveset tudtak eladni. Rosszul becsülték meg a keresletet, és jóval többet nyomtattak, mint amennyire igény volt. Nem tudni mi okból, de a nyomtatvány nagyon rosszul fogyott, olyannyira, hogy jelentős rész krúdában maradt.

²⁷ Így például, SCHRAMM: *i. m.* (26. jegyzet) [nr.] 4, 7, 10, 11.

Ezeket a megmaradt íveket használták fel azután a második kiadáshoz. Miután abban az időben (ellentétben a mai korral) szinte csak az újra volt kereslet²⁸, a könyvet mint új, és javított kiadást hozták forgalomba. Ez a vevő számára jelezte, hogy az első kiadás elfogyott, vagyis keresett könyvről van szó, amit érdemes megvásárolni, így a nyomda vagy a kiadó szerencsés esetben minimális veszteséggel, akár még csekély nyereséget is elkönyvelve tudott megszabadulni az el nem adott készlettől.²⁹ A könyvtörténetben nagyon sok eset ismert, amikor üzleti kudarc miatt később címlapkiadást³⁰ jelentettek meg az eredeti kiadás íveinek fölhasználásával. Valamennyi, általam ismert esetben a kiadások között legalább egy év telt el, sőt még arra is van példa, hogy száz évvel a kiadás után próbáltak meg újra szedett címlappal (és első füzettel) túladni a raktárban porosodó íveken³¹. Az elmondottakból egy, a kiadvány datálása szempontjából nagyon fontos tény következik; az, hogy nem logikus feltételezni, hogy a két kiadás gyorsan követve egymást, egy éven belül jelent meg.

Borsa Gedeon annak idején (a zwickau példányt nem ismerve) úgy vélte, hogy a könyvecske valóban 1501-ben jelent meg Nürnbergben, Balthasar Schleiffer nyomdájában, kinek 1501-ből három nyomtatványa ismert. Ha ez igaz, márpedig nincs okom kételkedni, akkor két feltételezés is adott: a/ Schleiffer nyomdája már 1501 előtt is működött. b./ Schleiffer (ismeretlen eredetű) betűkészletével együtt vette át a *Cursus* megmaradt íveit (ebben az esetben az első kiadás nem nála jelent meg). Ez a hipotézis magyarázatot adna a fő problémára; hogy miért jelentetett meg egy új, hangsúlyozottan javított kiadást 1501-ben egy, feltehetően néhány évvel korábban megjelent, s el sem adott könyvből. Akárhogyan is, a *Cursus* itt ismertett első kiadásának 1501 előtt kellett megjelenie.

Öszefoglalva: *Communis Cursus Beate Marie Virginis* címmel a zwickaui Ratsschulbibliothek őriz egy unikum imádságoskönyvet, amely Nürnbergben, 1501-ben, nyomda megnevezése nélkül, de jelen ismereteink szerint Balthasar Schleiffer nyomdájában jelent meg. Az itt ismertett hiányos, ugyancsak unikum példány ennek a könyvecskének bibliográfiailag ismeretlen első kiadása, amely – utalva az előző bekezdés b. pontjára – feltehetően ugyancsak Schleiffer nyomdájában látott napvilágot. A címlapon lévő, valószínűleg téves 16. századi bejegyzés kivételével minden arra utal, hogy még a 15. században jelent meg, így helye van a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* folyamatosan bővülő adatbázisában.

BORDA LAJOS

²⁸ Még arra is több példa van, (magam két ilyen példányt láttam több mint harminc év alatt) hogy a korábbi nyomtatási évet, egyes példányok esetében, fáradságos munkával, kézzel későbbire javították. Üzleti okok miatt is jelentettek meg könyveket kiadási év nélkül, mert így mindig, mint új nyomtatványt lehetett kínálni. Emellett nyilvánvalóan a dátum elmaradásának lehetett egyébként oka is, például világnézeti, hiszen minek a dátum, amikor az Isten úgyis tudja, mikor mi történt.

²⁹ Esetünkben például semmi sem utal arra, hogy a könyvecske harmadszor is megjelent. Ez is az elmondottakat támasztja alá.

³⁰ Olykor csak a címlapot szedték újra, de gyakran emellett még néhány levelet, ívet is. Arról kivétel nélkül minden esetben hallgatnak, hogy nem teljesen új, hanem címlapkiadásról van szó, ami érthető.

³¹ V. ECSEDY Judit: *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*. No 8. Bp. 1996. Borda Antikvárium.

Johannes Korzenski németújvári nyomdász ismeretlen nyomtatványa 1617-ből. Pótlás az RMNy-hez.* Ceglédi Szabó Pál (†1649) heidelbergi peregrinusaink egyik kiválósága,¹ pápai lelkész, majd dunántúli püspök volt.² Könyveinek nagy része az Esterházyak-könyvtárban maradt fenn,³ amelyek részben ma a kismartoni Schloß Bibliothékban, részben pedig a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtárban találhatók.⁴ Néhány kötete hazai könyvtárakban is fellelhető, köztük az Országos Széchényi Könyvtárban is van hat. Ezek közül az egyik Guilielmus Whitaker *Opera Theologicája* (Aureliae Allobrogum, 1610),⁵ melyet 1612-ben vásárolt Marburgban („Pauli S. Ceglédini 1612, Marburgi Cattorum exeunte Mense IXbri”). A könyvet lapozgatva került elő egy egylevelű kisnyomtatvány, amely az eddigi egyetlen kézzelfogható bizonyítéka Johannes Korzenski németújvári nyomdászati tevékenységének.

A németújvári udvar a 16–17. században a legjelentősebb főúri udvarok, művelődési intézmények közé tartozott.⁶ Batthyány II. Ferenc (1573–1625) folytatta azt, amit apja, Boldizsár (1537–1590) elkezdett. Szoros kapcsolata volt a hazai és külföldi tudományos, kulturális és egyházi élet jeleivel, könyveket gyűjtött, iskolát és nyomdát működtetett. Batthyány 1615-ben megvette a bécsi Johann Fidler nyomdáját, többek között Kanizsai Pálfi János (1582–1641) pápai lelkész javaslatára,⁷ hiszen a nyugat-dunántúli reformátusoknak igen nagy szüksége volt már egy tipográfiára.⁸ Nyomdászt egy ideig nem sikerült találni, s Pathai István prédikátor még 1617. január 4-én írt levelében is arra kéri Batthyány Ferencet, hogy „...hozasson egy Typographust, ki minden módon helére állatna, a hol nagyságodnak tetszik, vagy Vyvarat, vagy Rohontzon, az mi szerszám az satuhoz kiuántatik és az botwknek egybe valogatasához. Ne állyon vram heába vesteg...”⁹

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm P. Vásárhelyi Judit és V. Ecsedy Judit segítségét.

¹ HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994. Balassi. /Humanizmus és reformáció 21./; HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980*. Bp. 1981. OSzK, 269.

² THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. Sajtó alá rend. KONCSOL László. Pozsony, 1998. Kalligram. /Csallóközi kiskönyvtár/ 335–346. – *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760*. Szerk.: KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa. 2009. Pápai Református Gyűjtemények. /A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 10./ 357.

³ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 98–100.

⁴ ZVARA Edina: *Ceglédi Szabó Pál könyvei az Esterházy-gyűjteményben*. = MKsz 2011. (előkészületben)

⁵ Jelzete: 503.949.

⁶ Vö.: MONOK István: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp. 2005. OSzK, 87–104; Uő: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004. Edition Lumière, 75–90.

⁷ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Bp. 1999. Balassi, 105.

⁸ Batthyány II. Ferenchez írt levelek a nyomda ügyében: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelék összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. JATE Központi Könyvtár. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11./ 169. Nr. 265., 169–170. Nr. 266., 170–171. Nr. 267., 174–175. Nr. 271. (Továbbiakban: *Adattár 11.*)

⁹ Uo.: 180–181. Nr. 278.

Johannes Korzenki valószínűleg Batthyány Ferenc felesége, Lobkowitz Poppel Éva kapcsolatainak köszönhetően került Németújvárra, ahol rövid ideig dolgozott. A nyomda gondviselője Beythe Imre (†1624), Batthyány Ferenc udvari papja volt, aki elégedetlen volt a cseh nyomdász munkálataival.¹⁰ A németújvári prédikátor egy valószínűleg 1618-ban írt levelében azt írja urának, hogy „...a beteges könyw nyomtató az zekerekkel elment, es az ulta hozzánk meg nem iütt. Az nekünk való sem vólt, sem lehetet, amint az után ismérőitül meg érttettem. Eörizetben tartottam eddig az Typographiát, semmi fogiatkozása, ami it volt, mastis ninchen.”¹¹ Továbbá javasolja, hogy hívják meg Berhard Mátét, aki éppen akkor hagyta el a Nádasdy-család keresztúri nyomdáját. Ez a nyomdász „tudósb az másiknál es fogadgia, ha kedves lezen Nagyságodnál zolgálatia hog zép rendben es állapatban rendeli es hadgia az typusokat es az egez typographicum instrumentomot, kjs tiztittia az rosdából es porból”.¹²

A Beythe-családból talán Imre (†1624) a kevésbé ismert, ámbar nem kevésbé jelentős személy volt. Kőí Beythe István fia, András testvére.¹³ Wittenbergben tanult, majd hazatérve körmendi és németújvári prédikátor, esperes.¹⁴ Németújváron lelkészként apja, Körmenden esperesként pedig testvére utódja volt.¹⁵ Jól ismerte a Batthyány-család könyvtárát, hiszen többször is segítségére volt urának, Batthyány Ferencnek egy-egy könyv megszerzésében.¹⁶ Apjához és Szenci Molnár Alberthez hasonlóan ő is befolyásolta a németújvári udvar arculatát.¹⁷ Egykorú adat alapján feltételezhető, hogy Beythe Imre ösztönzésére Batthyány Ferenc kalendáriumokat nyomtattatott.¹⁸ Batthyány Ádám katolizálása után elzáratta a németújvári protestáns iskola könyveit a helyi ferences kolostor könyvtárába. Ide kerültek a lelkészek és az iskola könyvei, köztük a Beythe családnak is a legtöbb kötete.¹⁹ Halála után könyveiből felesége adott el néhány kötetet, valószínűleg

¹⁰ V. ECSÉDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század. I. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák.* Bp. 2010. Balassi, OSzK. /Hungaria Typographica II./ 56–57.

¹¹ *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése.* Előszó: MÁLYUSZ Elemér. Sajtó alá rend.: SZILASI László. Szeged, 1990. JATE. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29/1./ 276. Nr. 308. (Továbbiakban: *Adattár 29/1.*)

¹² Uo. – Beythe Imre ezen levelében még azt is kéri urától, hogy adjon ki egy kalendáriumot, amely egyrészt jól hírnévvel szolgálna a nyomdának, másrészt pedig „halhatatlan nevet talál véle Nagyságod”.

¹³ FABÓ András: *Beythe István életrajza.* Pest, 1866.

¹⁴ *A Dunántúli Református Egyházkerület..., i. m.* (2. jegyzet) 352.

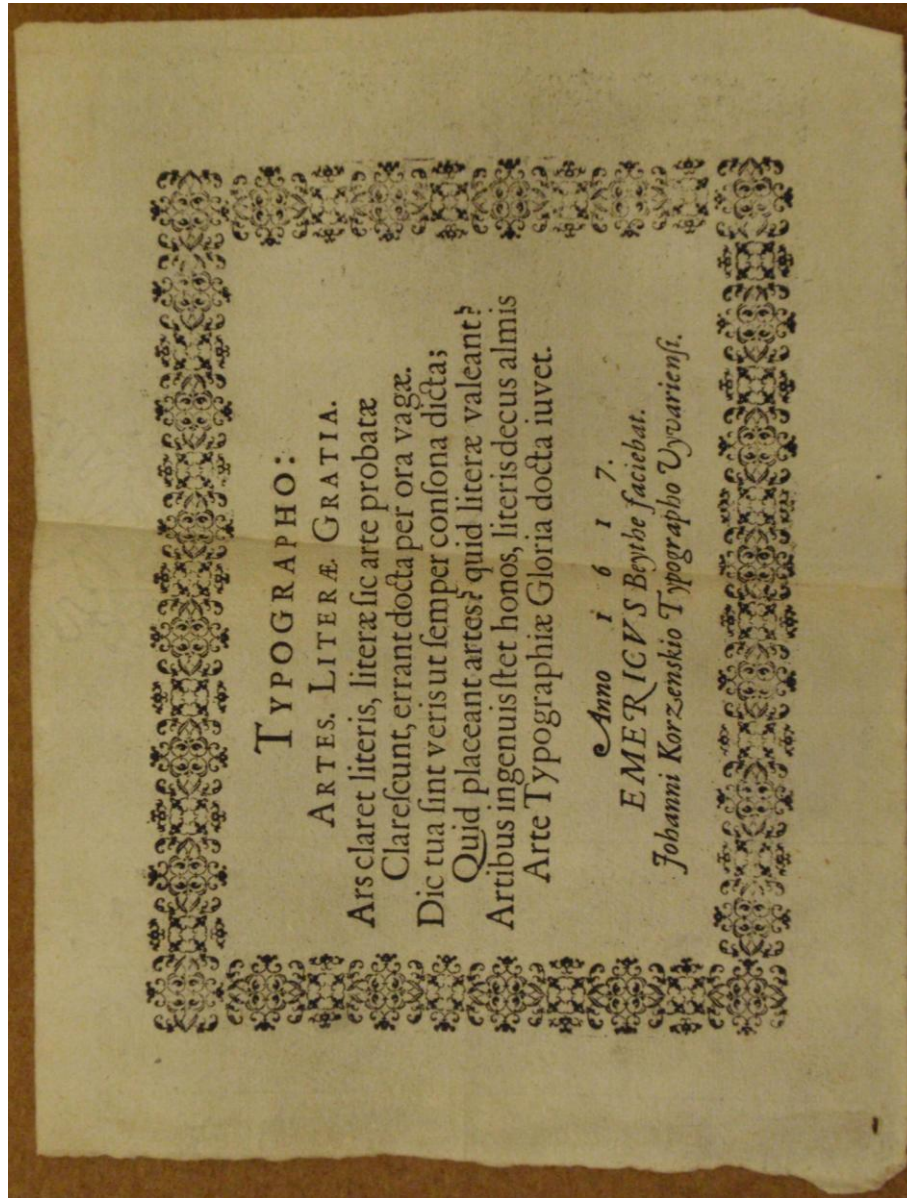
¹⁵ THURY: *A Dunántúli Református Egyházkerület..., i. m.* (2. jegyzet) 122–123, 169, 200, 265, 278.

¹⁶ KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára.* Bp. 2002. OSzK. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV./ 86–87.; *Adattár 11., i. m.* (8. jegyzet) 185. Nr. 287.; *Adattár 29/1., i. m.* (11. jegyzet) 296. Nr. 329.; 233. Nr. 261.

¹⁷ KOLTAI: *Batthyány Ádám ..., i. m.* (16. jegyzet) 146.

¹⁸ V. ECSÉDY Judit: *Egy dunántúli református nyomda sorsa.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Bp. 1979. 303–352. – <Kalendárium és prognosztikon az 1620. esztendőre. Németújvár, Bernard Máté, 1619. 8°> RMNy 1196

¹⁹ MONOK István: *Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században.* = Muratáj 2002. 58–59. – MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–ZVARA, Edina: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Red.: István MONOK. Eisenstadt, 2004. /Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI. – Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Band II./ 51, 60, 72, 86, 130. – KOLTAI: *Batthyány Ádám ..., i. m.* (16. jegyzet) 94.; Könyveire lásd még: TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing.* Güssing, 1972. Manuskript; ZVARA Edina: *Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban.* = MKsz 2011. 1. sz. 51–55.

Johannes Korzenski nyomtatványa: Németijvár, 11617. (OSzK S1143 C)

pénztelensége miatt.²⁰ (Szűkös anyagi helyzetükre maga Beythe Imre is sokat panaszkodott leveleiben Batthyány Ferencnek.)²¹

Johann Korzenskinek eddig két nyomtatványáról tudunk, ma már mindkettő elveszett. Az egyik Martin Möller műve, amelyet Beythe Imre fordított le magyar nyelvre: *Az Vr Christusnak szentséges vachorááról való praedicatio...* (Németújvár, 1617).²² Valószínűleg szintén ő volt a nyomdása Pathai István ágendájának, a *Helvétiai religiónak* (Németújvár, 1617).²³ A harmadik, most előkerült nyomtatvány az egyetlen olyan munka, amelyből jelenleg példány is ismert. Technikai kiállítása igényes: a nyomdász – az üdvözlővers címzettje – az új németújvári nyomda kétféle nagyobb fokozatú betűtípusával készítette, és széles, nyomdai cifrákból összeállított kerettel díszítette.

Johannes Korzinski harmadik, eddig ismeretlen latin nyelvű üdvözlő versének RMNy-száma és címléírása a következő:

S1143 C

BEYTHE Imre: Typographo. Artes, literae, gratia. Ars claret literis, literae sic arte probatae // Claescent, errant docta per ora, vagae. // Dic tua sint veris ut semper consona dicta; // Quid placeant artes? quid literae valeant? // Artibus ingenuis stet honos, literis decus almis // Arte Typographiae Gloria docta iuvet. // Anno 1617. // EMERICVS Beythe faciebat. // Johanni Korzenskio Typographo Vyvariensi.

(Ujvarini 1617, Korzenski)

[ ]¹ = [1] fol. -- 4° haránt

A szöveg magyar nyelvű fordítása:²⁴

A nyomdásznak. Művészet, betűk, dicsőség. A művészet a betűk segítségével válik érthetővé, s így a betűket a művészete alapján ítélik meg. Az irodalom elhíresedik, körbe-körbejár a tudós ajkakon.

Úgy beszélj, hogy szavaid mindig egybehangzóak legyenek az igazsággal! Miért arat tetszést a művészet? Mire valók a betűk?

Legyen dicsőség az őszinte művészetnek, tisztelet a tápláló betűknek, a nyomtatás művészetének örvendezzen a tudós dicsőség!

Az 1617. esztendőben Beythe Imre készítette Johannes Korzenski németújvári nyomdásznak.

Az újonnan előkerült kisnyomtatványnak egy másik művelődéstörténeti hozadéka is van. Mint fentebb már említettük, ez a mű Ceglédi Szabó Pál egy kötetéből került elő. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy nem véletlenül. Ceglédi Szabónak négy olyan könyve ismert, amely korábban a Beythe család valamely tagjára (István, András, Imre) volt.²⁵ A könyvekhez részben úgy jutott, hogy a Beythe-hagyatékból vásárolt: „Emptus a Relicto D. Emerici Bejthe pro fl. 3. Iterum Pauli Cegledini ab Anno

²⁰ KOLTAI András: *Beke Zsigmond deák élete és műveltsége*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. Balassi, 537.

²¹ *Adattár 29/1., i. m.* (11. jegyzet), pl.: 232. Nr. 260., 233. Nr. 261., 274. Nr. 305., 279. Nr. 312., 282. Nr. 313.

²² RMNy S1143B – BORSÁ Gedeon: *Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első két kötetéhez. VI.* = MKsz 1987. 59–60.; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Pótlás az RMNy-hez.* = MKsz 1993. 433.

²³ RMNy 1143A; V. ECSEDY: *A régi magyarországi ..., i. m.* (10. jegyzet) 56.

²⁴ Nagyillés János és P. Vásárhelyi Judit fordítása, köszönet Nekik.

²⁵ ZVARA: *Ismert könyvgyűjtők ..., i. h.* (19. jegyzet) 51–55.

1633. 15. Martij”²⁶ (Arra még nem sikerült adatot találni, hogy személyesen ismerte volna Ceglédi Szabó Pál Beythe Imrét, de életkorukat figyelembe véve egyáltalán nem kizárt, másrészt pedig egy egyházkerületben szolgáltak.) Néhány kötethez pedig úgy juthatott, hogy pápai lelkészként elődje, Kanizsai Pálfi János²⁷ ajándékozta neki, vagy a hagyatékából kap(hat)ta meg. Pálfi egyébként Beythe István és Beythe Imre utóda volt a németújvári lelkészségben, s ő a Beythéktől megörökölt néhány kötetet (két ilyen kötetről biztosan tudunk²⁸), amelyek később Ceglédi Szabó Pál tulajdonába kerültek. A Guilielmus Whitaker-kötet biztosan nem volt egyik Beythe tulajdonában sem, hiszen Ceglédi Szabó possessorbejegyzéséből kiderül, hogy azt külföldi peregrinálása idején vásárolta meg. Az abból előkerült Korzenski-nyomtatvány viszont vagy valamelyik Beythe-kötetben lehetett, vagy a Beythe-könyvek vásárlásakor ezt a kisnyomtatványt is megvette a családhoz való (könyves) kötődése és a mű igen szép tartalma miatt. Így kerülhetett át a Whitaker-kötetbe, ahol mintegy négyszáz évig megőrződött. Bárhogy is jutott hozzá, kötetében fennmaradt ez a ma unikumnak számító munka.

ZVARA EDINA

Officium Rákóczianum – Pótlások. Tíz éve jelent meg *Officium Rákóczianum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai* címmel az első és mindez ideig társ nélküli magyarországi imádságoskönyv-monográfia.¹ A kötet bemutatója 2000. november 15-én volt a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 18. századi Osztálya szervezésében. A kiadványt könyvvészeti szempontból Pavercsik Ilona mutatta be.² Irodalomtörténeti vonatkozásait, a több tekintetben populáris szöveganyag érintkezési pontjait az úgynevezett „magas” irodalommal Lukácsy Sándor foglalta össze, s a kiadások sorát díszítő metszetsorozatok művészettörténeti jelentőségéről Szilágyi András beszélt. Szilágyi rámutatott a címlapelőzések egy részén olvasható „Pietas ad omnia utilis” (a kegyesség mindenre hasznos) jelmondat (mottó)

²⁶ *Eusebii Pamphili Caesariae Palaestinae episcopi historiae ecclesiasticae. lib. X. ... Ruffini presbyteri Aquileiensis historiae ecclesiasticae. lib. II. Eusebii Pamphili De vita Constantini ... lib. V. Socratis Scholastici Constantinopolitani, eodem interprete, lib. VII. Theodoriti episcopi Cyri ... lib. V. Hermii Sozomeni Salaminii ... lib. IX. Theodori Lectoris collectaneorum ex historiae ecclesiastica ... Euagrii Scholastici, eodem interprete, lib. VI. Index memorabilium rerum sub finem additus est copiosissimus.* Basileae, Frobenius, 1554. [8], 806, [68] l. 2° – VD16 E-4279 – Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 6. Pecset: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,738 L/7.

²⁷ SZELESTEI NAGY László: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténehez* Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 125–126.; ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében.* = MKsz 2010. 386–398.

²⁸ ZVARA: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. h. (27. jegyzet)

¹ KNAPP Éva: *Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Bp. 2000. Borda Antikvárium, 200 l.

² PAVERCSEK Ilona: *Knapp Éva: Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Bp. 2000. Borda Antikvárium, 200 l. = MKsz 2001. 510–512.

közkedveltségére.³ Pavercsik nem tekintette lezártnak a könyvészeti kutatást, s éppúgy, mint a könyv írója, számított újabb kiadások felbukkanására.

Ismeretes, hogy a kötet bibliográfiai részében számba vett példányok jelzésekor a szerző nem törekedett teljességre – még a közgyűjteményekben található példányokat illetően sem. Így – többek között – egyetlen esetben sincs utalás a szerző által már a kötet készítésekor ismert, az Iparművészeti Múzeumban őrzött kilenc példányra, melyek hat, a kötetben kivétel nélkül megtalálható kiadást reprezentálnak.⁴ A számbavétel nem terjedt ki a hasonló tartalmú, de magát címében és keretszövegeiben az *Officium Rákócianum* című összeállítással nem azonosító kiadványokra sem.⁵

A kötet megjelenése óta eltelt egy évtizedben részben a kötetet kiadó Borda Lajos, részben a szerző folyamatosan figyelte és gyűjtötte az új, eddig még nem regisztrált kiadásokra vonatkozó adatokat. Az adatgyűjtés eredményeként sikerült autopszia alapján összegezni öt, eddig ismeretlen kiadást az 1736–1855 közötti évekből, továbbá számba venni egy már regisztrált, de hiányos kiadás teljesebb példányát.

Továbbiakban a megjelent bibliográfia számozására utalva, az ott megjelent leírásokkal egyező módon először közlöm az újabb kiadások könyvészeti leírását, majd bemutatom az 59. szám alatt ismertett kiadás fellelt teljesebb példányát.

I. Újabb kiadások

12/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum honori debita.

Editio novissima, Omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Tyrnaviae M. DCC. XXXVI. Typis, et Sumptibus Academiae Societatis JESU Typographiae.

⁽¹⁰⁾, [1]¹, A¹² – V¹² X⁸, [1]¹ = [22] 492 [6] lap, [X₇ számozatlan!], 10 rézm. t. – 12° Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszetek a címlével és az 1., 75., 93., 159., 201., 209., 215., 239., 397. lap elé kötve található.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzők és a 93., 209., 239. lap elé kötött rézmetszetek szignálása b. I. F. S. Sc. Vien., az 1., 75. lap elé kötött rézmetszetek szignálása j. l., illetve b. I. F. Schmitner sc. Vien., a további rézmetszetek szignálatlanok.

Zebevény Borda Antikvárium

³ Szilágyi András Tisza Pál jelmondatában – „Az istenfélő élet mindenre jó” – fedezte fel a mottó értelmezési lehetőségét. Megjegyzem, az imádságoskönyv mottója a 17. században közhírnem és kedvelt volt az emblemikus ábrázolásokon is. Így például olvasható azon az 1695-ben Anton Schoonjans után az idősebb Georg Andreas Wolfgang által I. Lipót császárt törökverőként bemutató nyolc lapos rézmetszetsorozat áldozati oltárt bemutató lapján az „Ad omnia utilis Pietas” variációjában. A rézmetszet ismeretét Tüskés Gábornak köszönöm.

⁴ E példányokra Horváth Hilda hívta fel a monográfiát kiadó Borda Lajos figyelmét. Ezek a monográfia bibliográfiai részének tételszámaival a következők: Nr. 31, 72, 80, 85 (2 példányban), 87 (2 példányban), 94 (2 példányban).

⁵ KNAPP: *i. m.* (1. jegyzet) 119. Vö. például, SOMMERVOGEL, Carlos–DE BACKER, Augustin et Aloys: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie. I–XII.* Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914. VII, 1791–1793. Köszönöm Borsa Gedeonnak a hasonló tartalmú kiadványokra vonatkozó nemzetközi adatgyűjtését, mely nem része az *Officium Rákócianum* kiadás-sorozatának. – Itt jegyzem meg, hogy a pótlások nem tartalmazzák azokat a tévesnek bizonyult könyvészeti leírásokat, melyek elérhetők például a Virtueller Katalog Karlsruhe révén.

43/a

Officium Rákócziánium, Avagy Külömb-féle Áítatosságok, Az Istennek imadására, Nagy Aszszonyunknak Marianak és minden szenteknek tiszteletére.

Melly ez előtt Kassán, most pedig újonnan ki-nyomtatott.

Kolosvárott 1762 Az Akadémiai Betűkkel.

§¹⁻⁸, A⁸ – Z⁸, Aa⁸–Hh⁸ = 8 levél, 1–480 lap, 2 levél [Hh_{7r-v} üres!], 10 rézm. t. – 8°

Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszetek a címlével és a 93., 175., 213., 227., 255., 271., 285., 301., 479. lap elé kötve találhatók.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzők szignálása j. l. Thomas Bohacz sculp. Viennae, a 93. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. X: Winkler, Sc. Vien., a 227. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Spillmann f., a 301. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Schmitner sc: Viennae, a további rézmetszetek szignálatlanok.

Kolozsvár (Cluj–Napoca, Romania) Röser Ferenc Gyűjteménye

59/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum honori debita.

Editio novissima, omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Cassoviae M. DCC. LXX. Typis Collegii Academici Soc. Jesu.

)(⁸, A⁸ – Z⁸, Aa⁸ – Ll⁸ = [20] 534 [helyesen 536] [4] lap, 7 rézm. t. – 8° Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszeteket az 1., 85., 105., 165., 223., 231., 237. lap elé kötötték; a rézmetszetekre metszett szám nem azonos elhelyezésükkel.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A 105. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Seb. Zeller sc. Posonii, a további rézmetszetek szignálatlanok. Későbbi kiadása lehet a 84. szám alatt leírt kiadás.

Zebegény Borda Antikvárium

66/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum, honori debita.

Editio novissima, omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Viennae 1774 Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern Sac. Caes. Reg. Maj. Aulae Typogr. et Bibl.

[ ]¹,)(¹¹, A¹² – T¹² U⁶ = [24] 462 [6] lap, 7 rézm. f., 1 rézm. t. – 12°

A rézmetszetek a címlével elé kötve, illetve az)(^{11b}, 66., 84., 139., 180., 189., 216. lapon találhatók.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A Tabula Temporaria Festorum Mobilium kezdőéve 1763. A megjelenési év utolsó számjegyét tintával – ismeretlen okból – '1'-re módosították. A rézmetszetű címlapelőzők szignálása j. l. Io: Christ: Winkler sc., a további rézmetszetek szignálatlanok. A leírt példány 378. lapja üres, ezen más példányokban a tisztítóúzben szenvedő lelkeket ábrázoló rézmetszet lehetett. A 44. szám alatt leírt kiadás címlapkiadása.

Zebegény Borda Antikvárium – Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Krems

99/a

Officium Rakocianum sive selecta pietatis exercitia cultui divino beatissimae virginis et matris divinae Mariae sanctorumque honori debita. Jussu et impensis excellentissimi Domini Domini Emerici Palugyay de eadem et in Bodafalva Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Nitriensis, ins. Ordinum coronae ferreae primae classis ac Leopoldi magnae crucis equitis, item S. Stephani R. A. commendatoris. S. C. et R. A. Majestatis actualis intimi consiliarii.

Editio aucta et emendata.

Viennae in Austria MDCCCLV. Sumptibus Mayerianis et Socii. (Typis Antonii Schweiger).

[ ]², 1 – 31⁸ és 4 váltakozva = [4] 372 [4] lap, 1 rézm. t. – 8°

A rézmetszetes táblát a címlap elé kötötték.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzék szignálása j. l. Jos. Kovatsch sc. Viennae. A 44. szám alatt leírt kiadás címlapkiadása.

Zebegény Borda Antikvárium – Nyitra (Neutra, Slovakia) Stecker Emil Gyűjteménye

II. Teljesebb példány

44

Az eddig ismert két csonka példányhoz képest a teljes példányban további két rézmetszet található a 139. és a 378. lapon.

Zebegény Borda Antikvárium

59

Az eddig ismert két példányból hiányzó rézmetszetes táblák száma kilenc. A rézmetszetek a címlappal és a 30, 105, 223, 233, 243, 264, 325, 471. lap elé kötve találhatók.

Pannonhalma Dr. Sólomos L. Szilveszter hagyatéki gyűjteménye

Az újonnan leírt, bibliográfiailag ismeretlen kiadásokkal az *Officium Rákócianum* kiadássorozata százöttre emelkedett.⁶ Közülük egyet (59/a) a 20. század első felében éppúgy felhasználták családi események (születés – halál) feljegyzésére, mint azt több mint száz évvel korábban tette Vörösmarty Mihály édesapja fiai, Mihály és János születésének és keresztelésének megörökítésére.⁷

KNAPP ÉVA

Egy alkalmi lap: *A Kis Hét* (1894, 1899). A költő és szerkesztő Kiss József (1843–1921) emlékére rendezett kiállítás (1943/44) óta tudható, hogy létezett valamilyen „Kis Hét” című alkalmi kiadvány, amelyet 1894-ben és 1899-ben József napra adtak ki. A kiállítás katalógusában a 343. tétel ez: „A »Kis Hét« két József-napi száma. – Budapest 1894 és 1899 márc. 19. 4 lev., 8r. A Kiss család tulajdona.”¹ Ám azt, hogy mi is tulajdonképpen ez a „Kis Hét”, nem lehetett tudni; a sajtótörténeti kutatás nem emlegette, példány pedig nem volt belőle ismeretes. Csak sejteni lehetett, hogy ez a két alkalmi kiadvány valamiképpen a „nagy” *A Héthez* tartozik, annak valamilyen leágazása.

⁶ Az újonnan regisztrált öt kiadást 2001–2004 között vettem számba.

⁷ A példány kötéstábláját és a kötéstábla belsején olvasható bejegyzést l. *Vörösmarty Emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnep alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-Kör.* Szerk. CZAPÁRY László. Székesfejérvárott, 1900. 45–46.

¹ *A Kiss József emlékkiállítás katalógusa.* Országos Magyar Zsidó Múzeum. Bp. 1943. december–1944. január, 44.

Most ez a probléma megoldható. A költő-szerkesztő dédunokája, a Venezuelában élő Judit Gerendas Kiss (aki maga is író), rendelkezésemre bocsátotta a két, valószínűleg csupán egyetlen példányban fennmaradt alkalmi lapot.

A két szám alapján a következő leírás adható erről az alkalmi lapról. A címe: *A Kis Hét* (tehát – ahogy a „nagy” *A Hét* esetében is – névelő is tartozik hozzá), alcíme: *Politikai és irodalmi közlöny*. Az 1894-es szám az „I. évfolyam”, az 1899-es a „II. évfolyam”, de mindkettő – azonos módon – „József napi szám”-ként nevezi meg magát. A megjelenés helye és időpontja mindkét esetben: „Budapest, Március hó 19.”, de a cím fölötti évszám természetesen különböző: 1894, ill. 1899. A két szám azonos méretű; ahogy a katalógus is jelezte, mindkettő nyolcadrét formátumú: 15,7×22,6 cm. Terjedelme számonként egy levél, azaz négy oldal. A cím, mindkét esetben, pirossal van nyomva, a szöveg pedig kékkel. „Nyomatott az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat betűivel.” A lapfej elhelyezése is *A Hét* utánzata, adatai valójában csak azok játékos-ironikus variánsai. A megjelenési gyakoriság az 1894-es példányon ez: „Megjelen egyetlen vasárnap”, az 1899-esen pedig ez: „Megjelen az egész évfolyam egyszerre”. Az „Előfizetési feltételek” ezek: „Egész évre 10 kr. / Félévre 50 kr. / Negyedévre 1 frt.” Ez a második számban kiegészül azzal, hogy „Egyes szám nem kapható”. A lapfej jobboldalán két fontos információ szerepel. Az egyik: „Szerkesztőség és / kiadóhiv. Budapest, Centrál kávéház”. Ez a második számra módosul: „Szerkesztőség és kiadóhiv. / Budapest, / Alsó-Erdősor 3.” A másik információ ez (eltérő sortagolásban): „Hirdetések nem kellenek. Kéziratok sem.” A lapfejnek ezek az adatai már nyilvánvalóvá teszik azt, ami amúgy is sejthető volt: ez *A Kis Hét* az *A Hét* játékos-ironikus alkalmi imitációja, *A Hét* szerkesztőjének névnapjára. A köszöntés egyik, a közös munkát imitáló formája.

E komolytalankodó, játékos tónus jele az is, hogy a névleges szerkesztő ezúttal nem Kiss József volt, nem is *A Hét* szerkesztőségének valamelyik neves tagja, hanem a költő fia, Kiss Sándor, aki később, már íróként, a Kiss Jenő Sándor² nevet használta. Kiss Sándor 1885-ben született, a költő ötödik gyermekeként, 1894-ben tehát mindössze kilencéves volt, s még 1899-ben is csupán 14 éves, azaz gyerek. Valószínű tehát, hogy szerepeltetése a szerkesztőség tagjainak ötlete volt, s – legalábbis az első szám esetében – az anyag összerakása és elrendezése is a szerkesztőségi „kemény mag”-hoz kötődik. A fiú nevének szerkesztőként való föltüntetése maga is a játék része volt, az alkalom „fényének emelése”. (A második szám, persze, már némileg más képet mutat. A siker ízére rákapott kamasz fiú itt már valószínűleg önállóbban lépett föl, sőt ő kezdeményezhette a jól sikerült akció megismétlését is.) Azaz: *A Kis Héttel* egyszerre lehetett köszönteni a főszerkesztő-laptulajdonos ünnepeltet, Kiss Józsefet, s szerephez juttatni az ünnepelt fiát, az apa nyomdokaiba lépni szándékozó kisfiút.

Maga a gesztus, Kiss József névnapjának ilyen módon való megünneplése önmagában nem lenne különösebben érdekes: mindez a familiáris események sorába tartozna. Az ünneplés e formája azáltal válik irodalom- és sajtótörténeti érdekességüvé, hogy *A Kis Hét* két számát *A Hét* legbelsőbb köréhez tartozó szerzők (Kóbor Tamás, Ignó, Heltai Jenő, Kozma Andor, Makai Emil, Lovik Károly) írták, s komolykodó, de nyilvánvalóan játékos formában szerkesztőjükre és *A Hét* belső életére vonatkozóan is sok mindent elmondtak. *A Kis Hét* voltaképpen *A Hét* történetének egyik sajátos, áttételes dokumentuma, forrása.

Érdekes, hogy a lap beosztása, az anyag elrendezése is *A Hét* gyakorlatát imitálja. Az 1894-es szám a Krónika rovattal indít, amelyben Semper, azaz Kóbor Tamás „A mi lapunk” címmel cikkezik (a szöveg közé kép van betördelve, Kiss József portréja), utána programvers következik Ignó tollából („Programmunk”), a lap alján két aforizma, ezek föltüntetett szerzője Kiss Sándor. A 3. oldalon Incubus, azaz Heltai Jenő „A jubiláló újság” című verses beszámolója (A jövő szá-

² Így írt róla a *Nyugat* is: HAVAS Gyula: *Kiss Jenő Sándor: A gép*. = *Nyugat* 1918. ápr. 16. 703–704.

zad legendái című sorozat IV. darabjaként), valamint egy rövid, „Kiss József” című írás, amely legalább annyira a fiúról szól, mint az apáról. A 4. oldalon, Forgó bácsi aláírással egy „K. J. neve napjára” című vers olvasható, alatta pedig az Innen-onnan rovat két, hatágú csillaggal jelölt, Kozma Andortól származó glosszája: „József napja, Czáfolat”. Ugyancsak a negyedik oldalon olvasható az Irodalom rovat, amelynek cikke ezúttal a „Húsvéti könyvpiacz”-ról szól, névtelenül, alatta a Színház rovat „Nemzeti színház” című rövid anyaga, az alatt pedig a Heti posta, a szerkesztői üzenet: ezúttal „Mindenkinek” üzenve. Sőt az impresszum is *A Hét* gyakorlatát másolja: „Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: Kiss Sándor!” Lényegében ugyanez a lapbeosztás érhető tetten a második számban is. Itt a Krónika rovat vezető cikkét „Magamról” címmel ezúttal Kiss Sándor írta, a lapalji aforizmát Szabó Endre, az önreflexív verset („Sándorka szerkeszt” címmel) Makai Emil, a regényfolytatást (amely az előző számhoz képest újdonság) „A boszú” [!] címmel Lovik Károly, a verses levelet Heltai Jenő, a „Saison” cikket Emmácska, azaz Ignotus, az Innen-onnan rovat glosszáját a háromszög jelű Kóbor Tamás, stb. S itt is van Színház, Irodalom, sőt – ezúttal, Heti Posta helyett – Nyílttér-közlemény.

Maguk a szövegek, amelyeknek egy-egy utalása sokféle összefüggésben fölhasználható lesz *A Hét* történetének vizsgálatakor, változó módon, az alkalom, a műfaj és a szerzői észjárás sajátosságai szerint utalnak *A Hét* szerkesztőségében szokásos munkára. Kozma Andor „József napja” című glosszája, amely egyébként formailag is *A Hét* Innen-onnan rovatának gyakorlatához igazodik, *A Kis Hét* műhelytitkaiba épp úgy belevilágít, mint *A Hét* szerkesztőségi viszonyaiba. Érdemes idéznünk:

„Nehéz a becsületes embernek. Szerkesztőnk [ti. Kiss Sándor] már három hónapja, hogy iparkodik becsületes lenni. Végre sikerült neki. Éjjel-nappal törte a gond: vajon a nagy napon nem fogják-e cserbe hagyni a munkatársai? Tudja kedves apjától [ti. Kiss Józseftől], hogy a munkatársak mind gazemberek. Ígérek mindent, s nem csinálnak semmit. Ignotushoz tíz stafétát kellett küldenie, Kóbor Tamást személyesen fenyegette meg, Heltait Gézával [ti. Kiss Gézával, Kiss József másik fiával] egyesülve az ágyból rángatta ki, adott neki témát, küldte a Centrál kávéházba. Verekedett Csatóval [A Hetet előállító Athenaeum nyomda szedőjével], aki nem akart szedetni (Igen ám, mert az utolsó percben kaptam a kéziratokat! *Csató*) és a gépmesterrel, mert spórolt a festékkel. Végre megvolt minden. De aztán halálosan aggódott, vajon a kalendáriuma nem hazudott-e s csakugyan felvirrad-e az a vasárnap, mely egyszersmind József-napja? Végre arról is megnyugodott. S most már büszkén viseli piros fezét és szerényen hencog a lapjával. Nagy szerényen kezébe nyomja kedves papájának s ravaszul pislog feléje, mintha azt akarná mondani: »Isten éltesse kedves papa, jó sokáig, de lapot csinálni tanulj meg tőlem!«” (1894:4.)

Ugyancsak érdekes kép rajzolódik ki Incubus, azaz Heltai Jenő „A jubiláló újság” című verséből is. Ez egyszerre önkritika, önreklám és közvetett önjellemzés. A vers arra a fikcióra épül, hogy a „jövő század”-ból, *A Hét* százéves jubileumakor (azaz 1990-ből!) tekint vissza a lapra, s onnan, ebből a konstruált, fiktív nézőpontból rajzolja ki *A Hét* portréját:

Száz év előtt egy képes újság Megalapították. A szerkesztője Kiss József volt, A neve volt A HÉT.	Volt benne próza, vers, makáma. S egyéb sok zagyalék, De szép papíron jelent meg S ezért tetszett A HÉT.
A kárpátoktól Adriáig Olvasták szanaszét, Mert bár unalmas volt gyakorta, De nívón állt A HÉT.	Mindenkit agyba-főbe cáfolt, Ki akkortáiban élt, Legjobban azt, kinek a képét Kiadta épp’ A HÉT.

Ma is megvan még az az újság, Nettó száz évet ért És annyi hosszú évek múlva Ma jubilál A HÉT.	Jó bokszoló volt s üzte buzgón A sport minden nemét, Az „Athletic-Club” elnöke volt Szerkesztőd, óh A HÉT.
A hivatott legenda-író, Azon töri fejét, Milyen volt, aki alapított, Tégedet, óh A HÉT.	A munkatársait pofozta S a legszebb cikkekért Nem fizetett egy vak garast sem Szerkesztőd, óh A HÉT.
Azt mondja egy legenda róla, Hogy Kiss József nevét, Éppenséggel nem viselte méltán Szerkesztőd, óh A HÉT.	S azok remegve liferáltak Prózát meg versikét, Mert jól tudott nagyon pofozni, Szerkesztőd, óh A HÉT.
Mert nemzedékek megcsodálták Óriás termetét, Herakles II. volt az első Szerkesztőd, óh A HÉT.	Az óriások hajh kivesztek Silány egy nemzedék Emlékszik rád kegyelettel Kiss József, mint A HÉT

Szerkesztőjére...

Ebben a verszetben természetesen nem az az igazán érdekes, hogy Heltai az aprótermetű Kiss Józsefet „óriásként” mutatja be, azaz kifigurázza kevésbé sportos alkatát. Érdekesebb, hogy – miközben látszólag leszólja a lapot – százéves jövőt jósol neki. S még érdekesebb, hogy az irónia keretein belül rámutat Kiss József erős szerkesztői egyéniségére, hogy ne mondjuk: erőszakos irányítói stílusára. Ez, nem kétséges, a munkatárs személyes „bosszúja”, elégtétel-vétele.

Ignotus verse, a „Programmunk” más szempontból érdekes. Nemcsak azt mutatja meg, hogy Ignotus, akit Babits költőként becsült leginkább, még ebben az erősen alkalmi megszólalási formában is nívósat produkált, s így új oldaláról mutatkozik meg. De, miközben megmarad az alkalom kínálta keretek közt, három nagyon lényeges dolgot is kimond. Az egyik a Kiss Józsefhez való viszony:

Szép a program is, amit
Ad a Sándor lapja:
Éljen a mi zsarnokunk,
Mindentannyiunk apja!

Ez a Kiss József-kép mélyen árulkodó: zsarnok és apa, egy személyben. Ebben benne van az együttműködés megerősítése és jelentőségének elismerése, de benne van, egyelőre persze csupán látens elemként, a majdani szakítás előlegezése is. (S érdekes, hogy ő is, ahogy Heltai is, szóvá teszi *A Hét* szerkesztőjének erőszakos irányítási stílusát.)

A másik mozzanat: Ignotus Kiss József szerepét valami ellenzéki szerepkörben véli megtalálni, vagy legalább ilyen felé irányítja. Ennek az irányultságnak szinte emblemikus összegzése a vers zárlata: „S végezetre, hogy nem írt / S élt legyen hiába: / Soha be ne válasszák az / Akadémiába!” – tudniillik Kiss Józsefet. Itt már a majdani *Nyugat* irodalompolitikájának hangadója szólal meg: az, aki az „igazi” irodalmat és kultúrát már egyféle ellenkultúra keretei közt tudja csak elképzelni. Ami akadémikus, az már e körbe nem tartozhat.

A harmadik megemlítendő mozzanat pedig az a seregszemle, amelyet Ignotus az ifjú szerkesztő, Kiss Sándor mellé föl sorakozókról ad:

Hüledezz ó jövevény, Essél hanyat vándor: Apja ellen fia lázad, József ellen Sándor.	Zöld nadrágját csak neki Szövi Ambrus Zoltán, Kozma, Tóth és Deutsch F. Károly Csak öneki szolgál.
Alighogy a kürtbe fűtt S zászlaját kítárta, Ő köréje csoportosul A titáni gárda.	Neki sír Ignotus is, Neki szed Csató is, A KIS HÉT-nek hűtlenkedik Incubus-Kató is.
Napot-éjjet Sándor úr Csak öneki szentel, Néki írja krónikáit A bús Tom O' Shanter.	Ez a lap lesz csak nívós, Ez az aktuális, Leszállítva győz az elő- Fizetési ár is!

A kis szerkesztő-palánta szerepe persze itt, a mese szabályai szerint, erősen el van túlozva, a felnőtt író gesztusa ez szerkesztője fia iránt. De a „titáni gárda” számbavétele, ha nem is mint *A Kis Hét* gárdája, hanem mint *A Hét* legszűkebb körének szemléje sajtótörténetileg is becses adalék. Sándor úr = Hajdú Sándor, *A Hét* kiadóhivatalának vezetője, a lap mindenese; Tom O' Shanter = Kóbor Tamás; Ambrus Zoltán (e nevet nem kell külön magyarázni); Kozma = Kozma Andor; Tóth = Tóth Béla; Deutsch F. Károly (az ő kilétét és szerepét még tisztázni kell, alighanem a lap előállítása terén lehetett funkciója); Ignotus (ezt a nevet sem kell magyaráznunk); Csató = *A Hét* állandó szedője; Incubus-Kató = Heltai Jenő, akinek, ismeretes, a „kis Kató”-ról írt verse a maga idejében széles körben ismert volt; – s íme itt van *A Hét* legszűkebb köre.

A második, öt évvel későbbi számból sajtótörténeti szempontból két írás emelkedik ki. Az egyik megint Ignotus írása, az Emmácska aláírású Saison-cikk, amely voltaképpen az ifjú szerkesztőhöz, Kiss Sándorhoz írott fiktív levél. Fiktív, mert két szempontból is imitáció. A szerző megint Emma asszony³ szerepébe belehelyezkedve, mint nő szólal meg, méghozzá olyan nő, aki ír ugyan olykor, de nem író, hanem háziasszony. S fiktív, mert ez is komolyan veszi a szituációt, s teljesen úgy ír, mintha csakugyan egy igazi szerkesztőhöz írna levelet. Az irodalompolitikai csatározások hőseként számon tartott Ignotusnak ez az írás egy másik, egy szerepjátszó, játékos és a stílusimitációban is kedvét lelő „arcát” mutatja meg. Jellemzésére talán elég, ha a levél nyitását idézzük, a szerző említett vonásai e pár sorból is kitetszenek:

„Kedves kis Kiss, / Maga is egészen olyan már, mint a papája. Amikor barátai elhagyják, engem zaklat, engem, aki eddig csak képes levelezőlapokat írtam s aki életemben egyszer mondtam bölcsét, azt ugyanis: hogy jobb, ha a fiú üt a papára, mintha a papa fiára.”

Még e pár sor is többféle következtetés levonására adna lehetőséget, árulkodva Ignotus kvalitásairól, de itt és most az is elegendő, ha csak arra a mozzanatra hívjuk föl a figyelmet, amely *A Hét* belső viszonyaira utal („Amikor barátai elhagyják”). Később, a *Nyugat* megalapítása előtti időkben, tudjuk, maga Ignotus is a kivonulók, a Kiss József lapját elhagyók közé került. Az utalás mindenestre fölhívja a figyelmet arra, hogy a sajtótörténeti kutatásnak érdemes lesz figyelnie *A Hét* munkatársi gárdáján belüli feszültségekre, mozgásokra.

A másik írás, amely az 1899-es számból sajtótörténeti szempontból kiemelkedően fontos, Makai Emil „Sándorka szerkeszt” című verse. Ez a szöveg, mint az ifjú szerkesztő szerkesztői munkájának

³ Vö. KARDOS Péter: *Előszó*. In: IGNOTUS: *Emma asszony levelei*. Bp. 1985. 7–30.

játékos-ironikus bemutatása is érdekes (ha születik majd egy Kiss Jenő Sándor életrajzát fölvázoló cikk, e vers is fontos adalék lesz hozzá). De, szempontunkból, a versnek azok a részletei a legérdekesebbek, amelyek *A Hét* előállítására is utalnak, s amelyek így – ironikus formában ugyan, de – a lap belső életére is vetnek némi fényt. Ilyen szempontból a vers második fele idézhető:

Olló a kezébe' [ti. Sándorkának] –
 Most jut az eszébe,
 Hogy – vinné az ördög! –
 Holnap már csütörtök
 És a szedők állnak,
 Kéziratra várnak.
 Készen A HÉT úgy lesz,
 Ha mint a papa, úgy tesz.
 Hány az óra? Fél egy.
 Hirdetésekért megy.
 Ha a reklám öles,
 Fizet, mint a köles
 Weiner, Mohaszerly,
 Mert ha nem, hát perli
 A pórére fosztott
 Goldbergert meg Yosztot,
 Dukeszt úgy mint Perleszt –
 Sándorka szerkeszt.

A Makai emlegette neveknek a laphoz való viszonyát, üzleti kapcsolatát, sajnos, egyelőre nem látjuk át, de a „reklámoknak” (hirdetéseknél) a lap anyagi helyzete szempontjából való fontosságára így is vetnek némi fényt. Bizonyos is, hogy a lapelőállítás költségeinek előteremtése Kiss József tevékenységének egyik fontos területe volt, s erre a sajtótörténeti kutatásnak is figyelmet kell majd fordítania, ha meg akarja érteni a lap valóságos viszonyait. Voltaképpen erre a szempontra hívja fel a figyelmet Heltai Jenő verse is, amely itt harmadikként megemlíti, s címe szerint „Levél a szerkesztőhöz”. Ez, aligha véletlenül, azt hangsúlyozta, hogy: „A versírás nehéz kenyér, / Kietlen, zord e pálya. / A kiadóság többet ér. / Tanúm kedves papája. // Elő oly sok egyén fizet, / A hirdetés *non olet*”. Itt a „non olet” frazéma meglehetősen nyílt utalás a régi latin elvre, a pénznek nincs szaga, s mint ilyen, egyben rejtett utalás a hirdetési pénzek némileg problematikus eredetére és természetére is. (Részleteket, legalábbis érdemi részleteket, sajnos, e tárgykörben Heltai nem árul el, megmaradt a pusztá utalgatásnál.)

*

A Kis Hét két száma beletartozik abba a vonulatba, amely – bár egyelőre csak esetlegesen ismerjük – velejárója volt a magyar újságírás önreflexív gyakorlatának: az egy-egy alkalomra kiadott, humoros, a komoly újságírást játékosan imitáló, de ugyanakkor bíráló alkalmi lapok történetének.⁴ Egyszer remélhetőleg eljön az idő, amikor ezekről a lapokról is összefoglalóan lehet szólni, s bennük megvilágosodik az újságírói önreflexió e sajátos, ám egyáltalán nem érdektelen formája.

A Kis Hét, amennyire jelenleg látható, e gyakorlat egyik korai megjelenési formája volt.

LENGYEL ANDRÁS

⁴ Vö. Erről legutóbb: LENGYEL András: *A Pesti Napló „miniatűr” Londez Elek-száma (1918)*. = MKsz 2007. 2. sz. 241–244.

FIGYELŐ

A Rehdiger-levelézésgyűjtemény másolata az Országos Széchényi Könyvtárban. 2009–2010 közötti egy éves Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíj támogatta kutatómunkám egyik vállalása a borszlói (wroclawi) Rehdiger-levelézésgyűjtemény jelentős részének a lemásolása volt. Ez a gyűjtemény már régóta foglalkoztatott, nem utolsósorban, mert korábbi kutatásaim során Dudith András, Zsámboky János és baráti körük leveleit kutatva lépten-nyomon belebukkantam a nevébe. Tudtam, hogy Közép-Kelet-Európa egyik legjelentősebb humanista levelézésgyűjteményéről van szó, és reméltem, hogy számos magyarországi kapcsolatra utaló levél is előbukkanhat. Emiatt vállaltam, hogy a Magyary Zoltán ösztöndíj mellett járó nagyvonalú kutatási támogatás egy részét erre a célra fogom fordítani. Mielőtt azonban a gyűjteményt röviden leírnám és a lemásolt anyagot bemutatom, érdemes kitérni a gyűjtemény történetére és a névadó Thomas Rehdiger személyére és családjára.

A Rehdiger család és az alapító, Thomas Rehdiger (1540–1576)

A Rehdiger család történetére vonatkozó legalaposabb munka a család egyik leszármazottja, Hans Jürgen von Witzendorff-Rehdiger család- és várostörténész tollából származik,¹ aki annak ellenére felvette a Rehdiger nevet, hogy a család – állítása szerint – 1904-ben kihalt. Rövid tanulmánya rendkívül részletgazdag, hatalmas kutatómunka eredményét összesíti, sajnos jegyzetekkel igen gyengén van ellátva. A család története azonban hosszabb, modernebb feldolgozást is megérdemelne, lévén a 16. század nagy sikertörténetei közé tartozik, ugyanakkor tipikus háromgenerációs családtörténet. Jellemző a család hatalmára és fontosságára, hogy 1576–86 között a 8 tanácsosi és 4 ülnöki helyből 9–10 folyamatosan a Rehdigerek és klientúrájuk kezében volt, míg 1551 és 1635 között csak 3 olyan év volt, amikor nem választottak közülük tartományi vezetőt (*Landeshauptmann*). A század második felében tehát a Rehdigerek megkerülhetlenné váltak Boroszlóban, történetük összeolvadt a város történetével. Mindezt annak a fényében kell értékelnünk, hogy a család, pontosabban Niklas Rehdiger (akkor még Rudiger) csak 1511-ben települ meg Boroszlóban, és bár viszonylag jómódú családból származik, nem tartozik a patriciusokhoz, és még nem is kifejezetten gazdag. Az út a felemelkedéshez a sikeres és nagyratörő kereskedelmi-befektetői tevékenységen és jól átgondolt házasságpolitikán át vezetett. Niklas és a család irányítását átvevő ifj. Niklas igazi, „mindenevő” kapitalisták voltak, mindenhez szívesen nyúltak, amiben pénzt láttak: a távolsági kereskedelemhez (Lengyelország, majd Oroszország és Németország között), a kiskereskedelemhez (elsősorban textilben), a banki tevékenységhez (főleg hitelezés terén), városi ingatlanok bérbeadá-

¹ WITZENDORFF-REHDIGER, Hans Jürgen von: *Die Rehdiger in Breslau*. = Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau (2.) 1957. 93–106.

sához és a földvásárláshoz. Ehhez természetesen Európán átívelő hálózatot kellett kiépíteni, amit európai léptékű házassági stratégiával támogattak meg: így kerültek sógorságba a szintén Sziléziából származó, Augsburgban letelepülő, még náluk is nagyságrendekkel sikeresebb, Fuggerekkel vetélkedő, majd később politikai okokból kudarcot valló Herbroth családdal.² A meggazdagodás még idősebb Niklas életében meghozta a nemesi rangot (1541), ami maga után vonta, hogy a befektetői palettán megjelentek a nagybirtokok is. A politikai rangemelkedést az ifjabb Niklas már morvaországi bányabérleti monopóliumokban is kamatoztatni kívánta, ezt azonban az udvarban „megfúrták” és a jogokat elvették tőle. A tanulságot még a testamentumában is hangoztatta: csak semmiféle, fejedelmek által manipulálható állami business. A kudarc azonban nem érinthette túlságosan, mert egy év múlva már Amsterdamban nyitott fiókot, ami később a legfontosabbá vált. Míg idősebb Niklas nem folyt bele a város irányításába, a fia, II. Niklas, amint megtehette (30 évesen), tanácsossá választotta magát, és felépítette a család politikai hatalmát. Az örökösök sorsáról már máshogy gondoskodott, mint apja: egyaránt gondos, európai szintű neveletésben részesítette őket, a fiúk kiházasításával pedig már a földbirtokos osztályt célozta meg. Ez részben, mondhatjuk, tipikus második generációs megoldás, részben viszont tökéletes összhangban volt a századvégi konzervatív gazdasági-társadalmi fordulattal. Következésképpen azonban a családi üzlet továbbvitelére II. Niklasnak nem lett magához és apjához illő, alkalmas jelöltje. Legkedvesebb fia, akit tudós kapcsolatai miatt már latinosan szokás emlegetni, Nicolaus III. Rehdiger inkább műveltségével és városi közéleti szerepvállalásával tüntette ki magát, mint üzleti tevékenységgel.

A Rehdiger-gyűjtemény megalapítója, Thomas, ifjabb (II.) Niklas öt fivére közül volt az egyik.³ Miatán idősebb Niklas testamentumában úgy határozott, hogy a családi üzlet érdekében ifjabb Niklas csak akkor adhatja ki fiverei örökségét, amikor a legkisebb is felnőtt korba lépett, a fivérek egy ideig (Thomas esetében 24 éves koráig) a bátyjuktól és anyjuktól függték, ami, érthetően, nem tett jót kapcsolatuknak. Niklason kívül az öt fiútestvér közül csak kettőnek volt kedve az üzletbe belefolyni, a másik három a tanulás (és az utazás) mellett döntött. Thomas volt közülük a legkitartóbb, tartós hazatérésre sosem sikerült rábeszélni. Nem kell hozzá sok fantázia, hogy elképzeljük ennek okát. Amikor 1567-ben Thomas legkedvesebb testvére, a legidősebb fiúval, Niklasszal hasonlóképp hadilábon álló, császári tanácsossá kinevezett Johann váratlanul elhunyt Prágában, anyja segítségével Thomas azonnal lecsapott művelt testvére könyv- és érmegyűjteményére, azonban mindkettő

² Több modern kutatás is foglalkozik a családdal, melynek vagyonát a század közepe táján már 5 és fél millió guldenre (!) becsülték. Lásd pl. HABERLEIN, Mark: *Jakob Herbroth, 1490/95–1564; Großkaufmann und Stadtpolitiker*. = Veröffentlichungen der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft bei der Kommission für Bayerische Landesgeschichte (15.) 1997. 69–111; KUHN, Christian: *Urban laughter as a “counter-public” sphere in Augsburg: the case of the city mayor, Jakob Herbroth (1490/95–1564)*. In: *Humour and Social Protest*. Ed. by Marjolein t’HART, Dennis BOS. Cambridge, 2007. 77–93. Lásd még HECKER, Paul: *Der Augsburger Bürgermeister Jakob Herbroth und der Sturz des zunftischen Regiments in Augsburg*. = Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. (1.) 1874. 34–98.

³ Thomas Rehdigerre vonatkozó legfontosabb munka egy általam nem látott doktori disszertáció: BAECKER, Jorg: *Thomas Rehdiger, der Mann und sein Werk. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im 16. Jahrhundert. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Schlesienschen Friedrich Wilhelms-Universität zu Breslau*. Breslau, 1921. Lásd még WACHLER, Albrecht: *Thomas Rehdiger und seine Büchersammlung in Breslau*. Breslau, 1828. Vö. BASSEWITZ, See Joachimus–CASELIUS, Johannes–CHYTRAEUS, Nathan: *Memoriae Thomae Rehdigeri juvenis et nobilissimi et clarissimi luctus*. Rostock, 1577; és MARKGRAF, Hermann: *Thomas Rehdiger*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. 27. 1888. 588–590 = http://www.deutschebiographie.de/artikelADB_pnd130066311.html.

csak hiányosan érkezett meg hozzá. Rokonai „fosztogatásán” örök szellemi gondviselőjének, a híres császári orvosnak, Johannes Crato von Krafftheimnek fakadt ki levélben: testvérei az ilyen dolgokat nem becsülik és nem is értik: ha otthon lenne, ezt nem hagyná annyiban.⁴ Testvérei, főleg Niklas, azonban távolról sem lehettek annyira tudományellenesek, mint azt Thomas érzékelt. Niklas például támogatta a boroszlói iskolákat és azok szegényebb diákjait, sőt állítólag még (nyilván Johannes Crato hatására) Benito Arias Montano poliglott Biblia-kiadását is pénzelte.⁵ Thomas azonban valóban másféle körökben mozgott, és „humanista” identitását többféleképp is sérthette nagyhatalmú, kereskedő bátyja.

Thomas Rehdiger peregrinációjának állomásai, művelt kapcsolatai egyértelműen ugyanahhoz a ‘*respublica litteraria*’-hoz kötődtek, ahova Zsámboky János és (kevésbé intenzíven) Dudith András is tartozott. A boroszlói híres Elisabethkirche iskolája után Thomas első útja, akárcsak a legtöbb sziléziainak, Wittenbergbe vezetett (1558-ban), ahol egy ideig Philipp Melanchthon házában lakhatott.⁶ A mester halála után egy évvel, 1561-ben Párizsba költözött, csatlakozott Carolus Clusius társaságához, amelyben alkalmanként ott lehetett Clusius régebbi barátja, Zsámboky János is, akinek, mint tudjuk, Clusius Párizsban könyvet ajándékozott.⁷ Párizs és Orleans után Thomas – valószínűleg Clusius tanácsára – Löwenbe utazott, majd egy ideig Jakob testvére társaságában az antwerpeni családi fiók mellett maradt. A kötelező itáliai útra némi francia kitérő után csak lényegesen később, 1567-ben adta a fejét a filológus Johannes Caselius társaságában, itt ismerkedett meg többek között Zsámboky (és Crato) közös barátjával, a firenzei Piero Vettorival. Padova, ahol a jogi tanulmányokat ismét megpróbálta komolyan venni, az ifjú boroszlói patríciusnak túlságosan zűrösnek és veszélyesnek tűnt, Bologna viszont túl pápistának. 1569-ben Velencéből visszautazott Clusiushoz Antwerpenbe, majd két évet Speierben időzött, végül Kölnben telepedett le. Ide már nem jött vele korábbi kísérőtársa és a gyűjtőmunka szervezője, Johannes Neodicus (Jungscholz), új partnere a tehetséges holland filológus Gerhard Falkenburg lett, aki korábban hozzá hasonlóan a francia jogtudósnál Jacques Cujaciusnál tanult.

1574-ben útban Heidelberg felé Thomas kocsis balesetben sérülést szenvedett, amelyet a helyi olasz orvos félrekezelt, és ami végül, két évvel később halálához vezetett. Egészsége megromlásának hírére bátyja, Niklas megpróbált kibékülni vele, és egyben híres könyv- és antikvitásgyűjteményére is rátenni a kezét. Elküldte egyik fivérét Kölnbe, és bár Thomas mindent megígért, halálakor mégis kizárta Niklast az örökségből. Örökségét Adam és Jacob testvéreire hagyta, akiket megbízott, hogy Boroszlóban külön épületbe helyezve tegyék gyűjteményét a nyilvánosság számára elérhetővé, „hogy ne feltétlen a Rehdiger családnak válják a díszére, hanem inkább mások hasznára és örö-

⁴ Thomas elveszett levelét idézi WACHLER: *i. m.* (3. jegyzet) 22., 64. jegyzet. Crato és a Rehdigerek viszonyára lásd GILLET, J. F. A.: *Crato von Crafftheim und seine Freunde*. Frankfurt, 1860. Band 1. 77–87.

⁵ WITZENDORFF-REHDIGER: *i. h.* (1. jegyzet) 102.

⁶ A külföldi diákok közül a sziléziaiak voltak a legtöbben Wittenbergben: 3330-an iratkoztak be 1560–1620 között. Lásd KOHLER, Alfred: *Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620)*. In: *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16 bis zum 20 Jahrhundert*. Ed. by Grete KLINGENSTEIN et al. Vienna, 1978. 64–123 (itt 116.); Vö. ZONTA, Claudia: *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*. Stuttgart, 2004.

⁷ Lásd ALMÁSI Gábor: *The Uses of Humanism. Andreas Dudith (1533–1589), Johannes Sambucus (1531–1584), and the East Central European Republic of Letters*. Leiden, 2009. 75, vö. 212.

mére”.⁸ Természetesen a családfő, Niklas ebbe nem nyugodott bele, és a kirobbant per következtében a könyvtár megnyílása majdnem egy évszázadot váratott magára.

Thomas Rehdiger életútja tehát kísértetiesen hasonlít Zsámboky és társainak történetére, és ha felsorolnánk azoknak a nevét, akikkel levelezésbe került, vagy akik könyvet ajánlottak e bőkezű, művelt gyűjtő-patrónusnak, világosan láthatnánk: ugyanabba a körbe tartoztak.⁹ Kettőjük között nemcsak a személyes kapcsolatban lehetünk szinte bizonyosak, hanem azt is méltán feltételezhetjük, hogy az ifjabb Rehdigerre hatott Zsámboky gyűjtőszenvédélye. Ha közvetlen kommunikációra nincsenek is nyomok, érdemes megemlíteni azt a dedikációt, amelyet a kiváló filológus és oszmán-ill. keletkutató Johannes Löwenklau írt Zsámboky Jánoshoz.¹⁰ A kérdéses dedikáció az ötödik század végén élő bizánci finánc és keresztényellenes történétíró, Zosimus művének kiadása elé készült, ami mellesleg részben Eunapius szintén keresztényellenes szofista író történeti művét is megőrizte.¹¹

Löwenklau a dedikációban kifejti, mekkora fájdalommal értesült Gerhard Falkenburgtól Thomas Rehdiger korai haláláról. Fájdalmas e nagy patrónus és gyűjtő elvesztése, de annál is fájdalmasabb, hogy oly kevesen tartják nemesi létükhöz méltónak az efféle tevékenységet és értékelik igazán nagyra Thomas munkásságát. Remélhetőleg az örökösök, Adam és Jacob, máshogy gondolkodnak, és valóban megnyitják a gyűjteményt a nyilvánosság számára – szállt be Löwenklau a maga módján a könyvtár melletti kampányba. Thomas karakterére és gyűjtőszenvédélyére rávilágítva ezek után kifejti, mi köze volt az elhunytak Zosimus kiadásához. Miután ugyanis Thomas Rehdiger értesült róla, hogy Eunapius kéziratát a Vatikánban őrzik, az író művének pogányságával mit sem törődve (hiszen a történi értékelés a források összevetésén és nem az előítéleteken alapul, jegyzi meg Löwenklau) azon fáradozott, hogy Eunapiust megszerezze.¹² Mikor ez a „római kapcsolaton”, Fulvio Orsinin keresztül nem sikerült, Löwenklau Zosimus kiadására bízta Rehdigert, hiszen, mint mondtam, Zosimus révén Eunapiust is kiadnák, és a szerző Konstantin császár elleni kritikája dacára kivételes történeti forrásnak számít. Hozzátehetjük, Löwenklau szeretett volna Zsámboky Zosimus-kéziratának kiadásához patrónust szerezni.

Zosimus kiadása (és annak támogatása) tehát egyáltalán nem volt egyértelmű cselekedet. Hogy mennyire határeset volt még a késő reneszánsz idején is, arra példa, hogy amikor a vatikáni könyvtáros és cenzor, a szintén megszállott gyűjtő és filológus Guglielmo Sirlerto kardinális (Zsámboky levelezőtársa) értesült a Zosimus iránti érdeklődésről, a vatikáni kéziratát azonnal elzáratta; a 19. századig nem is lehetett hozzáférni.¹³ Hozzátehetjük azt is, hogy talán Zosimus kiadása is hozzásegítette Löwenklaut, hogy műveit végül egységesen indexre helyezték.

⁸ A végrendelet szövegét lásd WACHLER: *i. m.* (3. jegyzet)

⁹ A dedikált publikációkat felsorolja WACHLER: *i. m.* (3. jegyzet) 20. Levelezőpartnerei között érdemes még megemlíteni Berzeviczy Mártont, Obertus Giphaniust, Franciscus Hotomanust, Jean Matalt, Hubertus Languetust, Justus Lipsiust, Paulus Melissus Schedát, Theodor Pullmannust, Henricus Stephanust és Carolus Uttenhoviust.

¹⁰ Löwenklau Zsámboky könyvtárából származó kéziratok legszorgalmasabb kiadója volt. Vö. ALMÁSI: *i. m.* (7. jegyzet) 224. Löwenklaura legújabbán lásd ÁCS Pál: „*Pro Turcis*” és „*Contra Turcos*”. *Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johannes Löwenklau (1541–1594) török történetében*. In: „*Ez világ, mint egy kert.*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Bp. 2010. 79–93.

¹¹ *Zosimi comitis et exaduocati fisci Historiae novae libri VI*. Ed. J. LÖWENKLAU. Basel, 1576.

¹² Löwenklau valóban leszámol bizonyos előítéletekkel, így például védelmébe vette Julianus apostátát, a ‘humanitas’ és a gondolatszabadság nevében. Lásd ÁCS: *i. h.* (10. jegyzet) 88–89.

¹³ PASCHOUD, François: *Introduction*. In: ZOSIMUS: *Histoire nouvelle*. Ed. François PASCHOUD. Paris, 1971. XVI–XVIII.

A Rehdiger-féle levelezésgyűjtemény

A Bibliotheca Rehdigeriana, mint Boroszló városi könyvtára végül 1661-ben nyílt meg az Elisabethkirche sekrestyéjében (jelenleg már az egyetemi könyvtár része). Nem lehet pontosan tudni, hogy Thomas Rehdiger 17 000 forintra becsült, kb. 6000 kötetes és 300 kéziratot magába foglaló gyűjteményéből addigra mi kallódott el,¹⁴ de annyi bizonyos, hogy a kollekciónak már a könyvtár megnyitásakor tovább bővült, többek között a szóban forgó tudós levelezésgyűjtemény első kötetivel, melyeket Christianus Fridericus Henelius ab Hennenfeld in Olbersdorf et Grünheida adományozott, és amelyek főszereplője Johannes Crato von Krafftheim volt, akinek a leveleit már fiatalabb kortársai gyűjtötték.¹⁵ A gyűjtemény egészen a 19. század végéig bővült; például az Erasmusnak írt (eredetileg) 166 autográf levél (R. 254, másolata most már az OSzK-ban) ‘ex dono anonymi’ 1840-ben érkezett.

A gyűjteményhez jelenleg két kéziratos katalógus tartozik, az egyik a 16. századi, a másik a 17. századi levelekre vonatkozik. Sajnos az anyag egy igen jelentős része vagy elpusztult a második világháborúban, vagy „elvádorolt”, és a jelen pillanatban a berlini Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz részlegében olvasható. Éppen ezért különös jelentősége van a 18. század második felében tevékenykedő boroszlói történész, Samuel Benjamin Klose munkásságának, aki rengeteg levelet (egész köteteket) szó szerint átírt, vagy kivonatokban megőrzött.¹⁶ Érdemes megemlíteni, hogy a több mint hatvan év nem volt elég arra, hogy Berlin és Boroszló beszélő viszonyba kerüljenek. Jellemző a viszonyukra, hogy a boroszlói katalógus alapján az egyik elveszettnek jelölt kötet megvan Berlinben (ami Kristeller *Iter italicum*ából is kiderül). Ennek jegyében nem meglepő, hogy a könyvtárosoknak fogalmuk sincs pontosan mennyi levél van a birtokukban, különösképp, mert vannak vonatkozó levelek, amelyek más úton kerültek az egyetemi könyvtár gyűjteményébe. A hozzávetőleges szám így is lenyűgöző: a 16. századi anyag 4000–5000 darabból állhat, a 17. századi 3000–4000-ból.

Az OSzK gyűjteménye

Az OSzK gyűjteményébe a teljes anyag töredéke, főleg a 16. századi levelezésanyagból kb. 2570 levél került digitális másolatban, de két kötetben (a Vol. 9 és 17-ben) sok 17. századi levél is található (köztük Alsted, Comenius, Grotius és Kircher levelek), amelyeket viszont a mellékelt katalógus nem ír le. E budapesti gyűjtemény különlegessége, hogy a boroszlói és berlini anyag egy helyen olvasható. Az anyag – a 16. századi levelek kéziratos katalógusának másolatával együtt – hozzáférhető a könyvtárban, és tartalmazza a gyűjtemény részletesebb leírását is. A 19. század végi katalógus nagy előnye, hogy a lapok bal oldalán a levelező személyek egyéb, kiadott levelezésére is utal. A gyűjteményben a domináns figura nem az alapító, Thomas Rehdiger (a neki írt leveleket az általam le nem másolt R 402-es jelzetű kötet őrzi), hanem annak egykori mentora, a sokat emlegetett Johannes Crato. Így nem meglepő, hogy rendkívül nagyszámú a Camerarius családdal kapcsolatos levelezésanyag, és mindjárt jobban érthető Dudith és Zsámboky jelenléte

¹⁴ A kéziratosokat és a könyveket elsőként leírta WACHLER: *i. m.* (3. jegyzet)

¹⁵ Lásd Cratónak a Laurentius Scholz által kiadott *Consilia et Epistola Medicinales*-ét, amely 1591 és 1595 között hét kötetben jelent meg.

¹⁶ E kötetek egy része ugyan szintén elpusztult. Sokáig Klosénak volt köszönhető számtalan Dudithra vonatkozó információ is. Lásd KLOSE, B. S.: *Neue litterarische Unterhaltungen*. Breslau, 1774.

is.¹⁷ Az anyag legnagyobb része azonban vegyes (a Rehdigerek közül leginkább III. Nicolaus van képviselve), és sokan csak egy-egy levéllel vannak jelen, sajnos a magyarországiakra is többnyire ez jellemző. A híresebb 16. századi és 17. század eleji nevek közül rengetegen megtalálhatók. Lássunk a korábbiak kihagyásával egy válogatást: Luther, Melanchthon, Andreas Osiander, Flacius Illyricus, Caspar Peucer, Theodore Beza, Filip Callimachus, Andreas Alciati, Caspar Ursinus Velius, Joachim Vadianus, Jacob Micyllus, Lelio Sozzini, Pietro Vettori, Johannes Sturm, Johann Georg Rheticus, Hieronymus Wolf, Carolus Clusius, Hubertus Languetus, Carlo Sigonio, Jacobus és Petrus Monau, François Hotman, Theodor Zwinger, Justus Lipsius, Karel ze Žerotína, Tycho Brahe, Paulus Melissus Scheda, Thomas Savile, Johannes Matthaëus Wacker, Caspar Dornavius, Georg Xylander, Isaac Casaubon, Melchior Goldast és Martin Opitz. Kifejezetten magyarországi szempontból a következő figurákat érdemes még megemlíteni: Sebastian Ambrosius, Bekes Gáspár, Berzeviczy Márton, Giovanni Michele Bruto, Nicolaus Bucella, Gyalui Torda Zsigmond, Forgách Imre és Péter, Jan Jessenius, Jordán Tamás, Jacobus Palaeologus, Christophorus Pannonius Preyss, Radéczi Pál, Julius Salm, Marcello Squarcialupi, Lazarus von Schwendi és Thurzó János.

ALMÁSI GÁBOR

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tudományos tanácskozással köszöntötte a megújult *Apor-kódex* hazatértét. 2010. április 22-én, Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum az ünnepélyes átadást-átvételt követően az esemény rangját hangsúlyozandó tudományos tanácskozást rendezett gyűjteménye egyik legértékesebb darabjának, a megújult *Apor-kódex*nek hazatérte alkalmából. A Székely Nemzeti Múzeum Bartók Termében Vargha Mihály, az intézmény igazgatója vette át a megújult kódexet Boka Lászlótól, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatójától. Vargha Mihály egyben tolmácsolta Elena Tirzimanak, a restaurálási programban együttműködő partner Román Nemzeti Könyvtár főigazgatójának üdvözlését is. A távollévő Kelemen Hunor román művelődési miniszter köszöntését Tamás Sándor Kovászna megyei tanácselnök adta át. Boér Hunor, a kódexet őrző gyűjtemény vezetője bejelentette, hogy az Országos Széchényi Könyvtár nemcsak a kötet restaurálását végezte el, hanem annak digitalizálását is. Értékes nyelvemlékünk ez által nemcsak a szűk szakma, hanem az érdeklődő széles publikum számára is megismerhetővé vált.

Az esemény előzménye, hogy a Székely Nemzeti Múzeum közel egy esztendővel korábban a tulajdonában lévő igen értékes nyelvemléket tartalmazó, de nagyon rossz állapotban lévő *Apor-kódex*et annak restaurálása fejében engedte bemutatni az Országos Széchényi Könyvtár „Látjátok feleim ...” című nyelvemlék-kiállításán. Ily módon megvalósulhatott a Madas Edit kurátor által rendezett kiállítás egyik tudományos szenzációja. Nevezetesen az első magyar bibliafordítás, az ún. *Huszita Biblia* (1416–1435 k.) részleteinek egymástól függetlenül készült másolatait őrző három kódexeknek – a *Bécsi*-, a *Müncheni*- és az *Apor-kódex*nek – együttes bemutatása.

Az első ismert tulajdonosáról, báró Apor Péter (1676–1752) íróról elnevezett *Apor-kódex* szintén három egymástól független kézirat egybekötéséből jött létre. A *Huszita Biblia* zsolnárkönyvét örökítette meg kései másolatban (15. század vége–16. század eleje) a zsolozsmákhoz tartozó him-

¹⁷ Zsámboky levelezésanyagát Hans Gerstinger adta ki 1968-ban, de készülő levelezés-kiadásomhoz szerettem volna lemásoltatni: érdekes módon az anyag szintén elpusztult a második világháborúban, amiből csak az következhet, hogy Gerstinger már a háború előtt lemásoltatta.

nuszokkal és bibliai kantusokkal együtt. Nagy valószínűséggel a premontrei apácák számára készült, de bizonyosan általuk használt másolat a zsolozsmában latinul recitált zsoldárokat segítette számukra megérteni. A zsoldáros könyvhöz a későbbiekben két premontrei eredetű kiegészítő rész kapcsolódott: a *Három jeles szolgáltság* a rend tagjaiért és a jötevőieért való imaalkalmak felsorolása, valamint egy párbeszédés Mária-siralom, a Szent Anselm-passió dialógusa.

Az *Apor-kódex* reneszánsz kötése megegyezik a premontrei apácák számára összeállított *Lányi-kódex* kötésével, amely a budai (domonkos?) műhelyben készült. A két kötetet a szegedi eredetű somlővásárhelyi premontrei apácák köthették be együtt Budán. Mindkét könyvet később a török elől menekülő budai apácák vihették magukkal Pozsonyba vagy Nagyszombatba. Utóbb az *Apor-kódex* ajándékozás révén lett a Cserey család tulajdona. Előbb az özv. Cserey Jánosné, Zathureczky Emilia által 1875-ben Imecsfalván alapított Székely Nemzeti Múzeumba, majd 1880-ban mai végleges helyére, a Sepsiszentgyörgyre átköltöztetett Székely Nemzeti Múzeumba került. Az évszázadok alatt jelentősen megrongálódott, nagyon rossz állapotú kódexet Tóth Zsuzsanna az Országos Széchényi Könyvtár restaurátora több hónapi aprólékos munkával restaurálta.

Az átadást-átvételt követően kezdődő tudományos tanácskozás első felszólalója Boka László tudományos igazgató volt. A „Látjátok feleim ...” címmel megtartott előadásában lényeges hangsúlyt kapott a múltunk megismerése szempontjából oly fontos középkori magyar nyelvemlékek szakavatott ismerete. A latin és a magyar írásbeli érintkezése mellett a magyar nyelvű kolostori irodalom a másolt kódexek révén a bibliafordításokat emelte a kutatások középpontjába. Az Országos Széchényi Könyvtár nyelvemlék-kiállításának bemutatása kapcsán felvázolta a magyar nyelvű írásbeliség kibontakozásának történeti fejlődését. Kezdve a latin szövegekben szórványosan található első magyar szavak megjelenésétől az évszázadokig tartó folyamat eredményeként megszületett irodalmi nyelv kialakulásáig. Ezzel párhuzamosan a magyar nyelv térhódítását a mindennapi íráshasználatban. Előadása végén Boka László hallgatóságának, amelynek döntő része nem láthatta az eredeti kiállítást, a legújabb technika segítségével teremről-teremre, virtuálisan is bemutatta a magyar nemzeti könyvtárban rendezett nagyszerű nyelvemlék-kiállítást.

Tóth Zsuzsanna restaurátor előadásában bemutatta az *Apor-kódex* restaurálásának igényes és igen aprólékos munkálatait. Az elvégzett munkafolyamatok alkalmával felfedezett kötet-történeti érdekességeket, valamint a felmerülő problémáknak eredményes szakmai megoldásait. „Az *Apor-kódex* restaurálása” címen megtartott vetített képekkel gazdagon illusztrált előadásában részletesen szemléltette azokat, leginkább a víz által okozott károsodásokat, amelyek az évszázadok alatt komolyan megrongálták a kötetet. Első látásra szembeötlő a kitépelt lapok hiánya miatt összeesett könyvtest. A legveszélyesebb pusztítást mégis a rosszul összekevert tinta okozta. A tintamarás következtében a betűk elhalványultak, illetve a betűk vonala mentén a papír eltört és szétnyílt. A kódex írásából betűk, sorok estek ki. Ezt a roncsoló folyamatot Tóth Zsuzsanna a kötet restaurálása során sikeresen megállította, továbbá a már láthatóvá vált kárt türelmes munkával, betűről-betűre haladva pótolni tudta. Sikeresen helyreállítva így a kódex jelentős részét.

Gábor Csilla egyetemi tanár és Korondi Ágnes tanár (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék) „Az *Apor-kódex* és a késő középkori magyar kódexekben található műfajok” című közös előadásukban a tudományos tanácskozás résztvevői számára átfogó képet rajzoltak az *Apor-kódex*nek a magyar bibliafordítások kontextusában a többi kódexhez való viszonyáról. A legrégebb fennmaradt magyar bibliafordítás zsoldárait magába foglaló kódex tartalmával, eredetével kapcsolatos irodalomtörténeti problémákat úgy közelítették meg, hogy szövegemlékeit elhelyezték a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban.

Végül Egyed Emese egyetemi tanár (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék) „A felvilágosodás sokkoló magyar nyelvemlékei” címmel tartotta meg előadását, amelyben a 18. században nyomtatásban közzétett nyelvemlékek hazai fogadtatását

vizsgálta. Elemezte, hogy a magyar nemesi hagyományokkal azonosuló, tanult vagy többé-kevésbé tanulatlan közösség milyen módon viszonyult hozzájuk. Röpiratokban és magán leveleikben megőrződött ellenvetéseiket leginkább a nemesi (rendi) magyar szimbólumok, a magyar nyelv tekintélyének védelme indokolta, amelyet az akkori németesítő birodalmi politika, valamint a latin nyelvűségnek a térségben még mindig erős hagyománya fenyegetett. Pozitív hatásként viszont a 18. században a nyelvi eredet és a nemzeti lét gyökerei iránti egyre növekvő érdeklődés elvezetett a nyelvi, irodalmi, történeti kutatások megélénküléséhez. A régi szövegek nyilvánossá tétele és tanulmányozása nyelvészeti, irodalmi, történeti, jogi természetű kérdések sokaságát vetette fel, ami új tudományágak megszületését eredményezte.

BÁNFI SZILVIA

NEKROLÓG

F. Csanak Dóra (1930–2010). 2010. november 23-án, életének 81. évében hosszú, méltósággal viselt betegség után elhunyt F. Csanak Dóra irodalomtörténész, sajtó- és művelődéstörténész, 1952-től a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteményének munkatársa, 1975 és 1997 között osztályvezetője. Debrecenben született értelmiségi családban. Felmenői nemzedékekre visszamenőleg fontos szerepet játszottak a cívisváros kulturális életében. (Dédapja, Csanak József a város ismert mecénása kulcsszerepet játszott az Izsó-féle Csokonai-szobor fölállításában. Úti leveleit *Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában* címmel Csanak Dóra adta ki.) Csanak Dóra élt a művelt, kultúrákedvelő családi környezet nyújtotta előnyökkel, ‘von Haus aus’ csaknem anyanyelvi szinten tudott németül, és más idegen nyelvek iránt is korán felébredt az érdeklődése. Végzős gimnazistaként a centenáriumi tanulmányi versenyen franciából második, angolból első helyezést ért el. A sors kegyeltjeként magyar irodalomra Szabó Magda tanította. Kitűnő érettségi vizsgája után, 1948 őszétől a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem angol–francia szakán kezdte meg tanulmányait. Professzorai hamar fölfigyeltek tehetségére, s ha a ‘Történelem’ nem szól közbe, minden bizonnyal ragyogó tudományos pálya várt volna rá szülővárosában. A Rákosi-rendszer azonban 1950-ben egy tollvonással megszüntette a „burzsoá” nyugati nyelvek oktatását a vidéki egyetemeken, s mivel polgári származása miatt is zaklatták, Csanak Dóra jobbnak látta Budapesten folytatni tanulmányait. Két nyugati idegen nyelv párosítása a fővárosban is tilos volt, ezért az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtáros–francia szakára felvételített. Csanak Dóra tehát – Várkonyi Nándorhoz, Bibó Istvánhoz, Vekerdi Lászlóhoz hasonlóan – azok közé a nagyműveltségű értelmiségiek közé tartozott, akik nem készültek könyvtárosnak, hanem a kommunista rendszer elől húzódtak vissza a könyvtár csöndjébe. 1953-ban kitűnő eredménnyel államvizsgázott, de a „minisztérium valamilyen arctalan szerve” már 1952-ben az Akadémiai Könyvtárba helyezte. Előbb a folyóiratcsoportban dolgozott, majd hamarosan a Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményébe került kéziratárosnak. 46 éven át, 1997-es nyugdíjba vonulásáig dolgozott itt, 1975-től osztályvezetőként. A több mint négy évtized alatt számos kéziratot hagyaték beszerzésében és feldolgozásában vett részt; csak néhányat említek meg közülük: Ady Endre, Balázs Béla, Bibó István, Ágoston Péter, Dutka Ákos, Forbáth Imre, Fülep Lajos, Hatvany Lajos, Szabó Lőrinc, Szilády Áron, Veres Péter hagyatéka. Az „MTAK Kézirattárának Katalógusai” című sorozatban – amelynek 1976-tól szerkesztője volt – négy kötete nyomtatásban is megjelent: *Balázs Béla kéziratok hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában*. Bp. 1966; *Vörösmarty Mihály-levelezés, Csokonai Vitéz Mihály-levelezés, Ady Endre-gyűjtemény*. Bp. 1967; *Szabó Lőrinc kéziratok hagyatéka*. Bp. 1973; *Fülep Lajos kéziratok hagyatéka*. Bp. 1984.

A mindennapi kéziratárosi feldolgozó munka mellett kiterjedt tudományos kutatásokat végzett. Több tudományos és népszerűsítő cikket tett közzé az Akadémiai Könyvtár és gyűjteményei történetéről. „Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig” című tanulmánya 1959-ben akadémiai jutalmat kapott. Ezek a kutatásai vezették el az MTA Könyvtárát 1826-ban megalapító

Teleki család, és tágabban a felvilágosodás irodalom- és művelődéstörténete tanulmányozásához. A könyvtáralapító Teleki József nagyapjáról, gróf Teleki Józsefről írott kandidátusi disszertációját – „Teleki József és a 18. századi művelődés” – 1978-ban védte meg. Csanak Dóra ezúttal sem másodkézből dolgozott, hanem vérbeli filológushoz és kéziratároshoz illően korabeli levéltári és kéziratári források alapján. Kiváló kutatói erényekről tanúskodó munkája átdolgozott, bővített változata 1983-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó* címmel. A felvilágosodás időszakából nemcsak a Telekikkel foglalkozott; rangos szakfolyóiratokban közleményei jelentek meg Orczy Lőrinc és Besenyei György munkásságáról, a Ratio Educationisról, az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulásáról. Több gyűjteményes kötet anyagának összegyűjtésében is részt vett (*Magyar énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*, Magyar Népzene Tára *Párosítók* című kötete).

Közel állt hozzá a 20. század első felének magyar irodalma. Ő rendezte sajtó alá és látta el jegyzetekkel Móricz Zsigmond leveleit (*Móricz Zsigmond levelei. I–II.* Bp. 1963). A szülővárosához, Debrecenhez kötődő Tóth Árpádról két közleményt is publikált. Értekezett Ady és Csinszka levelezéséről, s még sok minden másról. A kortárs magyar irodalomnak közvetlen szemtanúja volt, sok, ma már iskolai tananyagának számító író, költő ismert személyesen: Illyés Gyulát, Weöres Sándort, Károlyi Amyt, Kormos Istvánt, Vas Istvánt, Fodor Andrást, Simon Istvánt, Beney Zsuzsát, Lator Lászlót és másokat.

Mindenkinél nagyobb hatással volt azonban rá Fülep Lajos. Bátran kijelenthetjük, hogy családtagjain kívül Fülep játszotta a legfontosabb szerepet az életében. Társaságába Fodor András vezette be 1950-ben, s a minden szépre, jóra és igazra fogékony és nyitott „Öreg” azonnal felismerte emberi és szellemi értékeit. Csanak Dóra azon kevesek közé tartozott, akit a kíméletlenségig szigorú, igényes és zárkózott Fülep közel engedett magához. Az Akadémiai Könyvtáron keresztül ő intézte Fülep külföldi könyvrendeléseit, ő hajtotta végre végrendeletét, s ő rendezte az MTAK Kézirattárába került hagyatékát is. (Ez a kötet, mint már említettük, a Kézirattár katalógussorozatában jelent meg.) Csanak Dóra Fülep érdekében kifejtett szolgálata azonban az 1990-es évektől bontakozott ki igazán. Húsz évet áldozott Fülep hatalmas terjedelmű levelezése kiadására, amelynek első kötete 1990-ben, a befejező hetedik kötet pedig 2007-ben jelent meg. 3333 levelet gépelt le hagyományos írógépen, és ezekhez hozzávetőleg húszezer jegyzetet írt. Amit népes kutatócsoportok, intézetek szoktak elvégezni, azt ő egyedül végezte el. Teljes felelősséggel ki lehet ugyanis jelenteni, hogy Csanak Dóra a levelezés kritikai kiadását tette le az asztalra. Nemcsak a hagyatékban található leveleket adta közre, hanem a magánszemélyeknél és vidéki levéltárakban lappangó Fülep-leveleket is felkutatta. Jegyzeteinek nemcsak a mennyisége, hanem még inkább a minősége lenyűgöző. Számos közülük a legapróbb részletre is kiterjedő, bravúros filológia tanulmány. Ezzel a hét hatalmas kötettel F. Csanak Dóra nemcsak a Fülep-kutatás és magyar filológia történetébe írta be a nevét örökre, hanem a fiatal Fülep egyik alapvető felismeréséről is tanúságot tett: a kultúra – áldozat.

Érdeklődése nem szűkölt le az irodalomra, a művészetek más ágaiban is jó érzékkel és biztos ízléssel tájékozódott. Minden fontosabb kiállítást, tárlatot megnézett, rendszeresen járt komolyzenei koncertekre, sokat hallgatott zenét. Kiváló nyelvtudását fordítóként kamatoztatta. Kisebb munkáin kívül az ő magyaritásában olvashatjuk Jane Austen *Emmáját*, Sztravinszkij *Életem* című önéletrajzát, Lifar Serge Gyagilevről írott monográfiáját. Szerette a szép környezetet, nagy gonddal válogatta meg az őt körülvevő bútorokat, festményeket, tárgyakat. Mesteréhez, Fülephez hasonlóan csak akkor írt, ha fölkérték, ellenben élvezettel és színesen mesélt. Élményszámba mentek kéziratári, kávézás közbeni beszámolóit külföldi tanulmányútjairól, utazásairól.

Kollégáira, környezetére nemcsak szakmai felkészültségével, műveltségével hatott, hanem finom viselkedésével, előkelő modorával is. Soha nem emelte fel a hangját, a legkifejezettebb helyzetben

is megőrizte méltóságát, higgadságát. 2001-ben, a *Magyar Tudomány*ban megjelent „Emlékeimből” című rövid cikkében említi, hogy az 1956. október 25-ei vérengzés több sebesültjét a Könyvtár előterébe hozták be, ahol az Akadémia akkori orvos elnöke kötözte a sebeket, a könyvtárosok pedig segítettek neki. Elegáns szerénységére jellemzően hallgatott arról, hogy az asszisztens éppen ő volt. Fegyelmestten viselte a fájdalmat is. Férjének, Fülöp Gézának, az ELTE könyvtártanszéke hajdani vezetőjének váratlan, idő előtti halálakor ugyanolyan bámulatosan tartotta magát, mint a gyógyíthatatlan kór szorításában. Nemcsak a kiváló könyvtárost, hanem a nagyszerű embert is gyászoljuk. Emlékét megőrizzük.

BABUS ANTAL

SZEMLE

Fukári, Valéria: Felső-magyarországi főúri családok. (A Zayak és rokonaik 16–19. század.) Pozsony, 2008. [Kalligram kiadó], 157 l.

A Zay család az egyik legjelentősebb magyarországi főúri dinasztia, számos neves államférfit, katonát, művészet- és tudománypártoló mecénást adott az országnak, történetükről ennek ellenére eddig nem készült átfogó monográfia. Ezt a hiányt pótolja Fukári Valéria könyve, amely a család legragyogóbb korszakát mutatja be, a felső-magyarországi letelepedéstől a hányatott sorsú Zay Károly haláláig. A kötet megjelenését többéves kutatómunka előzte meg a Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenský národný archív, Bratislava), a Magyar Országos Levéltárban (Budapest), az Osztrák Állami levéltárban (Österreichisches Staatsarchiv, Wien), valamint a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár (Slovenská národná knižnica, Martin), a pozsonyi Liceumi Könyvtár (Lyceálna knižnica, Bratislava) és a Bécsi Városi és Tartományi könyvtár (Wiener Stadt- und Landesbibliothek) kéziratárában. A források mellett a szerző összefoglalta a témában eddig magyar, szlovák és német nyelven megjelent szakirodalmat is.

A Zay család 1547-ben költözött a trencsén megyei Ugrórcra (Zayugróc), miután valkó megyei birtokaikat a törökök elpusztították. Zay Ferenc I. Ferdinánd hűségese híveként, a törökök elleni harcokban szerzett érdemeiért a birtok mellé az uralkodótól 1560-ban fiaival együtt bárói címet kapott. A család férfitagjai valamennyien kivették részüket a törökök elleni küzdelmekből, Zay Ferenc fiai közül András és Lőrinc fogságba is esett, ahonnan nagy összegű váltságdíj fejében

szabadulhattak. A Zay család később szembefordult a Habsburg házzal. 1619-ben II. Zay Lőrinc saját zászló alatt szervezett csapatokat Bethlen Gábor számára. A vasvári béke után a család több tagja is részt vett a Wesselényi összeesküvésben. Zay Ferenc dédunokája, Petrőczy István még várát is felajánlotta, hogy ott tartsák fogva I. Lipót, akit egy vadászat alkalmával akartak foglyul ejteni, hogy kikényszerítsék sérelmeik orvoslását. Később fiai, Miklós és István rokonuk, Thököly Imre seregében harcoltak a Habsburgok ellen. A Rákóczi szabadságharcban Petrőczy István mellett a Zay családból IV. Zay András és III. Zay Zsigmond vett részt. A szabadságharc utáni békeidőben a Zayak a magyarországi evangélikus egyház támaszai voltak. Zay Péter már huszonhároméves korában a magyarországi evangélikus egyház első egyetemes felügyelője lett, és egész életében küzdött azért, hogy az evangélikusok mindenütt szabadon gyakorolhassák vallásukat. Nagy örömmel fogadta II. József türelmi rendeletét, meghagyta, hogy a templomokban Te Deumot tartsanak és imádkozzanak a császárért, ugyanakkor felszólította az egyházi vezetőket, ne engedjék, hogy a nép esetleg a katolikusok ellen forduljon.

A Zay családdal rokonságban álló Prónay Gábor Acsán már a tilalom idején kötemplomot épített, és mire elkészült, megszerezte az engedélyt a felszentelésre. A 19. századi magyarországi közélet egyik legkiemelkedőbb alakja Zay Károly volt. Saját költségén taníttatta a birtokain élő tehetséges parasztfiúkat, nagyapjához hasonlóan a magyarországi evangélikus egyház egyetemes felügyelője volt, komoly összegekkel támogatta felekezetét. 1827-ben az uralkodó császári és ki-

rályi kamarássá nevezte ki, majd 1831-ben grófi rangra emelte. Ennek ellenére a bécsi udvari politika egyik legnagyobb bírálója és a magyarországi reformok lelkes híve volt. Szorgalmazta a magyar oktatási nyelv kötelezővé tételét. Szívesen áldozott Széchenyi reformjaira, elsősorban a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia céljaira, de a lövészgyerekekre is. Tagja volt a Kossuth által létrehozott Iparegyesületnek, 1845-ben Zayugrócon posztógyárat alapított. Örömmel üdvözölte az 1848-as forradalom eredményeit, a pozsonyi nemzetőrség egyik kapitánya lett. A forradalom leverése után visszavonultan élt, különféle német és magyar folyóiratokban publikált. Cikkeiben továbbra is kiállt a reformmozgalom céljai mellett, de a változásokat a Habsburg-Lotharingiai-házzal együttműködve képzelte el, amiért sok kritika érte. 1871-ben hunyt el. Az örökösök életét alapjaiban rendítette meg az elmúlt század. A Zay család utolsó tagja Kanadában halt meg 1994-ben.

Fukári Valéria már régóta elkötelezett művelődéstörténeti kutató, a Zay család történetéről is jelentek már meg kisebb írásai. Pozsonypüspökiben született, ma is ott él. A prágai Károly egyetemen szerzett diplomát magyar-szlovák szakon. A kiváló Rákos Péter professzor növendéke volt, akivel komoly tudományos levelezést is folytatott. Irodalmárként a pozsonyi *Új Szó*, *Természet és Társadalom*, *Tatran*, illetve a Madách Könyv- és Lapkiadó szerkesztőjeként dolgozott. 1968 után szilenciumra ítélték, hivatalosan máig nem térhetett vissza az irodalmi életbe. Ez alatt fordult érdeklődése a családtörténeti kutatások felé. Ezzel párhuzamosan cseh, szlovák, magyar irodalom és művelődéstörténettel is foglalkozott. Korábban már publikált egy, a mostanihoz hasonló fontosságú tudományos monográfiát a pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia történetéről. (*Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve 1882–1923*. Pozsony, 2003. [Kalligram kiadó]) Szintén önálló kiadványt készített Pozsonypüspöki múltjáról (*Hazahív a harangszó – Haza a mélyben [A régi Püspökiről, Szünyogdiról szóban és képen]*. Pozsonypüspöki, 1997. Csemadok.).

A szerző műveltségének, korábbi tudományos kutatásainak és kiterjedt érdeklődési körének köszönhetően a most megjelent monográfia nemcsak hagyományos családtörténet, hanem átfogó képet nyújt a korszak politikai és művelődéstörténeti viszonyairól is. Alapos kutatómunkája eredményeként a kötet rendkívül gazdag forrásokban. A családi levezés legszebb, vagy tartalmilag legfontosabb nem magyar nyelvű levélrészleteit a szerző saját fordításában közli, így nemcsak a család történetét ismerhetjük meg, hanem a családtagok személyes érzéseit, nyelvi gondolkodásmódját is. A levelek hangneméből következtetni lehet a házastársak, testvérek, szülők és gyermekek bensőséges viszonyára, egymáshoz való ragaszkodására, arra, hogyan nevelték felelősségre gyermekeiket, mint a jövő földesurait, állami vezetőit, emlékeztetve őket jobbágyaik, cselédek, beteg vagy elszegényedő családtagjaik iránti kötelességeikre. Ezek alapján nyomon követhető, milyen családi környezetben nőttek fel a családjukhoz ragaszkodó, hazájukat szerető, a szegények iránt elkötelezett, mélyen vallásos Zayak.

A monográfia nem korlátozódik csupán központi témájára, a Zay család történetére. A Zayak házasságaik révén szoros kapcsolatban álltak más főnemesi családokkal, így a kötet betekintést nyújt a Soós, Petrőczy, Bánffy, Forgách, Calisch, Mérey, Thököly és más fontos főnemesi dinasztiák életébe is. A Zay ivadékok sorsán keresztül mutatja be a korszak politikátörténetét, amelynek eseményeit történelmi realitással értékeli.

A családtörténettel párhuzamosan érdekes nyomon követni, hogy a különböző érdeklődésű Zayak hogyan gyűjtötték össze azt a gazdag könyvanyagot, amelynek ránk maradt köteteit ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban őrzik. A könyvgyűjtés és művészetpártolás mellett a Zay család tagjai közül többen írtak kisebb irodalmi műveket, verseket, imákat. I. Zay Péter egy imádságoskönyvet állított össze, amely nyomtatásban nem jelent meg, kézírata eddig még nem került elő. Közismert I. Zay Ferenc emlékirata Nándorfehérvár elvesztéséről. Zay Anna egy magyar nyelvű imádságoskönyv és néhány istenes vers szerzője, rokona Zay Mária Krisztina imádsága

gyermekieért biblikus cseh nyelven maradt ránk. Zay Károly édesanyja, Marie Calisch a homeopatia egyik magyarországi megalapítója, emellett német nyelvű vígjátékokat és elbeszéléseket írt. A család levelezése önmagában is komoly irodalmi érték. A szerző filológiai képzettségét is kamatoztathatta, amikor felfigyelt a Petrőczy Erzsébet leveleiben található nyelvi érdekességekre.

Szerzőnk érdeme, hogy a Zay család példáján keresztül rendkívül jól érzékelteti a 16–18. századi Magyarország nyelvi viszonyait. A családi levelezést vizsgálva nemcsak a levelek tartalmát ismerteti, hanem rámutat arra is, milyen szerepet töltött be egy felső-magyarországi főúri család életében a latin, a német, a francia, a magyar és a szlovák nyelv. Pontos képet ad a sokszínű nyelvi környezetről, amelyben a Zay gyerekek felnőttek, de nem bocsátkozik meddő vitákba az egyes családtagok anyanyelvéről, vagy nemzeti hovatartozásáról. Ugyanígy reálisan látja a 19. századi nemzeti mozgalmak hátterét. A két politikus író, L'udovít Štúr és egykori mecénása, Zay Károly kezdetben baráti, majd folyamatosan megromló viszonyán keresztül mutatja be a nemzetiségek reakcióját a magyar nyelv államnyelvvé tételére, és az erre adott magyar választ. A vita tényén kívül felhívja a figyelmet egy eddig nem ismert levélrészletre, amelyből arra lehet következtetni, hogy kevéssel Štúr halála előtt kettejük viszonya rendeződött. A kötet terminológiája figyelemreméltóan előremutató. Kerüli a Felvidék kifejezés használatát, helyette a tudományosság követelményeinek jobban megfelelő Felső-Magyarország, illetve Felföld terminust alkalmazza.

A kiváló kötet használhatóságának van néhány hiányossága. Minden fejezethez külön jegyzék készült a felhasznált forrásokról, és irodalomról, de a könnyebb ellenőrizhetőség miatt célszerűbb lett volna minden új adatot lábjegyzetes hivatkozásokkal igazolni. Nagyon hiányzik, hogy a kötethez nem készült családfa, amely alapján az olvasó eligazodhat az időnként igen szövevényes rokoni kapcsolatok között.

A gazdag forrásközlések mellett igényesen összeállított képanyag emeli a kötet értékét. Nemcsak a család tagjairól találunk jó minőségű szí-

nes és fekete-fehér képeket, hanem fontos közéleti személyiségekről, helyekről, használati tárgyakról és a legérdekesebb családtörténeti forrásokról is. A tartalmas, jól felépített, érett történelem-szemléletű, új kutatási eredményekben gazdag kötet nemcsak a magyar genealógiai és művelődéstörténeti irodalmat gazdagítja, hanem továbbá hasonló jellegű kutatások mintájául is szolgál.

KOVÁCS ESZTER

Szenci Molnár Albert: Az keresztyéni reliigióra és igaz hitre való tanítás. Hanovia 1624. P. VÁSÁRHELYI Judit és SZABÓ András tanulmányával. Bp. 2009. Balassi K., az MTA Irodalomtudományi Intézete, Országos Széchényi Könyvtár, 1538, 511. l. /Bibliotheca Hungarica Antiqua XLIII./

A „Bibliotheca Hungarica Antiqua” sorozat – különösen, mióta Kőszeghy Péter irányításával a Balassi Kiadó gondozásában jelenik meg – tudatos művelődéstörténeti koncepciót megvalósítva adja közre a magyar irodalom- és művelődéstörténet ritkán hozzáférhető, ám alapműként értelmezhető kiadványait. Teszi ezt függetlenül a politikai, ideológiai, vallási felfogástól és nem utolsósorban a terjedelmi korlátoktól, tehát kiegyensúlyozottan jelenteti meg minden szellemi irányzat kiadványait, és az elanyagiasodott világban nem kevés áldozatot hozva azért is, hogy terjedelmes (tehát: drága) művek újra kézbe foghatóak lehessenek. Ékes példa erre a több mint 1500 lapnyi Szenci Molnár-féle Kálvin-fordítás, amelynek a magyarországi közgyűjteményekben negyven példánya maradt fenn. A megjelenési alkalommal – Kálvin születésének 500. évfordulója – a Kiadó még az impresszum-adatokban sem hivatkozik, mert sem a Kiadó, sem a közreműködők számára nem a formális ünneplés a fontos, hanem kulturális értékeink megőrzése és a korszerű ismeretek nyomán történő újraértelmezése. A korrektség kedvéért hozzáteendő, hogy a kiadást a Nemzeti Kulturális Alap és a Hungarofest is támogatta, a kísérőtanulmányok pedig az OTKA Szenci Molnár Albert levelezése, ira-

tai és Zsoltárkönyve c. pályázata keretében készültek.

A két kísérőtanulmány olyan szerzők – P. Vásárhelyi Judit és Szabó András – műhelyéből került ki, akik mindketten több évtizedes szakmai múltat tudnak maguk mögött, és ez a sokéves munka mindkettőjüknél főleg Szenci Molnár tevékenységéhez kapcsolódik. Mindketten nagydoktori disszertációval koronázták meg a Szenci Molnár-kutatást, és egymás munkájára építő, azt becsülő tevékenységük sem zárja ki, hogy szuverén kutatói egyéniségek maradjanak, és időnként kiegészítsék, máskor cáfolják tudós kollégájuk megállapításait. Minderre jó példa a mostani két kísérőtanulmány is, amelyek időnként egymásra hivatkozva, időnként ellentmondva próbálnak eligazítani Szenci Molnár- és a Kálvin-kiadások világában.

Noha mindkét tanulmány címe az egész Szenci Molnár-műre vonatkozik (*Szenci Molnár Albert Institutio-fordítása és Szenci Molnár Albert Kálvin-fordítása*) a tanulmányok inkább annak a megállapításnak felelnek meg, amelyet Szabó Andrásnál olvashatunk: „A művet kiemeli egyedülálló rézmetszetes címlapja, amelynek elemzése szinte önálló kutatási ágga nőtte ki magát.” Természetesen mindkét szerző felvázolja az életrajzi hátteret is, és értékes megállapításokat olvashatunk Kálvin művének 16. századi, különböző nyelvű kiadásairól és Szenci Molnár fordítói tevékenységéről. A fordítás alapját képező kiadással behatóbban P. Vásárhelyi Judit foglalkozik. Feltérképezve a francia, latin és német nyelvű kiadásokat, meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a magyar fordítás alapja nem Kálvin 1559. évi vagy valamelyik későbbi latin nyelvű kiadása lehetett, hanem, miként a zsolnárok esetében, Szenci Molnár itt is német nyelvből fordított. P. Vásárhelyi Judit megpróbálja a német kiadások szerkezetét, a címlapokat, az életrajzi körülményeket és egyéb Szenci Molnár-dokumentumokat felsorakoztatni, hogy valamely német kiadás mellett egyértelműen állást tudjon foglalni, azonban a meglévő információk ma még csupán ahhoz elegendők, hogy valamelyik német kiadást tételezhessük fel mint alapszöveget. (Mindezzel talán nem győzte meg Szabó András, aki ugyanebben

a kötetben azt írja, hogy a „vaskos könyv” „az 1559-es nagy *Institutio* fordítása”) P. Vásárhelyi Judit is részletesen foglalkozik a kötet rézmetszetes címlapjával, figyelembe véve és értékelve a szakirodalom korábbi címlapértelmezéseit (Kovács Sándor Iván, Viskolcz Noémi). Kár, hogy a többször idézett Kovács Sándor Iván-mű címe a jegyzetekben csak „i. m.” megjelöléssel szerepel, így csupán Szabó András jegyzeteiből következtethetünk arra, hogy itt is a *Szenci Molnár redivivus* c. kötetéről lehet szó. P. Vásárhelyi Judit is helyesen állapítja meg, hogy Szenci Molnár a már elterjedt motívumkincsből oly módon alakította ki fordításának címlapját, hogy az válasz is legyen Pázmány Péter *Kalauzának* – nem a Viskolcz Noémi által feltételezett 1623-as –, hanem az 1613. évi kiadására. Ugyancsak értékes az egyes képek értelmezéséről tett megállapítás. Különösen az a nyitva maradt kérdés, amely szerint (Dézsi Lajos Szenci Molnár-kiadása alapján) Vásárhelyi Judit is lehetségesnek tartja, hogy az „Értelme a Religio képének” című vers, amely a címlapmetszet baloldali nőalakját ábrázolja, egy mára ismeretlen, egylevelű Szenci Molnár-dokumentumot őrizhet. A Religio alakjának művészettörténeti előképét Kovács Sándor Iván intenciói alapján (Váci) Kovács Gábor azonosította Pieter Baltens (Custodis) Fortuna-ábrázolásában (*Németalföldi párhuzam Rimay „Religio”-emlékéjében*. = Irodalomismeret 2000. 100–102.) A két metszet szoros kapcsolatát a mostani hasonló kiadás mindkét tanulmányírója elfogadja.

Problematikusabbnak tűnik a címlap jobb oldalán álló Fides-metszet. P. Vásárhelyi Judit nem foglalkozik külön a metszettel, hanem egyetértőleg írja, hogy „Az újabb kutatások során kiderült, hogy e Fides-embléma Jan Pietersz Saendram (1567?–1607) holland mester egyik metszetének módosított változata”. Az újabb kutatás Szabó Andrásához vezet, aki most közreadott tanulmányában és egy korábbi dolgozatában is részletesen foglalkozik a metszettel. Igaz ugyan, hogy sajnálatos elírás folytán azt írja „A másik oldalon álló *Religió*val kapcsolatban én magam fogtam kutatásokba”, azonban a szövegből egyértelmű, hogy Szabó András wolfenbütteli kutatásai a Fi-

des-emblémára vonatkoznak. Mivel az előttünk levő kiadásban nem szerepel a Szabó András által egyértelmű előképnek tartott metszet, tanulmányoznunk kellett a szerző korábbi közleményét is, így állapíthattuk meg, hogy a szerző némileg leegyszerűsítette öt évvel ezelőtti – akkor még több bizonytalanságot rejtő – megállapításait (vö. SZABÓ András: *A hit allegóriája Szenci Molnár Albert Kálvin-fordításának címlapján*. In: *Labor omnia vincit. Tanulmányok Tüskés Gábor 50. születésnapjára*. Bp. 2005. 38–39.). Mindenekelőtt egy névelírást kell tisztázni, amely azért is fontos, mert a néhány betűnyi eltérés megnehezíti az utánjárást. A Szabó András által megnevezett Jan Pietersz Saendram (1567?–1607) rézmetszőről az interneten csak egy régi lexikonutalás és néhány blogbejegyzés található, számtalan fontos cikk és illusztráció van viszont Jan Pietersz Saenredamról és születési évét az írások többnyire 1565-ben jelölik meg. (Egyébként Saenredam névalak szerepel a Szabó András által tévesen idézett Walter L. Strauss-kiadás címében is.) Szabó András Saenredam metszetének azonosítását a következőkkel indokolja: „a hasonló kéz- és ujjtartás egyértelműsítette a kapcsolatot, még akkor is, ha az eredetileg ülő nőalakot a rendelkezésre álló keskeny hely miatt fel kellett állítani, s kezéből ki kellett venni az Oltáriszentséget jelképező kelyhet (mivel ez a reformátusok számára teológiailag nem elfogadható). Ezen az azonosságon még a különbségek sem változtattak, az hogy az eredeti alak lefelé néz (az 1624-es fölfelé), ül és keresztbe rakja a lábait, a kereszt szára a fej mögött lefelé látszik mutatni (Szenci Molnárnál fölfelé), s fölötté két szárnyas puttony repkedve virágot szór.” Már magában a szövegben is több a különbség, mint az azonosság, a két kép egymás mellé helyezésével mindez még szembeötlőbb. És van még más is, ami a mostani, leegyszerűsített értelmezésből kimaradt. Korábbi tanulmányában Szabó András még azt írja, hogy Fides „jobb kezében láthatóan van valami, de hogy az egy kehely lenne, azt nem lehet biztosan kivenni”, itt erről a „valamiről” már nem szól. Ugyancsak nem említi a különbségek között azt a héber betűs tetragrammatont (JHVH),

amely az égből sugárzik a felfelé néző nőalakra. Ez sem található meg a mintaképnek tartott Saenredam-metszeten. Ezúttal azt sem említi meg Szabó András, hogy Saenredam Hendrick Goltzius „előképe nyomán dolgozott”, tehát – korábbi dolgozata szerint – többszörös átvételről lehet szó. Ha nem is fogadhatjuk el, hogy „az azonosság vitathatatlan”, abban viszont egyetérthetünk Szabó Andrással, abban viszont egyetértünk Szabó Andrásal, hogy „az ismeretlen mester kilétéhez még így sem kerültünk közelebb”. (Az idézett mondatok mind Szabó András korábbi dolgozatából származnak.)

Mindezek ellenére van számos nagyon meggyőző megállapítása Szabó András címlapelemzésének. Egyetértőleg – és hosszan – idézi Szabó az 1903-as Nagy Károly-féle fordítás kísérőtanulmányát (KÁLVIN János: *A keresztyén vallás alapvonalai (Institutio religionis christianae)*. Bp. 1903), továbbá Kovács Sándor Iván már idézett dolgozatát. Ugyancsak elismerően és továbbgondolva bontja ki Viskolcz Noémi feltételezését, aki egyrészt a rózsakeresztes kapcsolatokra utal, másrészt hangsúlyosan figyelmeztet Pázmány Kalauzának és Szenci Molnár fordításának és címlapjának konfrontációjára (VISKOLCZ Noémi: *„Vagyon egy kis város Moguntian innen” Hanau és Oppenheim szerepe a magyar művelődéstörténetben*. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve (XI.) 2005. 69–84). Miután Szabó András is megállapítja, hogy „továbbra sem tudjuk, hogy ki volt az a művész, aki ezt az egyedülálló címlapot megalkotta”, nagyon elgondolkodtató javaslatokat tesz a kutatás további irányát illetően. Szóba kerülhet – és talán a későbbi kutatás megerősíti – Jacobus de Zetter vagy Friedrich van Hulsens (Hulsius) neve, akiknek hasonló tematikájú vagy szerkezetű címlapja mellett a Szenci Molnárral való személyes kapcsolata is vizsgálódás tárgyát képezheti. A rózsakeresztes kapcsolatokat illetően meglepő hasonlóságokat talált Szabó András, amikor a korabeli rózsakeresztes irodalom metszetes címlapjait vonta be a vizsgálódás körébe. A további kutatásoknak foglalkozniuk kell ezzel a vonallal is, Szenci Molnár oppenheimi nyomdása, Hieronymus Galler szerzői, munkatársi körével, a nürnbergi Johannes

Hornung munkáival és a heidelbergi alkímisták könyveinek nyomdászati megoldásaival. Szabó András eredeti módon nemcsak a címlap egyes képeinek előzménye után kutatott, hanem újdonságszámba menő megállapításokat tett a címlap szerkezetével, az alkímisták gondolatvilágában fontos négyes felosztás rendszerével és értelmezésével kapcsolatban is. Továbbgondolandó fejtegetése szerint a négyes felosztás összefüggései nem csupán nyomdatechnikai, képzőművészeti megoldásként értelmezendők, hanem a szerkezet alkalmassá válhatott arra, hogy „Szenci Molnár mélyen személyes mondanivalóját, a jó és a rossz közötti döntést, az igaz vallás és hit melletti kiállást, a heidelbergi ostrom idején bekövetkezett személyes mártíriumot, s nem utolsósorban a hazaszeretetet kifejezzék”.

Szenci Molnár Albert Kálvin-fordításának hasonmás kiadásával a magyar művelődéstörténet egyik kiemelkedő szövege vált elérhetővé, a kísérőtanulmányok pedig számos kérdés tisztázása mellett az újabb kutatásoknak is utat nyitottak. Mindennek a termése remélhetőleg a reformáció félévezredes évfordulóján majd újabb eredményekkel gazdagodva érik be.

NÉMETH S. KATALIN

Noblet, Julien: En perpétuelle mémoire. Collégiales castrales et Saintes-Chapelles à vocation funéraire en France (1450–1560). Préface Vincent TABBAGH. Rennes, 2009. Presses Universitaires de Rennes, 320 l. /Collection Art et Société/

Julien Noblet könyvének célkitűzése az 1450 és 1560 között Franciaországban hercegi vagy főúri temetkezési célra alapított huszonöt társaskáptalan történetének monografikus feldolgozása. Ez a száz év köztudomásúan igen izgalmas korszaka a francia történelemnek és művészettörténetnek egyaránt. Az egyházi építészet ezen műfajának vizsgálatával azonban csak az utóbbi időben foglalkoznak behatóbban a francia kutatók (Jean Guillaume, Michel Lauwres, Jean-Michel

Matz). A szerző két módszert ötvöz munkájában: az építészeti és épületszobrászati stílus-elemzést, illetve a szövegkritikát és -magyarázatot. A vizsgált épületek közös jellemzője, hogy az emlékezés és temetkezés pontosan meghatározott funkciójára az alapító család kastélyának közvetlen közelében emelt sírtemplomok speciális jogi állással. A Francia Királyság néhány legkiemelkedőbb családja építteti ezeket Normandiától, Anjou-n és Touraine-en keresztül Auvergne-ig, és világi kanonokok testülete szolgálja ki. Az építető motivációja többféle: az oltár vagy szent ereklye közelében nyugvás, a sír közvetlen közelében mondott imák által a megváltásba vetett remény és a halott békéjének biztosítása a feltámadásig, családi és politikai megfontolások, a család dicsőítése, a dinasztikus emlékezet és a földesúri hatalom hangsúlyozása. Az építető vagy teljesen új templomot épített, vagy meglévő korábbi újjaépített flamboyant vagy all'antica italianizáló reneszánsz stílusban. A szerző a levéltári források alapján összeállítja a káptalanok korpuszát, és vizsgálja e magas kvalitású épületek gazdasági és humán erőforrásait.

Noblet doktori értekezésének kibővített és átdolgozott változatát adja itt közre, melynek egyes részei már korábban megjelentek tanulmánykötetekben és rangos régészeti és művészettörténeti folyóiratokban (*Revue historique du Centre-Ouest, La revue des musées de France, Bulletin de la Société Archéologique d'Eure-et-Loir* stb.). A bevezetésen és az összegzésen kívül a könyv négy fő fejezetre tagolódik. A bevezetésben Noblet világosan kijelöli céljait: az alapítás történeti szempontjainak és politikai vonatkozásainak vizsgálata; a káptalan liturgikus működésének és kötelezettségeinek bemutatása; az építészeti megoldás és a temetkezési funkció elemzése. A vizsgált periódus határait a százéves háború vége és a vallásháborúk kezdete jelöli ki, ez utóbbit az indokolja, hogy a reformáció hatására a 16. század második felétől a temetkezési céllal létrehozott káptalanok alapítása eltűnik. A szerző kiemeli, hogy a halál központi szerepet töltött be a 15–16. századi társadalomban, amelyet alátámaszt a templomba, s azon belül is az

oltárhoz minél közelebbi temetkezés vágya és a gyászmenet teatralitása.

Az első fejezetben Noblet az alapítók származását vizsgálva megállapítja, hogy mindegyik a király közvetlen környezetében volt családjá vagy munkája révén: hercegek, régi és új nemesek egyaránt alapítottak káptalan birtokuk szívében, néhol előbb épült fel a káptalani templom, s utána fogtak a kastély újjáépítéséhez. A hercegek a párizsi Sainte-Chapelle mintájára Krisztus szenvedéserekyeit befogadó templomot építenek; a királyi udvarban szolgáló „régii” nemesesség aszerint választja ki, melyik birtokán építse fel a végső nyughelyül szánt templomot, hogy az minél közelebb legyen a királyhoz; az „új” nemesek pedig újonnan szerzett birtokuk hangsúlyozására kezdenek építkezni. A nőknek másodlagos szerep jut, általában elhunyt férje akarata végrehajtója, ritkán említik társalapítóként a források.

A második fejezet a káptalan alapítását, mint presztízsvállalkozást mutatja be az ereklyék és a berendezés vizsgálatával. Noha a belső bútorzat nagyrészt elpusztult legkésőbb a francia forradalomban, a műalkotásokat részletesen felsoroló alapítólevél alapján ezekről is viszonylag jó képet alkothatunk. A festett mészkőből, alabástromból vagy márványból készült szobrok főként szenteket, apostolokat és a Madonnát ábrázolták. A festmények egy részét Itáliából rendelték, néhol Mantegna és Benedetto Ghirlandaio egy-egy műve díszítette a templom főoltárát. A gyakran több generáció alatt felépülő káptalani templom mellé kanonoki házakat is építettek. A káptalan összetételét, felszerelését, illetve a kanonokok feladatait és javadalmazását pontosan leíró források alapján részletes képet ad a szerző a káptalan életéről, a liturgikus szolgálat nehézségeiről, és a püspöktől való függetlenségéből adódó konfliktusokról.

A harmadik fejezet a kastély, a templom és a kanonoki negyed egymáshoz való viszonyát tárgyalja. A méretét és alaprajzát tekintve egymástól jelentősen eltérő káptalani templom leggyakrabban a főúri birtok falain belül épült,

vagy a kastély közelében álló, korábbi plébánia-templomot építettek újjá. Az egyhajós, esetleg keresztházás templomban világosan elkülönült egymástól a főúri tér a hívőkétől, melyet a szentélyrekesztő, az eltérő megvilágítás és boltozás is hangsúlyozott. Az építetőnek gyakran külön bejárata és útvonala volt. Az építészeti megoldások tükrözik a megrendelő ízlését, gazdságát és rangját. A források tanúsága szerint a kanonoki negyed, melyben minden egyes kanonoknak külön háza és kertje volt, általában a kastély mellett terült el, néhol azonban a kanonokok egy része a kastély körül, a többi pedig a városban lakott.

A negyedik fejezet megvilágítja, hogy a temetkezés a dinasztia presztízspolitikai stratégiájának része, az alapító végrendeletében részletesen meghagyja a halotti menet összetételét. Ugyanígy a síremlék is a dinasztia kultusz szimbóluma: a legtöbbször színes márványokból, alabástromból vagy rézből készült alkotás a főúri méltóságot hangsúlyozza az elhunyt fekvő alakjában és a rangot tükröző öltözékkel, jelvényekkel és rendjelekkel.

Az összegzésben a szerző összeveti a temetkezési célra alapított társaskáptalan francia emlékeivel rokon párhuzamos jelenségeket más országokban, így például a firenzei Medici és Pazzi kápolnát, illetve a rimini Tempio Malatestianót említi futólag, megjegyezve azonban, hogy ezek Itáliában elszigetelt jelenségek. Az összegzést tizenegy forrás átirata és a vizsgált huszonöt épület monografikus leírása követi. Az értekezést százhuszonkét fekete-fehér és tizenkilenc színes kép illusztrálja. A könyv végén találjuk az idézett források és a lábjegyzetekben előforduló szakirodalom harminc oldalas bibliográfiáját, illetve a személy- és helynévmutatót. Julien Noblet munkája egy eddig alig vizsgált emlékcsoport levéltári forrásokon és helyszíni kutatásokon alapuló, kiemelkedő elemzését adja, amely a dinasztikus sírtemplomok műfajára irányuló további kutatások kiindulópontja lehet.

TÜSKÉS ANNA

A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. I. A–J. Összeáll. LAKATOS Éva. Bp. 2010. OSzK, 372 l.

Lakatos Éva alighanem a régi bibliográfus-gárda egyik „utolsó mohikánja”, egymagában is intézménypótló személyiség. Sok évtizedes kitaró munkával kézbe vette, leírta s – mint most új munkájából kiderül – sajtótörténeti szempontból kicédelte a magyar nyomtatott sajtó jelentős részét. Mint minden ilyen egyszemélyes vállalkozásnak, az övének is vannak kikerülhetetlen buktatói (itt-ott ez az új bibliográfián is látszik), a hozadék azonban fölmérhetetlenül nagy. Jellemző teljesítményére, hogy az az anyaggyűjtés, amelynek első, már megszerkesztett kötetét most vehetjük kézbe, a ma szokásos gyakorlat szerint, „normál” üzemmódban, külön kutatócsoportot igényelt volna – Lakatos Éva azonban egymaga csinálta meg.

Mit ad bibliográfiája? A cím szerint a magyar sajtótörténet „válogatott” bibliográfiája ez az 1705 és 1944 közti időszakról, s a mostani kötet csak az első kötet, az A–J betűig terjedő lapok irodalma. A cím nem biztos, hogy szabatos, de nehéz lenne pontosabban megfogalmazni, mit is ad ez a mostani gyűjtemény. Lakatos Éva ugyanis, bár tételeiket – szeméremből és takarékoságból – nem ismétli meg, röviden utal az eddigi bibliográfiák vonatkozó anyagára is, majd saját „kiegészítő” gyűjtését mutatja be, tételesen. Szoros értelemben véve tehát „csak” kiegészítést ad az eddigi – bibliográfiákban szétszórtan regisztrált – sajtótörténeti irodalomhoz, s bibliográfiája „csak” a többivel együtt fedi le teljesen az irodalmat. Ez, mai, elkényelmesedő világunkban természetesen nem gyakorlatias megoldás, a mai kutató (már aki még e területen dolgozik) szereti, ha mindent egy helyen, készen kap, s nem kell a szükséges irodalmat könyvekből összekeresnie. Az „okos” bibliográfus tehát gyors kézzel kummulálta volna az eddigi gyűjtéseket, s a maga neve alatt egyesítette volna az elődök munkájának eredményeit is. Lakatos Éva azonban, mint utaltam rá, még a „rég”i” gárda tagja, nem érezte volna ildomosnak az elődök mun-

kájának ilyesféle kiaknázását, s ő csakugyan „teljesen új, még nem regisztrált anyaggal” akart hozzájárulni a munkához. A bibliográfiákból bibliográfiát gyakorlata helyett ő csakugyan az újonnan föltárt anyag prezentálását látta feladatának. S az eredmény, azt kell mondanunk, őt igazolja. Lakatos Éva bibliográfiája oly gazdag, hogy a „kiegészítés” mennyiségileg voltaképpen messze felülmúlja az eddigi, ide vonható bibliográfiák anyagát. Az eddigi legjobb, legteljesebb munka, a József Farkas szerkesztette, önmagát ugyancsak „válogatott”-ként megnevező sajtótörténeti bibliográfia (1972) például jó esetben is csak akkora anyagot ad, mint az új bibliográfia első kötete (amely pedig Lakatos Éva tényleges gyűjtésének csak erősen szelektált változata). Az új bibliográfia tehát, ha minden kötete megjelenik, a legszerényebb becslés szerint is legalább négyszerese lesz az eddigi leggazdagabb anyagú vállalkozásnak. (Lakatos Éva teljes gyűjtése, kb. 200 ezer tétel pedig, számításai szerint, tízszerese az eddig regisztrált anyagnak.) Ez a mennyiségi összefüggés önmagában is olyan mutatója a munkának, amely jelzi az új bibliográfia súlyát és jelentőségét.

Teljesítményének igazi jelentőségét azonban csak akkor foghatjuk föl, ha – átlapozva összeállítását – látjuk, hogy a leírt tételek igen nagy százaléka, mondhatnánk döntő többsége nem a mai, sajnos eleve nagyon gyér és esetleges, s úgy-ahogy másképpen is elérhető sajtótörténeti földolgozásokat regisztrálja, hanem – azok mellett, azokon túl – az egykori sajtó önmagára reflektáló, „forrásértékű” adalékait. Ezzel ugyanis szinte tálcán kínálja föl a megírandó anyagot a mai s holnap sajtótörténészeknek. S ezt az önzetlen „szolgáltatást” nem egyik vagy másik lap esetében teszi csak, hanem szinte a teljes mezőnyt illetően – a határon túli magyar lapokról is. Egyik-másik lap most fölgyűjtött anyaga pedig oly nagy és gazdag, oly sok mindent megvilágító, hogy szinte kiköveteli a sajtótörténész földolgozó munkáját. Az anyagból hosszan lehetne szemezgetni, megírandó témák sorát fölvetve. Az alig ismert *Egyvetértés*, vagy a névleg jól ismert, valójában érdeme szerint alig-alig föl-

tárt *Az Est* anyaga egyebek közt jó példa lehet erre. Maga a bibliográfia – talán mondani sem kellene – kettős fénytörésben mutatja meg a szakmát. Nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen sok az adóssága az újabban steril elméletek bódulatában veszteglő sajtótörténet-írásnak, de – szerencsére – azt is jelzi, mily nagy lehetőségek rejlenek e kutatási területben.

A bibliográfia fölépítése a lehető legegyszerűbb. Az ábécébe szedett lapcímek rendjében sorakoznak az adott lapra vonatkozó tételek. A verzálisból szedett lapcím alatt előbb az eddigi bibliográfiákban szereplő adatok vannak regisztrálva, utalásszerűen (a bibliográfia rövidítése plusz oldalszám, ahol a már korábban föltárt vonatkozó irodalom megtalálható), majd e tömb alatt tételenként az új anyag. Minden tételt a címleírás elé „kiugrasztott” tételszám vezet be, alatta pedig folyamatosan jön a címleírás, annotációval. Az első kötetben összesen 4762 tétel szerepel. A kötet elején, még a tulajdonképpeni anyag előtt, rövid előszó, majd a földolgozott tanulmánykötetek, a hivatkozott kézikönyvek és a földolgozott folyóiratok jegyzéke áll. A kötet végén, a lapcímek betűrendjében adott címleírásokhoz kapcsolódva, az egyes tételeket visszakereshetővé tevő névmutató van. Ez a szerkezet, egyszerűsége ellenére, két keresési szempontot maradéktalanul kielégít. Könnyen meg lehet találni, ha az adott, konkrét lapra vonatkozó irodalmat keresem, s az is egyszerű, ha valamely „nevet” keresek. Ez a megoldás elsődleges keresési lehetőségnek elég. De ha az anyag gazdagságát és sokrétűségét is figyelembe vesszük, óhatatlanul fölmerül annak igénye is, hogy ezt a sokféleképpen kiaknázható anyagot jó lenne más szempontok szerint is kereshetővé tenni. S úgy gondolom, a plusz keresést lehetővé tevő komplex mutatórendszer még nem is késett el. Az utolsó kötet végére helyezve, s már az egész regisztrált anyagra vonatkoztatva, érvényesíteni lehetne egy sokrétűbb keresés lehetőségét is. Magam például hálás lennék, ha az anyagban, mutatókkal, a következő szempontok szerint is lehetne keresgélni:

– újságírók nekrológja – szerkesztők – kiadó-hivatali munkatársak – nyomdák – nyomdászok – cenzúrázás – lapterjesztés – lapbetiltás – újságírószervezetek – újságírói sztrájkok stb.

Ezt a pluszkeresést is lehetővé tevő mutatót az OSzK néhány fiatal munkatársa igazán elvégezhetné. A bibliográfus munkájához mérten elenyészően csekély ráfordítással nagyban megkönnyítenék a fölhasználók dolgát, s közben maguk is sokat tanulnának. A legideálisabb megoldás természetesen egy speciális sajtótörténeti tárgyszórendszer kidolgozása lenne – ennek realitása azonban, mai viszonyainkat ismerve, aligha van.

Sajnos, e ponton meg kell mondanunk, az anyaggyűjtés technikai „megszerkesztése”, gépbevitel nem hibátlan. Lakatos Éva nem kapta meg azt a segítséget, amelyet az ügy megkívánt s az anyag megérdemelt volna. A nagy anyag számítógépbe vitele ugyanis, amelyhez Lakatos Évának eddig is segítséget kellett igénybe vennie, nem mentes az egyébként könnyen elkerülhető hibáktól. A számítógépbe-vitel hibájaként előfordul például tételmegismétlődés, tételek sorrendjének fölcserélődése, egyes címleírás elemek fölösleges duplikálódása, fölöslegesen és rossz helyen adott lapcím (s ebből következően indokolatlan élőfőjmegnevezés) is. Előfordul hibás névírás is, Schmitt Jenő Henrik neve például többször is hibásan, Schmiadt-ként szerepel stb. Ezek voltaképpen nem „lényeges” dolgok, de olyan szeplők a nagy munkán, amelyekért kár, s amelyeket megkövetelhető figyelemmel, könnyen el lehetett volna kerülni. A bibliográfia használhatóságát, értékét azonban siessünk leszögezni, ezek a hibák nem kérdőjelezik meg. Az anyagban keresgélő kutató így is megkapja azt, amit egy ilyen bibliográfiától megkaphat.

Az anyag ugyanis előhívja a böngészés ösztönét. S ismeretes, a jó kutató számára nemcsak a különféle címtárak és telefonkönyvek szólnak meg, de a bibliográfiák is. Kivált az olyan bibliográfia, mint a Lakatos Évái is, amely nyugodtan mondhatjuk, hála egy dolgos élet erőfeszítéseinek, sajtótörténeti kincseshánya.

S egy valami, úgy hiszem, máris bizonyos: az új „Lakatos”, ha teljessé válik, hosszú ideig megkerülhetetlen kézikönyvként fogja szolgálni a kutatók nemzedékeit.

LENGYEL ANDRÁS

Gyurgyák János: Huszonöt év a magyar könyvkiadásban. Századvég Kiadó 1985–1994. Osiris Kiadó 1995–2010. Bibliográfia. Bp. 2010. Osiris Kiadó, 196 l.

Születésnap buli, vagy gyászünnepe? Azt hiszem többen feltették maguknak ezt a kérdést az Századvég – Osiris Kiadók 25. születésnapján az Országos Széchényi Könyvtárban. Az elmúlt negyedszázad egyik legjelentősebb szakkönyvkiadója, annak vezetője, Gyurgyák János számos írásában kongatja a vészharangot a szakkönyvek kiadásával kapcsolatban. Tény, hogy az elmúlt 10 évben nem változó, vagy inkább növekvő éves kiadványszám mellett a magyarországi könyvkiadásban alig 20 %-al van jelen a szakkönyv, és a komolyan vehető tudományos ismeretterjesztés. Ez a jelenség akkor is szomorú, tragikus, ha az életmódváltással, egészségőrzéssel kapcsolatos nagyon komoly kiadványok száma nő (szép kertek, házak, sport, egészség stb). Egy egészséges, jó módú, de bunkó országban élni ugyanúgy nem jó, mint a nagyon okos, szegény és egészségtelen emberek között.

Az alapvető kérdés az állam szerepének elvi, és gyakorlati meghatározása. Nincsen olyan ország a világban, ahol a szakkönyvkiadás állami támogatás nélkül működne, ahogy a posztmodern demagógia istene, A PIAC nem alkalmas ennek a gondnak a kezelésére még olyan helyeken sem, ahol nem 10 milliós a lakosság, és lerongyolódott köztisztviselési hálózat tengeti nyomorúságos életét (például Olaszországban, vagy Németországban jelentős állami szubszidió nélkül nem jelenik meg egyetlen szakkönyv sem). Akarja-e a magyar állam, hogy megmaradjon a magyar szakkönyvkiadás? Félreértés

ne essék: a digitális könyvet is szerkesztett, lektorált formában adják ki a tisztességes kiadók, aki meg nem tisztességes, inkább ne tegye. Vagyis digitálisan sem olcsóbb, és a könyv sem lesz olcsóbb, ha az állam nem vállal szerepet a hozzáférés megvásárlásával. A költségvetés körül döntéshozó helyzetben lévőknek kellene végre felfogni, hogy a költségvetésben akkor is csak kerekítési összegnek számít a szakkönyvkiadás támogatása, ha megtízszerezik a szubszidiós alapokat. Annyi meg nem is kellene. Egyetlen mérnöki önmegvalósító aktus (ami kétségtelen világszínvonalú, például egy szükségtelen völgyhíd) árkülönbözete 100 évre biztosíthatja a szakkönyvkiadás színvonalas továbbélését Magyarországon.

De ennyit a gyászról, és még két megjegyzést: Gyurgyák János gyakran mondja, „én befejeztem”. Hála Istennek még nem tette meg, ahogy más szakkönyvkiadók sem, és ne is adják fel. A másik megjegyzés a kiadóknak szól: az évnek kell nyereségesnek lenni, és nem mindegyik kiadványnak. Ha a kiadói profilban még elfogadható kompromisszumok mentén olyan könyveket is elhelyeznek, amelyek nagyobb nyereséget hoznak, 'ad absurdum' azért a kiadó is szubszencionálhat egy-egy tudományos kiadványt (teszik ezt néhányan, de nem jellemző).

És most ünnepeljünk: a *Századvég* folyóirat, majd az Osiris Kiadó olyan szerzői névsort vonultat fel, amelynek olvasása során a jóérzésű embereknek kicsordul a könnye. Ha a közéletben is ennyire együtt lenne a magyar értelmiség, és nem hagyná magát az érdekek mentén szerveződő pártok, pártocskák által nevelés mértékig megosztani, akkor nem itt tartana Magyarország. Azok az emberek, akik ma már csak az egyik televíziót nézik, és az ahhoz tartozó nyomtatott sajtót olvassák, magukat sokkolják, és a másikkal találkozva csak a „... meg róka a gereblyédet”-re futja, huszonöt éve még együtt gondolkodtak valamennyi, a rendszerváltást remélő kollégájukkal. A pártfüggetlen, ténylegesen szakmai értékek mentén való gondolkodás kipusztult az országban, pedig – éppen a Századvég, és az Osiris kiadói politis-

kája mentén látható példa mutatja – lehetséges az együttes munka. Az Osiris 119 könyvsorozatában 1597 könyv jelent meg. A tartalomjegyzék mutatja – ez egyben a bibliográfia szerkezete –, hogy nem vádolható a kiadó szakmai elfogultsággal. Az egyes humán szakterületek arányosan képviseltetik magukat. A szerzőgárda szakmai iskolák szerint is sokszínű. Valamennyi diszciplína több tudományos ízlést mutat meg egy-egy társadalmi, történeti stb. kérdés megjelenítésében.

És még egy fontos szempont, amely a bibliográfiából jól látható: a kiadó kiváló intézmé-

nyi kapcsolati rendszert ápol. Egyetemek, akadémiai intézmények, múzeumok, levéltárak, könyvtárak, szabad értelmiségi csoportok is megmutatkoznak a kiadott művek tablóján. Intézmények nélkül ugyanis nem megy, ahogy civil mozgalom nélkül sem.

Végülis ez a bibliográfia olyan, mint az állatorvosi tankönyvek legendás szereplője „az állatorvosi ló”. A magyar társadalom, az állami élet számos betegsége megmutatható általa, és a gyógymódot is sugallja.

MONOK ISTVÁN

Szerzőinkhez

Kérjük folyóiratunk szerzőit, hogy a jövőben a szerkesztőségünkhöz eljuttatott kéziratokkal kapcsolatban szíveskedjenek az alábbi formai megoldásokra figyelni:

1. A közlésre szánt, szövegszerkesztővel készített kéziratot (tanulmányt, cikket, recenziót) kinyomtatva és elektronikus úton is juttassák el szerkesztőségünkhöz.
2. Csak végleges szöveget küldjenek, ügyelve arra, hogy a kinyomtatott és a digitális szöveg teljesen azonos legyen, ugyanis nyomban tördelt szerzői korrektúra készül, ennek következtében már nincs lehetőség jelentősebb szövegváltoztatásra.
3. A kézirat elkészítésekor mellőzzék a tipografizálást, kiemelést (pl. aláhúzás, kurziválás, félkövér betűtípus alkalmazása stb.).
4. A jegyzetek formai leírásakor törekedjenek arra, hogy folyóiratunk gyakorlatát kövessék, a korábbi számok példái alapján.
5. A tanulmányok kéziratához mindenkor mellékeljenek egy kb. fél oldalnyi tartalmi kivonatot (ún. rezümét), akár magyarul megfogalmazva (amely szöveget általában francia nyelvre fordítatunk), akár angol, francia, vagy német nyelven.
6. A beküldött kézirathoz kérjük, ne mulasszák el csatolni a szerző elérhetőségi adatait (név, lakcím, telefon-/mobil-, esetleg fax-szám, e-mail cím), amely feltétlenül szükséges a szerzői korrektúra eljuttatásához és a kapcsolattartáshoz.
7. A fentiekben jelzett formaságok mellőzése jelentősen hátráltatja a kézirat megjelentetését.

A Magyar Könyvszemle szerkesztősége

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

126. évfolyam

2010

Szerkesztőbizottság:

MONOK ISTVÁN *főszerkesztő*

Ács PÁL *társzerkesztő*

TÓDOR ILDIKÓ *szerkesztő*

BOKA LÁSZLÓ

BUDA ATTILA

CSÁSZTVAY TÜNDE

FARKAS GÁBOR FARKAS

KULCSÁR PÉTER

MADAS EDIT

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

A tartalomjegyzéket és a névmutatót összeállította

HÉJJAS ESZTER

ARGUMENTUM KIADÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bánfi Szilvia</i> : A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszének utóélete a magyarországi nyomtató műhelyekben	24
<i>Bolonyai Gábor</i> : A Szapphó-corvina titka	429
<i>Fekete Csaba</i> : L. F. mester nyomában	56
<i>Golob, Andreas</i> : Der Grazer Buchhandel und seine Beziehungen zu den ungarischen Ländern um 1800	80
<i>Győrffy Gábor</i> : A háromnyelvű brassói sajtónyilvánosság megszületése az 1830-as években	453
<i>Jaczkó Sándor</i> : A váradi szinodális könyv	193
<i>Jobst Ágnes</i> : A politikai rendőrség szakirodalmi ellátásának kezdetei	475
<i>Kertész Balázs</i> : Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex	312
<i>Kovács Andrea–Földváry Miklós István</i> : Egy ismeretlen Szent Gellért officium	1
<i>Kovács Eszter</i> : A jezsuita rend Csehországból való elűzését értékelő iratok 1618–1619-ből	66
<i>Kruppa Tamás</i> : A Báthoryak szentkultusza és a pietas Bathoriana	327
<i>László Gézáné Szarka Ágota</i> : A <i>Kassa-Unghvári Hirdetményi-Lap</i> . Időutazás egy eltűntnek vélt hírlappal a reformkori Magyarországra és Kassára	212
<i>Markó Veronika</i> : Eötvös József Collegium könyvtára – Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtár. Egy sorsdöntő évtized története (1945–1955)	226
<i>Mikó Gábor</i> : 16. századi dekrétumpéldányok a keszthelyi Festetics-könyvtárban ..	350
<i>Monok István</i> : A magánkönyvtárak és az olvasás a korai újkorban. Vázlat az elmúlt ötven év európai kutatástörténetéről	141
<i>Németh András</i> : A Mynas-kódex és a Corvina könyvtár	158
<i>Zsoldos Endre</i> : A „Pécsi Egyetemi Beszédék” csillagászati tartalmáról	293

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bálint Gábor</i> : A Nova Kiadó és a politika	501
<i>Berkes Katalin</i> : Enyedi György és a zsiráf	381
<i>Bíró-Balogh Tamás</i> : Egy „idegen” kéztől származó „Pardon...” cikk kéziratáról	497
<i>Fajt Anita</i> : Nicolaus Müller, brassói könyvnyomtató kiadói programjához	398
<i>Farkas Gábor Farkas</i> : Kiegészítések a hazai Kopernikusz-példányok sorsáról	112
<i>Földesi Ferenc</i> : A Szász Univerzitás statútumai. Egy újabb felbukkant kézirat	115
<i>Földváry Miklós István</i> : Ismeretlen ordótöredékek a középkori Magyarországon és a környező közép-európai egyházakban	366
<i>Földváry Miklós István</i> : Középkori pontifikálék Magyarországon	242
<i>Gömöri György</i> : Adami János: adatok pontosítása és egy saját kezű ajánlás	493
<i>Gömöri György</i> : Forgách Ferenc ismeretlen, 1553-as kiadású latin versei	102
<i>Gömöri György</i> : Zsámboky-kiadványok és hozzá írt versek a British Libraryben ...	247
<i>Kurta József</i> : Hunyady József könyvkötőművész egyik munkája Kolozsváron	261

<i>Lázs Sándor</i> : Kinizsiné Magyar Benigna könyveinek sorsa	100
<i>Lengyel András</i> : A <i>Nyugat</i> honoráriumainak kérdéséhez (1912)	263
<i>Rózsa Mária</i> : Magyar könyvek Bécsben	255
<i>Szuromi Szabolcs</i> : Megjegyzések Chartres-i Szent Ivo szövegcsaládjainak szerzőségéhez	375
<i>Varga András</i> : Az ördög bibliája	250
<i>Zvara Edina</i> : Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében	386

FIGYELŐ

<i>Mihalik Béla Vilmos</i> : Jezsuitaellenes képi propaganda a kora újkorban	405
<i>Monok István</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi kiadványai	123
<i>Monok István</i> : Új magyar bibliofil hasonmásorozat születése (Schöck Gyula kiadványai)	271
<i>Pohánka Éva</i> : A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiállításai 2009-ben	268
<i>P. Vásárhelyi Judit</i> : A németországi és a magyarországi bibliográfiai kutatások kapcsolata	119

BIBLIOGRÁFIA

<i>Hegyközi Ilona–Kollár Mária</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2009-ben	514
--	-----

SZEMLE

Athanase Kircher, le dernier des humanistes. Exposition présentée á la bibliothèque Abbé Grégoire, du 11 décembre 2009 au 13 février 2010. Textes rédigés par Bruno Guignard, Thierry Leclair. Blois, 2010. (<i>Monok István</i>)	425
Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. A geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történelemszemlélete Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében. Bp. 2005. (<i>Veszprémy László</i>)	128
Biblia Hungarica Philologica – Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban. Szerk.: Heltai János. Bp. 2009. /A Magyar Könyvszemle és a MOKKA–R Egyesület füzetei 3./ (<i>Szelestei Nagy László</i>)	424
Blažková, Lenka: Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16–18. století (se vztahem k území České republiky) Vol. I–II. Praha, 2002–2008. (<i>Kovács Eszter</i>)	126
Bosson, Alain: L’atelier typographique de Fribourg (Suisse). Bibliographie raisonnée des imprimés 1585–1816. Préface de Frédéric Barbier. Fribourg, 2009. (<i>Monok István</i>)	135
Comenius, Johannes Amos: Ianua lingvae latinae reserata aurea. Leutschoviae, 1643. (Faksimile) Szerk.: Varga Bernadett. Bp. 2009. (<i>Kovács Eszter</i>)	137

V. Ecsedy Judit: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század. I. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák. Bp. 2010. /Hungaria Typographica II./ (Németh S. Katalin)	541
V. Ecsedy Judit–Simon Melinda: Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800. – Hungarian Printers’ and Publishers’ Devices 1488–1800. Bp. 2009. (Perger Péter)	282
Gešková, Želmíra: Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19–1952/53. Bratislava, 2009. /Slovenská národná retrospektívna bibliografia Sériá C. Články zv. VIa./ (Deák Eszter)	133
Gömöri György: Kultúránk követői a régi Európában. Bp. 2009. (P. Vásárhelyi Judit)	420
Gyűjtők és gyűjtemények. A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük. Szerk.: Boka László, Ferenczyné Wendelin Lídia. Bp. 2009. (Buda Attila)	277
Hudi József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp. 2009. /Nemzeti Téka/ (Deák Eszter)	536
Imre Mihály: „Úton járásnak megírása” Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben. Bp. 2009. (P. Vásárhelyi Judit)	275
Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie. Hrsg. von Johannes Frimmel und Michael Wörgerbauer. Wiesbaden, 2009. /Buchforschung: Beiträge zum Buchwesen in Österreich, Bd. 5./ (Rózsa Mária)	284
Kowalská, Eva: Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho. Bratislava, 2008. (Deák Eszter)	410
Krišková, L’ubica: Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701–1850. Bratislava, 2006. (Kovács Eszter)	131
„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Szerk.: Madas Edit. Bp. 2009. (Buda Attila)	422
Liber oeconomicus... A könyveket válogatta és a szöveget írta Szőnyi Éva. Bp. 2008. (Pogány György)	416
Muckenhaupt Erzsébet: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. (1498–1710.) Csíkszereda, 2009. (Bánfi Szilvia)	417
Regula Bullata. A Gyöngyösi Ferences Könyvtár Regula-kódexe. A kísérőtanulmányt írta Varga Kapisztrán OFM. Bp. 2009. (Zvara Edina)	539
Studia Bibliographica Posoniensia. Vol. I. Bratislava, 2009. (Deák Eszter)	534
Tancer, Jozef: Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts. Bremen, 2008. /Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd. 32./ (Pavercsik Ilona)	413
Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből. Szerk.: Emődi András. Nagyvárad, 2009. /Miscellanea Historica Varadinensia I./ (Szvorényi Róbert)	281
Tatay, Anca Elisabeta: Tradiție și inovație în tehnica și arta ilustrației cărții românești tipărite la Buda (1780–1830). Alba Iulia, 2010. (V. Ecsedy Judit)	543
Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert. Hg. von Norbert Bachleitner, Andrea Seidler. Wien, 2007. /Finno-Ugrian Studies in Austria, Bd. 4./ (Rózsa Mária)	531

Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. von Márta Fata, Gyula Kurucz und Anton Schindling unter Mitarbeit von Alfred Lutz und Ingomar Senz. Stuttgart, 2006. /Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; Bd. 64./ (<i>Verók Attila</i>)	255
Schatz, Elena-Maria–Stoica, Robertina: Catalogul colectiv al incunabilelor din România. București, 2007. (<i>Monok István</i>)	394
Velencei Katalin: A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa. Bp.–Székesfehérvár, 2008. (<i>Farkas Gábor Farkas</i>)	398
Világfigyelő tető. Mozzanatok az Erdélyi Helikon történetéből, 1928–1944. Szerk., jegyz.: Mózes Huba. Miskolc, 2008. (<i>Botka Ferenc</i>)	266
Weidhaas, Peter: A Frankfurti Könyvvásár története. Bp. 2008. (<i>Varsányi Krisztina</i>)	144

NÉVMUTATÓ*

- Abaffy Csilla, N. 342
Abbeville, Gerard d' 296
Ábel Jenő 418, 432, 450
Ablonczy Balázs 525
Abrahamus, Carolus 418
Abū Maʿshar Al-Balkhī, Jaʿfār ibn Muhammad →
Albumasar
Ács Tibor 175
Adalbert, Szent 199
Ádám Antal 375
Ádám György 488
Ádám János 493 → Adami János
Adam, magister → Liskai Horváth Ádám
Adami János 493–496
Adamik Tamás 369
Adamus, Johannes → Adami János
Adamus, Johannes Transylvanus → Adami János
Adománné Zolnai Dóra 528
Adorjáni Zsolt 519
Ady Endre 500
Aelianus, Claudius 384
Afra, Szent 5
Ágai Adolf 529
Agati, Maria Luisa 182
Agnethler, Michael Gottlieb 57
Ágoston, Szent 237, 270, 309, 397
Agricola, Rudolf 276
Alanis ab Insulis 308, 310
Albertus Magnus 297, 305, 306, 311
Albohali 113
Albumasar 300, 301, 305, 310, 311
Alcuinus 309
Alexander Bernát 498
Alexander, Jonathan 165
Alexius Komnenos 170
Alföldiné Dán Gabriella 417
Alfred of Sareshal → Alfredus Anglicus
Alfredus Anglicus 305
Algazel 305, 306
Ali Ibn-Abdallah → Ebul-Hassan Aly Ben Abdallah 95
Alkaios 429, 443, 448–451
Almási Péter 421
Alonso Rodríguez, Bernardo 195
Alpár Ignác 228
Alsted, Johann Heinrich 275, 389
Altenberger, Thomas 115
Alvinczi Péter 387, 389, 392–395, 397
Amberg, Martin von 518
Ambros, Michael Hermann 85, 86
Ambrosius → Ambrus, Szent
Ambrozi, Ján 535
Ambrus Attila 523
Ambrus püspök 5
Ambrus Zoltán 264
Ambrus, Szent 12, 300
Andersen, Per 375
Andó Ferenc 488
András apostol 4
András, II., magyar király 338, 339
András, zoborhegyi remete 1, 5, 23
Andrássy Lipót 534
Andrea Matteo III Acquaviva, Atri hercege 164
Andrew, Hermit → András, zoborhegyi remete
Andrieu, Michel 243, 244, 366, 369, 370, 373, 374
Anelli, Vittorio 145
Angyalosi Gergely 515, 524, 525
Ankwitz-Kleehoven, Hans 163, 170
Anna, lengyel királyné 339
Anna, Márta 9

* Az egyes szerzők publikációira kurzív oldalszámokkal hivatkozunk.

- Anonymus 129, 130
 Anonymus Gallus 128–130
 Antalóczy Péter 375
 Anthimos 285
 Antoninus Pius, római császár 341
 Anzelm, Luccai, Szent 378
 Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem 118
 Apollodóros, Damaskuszi 161, 179, 180
 Apollonius, Tyanai 162, 178, 181
 Apponyi Antal György 534
 Apponyi Sándor 278
 Aradi Ilona 526
 Arago, Etienne 224
 Arany János 521
 Arany Zsuzsanna 497
 Aranyzájú Szent János → Johannes Chryso-
 stomus, Sanctus
 Archenholz, Johann Wilhelm von 98
 Arévalo, Faustino 299
 Argyropulos, Joannés 177, 184
 Aristippus, Henricus 304
 Aristodémos 159, 178, 181, 182
 Arisztophanész 159, 442, 444
 Arisztotelész 103, 294, 297, 299, 300, 302–305,
 307, 311, 447
 Árkosi Tegző Benedek 114
 Árkosi Tegző Ferenc 114
 Arndt, Johann 398, 402, 535
 Arnold, Werner 141, 153
 Arrianos 162
 Arrius 8
 Árvay Katalin 528
 Assmann, Jan 276
 Aszlányi Károly 511, 513
 Athénaiosz 161, 179, 180, 182, 183, 449
 Athesinos → Rosenperger, Johannes
 Attavanti, Attavante degli 438
 Attila, hun uralkodó 276
 Augustinus → Ágoston, Szent
 Augustus, római császár 301
 Aurispa, Giovanni 176, 182, 183
 Averroës 297, 298, 305, 306, 311
 Avicenna 305, 306
 Avril, Joseph 193

 Babits Mihály 265, 267, 280, 500, 517
 Bach, Johann Sebastian 399
 Bachleitner, Norbert 96, 287, 289, 531, 532
 Bácskai Vera 320, 358

 Bácsváry Anna 279
 Bad'urová, Anežka 126, 127
 Bagi Dániel 128–130
 Bajáki Rita 515, 517
 Bajazid, II., szultán 319
 Bajza József 221
 Bajzik Zsolt 529
 Bak Borbála 521
 Bakács István 354
 Bakócz Tamás 188, 441
 Bakos József 114
 Balassa Mária Viktória 100
 Balassi Bálint 420, 523
 Balázs Eszter 525
 Balázs János 275
 Balázs Judit 101
 Balázs Mihály 60, 333, 346, 381, 382, 425
 Balázs Tibor 484
 Balduin, Fridericus 396
 Bálint Aladár 266
 Bálint Gábor 501–513, 501, 507, 508, 510, 523
 Bálint György 529
 Bálint István János 386, 387
 Bálint Sándor 528
 Bálisch Lázár 133
 Bálisch-Báliš, Lazar 133
 Ballagi Aladár 418
 Balogh Elemér 195
 Balogh F. András 533
 Balogh István 525
 Balogh János Mátyás 520
 Balogh Jolán 196, 450
 Balogh József 237
 Bán Ferenc 264, 266
 Bánffihunyadi János 421
 Bánffy család 516
 Bánfi Szilvia 24–55, 417–419
 Bangha Béla 499, 500
 Bangó Ferenc 489
 Bányai Réka 56, 515, 527
 Barac János 462
 Barac, Ioan 462
 Bárány Attila 522
 Baranyai Decsi János 276
 Baranyai Katalin 240
 Baranyi Péter 220
 Barát Endre 510, 511
 Baráthi Ottó 525
 Barátné Hajdu Ágnes 526, 528

- Barbaro, Ermolao 437
 Barbier, Frédéric 135, 147, 155, 285, 518, 526, 531
 Barbieri, Edoardo 153
 Baricz György 260, 462–464
 Bariț, Gheorghe 462
 Barițiu, George 464
 Barlow, Thomas 493, 497
 Barna Péter 484
 Baróti Szabó Dávid 258
 Bárótzai Sándor 259
 Barta Gábor 321
 Bartenstejn, Johann Andreas 133
 Bartholomaeus Anglicus 295, 296, 311
 Bartók István 327, 424, 523
 Bartoniek Emma 245, 321, 357
 Bartoniek Géza 226–228
 Bártová (Blažková), Lenka 127
 Bartsch, Christian 509
 Bartsch, Dominik 412
 Bartusz-Dobosi László 525
 Basch Lóránt 239, 240
 Basilius Magnus, Sanctus 184
 Basire, Isaac 493, 497
 Báthori Magdolna 196
 Báthory András 328
 Báthory dinasztia 329, 337, 339
 Báthory István erdélyi vajda 339
 Báthory István, az országbíró 338
 Báthory István, ecsedi 339, 343, 346, 347
 Báthory István, lengyel király, erdélyi fejedelem 116, 117, 327, 329–333, 338–340, 342, 344–346, 391
 Báthory István, somlyói → Báthory István, lengyel király, erdélyi fejedelem
 Báthory Kristóf, erdélyi vajda 59, 327, 335, 340–346, 349
 Báthory Miklós 328, 338
 Báthory Zsigmond 327–330, 335, 337, 340, 341, 343, 347–349, 382, 386
 Báthoryak 327, 330, 337
 Bátor Opos 337
 Bátori Ingrid 145
 Bátori Zsigmond → Báthory Zsigmond
 Batsányi János 214
 Batthyány Ádám 387, 390–392
 Batthyány Boldizsár 390, 425
 Batthyány család 390
 Batthyány Ferenc 387, 390
 Batthyány Gusztáv 113
 Batthyány Ignác 197–199, 203, 204, 210, 283
 Batthyány Kázmér 113, 114
 Batthyány Lajos, nádor 113, 114
 Batthyány Tódor 113, 114
 Bátyka János 321, 323
 Baudier, Paul 263
 Bauer 256
 Baulant, Micheline 144, 145
 Baumeister, Joseph Anton Ignaz von 83
 Baumgärtner, Alfred Clemens 153
 Bayly, Lewis 404
 Beatrix, Aragóniai, magyar királyné 435
 Beatus Rhenanus → Rhenanus, Beatus
 Bec, Christian 145
 Beccadelli, Antonio 433
 Beckh von Widmanstätten, Alois 83
 Bécsy Tamás 221
 Beda Venerabilis 298, 310
 Beer, Rudolf 297
 Behr, Johann 83
 Beke Éva 387
 Beke Sigmond 390
 Békefi Remig 194, 201, 202, 210
 Békési András 528
 Békési Sándor 515, 520
 Bekker Zsuzsa 416
 Bekker, Immanuel 181
 Bekő István 484
 Bél Mátyás 410, 411, 432, 515
 Béla, III., magyar király 2
 Béla, IV., magyar király 325
 Bell, Benjamin 97
 Bellarmino, Roberto 75, 389
 Ben Ebi-Zeraa 95
 Benamy Sándor 513
 Benczur József 351–355, 411
 Benda Kálmán 327, 412, 537
 Benedek Áron 472
 Benedek Elek 524, 529
 Benedek Szent 7, 18, 22, 335
 Benedek, zoborhegyi remete 1, 5, 23, 199
 Benedict Hermit → Benedek, zoborhegyi remete
 Benedictus, Sanctus → Benedek, Szent
 Benelli, Sam 265
 Benigni József 458
 Benko, Anton 258
 Benkő Samu 516, 528
 Benz, Ernst 402

- Benzing, Josef 119, 120, 147
 Benyák Bernard József 259
 Bényei Miklós 227, 515
 Benyovszky Móric 94
 Berecz Ágnes 520
 Berger, Günter 153
 Beriszló Péter 200, 205
 Berkes Katalin 381–386
 Berlász Jenő 277
 Bernabei, Franco 374
 Bernád Ágoston Zénó 288, 532
 Bernardius Parthenus 344
 Bernát, Clairvaux-i, Szent 5, 251, 402
 Bernát, Sienai Szent 251
 Bernát, Szent 101
 Bernini, Giovanni Lorenzo 251
 Bertényi Iván 353, 521
 Bertuch, Friedrich Justin 259
 Beryslo, Petrus → Beriszló Péter
 Berzeviczy Albert 429
 Berzeviczy Gergely 412
 Berzeviczy Klára 518
 Bessarion bíboros 177, 185–188
 Bessenyei György 524
 Bethlen Elek 456
 Bethlen Farkas 338, 340, 341, 343, 346
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 33, 125, 276, 388, 389, 394, 395, 407
 Bethlen Miklós 151, 397, 497, 529
 Bevilaqua, Fiorenza 383
 Beythe András 390
 Beythe Imre 390, 391
 Beythe István 386, 390
 Bezeczký Gábor 524
 Bianu, Joan 543
 Biasini, Gaetano 467
 Bíbor Máté János 517, 528
 Bíborbanszületett VII. Konstantin → Konstantin, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár
 Biegel, Gerd 324
 Bihari János 538
 Bikessy-Heinbucher József 258
 Bílek, Václav Tomáš 67, 68, 70, 74
 Bilinski, Bronisław 103
 Binder Pál 57, 59–65, 125
 Bíró Annamária 288, 532
 Bíró Balogh Tamás 500, 497–500, 525
 Bíró Gyöngyi 114, 527
 Bíró Mihály 520
 Bíró Sándor 463
 Bitón 161, 179, 180
 Bitskey István 336, 395, 519
 Blaschke János 287
 Blaskó Lajos 488
 Blažková, Lenka 126
 Blondel, Saczi von → Megyeri Sári
 Blotius, Hugo 171, 190
 Blumauer, Aloys 257
 Boccaccio, Giovanni 447
 Boccuto, Giuseppina 448
 Bocskai Erzsébet 346
 Bocskai Györgyné Sulyok Krisztina 61
 Bocskai István, erdélyi fejedelem 62, 333, 406, 421
 Bóday Pál 529
 Bodnár György 234, 235
 Bodó Benjámín Sebestyén 473
 Bodor András 293
 Bodrogi Károly 486, 487
 Boér Hunor 518
 Bogdándi Zsolt 528
 Bognár Péter 423
 Bográndi Zsolt 124
 Boiteau D'Ambly, Paul 250
 Bóka László 237
 Boka László 277, 515, 529, 539
 Bokrosová, Katarina 535
 Boldizsár Kata Piroška 279
 Boleszló, I., Bátor, lengyel király 129
 Boleszló, III. (Ferdeszájú), lengyel király 129
 Bollók János 293, 313, 348
 Bolognetti, Alberto 329, 330, 332
 Bolonyai Gábor 100, 158, 163, 429–452
 Bolyai Farkas 521
 Bolyai János 521
 Bomelius, Thomas 116
 Bona György 103
 Bonamico, Lazaro 103
 Bonfini, Antonio 192, 335, 339, 430, 441
 Bonipert püspök 269
 Bónis György 195, 312, 320–323, 352, 354, 355, 358
 Boratynski, Ludovico 330
 Borbáth Zsuzsanna 453
 Borbély István 62
 Borda Lajos 403
 Boreczky Anna 518
 Boreczky Beatrix 478

- Borgnet, August 297, 305
 Bornelius, Thomas 116
 Bornemisza Péter 24, 252, 335
 Boross Klára 112
 Boross László 265
 Borraccini, Rosa Maria 151
 Borsa Gedeon, 27, 63, 119–122, 131, 193, 196,
 200, 201, 211, 240, 342, 399, 519
 Borzsák István 237
 Bosson, Alain 135, 136
 Bossuet Jacob 94
 Botár István 417
 Both Ödön 455
 Bottiani Boldisar → Batthyány Boldizsár
 Bottyán János 522
 Bödeker, Hans Erich 155
 Bölöni Farkas Sándor 454
 Brandolinus, Lippus 441
 Brasche, Georg 402
 Brassai Sámuel 455
 Brassicanus, Johannes Alexander 162, 163, 166,
 184, 185, 191
 Braudel, Fernand 189
 Braun Soma 504–508
 Brett, Martin 375, 379
 Bretz Annamária 395
 Brewer, Johann 283
 Brewer, Samuel 398
 Briggs, Asa 467
 Briquet, Charles M. 185
 Bromfield, Louis 511, 512
 Browne, Edward 422
 Bruckmüller, Ernst 146
 Bruhns, Christian 298
 Buck, August 152
 Buda Attila 240, 277–281, 422–424
 Budai Ézsaiás 523
 Budai Parmenius István 421
 Budovec z Budova, Václav 67
 Bul'ovský, František 138
 Bulková, Petronela 534
 Bunyitay Vince 194–196, 200, 201, 204
 Buquoy, Charles Bonaventure de Longueval,
 comte de 78
 Buridan, Jean 297
 Burke, Peter 467
 Burney, Fanny 221
 Busa Margit 212, 215, 529, 543
 Busbecq, Augerius 188
 Buta, Sanda-Maria 462, 463
 Buti, Francesco da 299
 Buzas, Ladislaus 142
 Buzinkay Géza 523, 524, 529
 Büren, Veronika Gerz von 147
 Bürger, Thomas 121, 123
 Büttner-Wobst, Theodor 159, 180
 Bylica, Martin 293
 Caelestinus, II., papa → Celesztin, II., pápa
 Caesar, Caius Julius 301, 302
 Caesar, Julius, Patavinus 403
 Calcagnini, Coelio 190
 Calderini, Domizio 435–438
 Calleri, Marta 151
 Calvin, Jean 407, 514, 516, 517, 522, 523, 529
 Calvinus János → Calvin, Jean
 Campe, Joachim Heinrich 94
 Campianus, Edmundus 420
 Candaux, Jean-Daniel 151
 Canisaeus, Johannes P. → Kanizsai Pálfi János
 Canisai János → Kanizsai Pálfi János
 Canisius, Petrus 136
 Canning, Joseph 219
 Canone, Eugenio 150
 Cantelar Rodríguez, Fernando 195
 Capella, Martianus 300
 Capezzali, Walter 151
 Capistranus, Johannes → János, Szent, Kapiszt-
 rán
 Čaplár, Benedikt 132
 Čaplovič, Ján 131
 Cardano, Girolamo 113
 Cardanus, Hieronymus → Cardano, Girolamo
 Cardini, Roberto 446
 Carey, Christopher 162
 Carlyle, Thomas 158
 Caroti, Stefano 439, 446
 Casaubonus, Isaacus 427
 Cassander, Gregorius 243
 Cassianus Bassus 185
 Castello, Guido de 243
 Castillo Lara, Rosalio Iosepho 195
 Cásztvay Tünde 515
 Cátedra, Pedro M. 146, 149
 Cattin, Giulio 3, 374
 Cavallo, Guglielmo 154
 Ceglédi Szabó Pál 386, 387, 396
 Celesztin, II., pápa 243

- Celtis, Conrad 189, 190
 Ceriotti, Luca 153
 Cesarini Martinelli, Lucia 446
 Chalkondylés, Démétrios 452
 Charles Robert, King → Károly, I., magyar király 23
 Chartier, Robert [recte Roger]
 Chartier, Roger 142, 150, 152, 153
 Chastel, Jean 406
 Châtelain, Jean-Marc 152
 Chatto, William Andrew 250, 253
 Cheney, Christopher R. 193
 Chevalier, Bernard 147
 Chevalier, Maxime 153
 Chlumi Kossumbergi Slavata Vilhelm → Slavata, Vilém
 Chodowicki, Nikolaus Daniel 288
 Cholnoky Viktor 266
 Chrestels, Johann, jun. 401
 Chrestels, Johann, sen. 401
 Chrisman, Mirian Usher 145
 Christie, Agatha 507
 Chrysostomus, Johannes → Johannes, Chrysostomus, Sanctus
 Cicaj, Viliam 146
 Ciccarelli, Antonio 396
 Cicero, Marcus Tullius 419, 447
 Cirzephius, Stanislaus 186
 Clanadus [recte] Clenardus, Nicolaus 418
 Clavius, Christophorus 426
 Clemens, VII., papa → Kelemen, VII., pápa
 Clemens, VIII., papa → Kelemen, VIII., pápa
 Clenardus, Nicolaus 418
 Cleophilus, Franciscus Octavius 450
 Clichtovaeus, Jodocus 191
 Clough, Cecil H. 446
 Coch Gábor 213
 Coelius Pannonius, Gregorius 419
 Colonna, Aristides 383
 Combach, Johann 420
 Comenius, Johann Amos 72, 127, 137, 138, 528
 Commelinus, Hieronymus 385
 Comnenos, Alexis → Alexius Komnenos
 Connerth János 458
 Contamine, Philippe 147
 Copernicus, Nicolaus → Kopernikusz, Mikolaj
 Coppens, Christian 151
 Coresi 58, 59
 Coronius, Valentinus 78
 Corvin János 273, 441
 Corvin Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Corvinus, Christoph 389
 Cosimo, Pietro di 385
 Cosma, Ela 458
 Cosmas, Pragensis 129
 Coulanges, Fustel de → Fustel de Coulanges, Numa Denis
 Coulet, Noël 147
 Covelluzo, Nicolas de 250
 Coxe, Henry Octavius 190
 Cratander Andreas 535
 Cremona, Gerard of → Gerardus Cremonensis
 Crusius, Martin 186
 Cusanus, Nicolaus 150
 Cuspianus, Johannes 162, 163, 170, 191
 Czagány Zsuzsa 374
 Czakó Zsigmond 224
 Czalinski, Wladyslaw 149
 Czarnkowi János 129
 Czeplédi István 252
 Czeplédi Paulus → Czeplédi Szabó Pál 396
 Czeplédy Sándor 63
 Czibor János 487
 Czigány Lóránt 240
 Czintos Emese, G. 522
 Czoma László 353, 363, 386
 Czor Ginzius, Stephanus 396
 Csáky Miklós 521
 Csáky Móric 285
 Csanak Dóra, F. 113, 114
 Csaplár-Degovics Krisztián 514
 Csapó László 482, 483
 Csapodi Csaba 114, 160, 163, 164, 167, 168, 171, 175, 184–186, 188, 190, 429, 439, 441, 442, 450, 540
 Csapodiné Gárdonyi Klára 163, 164, 167, 168, 186, 438
 Császár Ferenc 221, 222
 Császári Losy Pál 261
 Császtvay Tünde 151
 Csatári György 387
 Csatkai Endre 363
 Cséfalvy Pál 1
 Cseh Krisztina 526
 Cseh Tivador (!) 133
 Cseh-Čech, Tivadar 133
 Csene Péter 387

- Csépai Andor 231
 Csepregi Klára 279
 Csepregi Zoltán 425
 Cserbik János 522
 Cserépfalvi Imre 508, 512
 Csermák Antal 538
 Csetri Elek 124
 Csicsay Alajos 525
 Csicséri Bors → Ágai Adolf 529
 Csikósné Péter Júlia 528
 Csikvári Antal 213
 Csillag András 524
 Csillag Péter 394
 Csizmadia Andor 294
 Csokonai Vitéz Mihály 256, 257
 Csomó Orsolya 371
 Csontos János 528, 530
 Csorba Csaba 515, 529
 Csorba Tibor 344
 Csörsz Rumen István 523, 524
 Csugujecev, E. E. 488
 Csukovits Enikő 529
 Csurgovich János 214, 216, 217
 Csúri Károly 525
 Csutak Vilmos 457
- D'Allemagne, Henry-René 250
 Dadson, Trevor J. 153
 Daguerre, Louis Jacques Mandé 259
 Dain, Alphonse 159, 179, 180
 Dálnoki Miklós Béla 475
 Damascenus, Joannes → Johannes Damascenus
 Damascenus, Nicolaus 305
 Dankanits Ádám 147, 418
 Dankó József 367
 Dankovszky Gergely Alajos 258
 Dante Alighieri 265, 299
 Darbellay, Guillaume 136
 Darvai Réka 271
 Darwin, Charles 97
 Dáva Iván 417
 Dávid Ferenc 62, 342
 De Andrés, Gregorio 183
 De Benedictis, Cristina 149
 De Boor, Carl 180
 De La Mare, Albinia 439, 446
 Deák Eszter 133–135, 410–413, 534–536, 536–539
 Debreczeni Attila 524
- Decembrio, Angelo 431
 Decembrio, P. Candido 446
 Decimator, Heinrich 298
 Decsy Sámuel 261, 538
 Deé Nagy Anikó 148, 515, 516, 528
 Deidricius, Georgius 341
 Demény István Pál 337
 Demeter, Szent 5
 Démétrios Tribólés 183, 185
 Démétriosz Phaléreusz 436
 Dénes, Szent 5
 G. Dénes György 511
 Denissoff, Élie 187
 Dennery, Adolphe 224
 Déri Balázs 245, 247, 368, 369, 371
 Dernschwam, Johann 115
 Descartes, René 427
 Desgraves, Louis 150
 Dessaint család 285
 Dessewffy József 215
 Dexippos 159, 161
 Dézsi Lajos 418
 Dezső Krisztina 271
 Diepold, Florideus 81, 91, 92
 Diodoros Siculus 165, 184, 185
 Diodóros Sikeliotés → Diodóros Siculus
 Diogenész Laertiosz 447
 Dionüsziosz Areopagita 300, 307
 Dionüsziosz Halikarnasszeusz 161, 447
 Diós István 214
 Diószegi György Antal 521
 Disokoridés 186
 Ditttrich, Wolfgang 141, 153
 Divus Iulius → Caesar, Caius Julius
 Długoss, Jan 129
 Długosz, Józef 149
 Dobai Székely Sámuel 269, 528
 Dobra Judit 528
 Dobrocsi Szilvia 517
 Dobrovits Mihály 518
 Dobszay László 1, 371, 374, 424
 Dóczy József 259
 Dod, Bernard G. 302
 Dodek György 231, 232
 Dohnányi Ernő 280
 Dolan, John 375
 Doll, Alois 91–93
 Doll, Anton 258, 287
 Doll, Johann 98

- Dombay, Franz von 95
 Domby Márton 257
 Dominicus Fesusinus 434
 Domokos Mariann 517
 Domokos Sámuel 543
 Domonkos, Szent 5
 Donizetti, Gaetano 224
 Donne, John 300
 Doucet, Roger 144
 Dózsa Dániel 472
 Döblin, Alfred 506
 Döme Károly 94
 Dörflinger, Johannes 98
 Dörnyei Sándor 97, 131, 229, 523
 Dörrie, Heinrich 433, 434, 449
 Döry Ferenc 320, 321, 354, 355, 358
 Draskovich János 252
 Draskovits 47
 Dreiser, Theodore 510
 Drevs, Guido Maria 3
 Drüll, Dagmar 389
 Du Cange, Charles Du Fresne 440
 Duby, Georges 375
 Dudith András 148, 249, 302
 Dugonics András 94, 538
 Dukkón Ágnes 542
 Dular, Anja 285
 Dumanoir, Philippe-François 224
 Dumas, Alexandre, id. 224
 Durand, Guillaume 243, 245, 373, 374
 Durantus → Durand, Guillaume
 Durstmüller, Anton, d.J. 26
 Dusch, Johann Jakob 414
 Dübner, Fred 180
 Dünnhaupt, Gerhard 123
 Dykmans, Marc 243, 366, 373
 Dzerzsinszkij, Feliksz Edmundovics 477
- Eastwood, Bruce S. 300
 Ebul-Hassan Aly-Ben Abdallah 95
 Eckartshausen, Karl von 91
 Eckhardt Sándor 10
 Eckhardt, Karl August 115
 Eckhardt, Michael 115
 Eckhart Ferenc 322
 Ecsedi Zsuzsa 522
 Ecsedy Judit, V. 24, 25, 32–34, 58, 59, 64, 118, 131, 282, 287, 399, 400, 425, 519, 520, 541, 542, 543–544
- Eglinus, Raphael 420
 Egranus, Johannes 418
 Egressy Benjámin 224
 Egyed Ákos 458
 Ekler Péter 522
 Elbe István 280
 Elek Artúr 239, 264, 265
 Elek, Szent 5
 Elekes Irén 279
 Elizabeth of Hungary → Erzsébet, Árpádházi Szent
 Elizabeth, Queen → Erzsébet magyar királyné, I. Károly özvegye
 Elizabeth, St. of Hungary → Erzsébet, Árpádházi Szent
 Ellinger István 213–217, 221, 223–225
 Ellinger János 213–218, 223, 225
 Ellinger János György 214
 Ellinger János József 214
 Elze, Reinhard 243, 367, 370, 371, 377
 Elzevier, Abraham 283
 Elzevier, Bonaventura 283
 Ember Győző 362
 Emeric, Prince Saint → Imre, Szent, Árpádházi herceg
 Emericus → Imre, Szent, Árpádházi herceg
 Emich Gusztáv 520
 Emödi András 281, 515, 521
 Endre nápolyi király → András herceg, I. Nagy Lajos magyar király öccse 12
 Endrei Walter 114, 250, 251, 253
 Engel Pál 321
 Engelhart, Valentin 113
 Engels, Friedrich 504
 Enyedi György 381–386
 Eötvös József 226–228, 234, 235, 469
 Eötvös Károly 538
 Eötvös Loránd 226, 227
 Erasmus von Rotterdam → Erasmus, Desiderius
 Erasmus, Desiderius 63, 97, 103, 104, 152, 397, 427
 Erdei Árpád 517
 Erdei Ferenc 475
 Erdélyi Gabriella 333
 Erdélyi György 220
 Erdélyi János 221
 Erdélyi Kálmán 504
 Erdélyiné Sáska Borbála 220
 Erdmann Gyula 483

- Erdő Péter 193, 195, 197, 200, 201, 203, 211, 378, 518
 Erdődy Gábor 525
 Erdődy János 528
 Erdősne Dain Teréz 220
 Ernest Frigyes badeni herceg 249
 Ernszt Zsigmond 270, 273, 274
 Érszegi Géza 6, 11, 319, 321, 354–356, 359
 Erzsébet királyné 11, 12
 Erzsébet, Árpádházi Szent 10, 13
 Erzsébet, I. angol királynő 421
 Erzsébet, Lokietek magyar királyné, 11, 12, 23
 Erzsébet, Szent → Erzsébet, Árpádházi Szent
 Este, Ippolito d' 200, 204, 439
 Estei Ferdinánd 455, 456
 Estei Hippolit → Este, Ippolito d'
 Esterházy Alexandra 278
 Esterházy Pál 386
 Esterházyak 388
 Estienne, Robert 425, 522
 Eszterházy Károly 273
 Etényi Nóra, G. 324, 515, 521, 528
 Ethey István 536, 537
 Eucharius 9
 Eunomius 8
 Euripidész 441, 442, 451
 Eusebios Caesariensis Pamphilus 159, 162
 Eusebius, Hieronymus 446
 Eusebiosz → Eusebius, Hieronymus
 Eusztathiosz 447
 Evans, Robert John Weston 493
 Ewers, Hanns Heinz 506
 Eybl, Franz M. 286, 289

 Fábrián Borbála 526
 Fabian, Bernhard 147, 150
 Fabian, Claudia 185
 Fabiny Tibor 518, 527
 Fábri Anna 222
 Fabri de Peiresc, Claude 426
 Fabricius, Paulus 25, 28, 32, 44, 45
 Fabula János 487
 Fajt Anita 398–404
 Faludi Ferenc 94
 Falut → Faludi Ferenc
 Fanchali Jób 519
 Fancsaly Éva 529
 Faone → Phaon
 Farbaky, Péter 175, 516, 517

 Farkas Ágnes 27, 34, 542
 Farkas Csilla 521
 Farkas Gábor 146, 152, 293
 Farkas Gábor Farkas 112, 112–115, 114, 302, 522
 Farkas Imre 33, 541
 Farkas János 94, 99
 Farkas Sándor 484
 Faunteus, Arturus 328
 Fazakas Gábor 282
 Fazakas Sándor 514
 Fazekas Csaba 318
 Fazekas István 387
 Fazekas Orsolya 272
 Featherstone, Jeffrey Michael 167, 168, 181
 Febvre, Lucien 143, 144
 Fechtnerová, Anna 66
 Fedeles Tamás 12, 273, 516, 529
 Federico di Germania 253
 Fegyverneki Hajtó János 389
 Fehér Katalin 218, 515
 Fehrenbach, Robert J. 145
 Feith János 529
 Fejér György 364
 Fejérvölgy István 342
 Fejérvölgy László 418
 Fekete Csaba 56–65, 65, 114 518, 522, 523, 527
 Fekete János, galántai 257
 Fekete Miklós 265
 Fekete Nagy Antal 319, 321, 356, 359
 Fenyő Miksa 265–267
 Fenyves Katalin 414
 Fera, Vittorio 438, 447
 Ferch Magda 525
 Ferdinánd, Habsburg → Ferdinánd, I., német-római császár, magyar király
 Ferdinánd, I., német-római császár, magyar király 26, 29, 186, 188, 247, 315, 318–320, 323
 Ferdinánd, II., német-római császár, magyar király 66, 78, 407
 Ferenc József, I., osztrák császár, magyar király 526
 Ferenc, Aragóniai 436
 Ferenc, I., osztrák császár, magyar király 258, 453
 Ferenc, Szent, Assisi 5, 417, 539, 540
 Ferenczi Miklós 125
 Ferenczi Zoltán 124
 Ferenczyna Wendelin Lídia 277, 515
 Ferencsik József 483

- Ferrarius, Sigismundus 371
 Ferstl, Franz 83, 84, 92, 94, 95, 97–99
 Ferwagner Péter Ákos 529
 Festetich → Festetics
 Festetics György 351, 354, 358
 Festetics Pál 353, 363
 Festetics-család 353
 Festeticsek 280, 362
 Feuchtwanger, Lion 506, 510
 Ficino, Marsilio 441
 Figeac, Michel 145
 Filelfo, Francesco 434, 435, 437, 438
 Filipecz János 244, 247
 Filzmoser, Romana 288
 Firmari, Sebastiano Lambero 332
 Fischart, Johann 406
 Fischer, John 342
 Fischer, Ludwig 187
 Fitz József 254
 Flavius, Josephus → Josephus Flavius
 Fobes, Francis Howard 304
 Fodor András 230, 231, 235, 239
 Fodor Zsuzsa, V. 245
 Fogarasi János 221, 222
 Fogarazzo, Antonio 265
 Fógel József 429
 Font Márta 129
 Fonte, Johannes de 296, 297
 Fontius, Bartholomaeus → Fonzio, Bartolomeo
 Fonzio, Bartolomeo 438–439, 446, 447, 452, 519
 Forcellini, Egidio 440
 Forgách Ferenc 33, 102–106, 270
 Forgách Imre 104
 Forgách Miklós 411, 534
 Forgách Simon 270
 Forgách Zsigmond 103
 Forgax, Franciscus → Forgách Ferenc
 Fórišová, Marta 394
 Fórizs Gergely 524
 Forró György 407
 Forster, Hans 254
 Foucault, Jules-Albert 159, 180
 Fournier, Paul 380
 Földesi Ferenc 115–118
 Földi Ferenc 94
 Földvály Miklós István 1–23, 242–247, 247, 366–375, 367
 Földy Ferenc 528
 Förster Tivadar 125
 Fraknói Vilmos 322, 336, 352, 361
 Franceschini, Adriano 176
 Franck, Adam 421
 Franck, Sebastian 152
 Franck, Valentin 117, 118
 Francsics Károly 538
 Frank, Peter R. 84, 256, 258–260
 Franyó Zoltán 266
 Fredericus comes Feltrensis 185
 Fretté, Stanislaus Eduard 306
 Frigyes, V., pfalzi választófejedelem, cseh király 407
 Frimmel, Johannes 84, 256, 258–260, 284
 Frisnyák Sándor 521
 Fristen, Angela 435
 Froben, Johann 191, 272
 Fronius család 58
 Fronius, Andreas 56, 57
 Fronius, Daniel 57
 Fronius, Daniel sen. 56
 Fronius, Daniel, jun. 56
 Fronius, Laurentius 57, 59–61, 63, 64, 65
 Fronius, Laurentius Coronensis → Fronius, Laurentius
 Fronius, Marcus 56
 Fronius, Matthias 56, 57, 115, 116, 283
 Fronius, Michael 57
 Fronius, Petrus 56
 Fronius, Thomas 56, 57
 Frölich Dávid 135
 Fryde, Edmund B. 434
 Fuirilla, Maurizio 152
 Fulbert de Chartres 375
 Funck, Johann 391, 392
 Fustel de Coulanges, Numa Denis 261, 263
 Fügedi Erik 1, 3, 12
 Fülep Katalin 280
 Fülep Lajos 236
 Fülöp III., spanyol király 406
 Fülöp, II., spanyol király 189,
 Gaal György 523
 Gábor Csilla 514
 Gábori Kovács József 524
 Gáborjáni Szabó Botond 424
 Gabriel, Thessaloniki püspöke 188, 189
 Gál András 521
 Gál Imre 397
 Gál István 397

- Gál, Szent 5
Galavics Géza 542
Galbács Gabriella 368
Gáldi László 229, 233
Gale, Monica 444
Galetti, Johann Georg Augusti 98
Gálffy János 346, 347
Galilei, Galileo 426
Gall Névtelen → Anonymus Gallus
Gallovich Károly 265
Gallus 396
Gallus Anonymus → Anonymus Gallus
Gallus → Gál, Szent
Gamillscheg, Ernst 161, 183, 188, 189
Ganczaugh, Jozef 133
Gángó Gábor 227
Gänselmayer, Wolfgang 91 92, 95
Garai László 504
Garázda Péter 192
Garber, Karl 121
García y García, Antonio 195
Garden, Maurice 144
Gárdonyi Albert 26
Garin, Eugenio 446
Garzelli, Annarosa 439
Gassendi, Pierre 114
Gastgeber, Christian 166
Gay testvérek 286
Gazda István 114
Gazotti, Agostino 2
Gebauer, Hans Dieter 147
Gebauer, Johann Justinus 285
Geberger, Anton 90
Gebhardi, Albrecht 98
Geiger Richárd 501
Geist, Franz 81
Geleji Katona István, ifj. 528
Gellért püspök → Gellért, Szent
Gellert, Christian Fürchtegott 414, 415
Gellért, Szent 1–4, 6, 7, 10–17, 19–23, 293
Gemistos Pléthón 185
Gemperlin, Abraham 136
Geoffroy, René 506
Georgius Alexandrinus 435
Gerard of Cremona → Gerardus Cremonensis
Gerard, Saint → Gellért, Szent
Gerardus Cremonensis 293, 296 302–304, 311
Gerardus → Gellért, Szent
Gerendi Miklós 195
Gerevich László 323
Gergely András 213
Gergely Janka 510
Gergely Jenő 514
Gergely Sándor 501, 502
Gergely, IX., pápa 376
Gergely, XIII., pápa 184
Gergő Endre 502, 504
Gerics József 196
Gerold, Carl 258
Gerő Gyula 526
Gešková, Želmíra 131, 133
Gessner, Conrad 94, 383, 384, 386, 400, 414
Gévay Antal 260
Ghiczy János 342
Giannini, Crescentino 299
Giese, Ursula 83
Gilányi Gabriella 523
Gingerich, Owen 112, 115
Gionta, Daniella 438
Giovio, Paolo 103
Glant Tibor 526
Glareanus, Henricus Loritus 113
Glatz, Jakob 259
Glósz Miksa 417
Goclenius, Rudolph 389, 420
Godman, Peter 438, 446, 447
Goethe, Johann Wolfgang von 285
Goggin, Joyce 250
Goliáš, Urban Baltazar 128
Gollob, Eduard 186
Gollob, Hedwig 28
Golob, Andreas 80, 80–99, 82, 286
Gombocz Zoltán 228, 229
Gondol Dániel 260
Goulet, Monique 243
Gömöri György 102–104, 247–249, 420, 421, 493, 493–497, 494
Göndör Ferenc 499
Görög Demeter 256
Gött János 456–458, 462, 463, 465, 466, 469, 474
Grabovszki, Ernst 286
Gracian Boldisar 94
Graff, Theodor 82
Gräffer, Rudolph 82
Graffton, Antony → Grafton, Anthony
Grafton, Anthony 154, 435, 437
Granasztói Olga 286, 522, 529,
Grant, Edward 294, 295, 299

- Grant, W. Leonard 445
 Grasshoff, Gerd 300
 Grassi, Orazio 426
 Gratan → recte Gratian
 Gratian → Gratianus
 Gratianus 375, 376, 378
 Gréczy Emőke 517
 Greene, Ellen 434
 Greetham, David C. 295
 Grégoire, Henri, Abbé 425
 Gregoriánczi Pál 318, 358
 Gregorius XIII., papa → Gergely, XIII., pápa
 Gregorius, Sanctus, Nazianzenus 165–168, 171, 172, 175, 184
 Greguš, Michal 132
 Greguss Pál 236
 Gremper, Johannes 162
 Greus, Georg 283
 Grierson, Herbert John Clifford 300
 Grimani, Domenico 177
 Grimm, Gunter 155
 Gringonneur, Jacques 250
 Grolig, Moritz 29
 Gros i Pujol, Miquel del Sants 244
 Grosseteste, Robert 302
 Grönroos, Henrik 146
 Guarino, Battista 272, 432
 Guevara, Antonio 252
 Guignard, Bruno 425, 426
 Guitman Barnabás 525
 Gulyás Pál 220, 280
 Gundel, Philip 170
 Gundobadus, burgund király 347
 Gustav Vasa, I., svéd király 98
 Guszmáné Nagy Ágnes 527
 Gusztáv Adolf, II., svéd király 408
 Gutenberg, Johannes 253, 467
 Gut-Keled nemzetség 338, 339
 Gündisch, Gustav 147, 148
 Gvadányi József 94

 Gyalui Farkas 125
 Gyalui Torda Zsigmond 103
 Gyarmati György 476, 478
 Gyarmati Zsolt 455
 Gyergyai Albert 233, 239
 Gyllius, Petrus 384
 Gyöngyösi Gergely 371
 Gyöngyösi István 521

 Győrffy Gábor 453–474
 György Béla 525
 György, Szent 338, 339
 Györke József 529
 Györkös Attila 522
 Gyula, II., pápa 201
 Gyulai Éva 522
 Gyulai Pál 328, 347
 Gyurikovits György 325

 Haader Lea 423, 518
 Haardopler, Augustin Joseph 91, 92
 Haas, Carl 287
 Haasis, Hellmut G. 287
 Haberland, Detlef 401
 Habsburgok 339
 Haczy, Martin 189, 190
 Hagedorn, Friedrich 414
 Hägele, Günter 293
 Hagenauer, Friedrich 259
 Hagg, Barbara 10, 13
 Hahn István 302
 Hain, Ludwig 250
 Hajba Mária 293, 307
 Hajdu Géza 526, 528
 Hajdú Kerstin 185–187
 Hajdu Péter 529
 Hajnal Mátyás 407
 Hajni János → Hajnóczy János
 Hájnik Sámuel → Hajnóczy Sámuel
 Hajnóczy Sámuel 411
 Hajnóczy, Joannes → Hajnóczy János
 Hajnóczy Dániel 410
 Hajnóczy János 410, 411
 Hajnóczy József 352, 353, 355, 364, 410–413
 Hajnóczy (Hajny) Tamás 410
 Hajny, Joannes → Hajnóczy János
 Hajny Sámuel → Hajnóczy Sámuel
 Hakluyt, Richard 248
 Halász Csilla 525, 526
 Halász Gábor 237, 238
 Halász Péter 212
 Haldon, John F. 181
 Haller János 414
 Halm, Fridrik 224
 Hampel, Jan Mikulaš 128
 Hancke, Valentin 113
 Hangodi Ágnes 280
 Hannick, Christian 172

- Hansági Ágnes 524
 Hanusz Árpád 521
 Hapák József 281, 422, 519, 520
 Háportoni Forró Pál 153
 Haraszthy Gyula 233
 Haraszthy László 521
 Hardt, Ignaz 187
 Harflinger, Johanna 185
 Hargittay Emil 391, 420
 Harich, Johann 392
 Harlfinger, Dieter 185
 Harms, Wolfgang 405
 Harrach Erzsébet, C. 362
 Harrison, Stevens J. 444
 Harsányi András 294
 Hartleben, Konrad Adolf 98
 Hartman, Wilfried 376
 Hartmann, Johannes 420
 Hartvig Gabriella 527
 Hartvik 129, 130, 244–246
 Haskins, Charles Homer 293, 295, 304
 Hatvani István 134, 135
 Haug, Christine 287, 289
 Hauser, Wolfram 389
 Hausner Gábor 152
 Hautt család 136
 Hautz, Johann Friedrich 388
 Havas László 358
 Havas, Charles 467
 Haverals, Marcel 244, 366, 370
 Haydn, Joseph 95
 Haykul, Anton 256, 257, 259
 Hayton, Darin 293
 Hazai György 518
 Hecht, Louise 287
 Hédvéggy Emericus → Hidvéggy Imre
 Hedvig, Szent 5
 Heermann, Johann 402
 Hegedüs István 450
 Hegyi Ádám 520
 Hegyközi Ilona 514–530, 516
 Heidarzadeh, Tofigh 302
 Heidenstein, Reinold 328
 Heimbürge, Günter 145
 Héliodórosz 381–386
 Heliodorus → Héliodórosz
 Hellebrant Árpád 417, 419
 Heller Farkas 416
 Helmrath, Johannes 193, 201
 Heltai Gáspár 59, 60, 425
 Heltai Gáspárné 522
 Heltai János 121, 387–389, 391–395, 397, 403, 424, 425, 514
 Helzdörffer, Michael 400
 Henrik, IV., francia király 406
 Henrik, VII., német-római császár 253
 Henry, Paul 186, 187
 Henszlmann Imre 213
 Heppner, Harald 80
 Herberstein, Sigmund von 190, 248, 249
 Herczeg Ferenc 532
 Herding, Otto 152
 Hermann, Julius 189
 Hermannus, Michael, jun. 401
 Hermelius, Johannes 116–118
 Hermész Triszmegisztosz 441, 451
 Hermészianax 449
 Herner János 143, 389, 390
 Hérodianosz 438
 Hérodotosz 446
 Hérón, Alexandriai 161, 179, 180, 183
 Herrmann, Johann 401
 Herrmann, Martin 400, 401
 Herrmann, Michael 400, 403
 Herrmann, Michael jun. 400
 Herrmann, Michael sen. 400
 Herrmann, Nicolaus 401
 Herschel, John 524
 Hervay Ferenc 121
 Herzan Ferenc 269
 Hesbert, Renato-Joannes 9
 Heschl, Gerald 87
 Hesiodus → Hésziódosz
 Hess, Günter 152
 Hess, Johannes 171–173
 Hésziódosz 184, 441, 442, 444, 447, 451
 Hidegkúti Károly 489
 Hidvéggyi Imre → Hidvéggy Imre
 Hidvéggy Emericus → Hidvéggy Imre
 Hidvéggy Imre 132
 Hieronymus, Udalricus 9
 Hirschler Lukács 328
 Hitel Dénes 498
 Hittorp, Melchior 243
 Hobson, Anthony 188, 189
 Hochmeister Márton 88–92, 453, 463
 Hodászi Lukács 389, 395
 Hodoş, Nerva 543

- Hodža, Milán 135
 Hoff, Heinrich Georg 81
 Hoffhalter, Raphael 24, 27, 30, 31, 55, 60, 62, 64, 254
 Hoffhalterek 283
 Hoffmann Edith 189
 Hoffmann István 423, 518
 Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich 250
 Hoffmann Zsuzsanna 302
 Hoffmann, Detlef 250
 Hoffmann, Leopold Alois 95
 Hoffmannswaldau, Hoffmann von 117
 Hogarth, William 288
 Holl Béla 5, 147
 Holland, Katrin 506
 Hollý, Karol 535
 Holtey, Karl von 224
 Holzberg, Niklas 172
 Holzinger, Karl 442
 Homérosz 104, 186, 257, 441–444, 446, 447, 451
 Homonnay Fruzsina 346
 Homorod, Nicolaus de 191
 Honorius Augustodunensis 299
 Honoriusz, III., pápa 539
 Honterus, Johannes 57, 58, 63, 65, 115, 116
 Honterus, Johannes, jun. 400, 401
 Horák, František 131
 Horányi Elek 535
 Horatius, Quintus Flaccus 385, 439, 449, 450
 Horhi (Melius) Juhász Erzsébet 61
 Horn Ildikó 324, 341
 Horn, Gustav 408
 Hornyák Zsófia 518
 Hornyánszky Viktor 535
 Horr, Norton Thownshend 251
 Horthy Miklós 135
 Horváth András → Tuskanic András
 Horváth Aranka 279
 Horváth Attila 517
 Horváth Cyrill 343
 Horváth Ferenc 467
 S. Horváth István 484
 Horváth Iván 423
 Horváth János veszprémi kanonok 536, 538
 Horváth László 313, 518
 Horváth Mária, M. 528
 Horváth Máté → Tuskanic Máté
 Horváth Stansith Márk 247
 Horváth Viktor 229
 Horváthné Simon Katalin 527
 Hossfeld, Paul 297
 Hörsik Richárd 529
 Hörling, Johann David 83, 84
 Hörner, Jakob 88–92, 95
 Hrušovský, Igor 535
 Hubay Miklós 237
 Hubert Gabriella 64
 Hudi József 515, 536–538,
 Hume, David 285, 529
 Humphrey, Davy 257
 Humphreys, Kenneth William 141
 Hunfalvy, Ján 132
 Hunfalvy, Pavol 132
 Hunger, Herbert 172, 183
 Hunt, Leigh 158
 Hunyadi János 102, 330, 337
 Hunyadi Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Hunyadiak 330, 332, 337
 Hunyady József 261, 263
 Hurel, Daniel-Odon 245
 Hus, Jan 297, 407
 Huszár Gál 24, 63, 264, 266
 Huszti József 233, 429
 Huszty G. Zacharias 535
 Hutten, Ulrich von 190
 Hutter, Elias 276
 Huttmann, Arnold 57, 59–65
 Hübner, Johann 538
 Hübner, Joseph 98
 Hüdaspész etióp király 384, 385
 Hügel, Eduard 258
 Hvizd, Oliver 536
 Hyller, Müller 403
 Ibafalvi Tamás 200
 Ibn-Abi-Zar 95
 Igaz Sámuel 260, 287
 Igaz Sámuel 287
 Iglódy Sigismund → Iglódy Zsigmond
 Iglódy Zsigmond 132
 Ihm, Maximilianus 301
 Ilkus Márton 293
 Illés József 321, 322
 Illés László 239
 Illésházy család 534
 Illésházy István 277, 278, 538
 Imolya Imre 229

- Imre Mihály 275–277, 393, 425
 Imre, Szent, Árpádházi herceg 1–3, 5, 7, 8, 12, 16, 23, 331, 332
 Imreh István 125
 Ince, III. pápa 539
 Iosephus Flavius → Josephus Flavius
 Ipolyi Arnold 395
 Irigoín, Jean 180
 Irrbisch, David 136
 Irsigler, Franz 145
 Iser, Wolfgang 153
 Isidore → Izidor, Sevillai, Szent
 Isidorus Hispalensis → Izidor, Sevillai, Szent
 István első vértanú 4, 6, 16
 István lengyel király → Báthory István, erdélyi fejedelem, lengyel király
 István, I., Szent, magyar király 1, 2, 5, 12, 17, 102, 128–130, 312, 316, 326, 330–332, 337, 356, 358
 Istvánffy Miklós 103, 104, 270, 362
 Iván, IV., Rettenetes, orosz cár 328
 Ivánkay Vitéz Imre 94
 Iványi Béla 26, 143, 353, 354, 359, 387, 390
 Ivo, Szent, Chartres-i 375–380
 Izidor, Sevillai, Szent 293, 295, 299, 300, 311
 Izsák Lajos 481
- Jablonski, Johann Theodor Daniel Ernst 527
 Jacon, Christian 152
 Jaczkó Sándor 193–211
 Jaennich, Peter 432
 Jagello Anna → Anna, lengyel királyné
 Jagelló Ulászló → Ulászló, I., magyar király 331
 Jäger Károly 214, 223
 Jäger, Georg 141
 Jakab 61
 Jakab apostol 3, 5
 Jakab Elek 455–457, 463, 464, 472
 Jáki László 524, 529
 Jakó Zsigmond 144, 147, 89, 418, 419, 529
 Jamblichos 165, 184, 185
 Jan z Czarnkowa → Czarnkowi, János
 Jánosdeák Ferenc 61, 64
 Janicki, Klemens 104
 Jankovich Miklós 277, 278
 Jankovich József 148, 151, 2337, 388, 395, 515, 522
 Jankovits László 128
 Jankovitsch, Emanuel 91, 92
- János apostol 4
 János Mónika 314, 315
 János Zsigmond erdélyi fejedelem 58, 62
 János, I., Szapolyai, magyar király 100, 316, 346, 522
 János, Kapisztrán Szent 251
 János, Keresztelő Szent 16, 298
 János, Szent, Kapisztrán 251
 Jánosi Mónika 312–315, 318, 324, 325, 358, 362
 Janssen, Han 250
 Janus Pannonius 163, 165, 192, 272–274, 293
 Jarrick, Arne 146
 Jasper, Ernst Friedrich Moritz 258
 Jász Dezső 265
 Jászberényi P. Pál 421
 Jauss, Hans Robert 153
 Jávor László 510
 Jedin, Hubert 375
 Jelitai József 114
 Jenei G. István 518
 Jeromos, Szent 6, 446
 Jeruzsálemi András → András, II., magyar király
 Jessel, Frederic 251
 Jobin, Bernhard 406
 Jobst Ágnes 475–492, 478
 Johanna, Brabanti 250
 Johannes Baptista, Sanctus → János, Keresztelő Szent
 Johannes Chrysostomos → Johannes Chrysostomos, Sanctus
 Johannes Chrysostomos, Sanctus 161, 162, 164, 168, 169, 182, 184, 397
 Johannes Damascenus 298, 309, 397
 Jókai Mór 135
 Jolly, Claude 150
 Jonston, John 421
 Josephus Flavius 162, 447
 Jósika Miklós 221, 469
 Jósvainé Dankó Katalin 517
 Józsa Attila 246, 513
 József, II., német-római császár, magyar király 113, 287, 411, 413, 425
 Jöcher, Christian Gottlieb 383
 Juhász János 529
 B. Juhász Erzsébet 239
 Julianus barát 333
 Junius, Franciscus 396
 Jusztinger Antalné 271
 Jutai Péter 519

- Juvenalis, Decimus Junius 437
 Južnič, Stanislav 112
 Jüngling, Stephan 116–118
- Kabdebó Lóránt 237
 Kádár János 485
 Käfer István 131, 138, 425
 Kaffka Margit 264, 265
 Kajtár István 527
 Kakucska Mária, H. 518
 Káldi György 407, 518
 Káldos János 381
 Kállay Miklós 240, 509
 Kálmán, magyar király 102, 129, 130, 313, 316, 356, 358
 Kálmáncsehi Márton 63
 Kálvin → Calvin, Jean
 Kamiczházi Horváth Márk 100
 Kampe → Campe, Joachim Heinrich
 Kanizsai János 203
 Kanizsai Pálfi János 386–391, 393, 396–398
 Kant, Immanuel 89
 Kantakouzenos, Michael 189
 Kantek, Karol 413
 Kanyaró Ferenc 62
 Kaposi Sámuel 421
 Kaprinai István 528
 Kapronczay Katalin 520
 Karácsonyi János 195
 Karinthy Frigyes 265, 267
 Kármán József 134, 135
 Károli Gáspár 275, 425
 Károly Róbert → Károly, I., magyar király 11, 23, 337, 360
 Károly, I., Nagy, római császár 276
 Károly, IV, cseh király 74, 77
 Károly, VI., francia király 250
 Karsay Orsolya 430, 431, 450
 Kartenmacherin, Ell 254
 Kartenmaler, Peuri Stephan 254
 Kartenmalerin, Margret 254
 Kassai Antonius János 104
 Kästner, Erich 506
 Kasza Péter 341
 Katalin, Brandenburgi 400
 Katalin, Szent 9
 Kathona Géza 393
 Katona Tünde 252, 518
 Katsányi Sándor 527, 528
- Kaus, Gina 506
 Kavka, František 68, 70, 72
 Kay, Richard 244
 Kazinczy Ferenc 94, 224, 259, 280, 287, 522, 528, 529
 Kázmér lengyel király 331
 Keckermann, Bartholomaeus 297
 Kecskeméti Gábor 100, 393, 395
 Keglevich János 534
 Kégli Ferenc 539
 Kelecsényi László 501
 Kelemen Éva 280
 Kelemen Lajos 124, 125, 144
 Kelemen, VII., pápa 243
 Kelemen, VIII., pápa 373
 Kelényi B. Ottó 293
 Kelevéz Ágnes 238, 263, 524
 Kellermann József 488, 489
 Kemény József 124
 Kemény Lajos 214–216
 Kempis, Thomas a 535
 Kendeffy Gábor 515
 Kenéz Ernő 228, 230, 232
 Kenéz Győző 319, 356, 359
 Kenney, Edward J. 433
 Kenny, Anthony 302
 Kepler, Johann 426
 Kerceselich, Balthasarius Adam 371
 Kereky Gergely 100
 Kerényi Ferenc 100, 220
 Kerepeszki Róbert 525
 Keresztes Csaba 238
 Keresztúri Pál 397, 425
 Keresztury Dezső 229–231, 236, 237, 280
 Kéri Pál 266
 Kernách Ilona, F. 167, 264, 265
 Kertész Balázs 312–326, 326, 423, 518
 Kertscher, Hans Joachim 285
 Keserű Bálint 331, 395
 Keserű Gizella 382, 518
 Keserői Dajka János 389
 Kesselyák Adorján 236
 Kessler, Wolfgang 90, 93, 98, 99
 Keszi Imre 511
 Keun, Irmgard 506
 Keveházi Katalin 146
 Kézai Simon 13, 23, 130, 270, 348
 Kibling, Joseph 91, 92
 Kiczenko Judit 525

- Kienreich, Johann Andreas 82, 84, 85, 88–92, 94, 95, 97–99
 Kilian Gebrüder 89, 96, 98
 Kilián László 516
 Kilian, Adam 90
 Kilian, Georg 90
 Kimpfián Annamária 528
 Kinizsi Pál 100
 Kinizsiné Magyar Benigna 100–102, 342
 Király Ilona 102
 Király Péter 543
 Kircher, Athanase 425–427
 Kis Ferencné 302
 Kis Imre 252
 Kis János 287
 Kis Pál 258
 Kisfaludy Károly 287
 Kisfaludy Sándor 287
 Kisfaludy Zsigmond 389, 391
 Kiss Adrien 528
 Kiss András 124
 Kiss Anna 387
 Kiss Endre József 528
 Kiss Farkas Gábor 521
 Kiss Ferenc (1928–1999) 499
 Kiss Ferenc (1958–) 528
 Kiss Ferenc 517
 Kiss Gyula 362
 Kiss József 532
 Kiss Réka 516, 517
 Kiss Tibor 486, 489
 Kišš, Štefan 133
 Klaniczay Gábor 196, 197, 347
 Klaniczay Tibor 103, 152, 233–235, 248
 Klausarová, Žofie Johana 128
 Klecker, Elisabeth 450
 Kleist, Ewald Christian von 257
 Klement, Jakob 87
 Klement, Michael 87
 Klemm, Christian Gottlieb 414
 Kles, Melchior 407
 Klestenitz Tibor 524
 Klimó György 268–270, 273
 Klingner, Christoph 88–91
 Klinghammer István 521
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 415
 Klosterberg, Brigitte 516
 Klöss, Jakob 55
 Knapp Éva 516, 520, 542
 Kniewald Károly 245, 371
 Knox, Peter E. 433, 437
 Kochanowski, Jan 103
 Kocsy Anikó 278, 527
 Kohout, Václav 536
 Kókay György 213–215, 256, 257, 453, 454, 464
 Kokovai Szabina 271, 527
 Kolb Jenő 250, 253, 254
 Kollányi Ferenc 200, 429
 Kollár Ádám 312–314, 316, 318, 319, 321, 323–326
 Kollár Mária 514–530, 516
 Kollárová, Ivona 535
 Koller József 269
 Kollin Ferenc 509
 Kollonich László 113
 Koloschek, Edeltrude 80
 Kolosvári Sándor 312, 323
 Kolovrat, Ferdinánd 73, 74, 77
 Kolozs Barnabásné 527
 Kolozvári Tamás 352
 Koltai András 387, 390, 391
 Koltay András 517
 Kolumbán Judit 125
 Komenský, J.A. → Comenius, Johann Amos
 Komjáthy Ferencné 220
 Komlóssy Ferenc 220
 Komlóssy Ida 220
 Komlóssy Paulina 220
 Komlóssyné Czégényi Erzsébet 220
 Koncz Pál 516
 Konstantinos Porphyrogennétos → Konstantin, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár Konstantin, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár 164, 167, 178, 180–182
 Kontratovics Irén 213
 Kontsek Ildikó 1
 Kopernik, Jan 426
 Kopernikus, Mikolaj 112–115, 522
 Kopernikus, Nikolausz → Kopernikus, Mikolaj
 Koppány Tibor 363
 Korabinsky, Johann Matthias 92, 93, 362, 363
 Korányi András 518, 527
 Kordos László 530
 Koriza → Coresi
 Kormányos László 281
 Kornfeld család 240
 Korompay Klára 423

- Korvin Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Kós Károly 125, 520
 Kosáry Domokos 353, 525, 530
 Kosmanova, Bogumila 149
 Kossuth Lajos 258, 279280, 458
 Koszta László 318
 Kosztolánczy Tibor 529
 Kosztolányi Dezső 497–500
 Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona 498–500
 Kosztolányiné → Kosztolányi Dezsőné Harnos
 Ilona
 Kovachich József Miklós 312, 318, 326, 350,
 351, 360
 Kovachich Márton György 314, 323, 350–358,
 360–365
 Kováč-Martini, Gabriel 132
 Kovács Ábrahám 522
 Kovács Andrea 1–23, 2, 371, 518
 Kovács Antal 457
 Kovács Béla Lóránt 529
 Kovács Eszter 66–79, 126–128, 131–133, 137–138
 Kovács Kiss Gyöngy 124, 524, 530
 Kovács Mária 125
 Kovács Máté 530
 Kovács Pál 224
 E. Kovács Péter 514
 V. Kovács Sándor 348
 Kovács Sándor Iván 152, 493
 Kovács Tibor 489
 Kovács Zoltán 268, 529
 Kovács-Gorboi György 527
 Kovacsóczy Farkas 328
 Kováts Dániel 528
 Kováts László 215
 Kowalská, Eva 410, 412, 413
 Kozáry Andrea 476–478
 Kozma → Cosmas, Pragensis
 Köhalmi Béla 232
 Kölcsey Ferenc 257, 528
 Köleséri Sámuel 528
 Kölzer, Theo 380
 Könyves Kálmán → Kálmán, magyar király
 Köpe János 465, 466, 470, 471
 Köpeczi Béla 147, 455, 458, 464, 465
 Köpf, Johann Georg 286
 Köpff, Johann Georg Witwe 93, 286
 Körmendi Tamás 353, 521
 Körmendi Kinga 518
 Körner, Stefan 386
 Körösy Mimi 220
 Kőszegfalvi Ferenc 520
 Kőszeghy Péter 100, 325, 386, 387, 395, 516, 523
 Kőváry László 472
 Kövendi Dénes 529
 Kövi Ádám 280
 Kövi András → Kövi Ádám
 Krabbe, Otto 399
 Kramerius, Václav Matěj 286
 Krász Lilla 521, 523
 Kratochwill Mimi 520
 Krauss, Johann Paul 285
 Kraye, Jill 445
 Kremlitska János 133
 Krencz János 232
 Kretzmann, Norman 302
 Kretzoi Sarolta 524
 Krišková, L'ubica 131, 133
 Kristeller, Paul Oskar 253, 446
 Kristó Gyula 2, 318, 321
 Kristóf György 457, 472
 Kristóf Ilona 197
 Krman, Daniel 138
 Kroess, Alois 66, 67
 Krúdy Gyula 264
 Kruppa Tamás 327–349, 330, 331, 333, 341
 Kubinyi András 321, 323, 388
 Kulcsár György 114
 Kulcsár Krisztina 212
 Kulcsár Péter 112
 Kultsár István 453
 Kun Miklós 481
 Kuntze, Edward 330
 Kuprin, Alekszandr 510
 Kurta József 63, 261–263, 521
 Kurucová, Livia 535
 Kurz, Anton 59, 458
 Kurzböck, Josef Lorenz von 285
 Kustra, Július 536
 Kutassy János 332
 Kuthy Lajos 221
 Kutnyánszkyne Bacskai Eszter 526
 Kuttner, Stephan 377
 Kuzmics, Helmut 533
 Kuznecov, Fjodor Isidorovics 475
 Labarre, Albert 144
 Lachaud, Frédérique 128
 Lackner Kristóf 529

- Laczkó Krisztina 313
 Ladányi Erzsébet 196
 Ladányi Sándor 387
 Ladislaus, Sanctus, rex → László, I., Szent, magyar király
 Ladomerszky Stephanus 132
 Ladamérszky Stephanus → Ladomerszky Stephanus
 Lajos, I., Nagy, magyar király 359, 518
 Lajos, II., magyar király 100, 103, 319
 Lakatos István 308
 Lakatos-Balla Attila 282
 Lake, Kirsopp 182
 Lake, Silvia 182
 Lakó György 233
 Lambeck, Peter 527
 Lambros, Spyridón 158, 187
 Lamormaini, Wilhelm 73
 Lamotte Károly 278, 279
 Landau, Peter 376
 Landerer Ferenc, Fűskúti 215
 Landerer János Mihály, Fűskúti 96
 Landino, Cristoforo 452
 Landschau, Franz 87
 Lang, Carl 98
 Lang, Helmut 25
 Lange, Peter 458
 Langguths Erben 95
 Lanoy, Nicolaus 73, 77
 Lányi Sarolta 264, 266
 Laskai Osvát 301, 337, 349
 Laskaris, Janos 187
 László Gézáné Szarka Ágota 212–225, 225
 László, I., Szent, magyar király 2, 5, 102, 128, 129, 196, 197, 301, 302, 313, 316, 330–332, 337, 356
 László, IV., Kun, magyar király 130
 László, V., magyar király 313
 Lator László 237
 Latorcai József 232
 Latzkovits Miklós 252, 381, 382, 386
 Laurentius Diaconus → Lorinț, diacon
 Laurentius Fronius Coronensis → Fronius, Laurentius
 Lautner Péter 296
 Lázár deák 521
 Lázár István Dávid 333, 336
 Lazzeri, Elisabetta 445
 Lázs Sándor 100–102, 100, 423, 518, 529
 Lechner, Moritz 82, 83
 Leclair, Thierry 425
 Leclant, Jean 245
 Leclerc, Jean 376
 Lederer, Joe 506
 Lee, Henry Desmond Pritchard 302
 Leeg, Leonhard 92, 98
 Lefevre d'Étaples, Jacques 397
 Lehmann-Haupt, Hellmut 253
 Leleszi János 335–337, 340, 342
 Lemaître, Henri 250
 Lemeni, Ioan 463
 Lemény János 463
 Lendvay Márton 220, 221
 Lengyel András 263–267, 499, 500, 524, 528
 Leniaud, Jean-Michel 155
 Leó, VI., (Bölcs), bizánci császár 179, 181
 Leó, X., pápa 196
 Leonardi, Claudio 154
 Leopardi, Giacomo 150
 Leopold, II., Kaiser → Lipót, II., német-római császár, magyar király
 Lescaze, Bernard 151
 Lessius, Leonardus 395
 Lészai Lajos 456
 Lethenyei István 395
 Leto, Pomponio 438, 446
 Lettány Ferenc 521
 Lewis, Sinclair 510–512
 Leykam, Andreas 83
 Leyrer, Joseph 97
 Lichnerová, Lucia 535
 Lichtenštejna, Karel z 78
 Liess, Bernhard 402
 Ligeti Lajos 229, 241
 Lindauer, Johann 81, 88, 90–92
 Lindberg, David C. 294
 Lindner Gusztáv 115
 Lindsay, Wallace Martin 295
 Linehan, Peter 193
 Lipót, II., német-római császár, magyar király 96, 412
 Lipsius, Justus 175, 427
 Lipstorp, Daniel 114
 Lipszky János 98
 Lipszky, Johann von → Lipszky János
 Lipták Dorottya 532, 538
 Liptay György 345
 Listius János 362

- Listrius, Gerardus 152
 Liszkai Horváth Ádám 322, 323
 Literati Ferenc 61–65
 Literati, Franciscus → Literati Ferenc
 Littleton, Edmund 494
 Littleton, Timothy 494, 496, 497
 Livius, Titus Patavinus 396
 Lobkovitz Poppel Éva 390
 Lobrichon, Guy 243
 Loewe, Antonius 534
 Lofts, Norah 506
 Lónyi Mihály 390
 López-Vidriero, María Luisa 149
 Lorint, diac in Braşov → Lorint, diacul
 Lorint, diacul 60, 65
 Lovato, Antonio 374
 Lőkös Péter 518
 Lőrinc deák 60, 61, 63
 Lőrincz Róbert 516
 Löwe, Anton 92, 93 415
 Lubieniecki, Stanisław 421
 Lucas Coronensis 159, 160, 175–177, 189, 191, 192
 Ludiková, Zuzana 521
 Luffy Katalin 514
 Lukács László 30, 66, 331–333, 348
 Lukácsy Sándor 100
 Lukacsics Pál 100, 102, 228
 Lukiánosz 103
 Lukinich Imre 418
 Lullus, Raimundus 427
 Lumb, Thomas Wallace 383
 Lupkovicsné Major Edit 520
 Luther, Martin 57, 58, 65, 77, 195, 394, 399, 402, 406, 407
 Lutter Tibor 230, 231, 511, 512
 Lygizos, Michael 186
 Lysias 162, 174–177, 192

 Mabillon, Jean 243, 245, 366, 367
 Mácai, Alexander 535
 Macartney, Carlyle Aylmer 130
 Macer, Gaius Licinius 443
 Machiavelli, Niccolo 438
 Mackert, Christoph 167
 Maczák Ibolya 516
 Madas Edit 164, 293, 294, 301, 307, 313, 332, 375, 422, 424, 439, 515, 517, 518, 526
 Mádl, Claire 286

 Maess, Guillaume 136
 Maffini, Luigi 145
 Magnionami, Leonardo 151
 Magyar Arnold 391
 Magyar Árpád 517
 Magyar Benigna → Kinizsiné Magyar Benigna
 Magyar József 216, 217
 Mahler, Philipp Ulrich 88–92
 Maillard, Jean-François 164, 167, 439, 515, 526
 Maillon, Jean 383
 Major József 135
 Majtán, Milan 138
 Makár János 387, 389, 394, 396
 Malingrey, Anne-Marie 161
 Mallefille, Felicien Jean-Pierre 224
 Mállyusz Elemér 338, 387
 Manfredus, Bartholomeus 177
 Mangoldt, Johann 82, 83
 Manguel, Alberto 155
 Manhercz Orsolya 526
 Manlius, Johannes 24, 33, 54, 55, 122, 541
 Mann, Thomas 506
 Mantello, Frank Anthony Carl 295
 Manuzio, Paolo 396
 Manz, Friedrich 258
 Marchut Réka 526
 Marczali Henrik 2
 Maré, Paul 306
 Mareş, Alexandru 59, 60, 65
 Margit, Szent Árpádházi 2, 4, 102
 Margócsy István 523, 524
 Mária Terézia, magyar királynő 287, 413
 Mária Viktória → Balassa Mária Viktória
 Mária, Habsburg 103
 Mária, magyar királynő 325
 Mariana, Juan 406
 Marienburg Rudolf 469
 Marin, Dimitrie 462
 Marinelli-König, Gertraud 285
 Markó Veronika 226–241, 229
 Márkus Dezső 312, 323, 356, 361
 Marmarosi [Gottlieb Antal] 94
 Marosán György 506
 Marosi Ernő 347
 Marsden, Eric William 161
 Marsh, Henry 420
 Marsili, Luigi Ferdinando 518
 Martelli, Mario 438, 447
 Martène, Edmond 243, 370

- Martens, Wolfgang 413
 Martialis, Marcus Valerius 437
 Martianus Capella 300, 311
 Martimort, Aimé-Georges 367
 Martin, Gunther 159
 Martin, Henri-Jean 141, 144, 152
 Martinček, Kasztol 133
 Martincsek Kasztol 133
 Martinic, Jaroslav 66, 69, 70
 Martiniczi Borzita Jaroslavu → Martinic, Jaroslav
 Martinovics Ignác 352, 412
 Márton István 257
 Márton József 256, 257, 259, 260
 Márton Mátyás 521
 Márton, Szent 520
 Marx, Karl 504–506, 508
 Masnik, Tobias 518
 Máté evangélista 75
 Máthé Gábor 517
 Matthias Corvinus → Mátyás, I., magyar király
 Maturancio, Francisco 183
 Mátyás apostol 3
 Mátyás, I., magyar király 158, 164–167, 172, 187, 189, 190, 192, 273, 276, 293, 313, 317, 319, 3331, 337, 339, 351, 352, 354, 356, 365, 382, 385, 429, 430, 432, 438, 439, 441, 443, 446, 448, 450–451, 515, 519, 522, 526
 Mátyás, II., magyar király 68
 Mátyus István 515
 Maur, Eduard 287
 Maurer Zsuzsa 280
 Maximilians, I. → Miksa, II., német-római császár, I., magyar király
 Mayer Gyula 272, 313
 Mayer Mihály 269, 274
 Mayer, Anton 26
 Mayer, Johann Joseph 83
 Mazal, Otto 142
 Mazzolini (Prierias), Silvestro 394
 Mederus, Petrus 400
 Medici, Cosimo 150
 Medici, Lorenzo 385, 439, 446
 Mediciek 434, 446
 Mednyánszky Alajos 213
 Megyeri Sári 510
 Méhes György 522
 Méhes Sámuel 454, 468
 Meise, Helga 288
 Melanchthon, Philipp 381
 Melczer Sámuel 215, 217
 Melischek, Gabriele 532
 Melius Juhász Péter 56, 61, 62, 64
 Mellins, Christoph Jakob 89
 Mendoza, Hurtando da 183
 Menestarrfer, Johannes 270
 Menesto, Enrico 154
 Menhardt, Hermann 171, 190
 Mercurian, Everard 333–335
 Mérey Gyula 213
 Mersenne, Marin 426
 Mersich, Brigitte 189
 Merula, Giorgio 435–438, 445
 Merza Gyula 455
 Meskó Sándor 215
 Messerli, Alfred 142
 Mészáros István 293
 Mészáros Károly 213
 Mészáros Tamás 417
 Mesztesyódi Bodó Ferenc 100
 Metastasio, Pietro 288
 Metternich-Sándor Klementina 229
 Mettra, Louis-François 287
 Meyer, Dietrich 402
 Meyer, Jean 144
 Mezey Barna 322, 517
 Mezey László 9, 196, 244
 Mező András 12
 Mezőlaki János 421
 Michałowska, Teresa 103
 Michna, Pavel 70
 Miess Pál 470
 Migne, Jacques-Paul 376, 377
 Migray József 502
 Mihalik Béla Vilmos 405–409
 Mihalik Caecilia 132
 Miháliková, Cecília 132
 Mihály arkangyal 5
 Mihály Csilla 525
 Mihály Melinda 124
 Mihoková, Mária 214
 Mike Sándor 124
 Miklós kanonok 12
 Miklós Péter 524, 525
 Miklós, III., pápa 539, 540
 Mikó Árpád 165, 328, 431, 516, 526
 Mikó Gábor 350–365
 Mikó Imre 123

- Mikó Pálné 256, 257
 Mikoviny Sámuel 521
 Miksa, I., német-római császár 351, 360, 365
 Miksa, II., német-római császár, I., magyar király 26, 247, 248, 361, 362, 365, 521
 Milano, Ernesto 439
 Milde, Wolfgang 150, 155
 Miles, Matthias 117, 118
 Miller, Franz Xaver 83, 84, 92, 94–96, 99
 Milner, Alexandra 533
 Milotai Nyilas István 395, 523
 Mioni, Elpidio 186
 Miskolczy Csulyak István 389
 Miskolczy Ambrus 464, 543
 Miskolczy Gyula 325
 Misztótfalusi Kis Miklós → Tótfalusi Kis Miklós
 Moeller, Bernd 102
 Moerbeke, William 294, 296, 302
 Molitor → Müller, Nicolaus
 Molnar Albert → Szenci Molnar Albert
 Molnár János 523
 Molnár Klára 387
 V. Molnár László 438
 Moltke, Max 458
 Monachus Johannes 170
 Monok István 56, 112, 114, 123–125, 125, 135–137, 141–157, 143, 146–149, 151–153, 157, 164, 165, 167, 271–174, 386, 390, 425–427, 439, 515–518, 526, 529
 Monoki István 125
 Montefeltro, Frederigo da 177
 Mónus Illés 504, 508
 Moore, John M. 159, 185
 Mór püspök 11
 Móra László 227
 Morărescu, Dragoș 543
 Moravcsik Cyprianus 132
 Morelli, Giovanni 251
 Móric, hesseni tartománygróf 276, 420
 Móric, Szent 347
 Móricz Zsigmond 264–267
 Móró Anna Mária 527
 Mórocz Ferenc 259
 Moschopoulos, Manuel 184
 Mossóczy Zakariás 112, 359
 Most, Glenn W. 434
 Mózes Huba 148, 525
 Mrva József 133
 Muckenhaupt Erzsébet 417, 419, 517
 Muckle, Joseph Thomas 306
 Muňai Anton L'udovit 132
 Murádin Jenő 124
 Murai Lipót 506
 Muratori, Ludovicus Antonius 243
 Musculus, Wolfgangus 397
 Musnai Ürmössy Lajos 454
 Muszaiosz 430, 431, 443, 451
 Muzslai József 488, 490
 Mülle Ladislaus → Mülle László
 Mülle László 132
 Müller Dávid 501
 Müller Izidor 507
 Müller Pál 501, 507, 508, 512
 Müller, Carl Werner 187
 Müller, Franz 88–91, 99
 Müller, Heinrich 398, 399, 402, 404
 Müller, Karl 159
 Müller, Karl Konrad 187
 Müller, Nicolaus 398–403
 Müller, Paul J. 144
 Müller, Wolfgang 121
 Müller-család 507
 Müllerék 506–508
 Müllerer Johannes, Rupensis 400
 Müllroth, Anna 133
 Müllrothová, Anna 133
 Münster-Swendsen, Mia 375
 Mútefferika, Ibrahim 286, 520
 Mynas, Mynoides 158, 159, 161, 162, 171, 173–183, 189, 191, 192
 Nádasdy Ferenc 541
 Nádasdy Pál 395
 Nádasdy-család 33
 Nagy Anikó 279
 Nagy Balázs 196
 Nagy Éva 527
 Nagy Gyula 312, 356
 Nagy Ignác 221, 224
 Nagy István 526
 Nagy Janka Teodóra 517
 Nagy János 257
 Nagy József Zsigmond 235
 Nagy Károly 114, 260
 V. Nagy Kornél 506
 Nagy Lajos 265–267
 Nagy László 328, 338
 J. Nagy László 529

- Nagy Levente 425, 518
 Nagylucsei Orbán 175
 Nagy-Tóth Ferenc 124
 Naldi, Naldo 429, 430, 431, 433, 437–445, 447–452
 Nanke, Czeslaw 330
 Nanker krakkói püspök 193
 Nas, Johann 406, 407
 Navagero, Andrea 433
 Navarrai Margit 520
 Navratil Ákos 416
 Nazianzi Gergely → Gregorius, Sanctus, Nazianzenus
 Nebbiai Della Guarda, Donatella 147, 151, 164, 167, 439, 515, 526
 Nebbiai, Donatella → Nebbiai Della guarda, Donatella
 Nédli Balázs 518
 Nemay, Stephanus 381
 Nemerkenyi Előd 293, 515
 Nemeskéri Erika 280
 Németh András 158–192, 163, 166, 180
 Németh Ferenc 520
 Németh György 434
 Németh Hugó 489
 Németh József dr. 520
 Németh Miklós 231, 232, 234
 Németh Nagy János 257
 Németh S. Katalin 521, 541–542
 Németh Vilmos 456, 469
 Netea, Vasile 464
 Neubart, Jan 138
 Neumann Tibor 339
 Neumann, Hildegard 144
 Neupaur, Andreas 73
 Nica, Gheorghe 463
 Nicephorus Callistus Xanthopoulos → Niképhoros Kallistos Xanthopoulos
 Nicolas, Jean 144
 Nicolaus abbas 12
 Niemetz, Michael 405–409
 Nikandrosz 431, 443, 444, 451
 Niképhoros Kallistos Xanthopoulos 181, 396
 Niképhoros, II., Phókas, bizánci császár 181
 Nikéttas Choniatés 161, 162
 Nikomakhosz 184
 Non György → Nonn György
 Nonn György 511
 North, Francis 494
 Noszkay Ödön dr. 135
 Novák László 214
 Novilius, Robertus 393
 Nuovo, Angela 151
 Nussbacher, Gernot 56, 65, 116, 457
 Nyárády János 321
 Nyerges Judit 151, 395, 515
 Nyikityin, I.M. 488
 Nyman, Ann-Charlotte 146
 Nyűrő Žigmund 133
 Obernyik Károly 224
 Obertýnski, Zdzislaw 244, 374
 Oborni Teréz 521, 523
 Obsopoeus, Vincentus 382, 385, 386
 Oddos, Jean-Paul 155
 Ódor Imre 114
 Ocolampadius, Johannes 397
 Okoličányová, Vlasta 535
 Oláh Miklós 29–31, 55, 102–106, 148, 430
 Oláh Róbert 112, 517, 528
 Olbert Mariann 520
 Oldenburg, Henry 421
 Oleroff, Alexandre 183, 186, 187
 Omont, Henri 158
 Oppianos 184
 Orghidan, Rudolf 462, 463
 Origenes 184
 Orlovszky Géza 152
 Ormos Mária 525
 Orosz Gergely 516
 Orosz Magdolna 525
 Oroszy Pál 538
 Orphinus Crodagus, Joannes 103
 Ortutay Gyula 231
 Ostrolucký család 534
 Osvát Ernő 263, 266, 529
 Otte, James K. 305
 Ottó, III., német-római császár 129
 Óvári Kelemen 312, 323
 Ovidius, Publius, Naso 308–310, 433, 434, 436, 437, 439, 449
 Ötvös Péter 56, 147, 386, 390
 Ötvös Zsuzsanna 163, 519
 Paas, John Roger 405
 Padányi Bíró Márton 538

- Paep, Johannes 273
 Pais Dezső 229
 Paisey, David L. 121
 Pajkossy Gábor 326
 Pajorin Klára 321, 431, 432, 438, 441, 450
 Paksa Rudolf 230
 Pál, II., pápa 396
 Pál, III., pápa 112
 Pál, Szent, apostol 63, 75, 402
 Pál, Szent, Remete 5, 370, 371
 Pál, V., pápa 396
 Palaiologos Michael 185
 Palazzo, Éric 243, 366, 367, 373
 Pálffy Géza 339
 Pálfi Erzsébet 389, 391, 392, 394, 395
 Pálóczi Horváth Ádám 259
 Pántzél Dániel 261
 Panvinio, Onofrio 396
 Pápai János 394
 Pápai Páriz Ferenc 283
 Papavici, Petru 544
 Pápay Sámuel 538
 Papp Gábor György 517
 Papp István 230, 236
 Papp Júlia 287, 352
 Papp Kinga 123
 Papp Richárd 520
 Parentucelli, Tommaso 150
 Pareus, David 388, 389, 393, 395
 Parker, Matthew 421
 Párniczky Mihály 321, 323
 Pascucci, Giovanni 446
 Pasoris, Georgius 387
 Pásztí László 279, 516
 Patar, Benoît 297
 Pathai Ferenc 397
 Pathai István 387, 390–393, 395, 396
 Pattin, Adrien 296
 Patze, Hans 102
 Pauer János 520
 Pauler Gyula 353
 Pauszaniasz 447
 Paveresik Ilona 83, 96–98, 131, 286, 289, 413–416, 522, 531
 Pázmán Peter → Pázmány Péter
 Pázmány Péter 134, 135, 252, 391, 394, 420, 535
 Pearson, David 148
 Péczeli József 94
 Péczely Piroska 363
 Pécseli Király Imre 387, 388, 392, 393
 Pécsi Emil 221
 Pedersen, Olaf 295
 Peiszandrosz 448
 Peitz Ferenc Pál 520
 Pelbárt Jenő 251, 255
 Peña, Manuel 145
 Penman, Michael 128
 Pennington, Kenneth 376
 Péntzes István 353, 355
 Péntzes Tibor Szabolcs 425
 Pércsy András 528
 Perényi Ferenc 190, 196, 197, 200, 205, 211
 Perényi Imre 196
 Perger Péter 282–284
 Perosa, Alessandro 438, 446, 450
 Persovits József 520
 Pesti Gábor 24, 32, 46, 47, 54, 120, 254
 Péter Gábor 476, 477, 481
 Péter Katalin 333
 Péter László 387
 Péter vértanú → Petrus Martyr
 Péter, I., magyar király 348
 Péter, Szent 75
 Péterfy Jenő 227,
 Pethe Ferenc 257, 454, 538
 Petit, Louis 188
 Petővári Ágnes 523
 Petrarca, Francesco 150, 152, 438, 450
 Petrik Géza 122, 131
 Petrovich Ede 294, 298, 300
 Petrovský, Karol 535
 Petrőczy Éva 425, 520
 Petrucciani, Alberto 151
 Petrus Martyr 5, 275, 425
 Petzelii Jozsef → Péczeli József
 Pfannenschmidt, Marta 400
 Pfannenschmidt, Peter 400
 Pfannenschmied család 403
 Pfundtner, Matthias 88–91
 Phaón 433–436, 438, 440, 441, 445, 448
 Philipp II. → Fülöp, II., spanyol király
 Philipp Tibor 486
 Philón 179, 180
 Philoponus, Ioannes 184
 Philostratos 162, 178, 181, 183
 Philot, Étienne 136
 Piccard, Gerhard 313
 Piccolomini, Aeneas Silvius → Pius, II., pápa

- Piccolomini, Patrizi 366
 Pichler, Alois [recte: Anton] 259
 Pichler, Anton 256, 257, 260
 Pichler, Johann Friedrich Christian 91
 Pienták Attila 518
 Pigay Antal 260
 Piller, Béat-Louis 136
 Pinborg, Jan 302
 Pindaros 431, 443, 447, 451
 Pingree, David 305
 Pirckheimer, Willibald 170–172, 190
 Piringer Mihály 260
 Pirityi Sándor 467
 Pirmát Antal 382
 Piscator, Johannes 389
 Pius, II., pápa 191, 335,
 Planudés, Maximus 186
 Platner, Antonius 418
 Platón 8, 185, 186, 247, 328, 447
 Plihál Katalin 521
 Plinius, Secundus, Caius, Maior 307, 383
 Plótinosz 165, 186–188
 Plutarkhosz 447
 Podmaniczky-Vigyázó család 517
 Pogány György 416–417, 525, 529
 Pogányné Rózsa Gabriella 516, 523
 Poggio, Bracciolini 184
 Poggius → Poggio, Bracciolini
 Pohánka Éva 268–271, 271–273, 527, 529
 Poisson, Jean-Paul 144
 Pokoraczki József 214
 Pokorny, Jiri 146, 286
 Politianus, Angelus → Poliziano, Angelo
 Poliziano, Angelo 384, 385, 435, 437, 445–450,
 452
 Polübiosz 159, 162, 185
 Polyainos 161
 Polybios → Polübiosz
 Ponor Thewrewk József 258
 Pontal, Odette 193, 198
 Popa, Mircea 462
 Pope, Alexander 288, 414
 Poppel Éva 387
 Poráczky Rozália 526
 Poriezová, Miriam 534
 Porphüriosz 186, 439
 Porphyrios → Porphüriosz
 Porzó → Ágai Adolf
 Pósa Lajos 134
 Póсахázi János 252
 Possevino, Antonio 330, 332, 338
 Postma, Ferenc 519
 Potemra, Michael 212
 Poverello → Ferenc, Szent, Assisi
 Pozzi, Giovanni 444
 Prágai András 252
 Prager Jenő 509
 Práger Miklós 504
 Prager, Emmerich 509
 Prager, Eugen 509
 Pray György 112
 Prejcz Paula 529
 Prinz, Rudolf 159
 Priskos 159, 162
 Proclus 184
 Prohászka Ottokár 524
 Prokopp Mária 520, 522
 Proust, Marcel 238
 Pseudo-Dionüsziosz Areopagita 307
 Ptolemaiosz 165, 185, 189, 190, 293, 295, 300
 Ptolemeus → Ptolemaiosz
 Pulszky Ferenc 469
 Pusztai Gábor 519
 Putanicz Joannes 348
 Pürkher, Ignaz 95
 Püski Sándor 523
 Püthagorasz 184
 Pyat, Félix 224
 Quanz, Johann Joachim 92
 Quentz, Jean-Jacques 136
 Quinn, Ellery 507
 Quintilianus, Marcus Fabius 443, 44, 446, 447,
 449
 Raab István 132
 Raabe, Paul 141, 147, 150, 153
 Rabener, Johann 506
 Rác Ágnes 526
 Rác Emese 516
 Rác János 525
 Rác Zoltán 513
 Radéczy István 362
 Radimská, Jitka 149
 Radlinský, Andrej L'udovit 535
 Radó Polikárp 374
 Radvánszky Anikó 526
 Rainer Pál 516

- Raines, Dorit 149
 Rajka László 381, 382
 Rajnai Sándor 488
 Rákóczi František → Rákóczi Ferenc
 Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 134, 135, 138, 286
 Rákóczi fiúk 397
 Rákóczy Rozália 517
 Ramóczy Valerián 260
 Rapaics Rajmund 195
 Rapant, Daniel 412
 Rasmussen, Niels Krogh 243, 244, 366, 370
 Ráth-Végh István 250
 Rattenbury, Robert Mantle 383, 385
 Raumer, Friedrich von 253
 Raupach, Ernst 224
 Ravaillac, François 406
 Raynaud, Gaston 250
 Rázsó Gyula 438
 Rees, Valery 441
 Reeve, Michael D. 445
 Regiomontanus, Johannes 293
 Reicher, Dieter 533
 Reichert, Ludwig 142
 Reihing, Johann 407
 Reineck, Reiner 77
 Reingrabner, Gustav 387, 527
 Reisinger, Nikolaus 80
 Reiske, Johann Jakob 167
 Rejtő Jenő 507, 510, 513, 523
 Remellay Gusztáv 224
 Reske, Christoph 120
 Rétfalvi Gábor 529
 Reuchlin, Johannes 394
 Reusner, Elias 249
 Reusner, Nicolaus 249
 Reuter, Quirinus 389
 Révai József 240
 Révai Miklós 259
 Révay Ferenc 534
 Révay Nepomuk János 260
 Révay-testvérek 103
 Révész Emese 524
 B. Revitzky József 222
 Reznák Erzsébet 504
 Rhédey Klára 124
 Rhenanus, Beatus 150, 272
 Rheter, Franciscus 403
 Rhosus, Joannes 185
 Ribarič, Richard 368, 372
 Ricardo, David 219
 Riccardus, domonkos szerzetes 333
 Ricci, Milena 175
 Richard, Marcel 180
 Richardson, Samuel 414, 415
 Richter, Adolph Friedrich 258
 Richter, Franz 82, 83
 Richter, Günter 147
 Richter, Noë 153
 Riet, Simone van 305
 Rigg, Arthur George 295
 Ritter Aladár 509
 Robertson, Wilhelm 98
 Robertus Anglicus 296
 Robortello, Francesco 103
 Rojo, Anastasio 146
 Rokay Péter 2
 Rolker, Christof 376, 379
 Romani, Felice 224
 Roman-Neogi, Cristi 543
 Rómanos Lekapénosz I., bizánci császár 180 – 182
 Rómanosz, II., bizánci császár 180
 Romhányi Beatrix, F. 515
 Roper, Geoffrey 285
 Rosenperger, Johannes 189
 Rotenstein, Gottfried von 415
 Roth, Elias 458
 Roth, Stephan Ludwig 457, 458
 Rott, Jean 150
 Rouche, Michel 375
 Rózsa György 542
 Rózsa Mária 255–261, 258, 284–289, 525, 531–534
 Rózsavölgyi Márk 538
 Rozsondai Marianne 158, 160, 165, 166, 182, 188, 189, 191, 261, 423, 424, 521
 Ruberová, Eva 132
 Ruda Gábor 525
 Rudolf, I., Habsburg , német király 259, 351, 360, 361, 365
 Rudolf, II., német-római császár, I., magyar király 68–76
 Rudolph, Franz 98
 Ruhedorf, Ferdinand Josph 95
 Rumer, Gregorius 66, 67, 73, 74, 77, 78
 Rummy Károly György 94, 99
 Runciman, Steven 189

- Rusconi, Roberto 151
 Rusznyák István 233
 Ruyter, Michiel de 519
 Ruzitska Ignác 538
 Ryan, John Joseph 375
 Ryba, Bohumil 297
 Rybinski, Maciej 420

 Sabbadini, Remigio 182, 183, 433
 Sabev, Orlin 286
 Sabov, Peter 534, 536
 Sacrobosco, Johannes de 295, 296
 Sáfrán Györgyi 498
 Sági Károly 363
 Sahin-Tóth Péter 521, 523
 Saint Étienne → István, I., Szent, magyar király
 Sajti Enikő, A. 529
 Salgó Ágnes, W. 115, 175, 278, 325
 Salgó Ernő 265
 Salvianus Massiliensis 184, 192
 Samarjai János 387, 388, 393
 Samarjai Sámuel 421
 Sambucus, Ioannes Tirnaviensis → Zsámboky János
 Sambucus → Zsámboky János
 Sanchi, Luigi Alberto 515, 526
 Sancroft, William 493
 Sander, Heinrich 94
 Sándor István 259
 Sándor János 509
 Sándor, Nagy, makedón király 161
 Sapphus → Szapphó
 Sarbak Gábor 516
 Sárík Géza 504
 Sárík Gyula 504
 Sárközi Éva 515
 Sárközi Zoltán 458
 Sárközy Péter 147
 Sárói Szabó József 61–63
 Sartori, Franz 285
 Sas Péter 520, 523, 524
 Sassetti, Francesco 439, 446
 Scaliger, Joseph 396, 435
 Schaefer, Arnold 159
 Scharf Fülöp Károly 214
 Scharfeneck, Johannes von 518
 Schartau, Bjarne 166
 Schäufelin, Hans 251

 Schedel, Hartmann 150
 Schegkius, Jacobus 186
 Scheible, Helga 171
 Scher Tibor 231–233, 241
 Schiel, Friedrich 57
 Schiller Erzsébet 525
 Schiller, Friedrich 224
 Schindling, Anton 389
 Schlag, Gerald 387
 Schlauch Lőrinc 24
 Schlegel, Franz Anton 92, 93
 Schlosser, Emerich 133
 Schlosser, Imrich 133
 Schmeizel, Martin 57
 Schmid János 543
 Schmidl, Johannes 67, 74, 76–78
 Schmidt Szonja 520
 Schmidt, Heiko 509
 Schmieder, Christian Gottlieb 415
 Schneider, Jost 153
 Schneider, Karin 102
 Schneider, Rudolf 161
 Schnell Márton 462
 Schobeln, Ferenc 456
 Schott, Caspar 426
 Schott, Peter 272
 Schöck Gyula 271, 272, 274
 Schöne, Hermann 160, 178, 179
 Schönfeld, Georgius 420
 Schreiber, Lorenz 59, 63, 65
 Schrettinger, Martin 516
 Schuanbach → Schwambach
 Schuber, Werner 155
 Schulek Tibor 63, 64
 Schuler von Libloy, Friedrich 115
 Schurmann, Anton 145
 Schuster János Traugott 260
 Schwaiger, Andreas 89–93
 Schwambach, Johannes Andreas 248
 Schwartz, Eduard 159
 Scot, Michael 298, 302
 Sebes Antal 455
 Sebestyén Gábor 538
 Sebestyén-Spielmann Mihály 515
 Seebergi Sasváry Zoltán 519
 Seethaler, Josef 25, 28, 532
 Seidel, Robert 388
 Seidler, Andrea 85, 96, 288, 413, 523, 531, 533

- Seidler, Wolfram 85, 96
 Seitz Ottó 279
 Seivert, Johann 288, 532
 Selm, Bert van 147
 Semmelweis, Karl 122
 Semsey Andor 226
 Seneca, Lucius Annaeus 447, 538
 Senei → Sennyei
 Sennyei Károly 534
 Sennyei Pál 534
 Sepeši, Imrich 132
 Sepsi Enikő 229
 Seuler, Lucas 400
 Severianus, Sanctus 184
 Sextus Julius Africanus 179
 Seyberger, Blasius 400
 Shakespeare, William 224
 Shaw, David J. 148
 Sibylová, Michaela 534
 Siculus, Marcus 435
 Siegert, Reinhart 288
 Sienerth, Stefan 401
 Sigismondo San → Zsigmond, Szent
 Silagi, Gabriel 9
 Silius Italicus, Tiberius Catius Asconius 519
 Simon Melinda 282, 519
 Simon Zsolt 24, 519
 Simon Zsuzsanna 232, 234
 Simon, Franz Leopold 84
 Simonescu, Dan 543
 Simonides János 518
 Simplikios 185
 Sinclair, Upton 506, 508–510, 512, 513
 Singer, Samuel Weller 251
 Singriener, Johann sen. 24, 28, 43, 48, 50–54
 Singriener, Johann jun. 24, 27–30, 32, 42, 48, 55
 Sipos Balázs 529
 Sipos Gábor 114, 124, 514, 527–529
 Sipos Lajos 518
 Sivan, Hagith 159
 Škovierová, Angela 535
 Skrovánek Mihály 133
 Slavata, Vilém 66, 69, 70, 76, 77
 Slights, William Wellington Ent 152
 Smeczanski → Martinic, Jaroslav
 Smet, Rudolf de 150
 Smith, Adam 219
 Sodi, Manlio 243, 373
 Sokołowski, Stanisław 391, 392
 Sollinger, Johann Paul 260
 Soltész Erzsébet → Soltész Zoltánné
 Soltész Zoltánné 27–29, 253, 254, 325, 541
 Solymos Szilveszter 335
 Solymosi László 193, 194, 197–199, 202, 203, 211, 319, 350, 356, 359, 526
 Somkuti Gabriella 277
 Sommer, Leopold 260
 Sonnenfels, Joseph von 524
 Sonnevend Péter 525
 Sosower, Mark L. 176, 177
 Sótér István 234
 Spalatin, Georg 171
 Špániová, Marta 535
 Spekner, Enikő 175
 Spener, Philipp Jakob 398, 399, 402
 Spethe, Andreas 276
 Spielmann József 515
 Spielmann Mihály → Sebestyén-Spielmann Mihály
 Spillenberg Sámuel 521
 Sprandel, Rolf 375
 Sprengel, Kurt 97
 Stacher, Gerda 96
 Stackmann, Karl 102
 Stahel, Joseph 84
 Stahl, William H. 300
 Stainhofer, Caspar 248
 Stamatopol, Rodica 148
 Stanciu, Laura 543
 Stathmion, Christoph 25
 Stadius, Publius Papinius 307, 308
 Steele, Richard 414
 Stephanus, protomartyr → István, első vértanú
 Stephanus, rex → István, I., Szent, magyar király
 Sterne, Lawrence 415
 Stickler, Alphons M. 195
 Stimmer, Tobias 406
 Stöckel, Leonard 418
 Strabón 447, 449
 Strauss, Anton 257, 260, 287
 Strauss, Anton Witwe 258
 Straussnő → Strauss, Anton Witwe
 Streibig család 536
 Striczky Péter 526
 Strozzi, Palla 177
 Stuart Erzsébet 407
 Sturm, Jakob 272

- Sturm, Johann 275, 277
 Sturm, Martin 418
 Stylianos 182
 Suarez, Francisco 75
 Sue, Eugène 221, 224
 Suetonius, Caius Tranquillus 301, 302
 Sulcerová, Julianna 132
 Surányi Imre 517
 Sümegi József 516, 529
 Swierk, Alfred 141
 Swieten, Gérard van 188
 Sylvester János 424, 425, 523

 S. Szabó → Sárói Szabó József
 Szabó András 387, 388, 393, 519, 523
 Szabó Árpád 293
 P. Szabó Béla 115
 Szabó Dezső 237–239, 319, 353, 354, 358, 362, 533
 Szabó G. Zoltán 528
 Szabó Géza 272
 Szabó Judit 525
 Szabó Károly 118, 124, 131, 252, 417–419, 494, 529
 Cs. Szabó László, 238, 240
 Szabó Miklós (1884–1960) 228, 229
 Szabó Miklós 401, 516
 Szabó T. Attila 125
 Szakács Károly 220
 Szakály Ferenc 387, 388
 Szalai Anna 523
 Szammer család 536
 Szamosközy István 327, 328, 340, 341
 Szántó Arator István 331–337, 342
 Szapolyai János → János, I., Szapolyai, magyar király
 Szapphó 429–441, 443, 445–449, 451, 452
 Szarka László 520
 Szász Károly 472
 Szász Zoltán 499, 500
 Szaszovszky Ágnes 245, 374
 Szatmárnémeti Pap István 520
 Széchenyi Ágnes 525
 Széchenyi Ferenc 277, 278, 343, 352, 411, 412, 417
 Széchenyi István 135, 222, 258, 412, 454
 Szécsi Dénes 200, 203
 Szécsi Mária 252
 Szegedi Gergely 61
 Szegedi Márton 387

 Szeidl Béla 293
 Székács József 260
 Székely Júlia 517
 Székely László 521
 Szelestei N. László → Szelestei Nagy László
 Szelestei Nagy László 148, 325, 386, 387, 424–425, 515, 516
 Szélpál Ottó 487
 Szenci Csene Péter 392, 396
 Szenci Fekete István 398, 399, 403
 Szenci Kertész Ábrahám 283
 Szenci Molnár Albert 122, 275–277, 387–389, 392, 393, 420, 421, 425, 516, 522, 523
 Szenci Molnár Albert 522
 Szendi Zoltán 524, 525
 Szendrei 246
 Szendrei 372
 Szendrei Janka 1, 3, 245, 246, 368, 369, 372, 374
 Szentirmai, Alexander 193, 197, 200
 Szentmártoni Szabó Géza 522
 Szentpétery Imre 5, 313
 Szép Ernő 264, 265
 Szepeszy Ignác 270
 Szeremlei Lajos 125
 Szigeti Jenő 519
 Szigeti Kilián 245
 Szigligeti Ede 220, 221, 224
 Szijártó István 235
 Sziklay Ferenc 135
 Sziklay László 135
 Szilágyi Benjámin István 137
 Szilágyi Csaba 336
 Szilágyi Ferenc 472
 Szilágyi Géza 266
 Szilágyi János 506
 Szilágyi Judit 263, 530
 Szilágyi Mariann 271
 Szilágyi Márton 524
 Szilágyi Sándor 327, 341
 Szilasi László 387
 Szilassy József 528
 Szimathy Sebestyén 524
 Szinnyei József 56, 57, 259, 278, 279, 353, 401, 454, 472, 523
 Szirmai, Janos Alexander 166
 Szittyai Dénes 336
 Szlohoviny 132
 Szophoklész 441, 442, 451
 Szórád-András, Szent 199, 335

- Szovák Kornél 312, 313, 316, 318, 325, 514
 Szögi László 302
 Szőke Sándor 231–233, 235
 Szőnyi Éva 416
 Szörényi László 237, 388, 519
 Szóts Zoltán 526
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 231
 Szesznyev, P.N: 488
 Sztójay Döme 507
 Szurmi Szabolcs Anzelm 375–380, 375–380
 Szűcs Jenő 336, 337
 Szűcs László 475
 Szvesnyikov, G.Sz. 488
 Szvorényi Róbert 112, 281–282
- Tábori Kornél 509
 Tábori Pál 506
 Taccola, Mariano di Jacopo detto il 175
 Tacitus, Publius Cornelius 103, 260, 447
 Takács László 313, 519
 Takács Róbert 525
 Takács Zoltán 523
 Takáts Sándor 387, 391
 Tamás Ágnes 526
 Tamás, Szent, Aquinói 306, 311
 Tamás Zsuzsanna 394, 516
 Tancer, Jozef 288, 413–416
 Tanner, Adam 73–77, 79
 Tantalics Béla 516
 Tantner, Anton 288
 Tardy Lajos 248
 Tarnai Andor 334, 336
 Tarnói László 258
 Tarrant, Richard John 433
 Tartler, Thomas 400
 Taşcu, Valentin 462
 Tatay, Anca Elisabeta 543
 Taylor, Gill 494
 Téglás János 240, 517
 Téglásy Imre 275
 Teke Zsuzsanna 321, 354, 355, 359
 Telegdi Miklós 24, 26
 Teleki Géza 229
 Teleki József 124
 Teleki László 457
 Teleki Pál 229
 Temesvári István 339
 Temesvári Pelbárt 301, 337, 349
 Teodor, Corina 543
- Tersztyánszky Dániel 288
 Tesnière, Marie-Hélène 160
 Teutsch, Georg Daniel 458
 Teutsch, Joseph 401
 Tevelyné Kulcsár Andrea 520
 Thaddaeus Ungarus 293
 Thaers, Albrecht 91
 Thallóczy Lajos 353
 Thebaldus Bononiensis 434
 Theokritosz 441, 442, 451
 Theophanes Continuatus 181
 Thettalos Skutariótés, Joannés 177, 189
 Theutonicus, Johannes 250
 Thoma 59
 Thomas Cantimpratensis 299
 Thomson, James 288, 414
 Thorndike, Lynn 295, 296
 Thoroczkai Máté 62
 Thoroczkay Gábor 353, 358, 521
 Thuküdidész 162, 431
 Thun, Leo von 134
 Thurgh, Joannes 397
 Thurn, Mathias 66, 67
 Thury Etele 387, 389, 391, 393, 396
 Thurzó György 396, 534
 Thuz Osvát 2
 Tibenský, Ján 325
 Tilly, Johann t'Serclaes 388
 Timár Kálmán 101, 333
 Timkó György 520
 Timkovics Pál 294, 302
 Tinódi Lantos Sebestyén 102, 103
 Tipray A. Julián 221
 Tirabuscus, Ioannes Maria 104, 111
 Tobler, Johann 414
 Tobolka, Václav Zdeněk 131
 Tódor M. Ildikó 226
 Todoreszku Gyula 279
 Toldy Ferenc 114, 258
 Tolnai Gábor 238
 Tolnai Máté 3, 274
 Tolnai Mihály 421
 Tolomeus, Claudius 295
 Tomasi, Giorgio 328, 339
 Tomasz Jenő 228–230, 232, 238
 Tomitano, Bernardino 103
 Tomka Szászky János 417
 Tonhaizer Tibor 522
 Tonk Sándor 401

- Tonsch, Hermann 400, 401
 Toperczerová, Karolina 133
 Topertzer, Carolina 133
 Torberg, Friedrich 506
 Tornyai Anna 514
 Tortorelli, Gianfranco 145, 149
 Toscanella, Horazio 276
 Tótfalusi Kis Miklós 520
 Tóth András 112, 114
 Tóth Gábor 235
 Tóth Gergely 279
 Tóth Gyula 527, 528, 530
 Tóth István 488, 489
 Tóth Judit 525, 526
 Tóth Károly 229, 236
 Tóth Péter 184, 347, 423
 T. Tóth Sándor 293
 Tóth Szabolcs Barnabás 455
 Tóth Viktória 527
 Tóth Zsuzsanna 254, 422
 Tóvizi Ágnes 520
 Töltényi Miklós 258
 Tömörkény István 528
 Török Enikő 521
 Török József 3, 196, 273, 371
 Török Júlia 506
 Török László 272
 Török Rezső 511, 513
 Tözsér Istvánné 527
 Traniello, Paolo 150, 151
 Trapezuntius, Georgius 522
 Trassler, Joseph Georg 81
 Trattner János Tamás 83, 84, 91 215, 285
 Trattner-Károlyi István 132
 Trausch, Josef 400, 401
 Traversari, Ambrogio 182
 Tremmelius, Immanuel 396
 Treu, Kurt 180
 Triacca, Achille Maria 243, 373
 Triboles, Demetrios 186–188, 192
 Trinkaus, Charles 446
 Tristano, Caterina 151, 164
 Trócsányi Zoltán 229, 508
 Trombetta, Vincenzo 145
 Trost, Jakob 81
 Trötscher, Christian Friedrich 83–86, 90–92, 94, 95, 97, 99
 Tubero, Ludovicus 339
 Turberville, George 238
 Turnovius → Turnowski, Jan
 Turnowski, Jan 420, 421
 Tusch, Alois 84, 86, 93, 94, 99
 Tuskanic Máté 102
 Tumor Péter 199, 333
 Tüskés Anna 520, 522
 Tüskés Gábor 520, 542
 Tyanai Apollodóros 181
 Tyanai Apollónios 178
 Tycho, Brache 426
 Ugoletto, Taddeo 163, 165, 175, 192, 429, 452
 Uhl Gabriella 101
 Ujfalussy Artur 220
 Újfalvi Anderkó Imre 389,395
 Újfalvi Imre 277
 Újfalvi Katona Imre 393
 Újhelyi Nándor 266, 501, 502
 Ujvári Hedvig 524
 Ujváry Mária 123
 Újváry Sándor 511
 Ulászló, I., magyar király 331, 338
 Ulászló, II., magyar király 196, 269, 273, 312, 316, 319, 321, 322, 326, 339, 351, 356–360, 363–365
 Uray Piroska 275
 Uz, Johann Peter 414
 Ürményi József 350
 Vadianus, Joachimus 150
 Vadon Lehel 509, 510, 524
 Vadon Lehel 524
 Vahot Imre 221
 Vais, Gheorghe 125
 Valentia, Gregorio de 75
 Valentinus, Carolus 418
 Valentiny Antal 123, 125
 Valjavec, Fritz 415
 Valla, Lorenzo 427
 Vállas Antal 260
 Vallaszky Pál → Wallaszky Pál
 Valturio, Roberto 175
 Vályi András 94
 Vámbéry Ármin 518
 Van Den Berg, Hilda 178
 Van Dieten, Jean-Louis 161
 Várad Péter 313, 319
 Várady Ferenc 220

- Várady Irma 266
 Várady István 266
 Varga András 114, 250–255, 252
 Varga Beáta 529
 Varga Bernadett 137, 425
 Varga E. Árpád 457
 Varga Imre 62, 387, 392, 395
 Varga Kapisztrán 539, 540
 Varga Katalin, S. 333
 Varga Sándor 508, 512, 513
 Varga Zsuzsanna 483
 Várhelyi Tamás 512
 Varjas Béla 230, 392, 393
 Várkonyi Ágnes, R. 199, 327
 Várnai Jakab 539
 Varro, Marcus Terentius 431
 Varro, Publius Terentius, Atacinus 448
 Varry, Dominique 145
 Vas Gereben 538
 Vásárhelyi Gergely 346
 Vásárhelyi Judit, P. 113, 119–123, 275–277, 393, 420–422, 425, 516, 522
 Vásárhelyi Kerekes István 65
 Vaszary Gábor 511, 513
 Vauchez, André 245
 Vauge, Gilles 260
 Vegetius, Publius Flavius, Renatus 175
 Végh Gyula 529
 Vekene, Emil van der 261
 Velencei Katalin 325
 Veleslavin, Samuel Adam von 68
 Veleszlavi Samuel → Veleslavin, Samuel Adam von
 Vencel, II., cseh és lengyel király 11, 348
 Vencel, IV., Luxemburgi, német-római császár, cseh király 250
 Veneticus, Jacobus 304
 Venyigéné Makrányi Margit 528
 Verancsics Antal 103
 Verancsics Faustus 332, 333
 Verde, Amando 452
 Veres Mihály 470
 Veres Pál 523
 Veresmarti Mihály 389, 393, 395
 Veress Endre 124, 327, 329, 543
 Veress György 465, 466, 470
 Verger, Jacques 375
 Vergilius, Publius, Maro 9, 104, 258, 308, 443, 444, 447, 451
 Vermond, Paul 224
 Verók Attila 56, 516
 Vértesy Miklós 112, 114
 Vervliet, Hendrik D.L. 141
 Veszprémy László 128–130, 175, 313, 519, 520
 Victoria, Johannes 29
 Victorinus, Caius Marius 165
 Vid, Sárkányölő 337–339
 Vietor, Hieronymus 24
 Vignola, Patrizia 145
 Vignola, Giacomo Barozzi da 520
 Villon, François 251
 Vincze László 271
 Vincze Zoltán 124
 Vinsauf, Geoffrey de 307
 Virgilius → Vergilius, Publius, Maro
 Viskolcz Noémi 527
 Visky István 524
 Vita Zsigmond 455
 Vitelli, Cornelio 437
 Vitéz János 190, 201, 519, 528
 Vitéz János, ifj. 244, 247
 Vitézy László 508
 Viti, Paolo 447
 Vizkelety András 321, 354, 423, 424, 518, 519
 Vizkelety-Ecsedy Judit → Ecsedy Judit, V.
 Vladislas II → Ulászló, II., magyar király
 Vocelka, Karl 149
 Vodosek, Peter 141, 150
 Vogel, Cyrill 243, 244, 366, 367, 370, 371, 373, 374
 Vogl, Joseph 92
 Vogler, Bernard 145
 Vogt, Helle 375
 Voit Krisztina 212
 Voit, Peter 26
 Voltaire 95
 Vögelin, Johann 28, 43
 Vörösmarti Mihály → Veresmarti Mihály
 Vörösmarty Mihály 221
 Vultejus, Hermann 420
 Wachsmuth, Curt 159
 Wagner, Valentin 58
 Waldapfel József 233
 Wallaszky Pál 410, 535
 Walleshausen Gyula 530
 Wallmann, Johannes 399
 Walter von Châtillon 308

- Walther, Hans 307
 Walyik → Vályi András
 Wang, Andreas 329
 Wanggos, Cajetan 92
 Warszewicki, Stanisław 381, 385
 Wassermann, Jakob 506, 513
 Wayda, Johann 59
 Wéber Gyula 489
 Weber, Simon Peter 92, 93
 Wechel, Andreas 418
 Wedgwood, C. Veronica 66
 Weeber Tibor 530
 Wehli Tünde 12, 189, 423, 424, 519, 520
 Weikl, Dietmar 287
 Weinberger, Wilhelm 160
 Weingand, Johann Georg 83, 84, 88, 89, 91, 92
 Weingand, Johann Michael 90, 92, 96
 Weinmüllerová, Františka 132
 Weiss, Alfred Stefan 288
 Weiss, Michael 115
 Weixelgärtner Ede 260
 Welack, Matthaeus 418
 Welcker, Friedrich Gottlieb 438
 Wenczel József 463
 Wendt, Bernhard 147
 Werbőczy István 321–323
 Werfel, Franz 506
 Werfer Károly 215, 218
 Werner Vencel 113
 Wescher, Carl 159–161, 183
 Wesselényi Ferenc (1585) 522
 Wesselényi Ferenc, nádor 252
 Wesselényi Miklós 454, 469
 Weyrauch, Erdmann 144, 145
 Wiclif, John 297
 Widmann, Hans 141
 Widmanstetter 82–84, 93
 Widmanstetters Erben 83
 Wieland, Christoph Martin 94, 259
 Wilhelmus Bituricensis 9
 William of Moerbeke 303, 304
 Willis, James 300
 Willshire William Hughes 250
 Wilson, Nigel Guy 182
 Windisch Éva, V. 350–353, 364, 365
 Windisch Károly Gottlieb 288, 413–416, 531, 532, 535
 Winkelbauer, Thomas 149
 Winkler Bea 526
 Winshemius, Sebastian Theodoric 297
 Winterburger, Johannes 24
 Wittmann, Reinhard 30, 147, 150, 284
 Wittmann, Walter 144
 Wix Györgyné 113, 240, 277
 Wladislaws II. → Ulászló, II., magyar király
 Wolf, Ines 121, 123
 Wolff, Christian von 95
 Woltzius, Nicolaus 418
 Woude, Ed van der 145
 Wörgebauer, Michael 284
 Wratislaw, Wenceslas 430
 Wustl, Johann 93
 Wuttke, Dieter 190
 Xenophón 165
 Young, Edward 415
 Zabanius Izsák 118
 Zágrábi Miklós 12
 Zahuczky László 530
 Zalai Emil 488
 Zalán Menyhért 2
 Zamponi, Stefano 439, 446
 Zápolya János → János, I., Szapolyai, magyar király 100
 Zardin, Danilo 153
 Zarek, Otto 506
 Zaunrith, Kaspar 83, 84, 93
 Zaunschliffer, Johannes Albertus 519
 Závodszy Levente 102, 316
 Zbigniew, III. Boleszló lengyel király testvére 129
 Zeke Gyula 525
 Zeller, Bernhard 141, 153
 Zenobius, Sanctus 9
 Zeyk János 472
 Zichy Géza 265
 Zimándi P. István 227
 Zimmerman, Josef Andreas 458
 Zimmermann Jakab 258, 259
 Zlinszky János 517
 Zoerard, Szent → Szórád, Szent
 Zolnay Vilmos 250–253
 Zombori István 153, 528
 Zombori Lajos 521
 Zónaras 165, 166, 169, 170
 Zoványi Jenő 61, 387
 Zrínyi Miklós, a költő 152, 252, 258, 391, 420, 421
 Zrínyi Miklós, a szigetvári hős 248

- Zrínyi Péter 252
Zucconello, Ippolito 344
Zuntz, Günter 159
Zvara Edina 386, 386–398, 390, 517, 522, 527,
539–540
Zvonarics István 394, 395
Zvonarics Mihály 395
Zweig, Stefan 506, 513
- Zsámbéky Monika 520
Zsámboki-Sambucus János → Zsámboky János
Zsámboky János 103, 112, 247, 248, 249, 272,
325, 521
- Zsigmond, I. lengyel király 104
Zsigmond, I., Luxemburgi, német-római császár, magyar király 71, 73, 317, 332, 338,
347
Zsigmond, Szent 347–349
Zsigmondy Árpádné 33
Zsilinszky Mihály 227
Zsirai Miklós 229
Zsoldos Benő 253
Zsoldos Endre 112, 293–311, 302, 311, 524
Zsoldos Ignác 221
Zsupán Edina 165, 166, 185, 190, 515, 519,
526, 528

MIKÓ GÁBOR

**Az 1267. évi bécsi zsinat úgynevezett
„magyar határozatai”**

KÜLÖNLENYOMAT A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2011. ÉVI 1. SZÁMÁBÓL

KERTÉSZ BALÁZS

**Magyar vonatkozású kéziratok törvénygyűjtemény
a Bajor Állami Könyvtárban**

A Kollár-féle első kódex másolata

KÜLÖNLENYOMAT A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2011. ÉVI 1. SZÁMÁBÓL

Folyóiratunknak ez a száma
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
HU ISSN 0025-0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája
Tördelte Markó Sándorné
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme